

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТЕХНОЛОГІЙ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

**ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ЕКОНОМІКИ
І ТЕХНОЛОГІЙ**

ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
V. I. VERNADSKY TAVRISIA NATIONAL UNIVERSITY

**II ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
КОНФЕРЕНЦІЯ
«ПЕРЕМАГАЄ ТОЙ, ХТО ПАМ'ЯТАЄ»
(Vincit qui meminit)**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

за матеріалами

- **II Всеукраїнської науково-практичної конференції
«ПЕРЕМАГАЄ ТОЙ, ХТО ПАМ'ЯТАЄ»
(Vincit qui meminit),**

**присвяченої пам'яті жертв Другої світової війни,
Великої Національної війни (гібридної) ХХІ століття,
жертв політичних репресій**

м. Кривий Ріг, 5 травня 2025 р.

Перемагає той, хто пам'ятає (Vincit qui meminit) // Колективна монографія за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 5 травня 2025 р.) / За заг. ред. д.і.н., професора **Валентини Шайкан**; техн. ред.: к.е.н., доцент Ганна Пурій; рецензенти: Михальчук Р.Ю., кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, Рівненський державний гуманітарний університет; Суздаль М.М., кандидат історичних наук, спеціаліст вищої категорії, методист, зав. циклової комісії «Соціально-економічні та філологічні дисципліни», Криворізький фаховий медичний коледж; Кулішов В.В., доктор педагогічних наук, професор, кафедра міжнародних відносин, Державний університет економіки і технологій. Кривий Ріг: Державний університет економіки і технологій, 2025. 510 с.

The publication is assigned with a DOI number:

The paper version of the publication is the original version. The publication is available in electronic version on the website:

www.oktanprint.cz/p/vincit-qui-meminit

The publication is assigned with a DOI number:

10.46489/VQM-25-14

ISBN 978-80-88618-92-8

УДК 94(477) «1941-1945»

ББК 63.3(2) 62

Затверджено до друку Вченою радою «Державного університету економіки і технологій» (Протокол № 14 від 26.05.2025 р.)

Матеріали друкуються в авторській редакції. Відповідальність за викладення, зміст та достовірність тез доповідей несуть їх автори.

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ:

Голова організаційного комітету:

Шайкан Андрій, голова організаційного комітету VQM, ректор Державного університету економіки і технологій, доктор економічних наук, професор

Співголова організаційного комітету:

Бессараб Олександр, проректор з науково-педагогічної діяльності та інноваційного розвитку Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, кандидат філологічних наук

Заступники голови організаційного комітету:

Коваль Ганна, доктор наук з державного управління, професор, Державний університет економіки і технологій

Пурій Ганна, в.о. зав. кафедри публічного управління та адміністрування, кандидат економічних наук, доцент, Державний університет економіки і технологій

Дутчак Руслан, в.о. директора Навчально-наукового юридичного інституту, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів і бухгалтерського обліку, Державний університет економіки і технологій

Губарєв Сергій, директор Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, кандидат юридичних наук, доцент

Космина Віталій, доктор історичних наук, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Теличко Оксана, зав. кафедри права, кандидатка юридичних наук, доцентка, Державний університет економіки і технологій

Давоян Єлизавета, зав. кафедри психології, докторка філософії (з психології), Державний університет економіки і технологій

Модератори науково-практичної конференції:

Шайкан Валентина, зав. кафедри соціально-гуманітарних наук, доктор історичних наук, професор, Державний університет економіки і технологій

Гіоргадзе Ілія, керівник Юридичної клініки, Державний університет економіки і технологій

Члени організаційного комітету:

Орлов Валентин, перший проректор, кандидат наук з державного управління, доцент, Державний університет економіки і технологій

Гушко Сергій, проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародних зв'язків, доктор економічних наук, професор, Державний університет економіки і технологій

Кочувський Геннадій, проректор з інфраструктури та розвитку, Державний університет економіки і технологій

Орлова Ольга, заст. в.о. директора Навчально-наукового юридичного інституту, кандидатка соціологічних наук, доцентка, Державний університет економіки і технологій

Волікова Марина, заст. зав. кафедри соціально-гуманітарних наук, кандидатка педагогічних наук, доцентка, Державний університет економіки і технологій

Гончаренко Олена, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук, Державний університет економіки і технологій

Шляхтич Роман, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук, Державний університет економіки і технологій; докторант Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара

Ан Микола, учасник бойових дій на Сході України, ветеран ЗСУ, викладач ВСП «Технологічний фаховий коледж Державного університету економіки і технологій»

Третяк Вікторія, керівник Центру психологічної допомоги та соціальної адаптації

Куц Тетяна, заступник керівника Центру психологічної допомоги та соціальної адаптації

Керженцев Артем, керівник Центру цифрової трансформації, Державний університет економіки і технологій

Бойко Віктор, фахівець Медіа-центру, Державний університет економіки і технологій

ЗМІСТ

Andrii Shaikan, Valentina Shaikan

Пам'яті жертв політичних репресій: сталінський «Великий терор» (український вимір)..... 12

Марина Волікова

Українська сім'я в умовах війни 42

Марина Волікова, Ангеліна Багіян

Концентраційні табори - найганебніший воєнний злочин в історії людства 46

Карина Гайванович

Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України, Головне оперативне управління ГШ ЗС України та Головне управління розвідки Міністерства Оборони України про сучасну періодизацію та хронологію подій постмодерної (гібридної) війни росії проти суверенної України..... 52

Сергій Мирошніченко

Ярослав Грицак про спільні риси «недержавних народів», політичних партій очима «цивілізованого європейця» XIX-початку XX століть..... 64

Ігор Лисенко

Активізація боротьби за незалежність і суверенність України під час горбачовської «перебудови» або «незалежність України нам з неба не впала» 69

Богдан Асінгеров

Битва за Київ (24 лютого – 1 квітня 2022 року)..... 75

Марія Бондаренко, Катерина Ворона

Участь жінок у війнах XX і XXI століть: історичні аналогії та сучасний вимір..... 79

Оксана Горобей	
Розповідь. Одна з мільйонів... ..	85
Артур Гудименко	
Друга світова війна: від жахів до вшанування пам'яті	91
Дарина Нюпенко	
Передумови зародження, початок діяльності та причини занепаду дисидентського руху	96
Арсен Іасешвілі	
Роль Комітету державної безпеки СРСР (КДБ) в контролі "інакомислячих": від сталінських часів до 80-х рр	102
Єлизавета Кобилка	
Масові злочини проти людяності: порівняння практик масових розстрілів, депортацій, катувань та інших злочинів під час Другої світової війни та сучасної війни в Україні	108
Владислав Куртеков	
Вплив війни на психічне здоров'я молоді в історичному контексті	115
Сніжана Михайлова	
Найгірші практики нацизму-рашизму на тимчасово окупованих українських територіях: знущання над цивільним населенням, плюндрування та розкрадання приватної власності (мої спогади)	120
Інна Власенко,	135
Особливості сучасної постмодерної (гібридної) війни ерефії проти України: мета та цілі рашистського агресора	135
Оксана Теличко	
Правовий режим військової окупації	152
Андрій Шишов, Микита Блохін	
Воєнні злочини та геноцид: історичні паралелі між XX та XXI століттями.....	158

Роман Шляхтич

Місцева влада, українська допоміжна поліція, ОУН та

Голокост на Криворіжжі 164

Володимир Нікулін

Кримські татари – наші союзники у боротьбі проти свавілля
російської федерації 176

Павло Григораш

Релігія як інструмент в російсько-українській війні: деконструкція
пропаганди та фіксація репресивної політики рф на окупованих
територіях України 187

Софія Дроздова

Між мріями та виживанням: виклики української молоді під час
повномасштабної війни..... 194

Ганна Коваль, Влада Анзіна

Жінки, які боролися за Україну 201

Валентина Проценко

Перемагає той, хто пам'ятає 214

Анатолій Русначенко

Концепція толітаризму для дослідження советського
суспільства в цілому і УРСР зокрема 220

Анна Мигуль

Циклічність історії «рашизму» як ідеологічної політики прояву
росії в українських містах..... 231

Данило Качалкін

Чому варто пам'ятати..... 236

Світлана Корнієнко

«Неназване, туманом пойнялося. Непізнане, пішло у небуття».. 246

Ярослава Воронова

«Шістдесятники» як моральна еліта опору: ідеї, форми спротиву
та значення для національного відродження України 253

Неля Переверзєва

Найгірші практики нацизму-рашизму на тимчасово окупованих українських територіях: росіяни закатували в полоні мера Дніпрорудного Євгена Матвєєва за те, що «не давав окупантам зайти в місто»..... 265

Андрій Дрозд

Розстрільні списки путіна..... 269

Ярослав Щербак

Дисидентський рух в УРСР 1960–1980-х рр.: Опір репресіям і боротьба за права людини. Відлуння свободи в імперії мовчання 274

Олексій Петьков

Дослідження поняття «рашизм» і його наслідків..... 279

Петро Дисак, Олександра Матвійчук

Сутність російського націоналізму, його реалізація та супротив Українського руху Опору на тимчасово окупованих територіях 284

Ілля Чорний

Фашизм, нацизм та рашизм як ідеології ненависті 293

Ігор Шмельов

Викорінення та залякування: політичні репресії серед селянства й інтелігенції Дніпропетровщини 299

Надія Агафонова, Ольга Луньова

«Бессарабське питання» у контексті радянсько-румунського протистояння: 1917-1940 рр. 305

Вікторія Дубровська

Механізми захисту прав потерпілих від політичних репресій..... 340

Кирилл Шмигленко

Найгірші практики нацизму-рашизму на тимчасово окупованих українських територіях 345

Валерія Михальченко	
Психологічний портрет українських героїв російсько-української війни 2022 року: фронт боротьби та мужності.....	350
Анастасія Алексієнко	
Про символічне значення постаті Василя Стуса в історії дисидентського руху 80-х років ХХ ст.	355
Вікторія Голованова	
Механізми розвитку резильєнтності у військових в умовах війни.....	364
Наталія Шелудякова	
Історична пам'ять у контексті стратегічних комунікацій України	371
Кіра Ларкіна	
Психологія політичних зрад: з давніх часів до сьогодення.....	380
Олена Гончаренко, Дмитро Перов	
Образ Валерія Залужного в українському фольклорі	386
Влада Захарова	
Реакція дитячої психіки на травматичні події війни.....	393
Анастасія Лихолай	
Впровадження інструментів цифрової публічної дипломатії України	399
Валентин Орлов, Ігор Васютін	
Вплив Слобожанської наступальної операції на процеси відновлення державності та деокупації.....	405
Лія Бутяєва	
ПТСР у жінок, які пережили насилля з боку рашистської армії: особливості прояву та психологічної реабілітації.....	410
Ольга Хомич	
Психічний стан інвалідів війни як дзеркало національного болю	416

Дмитро Кропивянський	
Про особливу роль І. Багряного в історії українського дисидентського руху	423
Ганна Коваль, Мирослав Янченко	
Друга світова війна: погляд через українську призму	434
Нікіта Розводовський	
«Перемагає той, хто пам'ятає»: колабораціонізм у Другій світовій війні	439
Віталій Космина	
Російський колоніалізм: українсько-кримський аспект	449
Валерія Полякова, Валентина Шайкан	
Колабораціонізм і воєнний злочин як явища-феномени ХХ - ХХІ століть	454
Анастасія Забєділіна	
Мародерство в умовах воєнного стану.....	482
Вячеслав Козюра	
Вшанування жертв Другої світової у КНР та Тайвані: відмінності та уроки для України.....	487
Володимир Грошко	
Військове капеланство УГКЦ як вимір історичної пам'яті та духовної стійкості у війні ХХ - ХХІ століть.....	498
Альона Щербак	
Біль втрати - це не завжди смерть, це втрата «до» і навчання жити «після».....	504
УХВАЛА учасників II Всеукраїнської науково-практичної конференції «ПЕРЕМАГАЄ ТОЙ, ХТО ПАМ'ЯТАЄ» (Vincit qui meminit)	508

Andrii Shaikan,

Rector, prof. DSc in Economics,
State University of Economics and Technologie,
Kryvyi Rih; e-mail: avshaikan@gmail.com,
orcid.org/0000-0002-4088-6518, Ukraine
(авт. 0,63 авт. арк.)

Valentina Shaikan,

prof. DSc in History, State University of Economics and Technologie,
Kryvyi Rih; e-mail: vashaikan@gmail.com,
orcid.org/0000-0001-9408-9154, Ukraine
(авт. 0,63 авт. арк.)

***«Найжорстокіша тиранія – та,
що виступає під мантією законності
і під прапором справедливості.
Монтеск'є»***

(Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні.
1917-1953: Суспільно-політичний та
історико-правовий аналіз: У 2 кн. Кн. І. К.:
Либідь-Військо України, 1994. С.2.)

Пам'яті жертв політичних репресій: сталінський «Великий терор» (український вимір)

XX – початок XXI століть для українського народу увійшли в історію як трагічні століття. Якщо перелічити лише всі події, що просякнуті імморалізмом (світоглядна позиція, що заперечує принципи моралі), стане зрозумілим, чому їх так названо. Кожна з цих подій, до яких причетні, у першу чергу, радянські карально-репресивні органи [6; 7], а сьогодні ще й рашистські – це втрачені

сотні тисяч життів українців, які сьогодні вимірюються вже мільйонами. Сучасні покоління українців також переживають запеклу війну, розв'язану рашизмом ХХІ століття проти незалежної і суверенної України, війну між імперською тоталітарною ерефією і демократією. І якщо відомий український вчений Іван Білас на початку 90-х років ХХ століття констатував: «Червоний терор в Україні, - мабуть, найтрагічніша сторінка в історії нашого багатостраждального народу. За числом жертв цей період набагато перевершує будь-які суспільні катаклізми попередніх часів, а скільки на його рахунку понівечених людських душ – про це вже не дізнається ніхто [6, с. 5]», то що вже казати про сучасну рашистську агресію проти України у ХХІ столітті, яка триває й досі від 2014 року? Українські Збройні Сили, цивільне населення втрачають кожного дня вояків, дітей, мирних людей. Живі втрати вже сягають сотень тисяч ...

Як ніколи актуальні є слова відомих у світі письменників і політиків, вчених й релігійних діячів про «Пам'ять жертв» терору: «Ми повинні брати з минулого ВОГОНЬ, а не попіл» (Жан Жорес); «Історія – це ПАМ'ЯТЬ нації ... це спосіб, котрим нація устанавлює свою ідентичність, справжність і наміри» (Джон-Фіцджералд Кеннеді); «Історія проситься в сні НАЩАДКІВ» (Ліна Костенко); «Коротка пам'ять – ознака слабкого розуму, а ПРОЩЕННЯ НЕ ОЗНАЧАЄ ЗАБУТТЯ» (Олександр Власюк, Сергій Кононенко); «Тоталітарні імперії й диктаторські режими не демократизуються. Вони або залишаються такими, якими вони є, або зникають» (Микола Левицький).

Сьогодні, як й 5 років потому, ерефія – держава агресора, продовжує потужно поширювати світом свої міфологеми про Другу світову війну й сучасну гібридну, яка стала для України Великою Національною війною ХХІ століття. Пам'ятаємо, як до «Дня

Пам'яті та примирення» - ще до широкомасштабної агресії ерефії на територію незалежної та суверенної України, 8 травня 2020 року на каналі «Експрес» відбулася зустріч-обговорення вітчизняних і зарубіжних (польських, німецьких, французьких) вчених, письменників, журналістів, колишніх дисидентів – Ольги Гнатюк, Адама Міхника, Карла Шльогеля, Галини Акерман, Мирослава Мариновича, Йосіфа Зігеля та інших на тему «Пам'ять про війну: дискурс демократії та дискурс тоталітаризму». Тоді весь світ почув про те, що «росія нав'язує Європі свій наратив», що «радянський наратив» рівнозначний «російському наративу» - ці явища є однакові; книга «Бессметрний полк», яку масово поширюють у Європі проросійсько налаштовані пропагандисти – це суто російська позиція, яка просякнута агресивною тезою «можемо повторити», при цьому росіянами одночасно заперечується «незручна» пам'ять про Другу світову війну, й що таке явище як «Победобесіє» для цивілізованого світу є небезпечне. У лютому 2021 року Україна врешті заборонила діяльність 3-х проросійських каналів на ТБ з метою захисту національної безпеки держави. Світова спільнота за переважною більшістю зрозуміла такий крок України. Відомо, що тодішній посол Естонії в Україні Каімо Кууск висловився так: Україні необхідно ділитися інформацією через максимальну кількість каналів, «зараз самий момент, коли Україні треба шукати якомога більшої підтримки і це буде гарний засіб для досягнення цієї мети». Сьогодні американський євангельський пастор Марк Бернс – духовний наставник президента США Трампа, через удар ракетами рашистів по Кривому Рогу 4 квітня 2025 року, коли загинуло вже 20, серед них 9 – це діти, а поранено більше 75 осіб, серед яких багато важкопоранених й скалічених, засудив цю жорстокість: «Світ повинен засудити цю жорстокість і стати разом з Україною проти такого терору. Віра – це вибір, а не

почуття». 13 квітня, на Вербну неділю, рашисти скинули ракету з касетними боєприпасами на центральну вулицю Сум, загинуло станом на 18:00 34 особи (переважна більшість загинуло у тролейбусі), серед загиблих дві дитини, поранено 117 осіб, з них 15 дітей. Масовий терор і агресія ерефії проти України відбувається щодня, а світ мовчки спостерігає, «співчуває», а світові ЗМІ навіть можуть або замовчувати, або спотворювати таку інформацію. Така позиція, у першу чергу, США за Трампа цілком нагадує політику загравання з агресором – гітлерівською Німеччиною напередодні Другої світової війни: війна не на їх території, у них населення не гине, їх території – при них, вони радіють життю, океан великий Хоча спецпосланець США з питань України Кіт Келлог відреагував на російську атаку по Сумах 13 квітня 2025 р., назвавши її «такою, що переходить будь-яку межу пристойності». Дивно, виявляється, що у смертельних обстрілах рашистів цивільного населення України існують ще й «пристойні межі» ??? Надзвичайний цинізм!

Здійсимо невеликий екскурс в історію доби СРСР, щоб зрозуміти такі питання: коли та за яких обставин на теренах колишнього СРСР наважилися вшановувати пам'ять політв'язнів? Завдяки науковому доробку Василя Овсієнка [19], можна зрозуміти причини встановлення дати проведення Дня політв'язня саме 30 жовтня. По-перше, ця дата була визначена самими в'язнями радянських політичних таборів; по-друге, цей день – 30 жовтня 1974 року відомий ще як початок голодувань у мордовських і пермських політичних таборах і Владимирській в'язниці. По-третє, на квартирі професора Андрія Сахарова саме 30 жовтня 1974 року відбулася прес-конференція Ініціативної групи захисту прав людини в СРСР, яка й оголосила про встановлення 30 жовтня Дня політв'язня. В цей день політв'язні вимагали від карально-репресивної радянської системи: надати політично засудженим Статус політв'язня;

скасувати обмеження в листуванні; вивести медичну службу з підпорядкування МВС; дозволити носити цивільний одяг та під час побачення спілкуватися рідними мовами; збільшити кількість побачень тощо. В цей пам'ятний День вийшов 33-й випуск «Хроніки текучих подій», присвячений становищу радянських політичних в'язнів. Відомо також, що пропозиції та міркування про зміст Статусу радянського політв'язня належали Кроніду Любарському і Олексію Мурженко, які відбували термін покарання у мордовських таборах. Лише за правління Михайла Горбачова під тиском певних обставин – реформаторської діяльності на теренах СРСР, світової спільноти, відбулися певні зрушення: з 1987 р. 30 жовтня відзначався демонстраціями у великих містах колишнього СРСР; в 1989 р. в цей День політв'язня відбулася акція «ланцюг пам'яті» у Москві (довкола будівлі КДБ).

В останні роки існування СРСР було прийнято два важливих документи, які відновлювали права політв'язнів: йдеться про Декларацію Верховної Ради СРСР «Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, підданих примусовому переселенню, і забезпечення їх прав» від 14 листопада 1989 р. та Указ Президента СРСР М. Горбачова «Про відновлення прав усіх жертв політичних репресій 20-50-х років» від 13 серпня 1990 р.

Політичні в'язні по таборах перебували ще й у 1989 році, хоча сам Горбачов з усіх трибун говорив про те, що таких в'язнів в СРСР вже немає. У 1990 р. за ініціативою товариства «Меморіал» на Луб'янці (колишня площа Дзержинського) у Москві був встановлений валун («Соловецький камінь»), який привезли із Соловецьких островів на вшанування пам'яті жертв радянського тоталітарного режиму. Цікаво, чи стоїть ще сьогодні «Соловецький камінь» у Москві за путінського режиму, який є не менш жорстоким

за радянський ? Всі опоненти путінського режиму або покинули ерефію, або давно ув'язнені, або фізично знищені – це відомо всьому світу.

Вважаємо за необхідне зупинитися й на особливостях вшанування пам'яті політв'язнів в Україні за роки радянської системи. В Україні також 30 жовтня відзначають політв'язні та громадянські організації. Але з ініціативи колишнього політв'язня В'ячеслава Чорновола, з 12 січня 1975 р. в політичних таборах відзначався День українського політв'язня як вшанування українських патріотів-інтелектуалів, яких було заарештовано саме 12 січня 1972 р.. Упродовж 1972 р. було заарештовано понад 30 осіб, серед яких були Валентин Мороз, Євген Сверстюк, Іван Світличний, В'ячеслав Чорновіл, Іван Дзюба, Василь Стус та інші [16, с. 236]. За підрахунками харківських науковців [20, с. 503], дисидентів в УРСР налічувалося близько 975 осіб, із них на Київщині – 487, на Тернопільщині – 22, на Львівщині – 224, на Дніпропетровщині – 24, на Донеччині – 10; у Волинській і Рівненській областях – по вісім осіб, у Житомирській, Харківській, Одеській – по шість, у Запорізькій області – п'ять осіб, а в інших областях – по одній-дві особи. Дослідники проаналізували склад 530 дисидентів-шістдесятників й дійшли наступного висновку: до інтелігенції належали 80 %, робітників – 12,8 %, колгоспників – 2,6 %. Як бачимо, ситуація свідчила про те, що «широкої підтримки у громадян республіки дисидентський рух не здобув [16, с. 236]», винятком була діяльність підпільної робітничої групи Є. Доніченка в Донбасі [20, с. 503]. Саме тому поет-дисидент Василь Стус із прикристю писав: «Творець історії – народ ... До ранку грає в доміно» [20, с. 503].

Ще за існування УРСР 17 квітня 1991 р. вийшов Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»

(реабілітація була не для всіх політв'язнів: зовсім не йшлося про членів ОУН і вояків УПА).

Які зміни у вшануванні пам'яті українських політв'язнів відбулися у добу незалежності України ? У цьому напрямку спостерігаємо найбільш позитивних зрушень за президентства Віктора Ющенка. Так, від 1 травня 2005 р. за українським календарем відзначали Всесвітній День визволення в'язнів фашистських таборів. З нагоди Всесвітнього дня визволення в'язнів фашистських таборів Президент України Віктор Ющенко надруковано Звернення до українського народу (Голос України. 2005. 1 травня). Указом № 431/2007 від 21 травня 2007 року Президент України Віктор Ющенко вніс зміну до Указу Президента України Леоніда Кучми від 26 листопада 1998 року № 1310 «Про встановлення Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій (в редакції Указу від 15 липня 2004 року № 797). Наступний Указ, який теж підписано Віктором Ющенком від 21 травня 2007 року, має назву «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору – масових політичних репресій 1937-1938 років», його головною метою було «вшанування пам'яті жертв політичних репресій, привернення уваги суспільства до трагічних подій в історії України, викликаних насильницьким впровадженням комуністичної ідеології, відродження національної пам'яті, утвердження нетерпимості до будь-яких проявів насильства проти людства та у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору – масових політичних репресій 1937-1938 років, на підтримку ініціативи громадськості ...». З 2008 року 16 травня («щороку у третю неділю травня» згідно Указу) українці вшановують пам'ять жертв політичних репресій в Україні. Також у цей день – 16 травня українська громадськість ушановує пам'ять жертв комуністичного терору в Биківні під Києвом. Биківня під Києвом за радянського

карально-репресивного тоталітарного режиму стала місцем таємного масового поховання жертв сталінського терору 1937-1940 років [2; 5; 14]. У таємному могильнику для жертв сталінських репресій – Великого терору, на створення якого у Биківні НКВС отримала дозвіл-рішення від Київської міської ради трудящих 20 березня 1937 року, начебто, для «спец потреб», були розстріляні жертви репресій серед української інтелігенції, військових, селян, частина жертв «куркульської операції». Кількість розстріляних у Биківні, як вважають дослідники, становить 100 – 120 тисяч! Весною 1940 року жертвами НКВС стали понад 22 тисячі польських полонених, яких було розстріляно та поховано в Катинському лісі (Білорусь). Ця трагедія відома як Катинський злочин. У Биківні НКВС розстріляло також дві тисячі поляків з так званого “катинського списку» [14]. 21 березня 2012 року у Биківні було відкрито Польський військовий цвинтар – це вже четвертий «катинський цвинтар», після кладовищ у Катині, Харкові-П’ятихатках, а один цвинтар, де поховані польські полонені знаходиться в ерефії – Медному, є припущення польських дослідників, що «500 осіб, скоріше за все, пішло на смерть до Харкова, ще 500 ймовірно – до Херсона [14]», але місця їх поховання поки ще невідомі. Отже, Биківня сьогодні – це місце спільної пам’яті України та Польщі [14]. Дослідниця злочинів комунізму в Україні Тетяна Шептицька вважає, що польсько-українська археологічна комісія, починаючи з середини 90-х років, «епізодично» проводила розкопки, але «підрахувати точну кількість знайдених решток складно», істориками вже встановлено цифру у понад 20 тисяч осіб, на стінах пам’яті Міжнародного меморіалу в Биківні вибито 18,5 тисяч імен, додаються нові прізвища, «наразі відомо про ще понад 5000 імен» [2, с. 1, 3-4].

За президентства Петра Порошенка прийнято Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» від 9 квітня 2015 року за № 314-VIII [12]. Цей багатостраждальний та довгоочікуваний Закон історично справедливо та цивілізовано «спрямований на визнання учасників боротьби за незалежність України у XX столітті головними суб'єктами боротьби за відновлення державної незалежності України – борцями за незалежність України у XX столітті, встановлення правового статусу борців за незалежність України у XX столітті, визначення права такої категорії осіб на отримання державних та муніципальних соціальних гарантій». Стаття 1 розкриває правовий статус борців за незалежність України у XX столітті та визнає такими осіб, «які брали участь у всіх формах політичної, збройної та іншої колективної чи індивідуальної боротьби за незалежність України у XX столітті у складі таких органів влади, організацій, структур та формувань», й далі йдеться про такі органи влади, починаючи від Української Народної Республіки, Української Держави (Гетьманату), Західноукраїнської Народної Республіки, Східно-Лемківської Республіки, Гуцульської Республіки, Карпатської України (Підкарпатської Русі), а також всі військові, безпекові, інші мілітарні, воєнізовані або парамілітарні формування та частини вже перелічених українських органів влади, серед яких Українські Січові Стрільці (УСС), Дієва армія УНР, Галицька армія (УГА), Повстанча армія України, Організація народної оборони «Карпатська Січ», Українська військова організація (УВО), Організація українських націоналістів (ОУН), Народно-визвольна революційна організація (НВРО), Українська повстанська армія (УПА), Українська повстанча армія отамана Тараса Боровця (Бульби) «Поліська Січ», Українська народна революційна армія (УНРА), Українська Головна Визвольна Рада

(УГВР), Закордонне представництво УГВР, Антибільшовицький блок народів (АБН), Українська Гельсінська спілка (група) (УГС, УГГ), всі організації українського визвольного руху другої половини ХХ століття, всі організації, створені особами, які зазнали політичних репресій за участь у боротьбі за незалежність України у ХХ столітті, у радянських тюрмах, таборах або табірних відділеннях для боротьби за свої громадянські або інші права, Народний Рух України за перебудову (НРУ) до 24 серпня 1991 року. Стаття 2 присвячена «Основам правового статусу борців за незалежність України у ХХ столітті»; стаття 3 визначає «Соціальні гарантії борців за незалежність України у ХХ столітті»; стаття 4 про «Визнання нагород та військових ступенів борців за незалежність України у ХХ столітті»; стаття 5 – про «Державну політику щодо відновлення, збереження та вшанування національної пам'яті про боротьбу та борців за незалежність України у ХХ столітті»; стаття 6 – про «Відповідальність за порушення законодавства про статус борців за незалежність України у ХХ столітті». Вважаємо за необхідне нагадати про те, що Закон України від 9 квітня 2015 року «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» не припускає того, щоб «1. Громадяни України, іноземці, а також особи без громадянства, які публічно виявляють зневажливе ставлення до осіб, зазначених у статті 1 цього Закону, перешкоджають реалізації прав борців за незалежність України у ХХ столітті, несуть відповідальність відповідно до законодавства. 2. Публічне заперечення факту правомірності боротьби за незалежність України у ХХ столітті визнається наругою над пам'яттю борців за незалежність України у ХХ столітті, приниженням гідності Українського народу і є протиправним».

Більшовицько-комуністична диктатура трималася в радянській імперії на жорстокому й тотальному механізмі насилля, який далеко не був чимось новим, адже вже був «з досвідом» - «працював» та випробовувався у XIX столітті – й це терор і тероризм. Саме цей механізм насилля й став фундаментом спочатку ленінського, а пізніше - сталінського карально-репресивного режиму, а сьогодні – рашистського на чолі з путіним, путіністами. Механізм насилля – терор всіх і вся залишився, адже він дієвий і надійний, ефективний і швидкий, особливо, для залякування та деморалізації населення – електорату, для боротьби проти опозиції. Тобто, самий «оптимальний» прийом й потужний механізм, без якого не може існувати тоталітарна система в цілому.

У наукових доробках, термінологічних і понятійних довідниках початку XX – на початку XXI століття такі поняття як «терор», «тероризм», «тоталітаризм» за своєю більшістю розтлумачувалися наступним чином: «терор», або як політичний терор, залякування, особливий спосіб домогтися своїх цілей [1; 9], «тероризм» - «злочинна діяльність, що полягає в організації замахів, убивств, викрадень та інших насильницьких актів щодо політичних противників, передусім із числа офіційних державних осіб та громадсько-політичних діячів», мета такої діяльності – вчинити розправу або шляхом залякування змусити змінити урядову чи партійну політику; така практика притаманна екстремістським організаціям; у 60-90-х років XX ст. це явище перетворилося на міжнародне: мета – тиск на зарубіжні уряди, політичні партії, окремих діячів [10, с. 372]; «тоталітаризм» також негативне політичне, антидемократичне явище, яке виправдовує етатизм (втручання держави у всі сфери життя суспільства), авторитаризм (режим однієї людини або невеликої групи людей); його синонімами вважаються вождизм, деспотія, тиранія, у тоталітарній

державі здійснюється тотальний контроль над усіма сферами життя суспільства, а контроль над громадянами – завдяки позбавленню прав і свобод, над опозицією та інакомислячими – через тотальні репресії тощо. Для колишнього СРСР найголовнішим засобом державного управління була крайня форма насилля – масовий терор [3, с. 4].

Більш того, післявоєнний сталінський тоталітарний режим таємно поширював інструкції спецслужб Радянського Союзу серед лідерів держав «народної демократії» - Польщі, Болгарії, Румунії, Німеччині та інших, що треба робити на випадок народних заворушень, мітингів, демонстрацій, всіляких рухів проти встановлення режиму на кшталт радянського. Таку інструкцію «Москва 2.6.1947: Совершенно секретно К.АА/СС 113 Приказ НК (003) 47» було обнаружено в робочому кабінеті післявоєнного Президента Польщі Болеслава Берута. Саме тоді світова спільнота вперше почула про те, що Берут ще до Другої світової війни був агентом спецслужб СРСР. Текст цієї Інструкції друкувався у США у часопису «Нов. Дзиенник» польською мовою, друкувався також в Угорщині, Фінляндії, Естонії. Радянські спецслужби наказували «ліквідувати» всіх осіб, які були функціонерами, активістами будь-яких організацій, навіть комуністичних, якщо до їх заснування не були причетні радянські спецслужби. Пропонувалось негайно поставити на чолі (ключових посадах) всіх організацій тільки осіб із «наших спецслужб», земля не повинна бути власністю, всі фермерські господарства важливо дискредитувати й після цього розпочати колективізацію сільського господарства. Важливо контролювати процес відбудови зруйнованих міст, домогосподарств з метою недопущення такої водопостачальної системи, яка б не входила в загальну систему; такі ізольовані системи, колодязі з питною водою не повинні існувати, а якщо

з'являються – негайно знищувати. Таких антилюдяних «порад» в інструкції аж 45! Своїм цинізмом й злочинністю вражає «порада» за № 29: «При відбудові і будівництві промислових об'єктів слід потурбуватися, щоб виробничі відходи потрапляли у водойми, котрі є джерелами питної води для населення». «Порада» № 35 пропонує у навчальних закладах і спецшколах, але, у першу чергу, у середніх і вищих навчальних закладах відсторонити від роботи тих викладачів, котрі є найбільш визнаними професіоналами, а на їх місця призначати «наших людей». За цією «породою» наказувалося «припинити викладання латини і давньогрецької мови, загальної філософії, логіки і генетики. На уроках історії не можна пояснювати, хто із попередніх політиків» працював на користь своєї батьківщини; треба говорити лише про тиранію королів і боротьбу народу проти них. Як бачимо, втручання у внутрішні справи інших держав для спецслужб радянської тоталітарної системи є справою звичайною, але з однією різницею: у середині XX століття таке втручання маскувалося, а вже у XXI столітті вважається звичайним «правом сильного».

У XXI столітті відбулася глибока та тотальна деморалізація самого населення-електорату тоталітарної системи. Культивована рашистська ідеологія глибоко інфікувала населення ерефії: колишня оспівана радянська «сірість» прогресувала: вже майже не залишилося в ерефії, а це підтверджує сучасна гібридна війна росії проти України, врівноваженого, байдужого до державних проблем населення, але є домінуюча маса агресивних, жадібних, жорстоких й навіть патологічно жорстоких – садистів осіб, які радіють стражданням українців, знущаються над українськими військовополоненими, цивільними полоненими й дітьми, виношують плани повної «санації» України та її знищення. У ЗМІ ерефії вже не йдеться, як на початку широкомасштабної агресії, про

«братню допомогу», «визволення від нацистів», «потерпите еще немного», - ні, про це вже мовчать рашистські пропагандисти-шовіністи, але, коли рашистські військовополонені не знають відповіді на питання: «а що ви робите на чужій землі?», «кого ви визволяєте?», «чи бачили вони в Україні нацистів?», тоді чуємо від таких: «мы так хотим; мы так решили; эта земля должна принадлежать нам». Більше того, якщо у XX столітті радянська карально-репресивна система намагалася приховувати та маскувати «законність» своїх аморальних діянь – місця злочину, то у XXI столітті рашизм, як ідеологічна система, відверто та відкрито транслює та поширює, виховує у душі вседозволеності, агресії, великодержавного шовінізму, а потреба маскувати свої діяння та прагнення вже втратила свою значущість... . На думку авторитетного дослідника більшовицького масового терору Сергія Білокона, кінцева мета більшовиків – розбудова комунізму, а це за більшовицькою теорією передбачало створення «нової породи людей», а тому передбачала «відбраковку та ліквідацію» тієї частини населення, яка не розподіляла ідей більшовизму: «Внутренняя политика большевиков была могущественным фактором контраселекторной элиминации, т.е. изъятия особенно ценных элементов, так называемых плюс-вариантов. Это привело к контраселекторной селекции, т. е. выживанию, наоборот, минус-вариантов, иными словами, малоценных элементов [3, с. 5, 110]».

Отже, у XXI столітті зміст такого негативного явища-феномену як «терор», як нам здається, набуває ширших рис. До терору можна додати такі дії та прояви: сьогодні йдеться теж про масовий терор, який охоплює великі маси людей й території, але посягає на розуми, ідентифікацію людей, на лібералізацію думок, заперечує будь-який прогрес, закликає та силоміць нав'язує: гіперреалізм у літературі і мистецтві, у філософії - марксизм чи

ніщечанство, десцієнцізацію (антинауковість), у першу чергу, в галузі історії тощо. Сьогодні масовий терор асоціюється з принципом «хто проти нас – того усунемо»; політика терористичних держав заперечує та не визнає можливість достовірності та об'єктивності, а поняття «справедливість», «правота» ними розтлумачуються з позиції сили й свого бачення; втрата ціннісних орієнтирів «теоретиками» такої ідеології і політики не сприймається та їх це й не хвилює. Сучасна рашистська ідеологія, яка «збагатила» тоталітарну систему ХХІ століття, вже відкрито нав'язує та поширює заідеологізовану історію, виправдовує агресію, експансію, голодомори та масовий терор народів.

Сталінський «Великий терор», які причини та цілі, наслідки і масштаби в Україні ? Перш за все, слід розрізняти самі форми-різновиди радянської тоталітарної системи. Сталінська форма терору передувала «брежнєвській», яка відома ще як «сіра» епоха, за якою настала «андропівська» як чергова форма радянського тоталітаризму. Об'єднували їх репресії інакомислячих (серед них й радянських дисидентів). Вважається, що базовою основою сталінського «Великого терору» стали Рішення ЦК ВКП(б) від 02 липня 1937 р. (за підписом Сталіна) «Об антисоветских элементах». З цього часу на теренах «неоімперії» розпочався процес «по изъятию остатков враждебных классов», а кількість «ворожих элементов» визначали місцеві органи НКВС за своїм сценарієм – «розстріл за рознарядкою та лімітом». Наказ НКВС СРСР № 0044 від 05 серпня 1937 р. було обґрунтовано Миколою Єжовим, схвалено Й. Сталіним, передбачав репресивні «ліміти»: за чотири місяці наказувалося репресувати 268950 громадян, з яких 75950 підлягали розстрілу! Тодішній керівник Наркомату внутрішніх справ І. Леплевський чотири рази просив Єжова і Сталіна збільшити

ліміт, бо «дозвіл на право заарештовувати» 28 800 осіб (із них 8 тисяч розстріляти) його не влаштував! Судячи з усього, він отримав такий дозвіл, бо, якщо за першу половину 1937 р. в Україні було розстріляно 246 громадян, то за другу – вже 120 тисяч [20, с. 389]. Під розстріли потрапляли навіть такі особи, які були у віці, хворі, часто навіть не могли самостійно пересувати: у вересні 1937 р. був розстріляний колишній царський полковник на 98-му році життя; тоді саме розстріляні 74-річний інвалід Першої світової війни О. Биков, який не міг самостійно ходити, та 78-річну ігуменю католицького монастиря О. Кожевнікову; розстріляно 85-річного пастуха Ф. Соловйова та ін. Автори праці «Історія України: Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі» [20, с. 391] пишуть, що у структурах ДПУ-НКВС сформувалась «каста катів» («співробітників з особливих доручень»), які щоденно розстрілювали сотні в'язнів. Одним з таких був Михайло Матвєєв: мав «досвід» з 1919 р.; впродовж 27 жовтня - 4 листопада 1937 р. в урочищі Сандормох (карелія) щодня вбивав «быстро , точно и толково» по 200-250 в'язнів; за розстріли в'язнів, серед яких було багато українців, Матвєєва у січні 1938 р. нагородили орденом Червоної Зірки та цінним подарунком. Прикро, що цей кат помер у 1971 р., маючи статус людини, яка «ПОСТРАЖДАЛА ВІД РЕПРЕСІЙ», адже сам перебував у в'язниці з середини 1938 до початку 1941 р. Не допомогли й нагороди! А ось характеристика ще одного ката П.Яковлєва: «К работе относится хорошо. За дело болеет. Обладает большой работоспособностью и достаточной долей энергии. Хорошо ориентируется при выполнении оперативных поручений. Находчив, дисциплинирован, в быту скромн, хороший семьянин». Цього ката було нагороджено орденом Леніна! Радянське суспільство ДЕГРАДУВАЛО! Й про це свідчили тотальний страх, падіння моралі, совісті та честі.

Прикладом цієї деградації був донос командира корпусу І. Апанасенка від 19 серпня 1936р. на командарма першого рангу І. Уборевича: «Не верит в конницу и нашего Коня ...» [20, с. 390-391].

Для виконання «ліміту» у серпні 1937 р. до Києва прибули В. Молотов, М. Хрущов, М. Єжов. Знято було з посад перших осіб України – С. Косіора і П. Любченка. Після того, як Пленум не ухвалив постанови поплічників Сталіна, С. Косіор змушений був «погодитися» на перемовини у Кремлі, у січні 1938 р. його «призначили» заступником Голови Раднаркому СРСР, а через деякий час його було заарештовано й розстріляно. П. Любченко відмовився їхати «на перемовини» до Кремля, його одразу було оголошено «націонал-фашистом», що означало для нього лише смертний вирок. П. Любченко застрелився, але перед цим застрелив свою дружину, щоб врятувати її від сталінських катівень [20, с. 389]. Колишній диктатор П. Постишев, щоб не потрапити під жорнова репресій, намагався викрити якомога більше «ворогів народу»: «Із лупою в руках він уважно вивчав навіть шкільні зошити, щоб виявити там намальовані ворожі символи – приміром, ромашку розглядав як знак фашистської свастики [20, с. 389-390]». Але й він потрапив у число тих, кого повинна була знищити система: відомо, що його було розстріляно у лютому 1939 року [21, с. 132]. Усього з 1929 р. до 21 червня 1941 р. (за один день до нападу Німеччини на СРСР) органи державної безпеки України заарештували 739 920 громадян, у тому числі, в 1936-1937 рр. – понад 260 тисяч, а у «рекордний» 1937 рік в Україні було заарештовано 159 574 особи (серед них: 41,6 % - колишні «куркулі»; 36,7 % - «колишні люди» - поміщики, дворяни, офіцери царської армії, жандарми, поліцейські тощо), 2183 військовослужбовців Червоної армії.

Алогічність й антилюдяність, жажливість і жорстокість сталінського тоталітарного карально-репрестивного сценарію, як на

думку дослідника Івана Біласа, полягала в тому, що «до червоного революційного насильства додався ще й звичайний російський розбій», який «збагатився» сталінськими формами – «культom особи, системою табірного рабства, покаранням членів сімей «ворогів народу», репресуванням цілих народів» [6, с. 104]. За оцінками українських істориків [20, с. 390-392], статистика «Великого терору» в Україні вражає: майже повністю знищені старі кадри комуністичної (більшовицької) партії – за 1937-1939 рр. у КП(б)У стало на 261 300 комуністів менше; за часів правління Микити Хрущова (першим секретарем ЦК КП(б) У він став у січні 1938 р.) «із 102 членів і кандидатів у члени ЦК КП(б)У було засуджено (у тому числі до розстрілу) сто, з п'яти кандидатів у члени Політбюро – чотири, з 11 членів Політбюро загинули десять, з дев'яти членів Оргбюро – всі. Дев'ять із тринадцяти перших секретарів обкомів партії “виявилися шпигунами», були розстріляні 150 воєначальників, що служили на території республіки. Із тих 5100 комуністів, які раніше перебували в інших соціалістичних партіях, до 1938 р. в лавах КП(б)У не залишилося жодного [20, с. 390-391]». Відомо, що кількісний склад КП(б)У з 1933 до 1938 р. зменшився майже наполовину – на 266 281 особу [15а, с. 286]. Кількість репресованих у 1937 році лише в Україні за «троцькістську» діяльність збільшилася у порівнянні з 1934 роком у 60 разів, за «український буржуазний націоналізм» - у 500 разів, за «шпигунство» - у 60 разів [20, с. 389]. Після «возз'єднання» Західної України із Східною, у 1939-1941 роках було репресовано ще 1 мільйон 70 тисяч осіб [6, с. 166]. «З особливою нещадністю тоталітарна система нищила і нівечила духовну еліту нації [11]». Протягом 1934-1952 років на теренах радянської «неоімперії» «у сповідуванні троцькістських ідей» було звинувачено сотні тисяч громадян різних національностей, із них 67 249 – репресовано.

Сталінська карально-репресивна система нещадно знищувала всіх, хто припускався будь-яких сумнівів у правомірності репресій, яскравим прикладом є «З'їзд розстріляних» (або відомий ще як «З'їзд переможців») - сумнозвісний XVII з'їзд ВКП(б) (Москва, 26 січня-10 лютого 1934 р), коли з 1966 делегатів з часом було заарештовано 1108 (засуджено за «контрреволюційні виступи»), з них розстріляно 848. Зі 139 членів і кандидатів у члени ЦК партії, обраних на XVII з'їзді ВКП(б), 70% було заарештовано та розстріляно у 1937-1938 роках як «ворогів народу». Про цей з'їзд радянські підручники замовчували, й лише після розпаду СРСР почали з'являтися деякі матеріали. Відомо, що більше половини делегатів XVII з'їзду ВКП(б) було репресовано за часів «Великого терору» – тому він й ««З'їзд розстріляних», інша назва «З'їзд переможців» - було підбито підсумки першої радянської п'ятирічки, а також визначено головні напрямки другого п'ятирічного плану (1933-1937) та амбітно передбачено перетворення радянської держави на «технічно-економічно незалежну країну та найбільш передову у технічному сенсі державу в Європі» [22].

Сталінські «розстрільні списки». Концентраційні табори для політв'язнів колишнього СРСР

За даними, наведеними у Додатку 9 у праці дослідника Ф.Д. Заставного [13, с. 436-441], можна підрахувати умовну кількість таборів, які входили до системи ГУЛАГу (повна назва – Головне управління виправно-трудових таборів і трудових поселень НКВС). Дослідник зауважує, що «дані неповні»: Північно-західна частина СРСР – 34 табори, серед яких сумнозвісниц Соловецький табір особливого призначення, відомий ще як «Українські Соловки»; Середня частина – 50 таборів; Південь (Україна) – 19;

Урал – 49; Казахстан: Середня Азія – 34 табори, серед яких жахливий табір АЛЖИР – акмолінський табір для дружин «зрадників Батьківщини». (У 2009 році вийшла друком наукова монографія Тамари Вронської [8], у якій аналізуються витоки, особливості організації та використання родинного заручництва у каральній практиці радянського тоталітарного режиму; висвітлюється протиправне підґрунтя політичного терору, формування технологій позасудових репресій проти членів сімей «ворогів» радянської влади); Західний Сибір – 51 табір; Східний Сибір-29; Якутія: дослідник Ф. Заставний відмічає, що у Якутії знаходилася «велика кількість таборів, яку важко встановити, адже табори розпорошені по 15-ти районам!»; є інформація, що Якутія як регіон становив частину під назвою «Далекобуд» - це територія Колими, Чукотки і Якутії й разом охоплювали не менше 203 табори. Отже, за Додатком 9 ми нараховуємо не менше 549 концентраційних таборів для політичних в'язнів! В літературі також наведені такі дані про загальну кількість таборів ГУЛАГу на 1939 рік: налічувалося понад 50 виправно-трудових колоній, 425 виправно-трудових колоній для дорослих, 50 колоній для малолітніх і численні будинки виправних робіт [15а, с. 287].

На початку 2000-х років з'явилися так звані сталінські «розстрільні списки». Через стільки років вже після смерті Сталіна у 1953 році! Але, як на нашу думку, поява дозованих «розстрільних списків» - це всього-навсього «гра у демократію» прихильника тоталітарного (авторитарного) режиму путіна на початку його президентства. Сьогодні архіви вже давно закриті й для російських дослідників, й для всіх інших. Але на початку 2000-х років деякі матеріали встигли оприлюднити. Вперше почули про ці Списки у березні 2002 р., коли Міжнародна організація «Меморіал» (росія) та Архів Президента ерефії видали електронний диск «Сталінські

розстрільні списки» (*Сталинские расстрельные списки. М.: Звенья, 2002. ISBN 5-7870-0057-9; Ученые в сталинских списках [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://ihst.ru/projects/sohist/biblio/tom02v.htm>; Архив президента и общество «Мемориал» обнародуют сталинские расстрельные списки [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://lenta.ru/russia/2002/03/05/stalin> та ін.). Сталінські «розстрільні списки» - це списки осіб, долю яких вирішували члени Політбюро ЦК ВКП(б) – Й. Сталін, В. Молотов, Л. Каганович, К. Ворошилов, А. Микоян, С. Косіор і кандидати в члени Політбюро А. Жданов, М. Єжов. Збереглася така інформація про те, що коли в 1938 р. Анастасу Мікояну принесли на підпис черговий «розстрільний список», до якого увійшли 300 осіб, приречених на смерть, він промовив: « Это ошибка – и история нас не простит». Компакт-диск містить імена 40 тисяч осіб, санкції на розстріл яких особисто давали Сталін, члени та кандидати в члени Політбюро, імена яких вже перелічені. Тривалий час ці списки становили державну таємницю; вперше про їх існування стало відомо з доповіді М. Хрущова на XX з'їзді КПРС 1956 р. Перший «Список» датовано 27 лютого 1937 р. – це був день відкриття люднево-березневого Пленуму ЦК ВКП(б) 1937 р. У «Списку» названо імена 479 осіб, які підлягали розстрілу. Є інформація про те, що у 1937-1938 рр. Сталіним та його приспівниками було підписано 383 таких списки; особистий підпис «вождя народів» зберігся на 357 списках, Молотова – 372, Кагановича – 188, Ворошилова - 185, Мікояна та Єжова – по 8; диск містить базу даних імен жертв політичних репресій в СРСР – біографічні відомості про понад 2,5 мільйони репресованих. Серед них близько 40 тисяч становлять довідки з України, переважно з Одеської області та у невеликій кількості – з Харкова та Маріуполя [11]. У праці Івана Ільєнка [15] простежено*

долі українських інтелектуалів – відомих українських письменників, поетів, вчених – академіка Агатангела Кримського (видатний вчений-мовознавець, сходознавець, вчений-поліглот, який володів 60-ма мовами і який довів, що давнє населення Києва розмовляло саме українською мовою); поетів Миколи Вороного та його сина Марка; табірні поневіряння Остапа Вишні, Зінаїди Тулуб, Івана Іванова, Бориса Антоненка-Давидовича, Володимира Сосюри, Юрія Яновського; українського кінорежисера Олександра Довженка; професора, літературного критика та перекладача Миколи Зерова; літературного критика, який належав до плеяди неокласиків – Михайла Драй-Хмари; українського поета, перекладача, громадського діяча, члена АН УРСР, СРСР, директора Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР Максима Рильського, який півроку відсидів у в'язниці за звинуваченнями в «українському націоналізмі» та інших. Михайла Грушевського було репресовано як «керівника» так званого «Українського національного центру», звинуватили у «буржуазному націоналізмі», вислали до росії, під час «операції» (видаляли фурункул!) всесвітньовідомий історик помер. У 1931 р. ліквідовано й історичну секцію Академії наук України – репресовано 250 осіб, серед них – 19 академіків [15а, с. 285]. Поширеними у літературі є різні дані про кількість репресованих письменників і поетів: за одними – у 1934-1938 рр. було репресовано більше половини – 97 членів і кандидатів у члени Спілки письменників України (В.С. Власов, С.В. Кульчицький. Історія України: комплексне видання. Київ: Літера ЛТД, 22016. С. 233); за іншими: 89 письменників України було знищено, примусили «замовкнути» 212 осіб; заслано – 64, пощастило емігрувати 83 особам [15а, с. 285]. Письменники української діаспори назвали цей період добою «розстріляного відродження».

Дисидентський рух в Україні 60-90-х років та нове покоління політичних в'язнів – «шістдесятників»

Причини виникнення руху дисидентів («інакомислячих») – політичний диктат, відсутність демократичних свобод й низький рівень життя. Шістдесятники як нове покоління опозиціонерів поширювали ідею незалежності України, виступали за соціальні реформи, ліквідацію колгоспів і радгоспів, за розвиток системи народної демократії та ін. Наш з вами сучасник – український вчений історик Ярослав Грицак, автор науково-популярного видання «Подолати минуле: глобальна історія України» [4] відносить шістдесятників до «глобального покоління», покоління 60-х як покоління «тихої революції», протести яких «носили характер особистих актів непокори», але, як на його думку, «значною мірою визначило контури сучасного світу. В Україні це покоління уособлювали Іван Дзюба, В'ячеслав Чорновіл та Василь Стус», разом з тим, Західна Україна (а саме Галичина), у якій у 60-70-х роках жили лише 10 % населення колишньої радянської України, «давала третину всіх дисидентів» [4, с. 324, 329-330]. Східна лібералізація і Західна ліберальна демократія, як стверджує Я. Грицак, співпали за часом. На Сході Європи – це «припинення масового терору», а на Заході Європи - повернення політичної моделі як ліберальної демократії, яка була «скомпрометована в міжвоєнній Європі». Й Західна Європа, й Східна у 60-ті роки, як виявляється, переживали своєрідний «ренесанс» - відновлення віри у можливість соціалізму. За Я. Грицаком, всі досягнення кінця 50-х – початку 60-х років минулого століття (розкриття злочинів Сталіна, запуск космічного супутника, поява першої людини в космосі та інші) «відкривали для соціалізму друге дихання. Було відчуття, що новому, не сталінівському, а соціалізму «з людським

обличчям» - належить майбутнє [4, с. 326]». Тільки шістдесятники із Західної України, на відміну від всіх інших його представників, не вірили в соціалізм «з людським обличчям». Ідеали комунізму-соціалізму, з одного боку, і ідеологія українського націоналізму, з іншого – речі несумісні! Радянська пропаганда вже до цього часу глибоко спотворила український національно-визвольний рух, поєднавши український націоналізм, нацизм і колабораціонізм в одне ціле. Отже, як зауважує Я. Грицак, «зв'язків між вояками УПА та шістдесятниками не існувало», «в українських шістдесятників на початках не було нічого антирадянського. Усі вони були продуктом радянської системи [4, с. 326]». Але на початку 60-х років був міцний зв'язок у діяльності творчої інтелігенції Львова і Києва й «ця вісь була особливо помітною в діяльності шістдесятників», а повоєнний Донбас дав багато «незгодних» (тут знаходилися тюрми і табори, «сидів кожен п'ятий»). Вихідцями з Донбасу були Іван Дзюба, Василь Стус, «духовний батько шістдесятників Іван Світличний та його сестра – дисидентка Надія Світлична, радянський дисидент Натан Шаранський, тепер один із чільних політичних діячів в Ізраїлі [4, с. 331]». Цілком погоджуємося з таким висновком, адже шістдесятники переймалися «порушенням ленінських норм», «невідповідністю між комуністичною теорією та радянською практикою», «загрозою повернення сталінських репресій» тощо, які стали причиною появи праці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (1965) як політичного маніфесту шістдесятників. Тоталітарна система віднесла інакомислення до свого чергового ворога й розпочала кампанію «зачистки» «національного ухильництва». Карально-репресивні органи змінили методи «перевиховання»: спочатку проводилися жорсткі «профілактичні заходи», після яких вже наставала черга арешту. Якщо до 60-х років «сексоти» спочатку вносили

інакодумців до картотеки, а потім фабрикували у своїх кабінетах «антирадянські підпільні організації», з якими «успішно боролися», то з початку 60-х вже акцент робився на «профілактичні бесіди» і «виховні» заходи. Якщо перші два етапи «перевиховання» не давали результатів, тоді використовувався третій – це були «залякування» і «провокації», і якщо й це не допомагало, тоді наставляв час ізоляції інакодумця від суспільства через новий етап «перевиховання»: спочатку через профспілки, комсомол; у важких випадках – це вже ізоляція за звинуваченнями Карного кодексу в тюрмах; частими були й оголошення дисидентів божевільними і призначали примусове «лікування» в психлікарнях; іноді людина «просто зникала» [23, с. 171-172]. У 60-х – 70-х роках ХХ ст. інакодумство також зазнало переслідувань й арештів, кількість заарештованих дисидентів становить близько 60 тисяч осіб [4, с. 334]. Доля українських шістдесятників не була до них лагідна: «Одні розкаялися, і влада їх приласкала, інші ж, котрі не зламалися після арештів, стали дисидентами. Яким би не був сценарій, наслідок був незмінний: шістдесятники не стали голосом свого покоління [4, с. 335]».

Разом з тим, Український дисидентський рух в 60-80-ті роки ХХ ст. був багатоспрямований: за видами та характером виділялися національно орієнтований, релігійний (Рух за свободу совісті), національних меншин (Рух кримськотатарського населення, Рух євреїв – за повернення на історичну батьківщину), за соціально-економічні права. Самим потужним був національно орієнтований, учасники якого наприкінці 50-х – на початку 60-х років ХХ ст., очолювані Українським національним комітетом, не виключали методи збройного протистояння режиму. Степан Хмара у 1974-1975 рр. порушив питання деколонізації не лише України, а й всієї радянської імперії. В 60-90-х роках відбулися протестні акти

самоспалення громадян України: О. Гірник, В. Макух, М. Мамут, Б. Оманов, Л. Аметов, М. Береславський та ін.

(Олекса Миколайович Гірник народився 28 березня 1912 р. на Івано-Франківщині. Від 1976 до 1978 рр. він написав близько тисячі листівок, у яких критикував радянську владу. Акт політичного самоспалення здійснив 21 січня 1978 р. біля могили Т. Шевченка на Чернечій (Тарасовій) горі, водночас ударивши себе ножом у груді. У прощальній духівниці Олекса Гірник висловив протест «проти колоніального статусу та нестримної русифікації України» [20, с. 502-503]».

Отже, як й на початку нашої статті, коли згадувалося про те, що тоталітарні режими ніколи не демократизуються, повторюємо, що тоталітарні імперії та дикторські режими «або залишаються такими, якими вони є, або зникають». Ці слова належать Президенту УНР в екзилі 1967-1989 років Миколі Левицькому, який їх висловив в серпні далекого 1968 року на з'їзді представників української еміграції. Й наводимо яскраві приклади на підтвердження саме таких висновків М. Левицького: 1. «Уночі напередодні 1 травня 1966 р. над будинком Київського інституту народного господарства замість червоного прапора замойорив синьо-жовтий». Це зробили студент –вечірник інституту Г. Москалик (тоді йому було 28 років) і 26-річний робітник В. Кукса. «Злочинців» шукали 9-ть місяців. Москалик одержав 3 роки, Кукса – 2 роки табору суворого режиму в Мордовії. Інкримінували злочин за статтею 222 КК (незаконне володіння «зброєю» – у хлопців був «кухонний ніж та сірники»), а також за частиною 1 статті 62 – «антирадянська агітація і пропаганда». Лише 20 травня 1994 р. Генеральна прокуратура України зняла з них лише останню статтю, однак у липні 2003 року в реабілітації їм відмовили!!! Посилання було зроблено на «незаконне носіння

холодної зброї» - кухонного ножа! Початок ХХІ століття – липень 2003, а в Україні ще потужно діяли прокомуністичні сили Так, диктаторські режими не демократизуються! Приклад 2. Зона ВС 389/36-1 концтабору в селі Кучино на Уралі до 80-х років відома була як «політична зона». Із 38 дисидентів на 1 березня 1981 р. майже половину становили українці. Пізніше в зоні перебувало від 200 до 300 дисидентів. У «зоні особливого режиму» перебували більше 40 «особливо небезпечних рецидивістів» - це були особи, які боролися проти тоталітарного радянського режиму – Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл, брати Горині, Євген Сверстюк та інші. Тут загинули поети Василь Стус, Юрій Литвин, філософ Олекса Тихий. Але тодішній перший і він же останній президент СРСР Михайло Горбачов з трибуни запевняв про те, що в Кучунському концтаборі немає політичних в'язнів, після його слів табір дійсно терміново ліквідували, а в'язнів перевезли до іншого табору – на станцію Всесвятське. Тільки Богдан Климчак знаходився у таборах до осені 1990 року [20, с. 504-506]! А тим часом тодішній радянський режим «модернізувався», «демократизувався», адже Михайло Горбачов вже заявив на увесь світ про те, що на теренах СРСР населення ніколи не знало демократії, так, її дійсно не було.

Посилання:

1. Бережная С.В., Бондаренко И.И., Кучемко М.М. Тоталитаризм в истории Европы XX века. Братислава: Европейский Центр Изобразительных Искусств, 2012. 192 с.: ил.
2. Биківня: таємне місце масових поховань жертв сталінського терору. Історична правда. 15 січня 2025. [Електронний ресурс].

Режим

доступу:

<https://www.istpravda.com.ua/articles/2025/01/15/164640/>.

3. Білокин С.И. Механизм большевицкого насилия. Конспект исследования. Киев: Фонд «Воля» (Нью-Йорк), 2000. 128 с.

4. Грицак Ярослав. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: ПОРТАЛ, 2022. 416 с.

5. Биківнянська трагедія в контексті злочинів тоталітарного режиму (до 15-річчя заснування Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»): Збірник статей за матеріалами науково-практичної конференції, м. Київ, 8 грудня 2016 р. / Упоряд.: Б.Б. Біляшівський, Т.Л. Шептицька. Ред. кол.: Г.В. Боряк, Р.Ю. Подкур, Б.Б. Біляшівський, Я.М. Файзулін, Т.Л. Шептицька. Київ, 2017. 340 с.

6. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. Кн. 1. К.: Либідь-Військо України, 1994. 432 с.

7. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. Кн. 2. К.: Либідь-Військо України, 1994. 688 с.

8. Вронська Тамара. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917-1953 рр.). Монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 486 с.

9. День пам'яті жертв політичних репресій. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://narodna.pravda.com.ua/history/482f52d3768d4/>.

10. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. К.: Вища школа, 2002. 432 с.

11. Забуттю не підлягає. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://korolenko.kharkov.com.ua/repress.htm>

12. Закон України від 9 квітня 2015 р. « Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 25, ст. 190.

13. Заставний Ф.Д. Географія України: У 2-х кн. Львів: «Світ», 1994. 472 с.: іл.

14. Зимнін Анатолій. Биківня – місце спільної пам'яті України та Польщі. Грудень 21, 2012. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://bykivnia.org.ua/bykivnia-mistse-spilnoi-pam-iati-ukrainy-ta-polshchi/>.

15. Ільєнко Іван. У жорнах репресій: оповіді про українських письменників: (за арх. ДПУ-НКВС). К.: Веселка, 1995. 447 с.: іл.

15а. Історія України: Навчально-методичний посібник для семінарських занять. К.: Знання_Прес, 2006. 460 с. (Вища освіта XXI століття).

16. Коріненко П.С., Терещенко В.Д., Бармак М.В. Курс лекцій з історії України у чотирьох частинах. Новітня історія України (1939-2007 рр.). Частина IV. Тернопіль: Видавництво Астон, 2007. 400с.

17. Кузнецова Євгенія. Мова – меч. Як говорила радянська імперія. Глибока: «Твоя підпільна гуманітарна»; Видавець: ФОП Дудка Катерина Анатоліївна, 2024. 376 с.

18. Незалежність України нам з неба не впала / Правління Асоціації народних депутатів України (АНДУ). Голова ред. ради Віталій Мельничук. Київ: Асоціація народних депутатів, 2024. 140 с.

19. Овсієнко Василь. 30 жовтня – День політв'язня в СРСР. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://maidan.org.ua/static/mai/1193674579.html>

20. Петровський В.В., Радченко Л.О., Семененко В.І. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. Харків: ВД «Школа», 2007. 592 с.

21. Політична історія України ХХ століття. У шести томах. Т. 3. Утвердження радянського ладу в Україні (1921-1938). Керівник тому С.В. Кульчицький. Київ: «Генеза», 2003. 448 с.

22. XVII з'їзд ВКП(б) [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/XVII з%27їзд ВКП\(б\)](https://uk.wikipedia.org/XVII_з%27їзд_ВКП(б)).

23. Литвин В. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956-1965). К.: «Лі-Терра», 2004. 272 с.

Марина Волікова,

к.п.н., доцент, доцент кафедри
соціально-гуманітарних наук

Державного університету економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-3182-7639

e-mail: volikova_mm@kneu.dp.ua

Українська сім'я в умовах війни

Сім'я в усі часи була і залишається найважливішим соціальним інститутом суспільства. Саме в ці надскладні роки військового протистояння та відчайдушної боротьби з російською агресією вона є тим об'єднуючим фактором, який сприяє продовженню життєдіяльності населення, а отже, і всього суспільства у цих критичних умовах.

Життя більшості українців так чи інакше пов'язане з сім'єю – своєрідним мікросвітом, де переплітаються складні економічні, політичні, психологічні, ідеологічні та соціальні процеси. В період російсько-української війни, а саме з 2014 року поняття «сім'я» набуло ще більш глибинного змісту та особливої значимості. Ми вкотре змушені відстоювати у збройній боротьбі проти московитів свою родину, сімейні цінності, життя і свій вибір, у той час як ворог не полишає спроб привласнити українську землю, знищити людей та змінити наше майбутнє.

Історично для українців сім'я та шлюб були завжди тими сакральними інституціями, які тісно пов'язані з материнством та батьківством, продовженням роду, звичаями та традиціями. За час повномасштабного вторгнення сім'я, як соціальний інститут, теж зазнала суттєвих змін: не всі сім'ї витримали випробування відстанню та часом. Російська військова агресія, на превеликий

нажаль, ще більше загострила наявні і спровокувала нові проблеми і ризики, тим самим посилила деструктивні процеси. У сьогоденнішніх реаліях нашої країни чоловіки/жінки часто виявляються неготовими до соціально-правової відповідальності та зобов'язань у стосунках, а відтак набирає обертів відмова від народження дітей, поширення позашлюбних відносин, конфліктів та криз і як наслідок руйнування безпосередньо самого інституту сім'ї.

Тут ми погоджуємось з думкою вченої Людмили Слюсар, наукового співробітника Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, яка виокремлює такі основні ризики для розвитку української сім'ї:

- Деформація статеві-вікової структури населення внаслідок великих людських втрат, передусім чоловіків репродуктивного віку у ході бойових дій, що зменшує і деформує шлюбний потенціал країни, негативно змінює шлюбну та сімейну структуру населення. Зростає кількість удів, сиріт та одиноківських сімей, де вихованням та утриманням дітей займається лише жінка, що погіршує економічну та виховну ситуацію у сім'ях із дітьми.

- Зростання кількості сімей, де утриманням та вихованням дітей займаються не батьки (внаслідок їхньої загибелі, участі у бойових діях, важкого поранення, депортації), а родичі: бабуся, дідусь, інші родичі. Відсутність батьків, а отже необхідної дитині батьківської любові, турботи, уваги дуже складно компенсувати, є ризик виникнення психологічних і емоційних проблем. Це, знов-таки, погіршує економічну та виховну ситуацію у сім'ях.

- Подальше поширення одинокості серед сімей з дітьми через зниження народжуваності внаслідок міграційного відтоку населення за кордон і зміну репродуктивних планів в умовах військової небезпеки і невизначеності майбутнього. Масове

поширення однодітності вже багато десятиліть є проблемою України і останніми роками ця проблема поглиблювалась. За даними вибірових обстежень Державної служби статистики України, перед війною, у 2021 р., лише 19 % сімей з дітьми у містах виховували двох і більше дітей, у селах – трохи більше 24 % сімей, тобто, хоча у сільській місцевості традиційно багатодітність сімей вища, переважна частка сімей була однодітними у поселеннях всіх типів [2].

У контексті теми дослідження варто навести й статистичні дані. Так, соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення проекту «Дій для дітей України» (Ukraine Children's Action Project), було проведено опитування «Проблеми українських дітей під час війни: II хвиля», та виявлено такі тенденції у сучасній сім'ї:

- 62% матерів повідомили про погіршення економічної ситуації своїх сімей, лише 27% матерів вважали, що їхні фінансові можливості покращяться протягом наступного року [1].

- 54% опитаних матерів вважали, що можливість українських батьків вирішувати питання, пов'язані з вихованням та розвитком дітей, погіршилася порівняно з часами до повномасштабного російського вторгнення в Україну. 25% вважали, що нічого не змінилось. Лише 15% відзначили покращення. Ті, чий фінансовий становище зараз є найгіршим, найчастіше говорили про погіршення [1].

- 38% матерів вказали, що їм потрібна фінансова допомога, 14% потребують допомоги в забезпеченні необхідними продуктами харчування, а 13% потребують непродуктової допомоги (одяг, предмети гігієни, ковдри і т.д). Натомість 96- 27% сімей з високим доходом відзначили погіршення фінансової ситуації, серед родин з середнім доходом таких – 53%, малозабезпечених – 78%, бідних – 90% [1].

Таким чином, враховуючи соціологічні опитування та статистичні дані можемо зробити висновок, що на сьогодні кожна українська родина переживає найскладніші часи за всю історію своєї незалежності, а саме біль втрати найрідніших людей, розлуку з коханими, вимушений переїзд в інші міста, втрату житла та роботи, проживання горя та смутку. Але, незважаючи на випробування долі, навіть коли здається, що світ навколо згасає українська сім'я є і залишається тією нездоланною фортецею, на якій тримається все наше життя. Отже, без родини – нема України!

Посилання:

1. Проблеми українських дітей під час війни: II хвиля (29 жовтня – 2 листопада 2023). Соціологічна група «Рейтинг» : веб-сайт. URL : https://ratinggroup.ua/research/ukraine/problemi_ukra_nskih_d_tey_p_d_chas_v_yui_hvilya_29_zhovtnya_2_listopada_2023.html (дата звернення: 1. 04. 2025).

2. Слюсар Л. І. Шлюб в Україні у демографічному вимірі: історія і сучасність. НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. Київ, 2021. 180 с.

Марина Волікова,

к.п.н., доцент, доцент кафедри

соціально-гуманітарних наук

Державного університету економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-3182-7639

e-mail: volikova_mm@kneu.dp.ua

Ангеліна Багіян,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: Історія, правознавство

Державний університет економіки і технологій

кафедра соціально-гуманітарних наук

e-mail: angelina.bagian@gmail.com

Концентраційні табори - найганебніший воєнний злочин в історії людства

Російська імперія, яка існує вже більше чотирьох століть, вміло приховала від світу страшні злочини, скоєні нею в «тюрмах народів» СРСР. «Вони бояться правди, хай світ почує правду!» – саме такий епіграф написав український автор Василь Савченко на своїй книжці «Безимлаг», виданій в Авгсбурзі 1948 року.

Концентраційні табори були й залишаються свідченням жорстокості та нелюдського поводження. Уся політична діяльність КДБ СРСР була позначена переслідуванням та порушеннями прав людини. Створена радянською владою система концентраційних таборів, де панувала примусова праця, ізоляція від вільного життя, де людина зазнавала жорстоких та брутальних знущань над сумлінням, шляхетними почуттями, релігійними переконаннями та людяністю є і залишається найганебнішим воєнним злочином людства.

Історія поневолення людей має глибоке коріння й сягає часів становлення московської держави та формування перших державних утворень: «російська історія твердить, що ще за часів московських князів Ярослава Тверського та Василя Костромського в Суздальських князівствах існували тюрми та князівські катівні («застенкі»), до яких бояри і князі замикали своїх противників на довгі роки, і тримали їх під спеціальним режимом. Засланнями, карами смерти та ув'язненнями позначалось і все царювання російських царів, починаючи від Петра I аж до царя Миколи II» [1].

Проаналізувавши історичні джерела, можна з упевненістю стверджувати, що система арештів, заслань та використання примусової праці властива російській державі й не є винаходом чи якимось новим відкриттям сучасної влади. Як бачимо, насильство та поневолення людей має складне історичне підґрунтя. Нажаль, проблема примусу, катування людей є актуальною і в наш час допоки триває російсько-українська війна.

На сьогодні не всі архіви готові відкривати свої таємниці. З історичних джерел про організацію концентраційних таборів нам відомо таке: «Місцину для концтабору в СРСР вибирали серед лісів, боліт, у горах або там, де сама місцевість сприяла його маскуванню, та унеможливлювала втечу і мала погані шляхи сполучення. Сама територія концтабору огорожувалась високим парканом з товстих стовбурів дерева впритул один до одного. Ув'язнені мешкали у бараках пересічно по 200-300 осіб. Також, в концтаборах не існувало окремо бараків для політичних та кримінальних злочинців. Найгіршим життям було для тих в'язнів, котрі перебували на т. зв. «загальній праці». Його не можна ні з чим порівняти, таке воно гірке і знедолене. Життя ув'язненого проходило в умовах постійного примусу працювати більше понад власні сили і фізичних можливостей, за постійного хронічного недогодування. Праця на

поверхні землі мусила тривати не менше 10 годин, в копальнях, під землею - 8 годин. На нічні праці в'язнів призначали тільки в середині табору, наприклад, до збагачувальної фабрики покладів, що працює цілу добу або під землею, до шахти. Днем відпочинку була неділя, але вона часто в'язнями не використовувалася, особливо, коли не виконувались виробничі завдання. В такі дні в'язні також мусили працювати. Також, за розпорядженням ЦК КПРС, під час чисток в СРСР у таборах регулярно проводились розстріли політичних в'язнів, згідно з призначеною нормою: у відсотках від загальної кількості, наприклад, у 1935 – до 15%, у 1937 – до 20, 1941 – 10 [2].

Наступна післясталінська епоха «Хрущовська відлига», а це початок 1950-х рр. – друга половина 1960-х рр., в СРСР розгорнулася десталінізація, яка супроводжувалася певним пом'якшенням репресивної політики.

Український історик, краєзнавець Олег Бажан у своїх наукових розвідках наголошує, що по смерті Й. Сталіна радянські спецслужби провели значну переоцінку тактики неприхованих репресій. На думку вченого, за часів правління М. Хрущова органи державної безпеки вдавалися до прихованого терору, поєднуючи адміністративний тиск із жорстким регламентуванням діяльності євангельських конфесій на підставі репресивного законодавства щодо релігійних культів [3]. Окремі аспекти форм і методів роботи радянських спецслужб за часів пізнього сталінізму та хрущовської «відлиги» знайшли відображення в працях Т. Грушової, Ю. Вільхового, О. Лахна та І. Данилової.

Таким чином, радянські табори смерті, стали місцем загибелі мільйонів людей, серед яких було багато українських діячів культури, науки, політики та громадського життя. Ось як приклад, Олекса Тихий, один із засновників Української Гельсінської групи був простим учителем із Донеччини, який здобував освіту в Москві.

Він вірив, що без рідної мови зупиняється розвиток суспільства, а культура занепадає. За написання листа його заарештували, а за статтю проти русифікації засудили до 10 років у таборах. Будучи інтернаціоналістом за переконаннями, він відстоював права української мови. Його прозвали «Донкіхотом українства», так як Олекса Тихий стояв за справедливість. У своїх працях «Мова народу – народ», «Словник мовних покручів» автор неодноразово наголошував, що без мови не існує нації, а без нації - нема держави. За так звану «антирадянську агітацію та пропаганду», «спробу внести ворожнечу в братні відносини між українським і російським народами», «антирадянські націоналістичні переконання» як наслідок – ув'язнення. Радянська катівна система Тихого визнала «особливо небезпечним рецидивістом». Ця позиція «коштувала» дисиденту 10 років у виправно-трудої колонії особливого режиму з подальшим засланням на 5 років [5]. Як писала тоді Надія Світлична у додатках до книги Олекси Тихого «Роздуми», видана у США 1982 року, «Олекса Тихий уже багато років палає на кострищі за єдину єресь – намагання мати свою думку».

Варто також згадати й дисидента Юрія Литвина. Це наш український поет, журналіст, правозахисник, він був активним учасником руху опору радянській системі та борцем за права людини. За свої переконання «відсидів» у радянських таборах 22 роки. Він писав публіцистичні тексти, в яких розкривав суть радянської репресивної політики, підтримував ідеї незалежності України, за що був кілька разів заарештований і відправлений у табори суворого режиму. Литвин відбував покарання в таборах Сибіру (Мединь, Озерлаг) і в Мордовії. Там написав книгу віршів «Трагічна галерея» про долю свого покоління, про жертви терору і присвятив її Левку Лук'яненко. У квітні 1979 написав працю «Правозахисний рух в Україні, його засади і перспективи», де, зокрема,

відзначив: «Супільство – це живий організм, що живе і розвивається за природним законам з тенденціями до все більшої свободи... Інакодумство в Україні має свої глибокі революційно-демократичні та ліберальні традиції... Свободолюбство, демократизм є характерними ознаками як українця, так і всієї української нації». Юрій Литвин є справжнім символом незламності духу, був вбитий радянськими спецслужбами за свої думки та творчість. Одна з найяскравіших цитат Юрія Литвина, яка відображає всю сутність радянського режиму: «Радянська влада – це конвеєр брехні, що перетворює людей на безликих рабів» [4].

Герої - це звичайні українці як і багато інших невинних людей, які були жорстоко замордовані та загинули в жахливих муках в радянських таборах, віддавши своє життя за свої власні переконання та принципи, це є той самий приклад незламності нашої держави та нашого народу упродовж всіх століть. Своєю діяльністю та ідейними переконаннями вони залишили незабутній слід в історії боротьби України, яка триває по сьогоднішній день.

Висновки: Українські дисиденти-шістдесятники – це не лише символ незламності духу, але й трагічні долі, які стали відображенням жорстокості радянського режиму. Їхня боротьба за національну культуру, мову та права людини обернулася переслідуваннями, ув'язненнями та загибеллю. Василь Стус, Алла Горська, Василь Симоненко, Іван Світличний, ці та багато інших, зазнали трагічних доль та позбавлення можливості творити. Але навіть у найважчих умовах вони не зрадили свою країну й боролися за свої погляди. Все це зайвий раз переконує в тому, що ніхто і ніколи не зможе зламати дух волі, віру у свою державу, у Збройні сили України та нашу Перемогу!

Посилання:

1. Бібліотека українського підпільника Серія друга, Ч. 2. Андрій Микулин. Концентраційні табори в Советському союзі. Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів (Історичні коріння московсько-советських концтаборів) 1958. 227 с.
2. Бібліотека українського підпільника Серія друга, Ч. 2. Андрій Микулин. Концентраційні табори в Советському Союзі. Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів (Побут і життя в'язнів у концтаборах) 1958. 227 с.
3. Бажан О. Опозиційний рух в Україні в 50 – 80-х рр. У світлі архівно-слідчих справ. Архівно-слідчі справи репресованих: Науково-методичні аспекти використання: збірник наук. праць. Ред. кол. Р. Я. Пиріг (голова) та ін.; [Український держ. НДІ архівної справи і документознавства; Державний архів Служби Безпеки України]. Київ.1998. С. 59-60.
4. Литвин Ю. Правозахисний рух на Україні, його засади та перспективи. Сучасність, 1979. Ч. 10. С. 98 – 104.
5. Овсієнко Василь. Світло людей: Мемуари та публіцистика. У 2 кн. Кн. І. Упорядкував автор; Харків. Харківська правозахисна група. Київ. Смолоскип, 2005. С. 238 – 261.

Карина Гайванович,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Історія, правознавство»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: karinagajvonovic@gmail.com

**Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України,
Головне оперативне управління ГШ ЗС України та Головне
управління розвідки Міністерства Оборони України про
сучасну періодизацію та хронологію подій постмодерної
(гібридної) війни росії проти суверенної України**

ПОЧАТКОВИЙ період російської збройної агресії [1; 3]:
окупація Автономної Республіки Крим; демонстраційні дії з
розгортання угруповань російських військ на кордонах;
дестабілізація російськими спецслужбами обстановки у Східних та
Південних областях України (20 лютого – початок квітня 2014 р.).

ПЕРШИЙ період збройного конфлікту на Сході України
[1; 3]: боротьба з російською «гібридною агресією»; активні дії Сил
антитерористичної операції (АТО; з 30 квітня 2018 року – операція
Об'єднаних сил - ООС) зі звільнення території Донецької і
Луганської областей від російських терористичних осередків;
відбиття вторгнення російських військ (початок квітня 2014 р. – 5
вересня 2014 р.). Трагедія під Волновахою (Донецька область) 22
травня 2014 р. Операція із деблокування Донецького аеропорту
українськими військами 26 травня 2014 р. Запеклі бої між
українськими військами та окупантами за аеропорт «Луганськ»,
місто Лиман, місто Слов'янськ, за курган Савур-Могила (висота 277

м.). Іловайська трагедія 24-29 серпня 2014 р. як військовий злочин російської федерації.

ДРУГИЙ період збройного конфлікту на Сході України: локалізація конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей (5 вересня 2014 року – 30 квітня 2015 року); «найгарячіші» місця в АТО – Донецький аеропорт як символ мужності і героїзму «українських кіборгів» (242 дні оборони аеропорту), бої за Авдіївку, Піски, Опитне, Водяне, Дебальцівський виступ і Дебальцівська операція (27 січня 2015 р. – 18 лютого 2015 р.), Луганське, Троїцьке, Попасна. Спільна декларація від 15 лютого 2015 року Президентів України, Французької Республіки, Російської Федерації, Канцлера Федеративної Республіки Німеччини на підтримку Комплексу заходів з імплементації Мінських домовленостей. Підступні порушення російськими агресорами домовленостей, провокаційні дії противника, бойові дії біля Мар'їнки влітку 2015 р. Бойові дії на Світлодарській дузі (17-18 грудня 2016 р. – 19 січня 2017 р.). «Авдіївська промзона» як символ жорстоких боїв. **Проведення Операції Об'єднаних Сил (ООС) з 30 квітня 2018 р.;** Акт збройної агресії росії 25 листопада 2018 р. у районі Керченської протоки проти кораблів Військово-Морських Сил України. Закон України від 26 листопада 2018 р. «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» (терміном на 30 діб за умови якщо за цей час росія не вдаватиметься до подальшого загострення ситуації).

Підготовчий етап російських агресорів до широкомасштабного вторгнення в Україну (грудень 2021 – 23 лютого 2022 року) [2; 3]: планування та підготовка війни (2019-2021 рр.) (нарощування військових витрат, створення політичної концепції майбутньої війни та поширення псевдоісторичного есе «Про історичну єдність росіян та українців», спільні навчання росії

та республіки білорусь «Запад-2021»; змова на вчинення агресивних дій (затвердження спільної воєнної доктрини, затвердження агресорами 28 програм з інтеграції двох держав); розв'язування війни (ультиматуми до країн НАТО, про «червоні лінії» для України, переговори у форматі «Рада росія – НАТО» у Брюсселі, путінські укази «Про визнання незалежності окремих районів Донецької та Луганської областей» та введення туди російських військ).

Найважливіші рішення і заходи військового та політичного керівництва України, спрямовані на підготовку держави до відсічі збройної агресії [2; 3]:

- **планування відсічі агресії** (Укази Президента України «Про стратегію воєнної безпеки України», «Про деякі питання забезпечення національної безпеки України», «Про стратегію інформаційної безпеки»; Заява ВР України від 30.03.2021 р. щодо ескалації міжнародного збройного конфлікту між Україною і рф; затвердження РНБО України від 15.10.2021 р. Плану оборони України; 17.01.2022 – затвердження Наказом Верховного Головнокомандувача ЗС України «Доктрини застосування Сил ТрО»; 26.01.2022 – Постанова Кабмін. України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку»; 01.02.2022 – Указ Президента України «Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України»; 10-20.02.2022 – проведення командно-штабного навчання (КШН) ЗС України «Заметіль-2022»);

- **нарощування спроможностей** (Закони ВР України «Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності» (13.07.2021), «Про основи національного спротиву» (16.07.2021), «Про затвердження Указу Президента України «Про запровадження в Україні надзвичайного

стану» (23.02.2022); прийняття ВР України змін до Державного бюджету України, якими передбачено виділення додаткових 23 млрд грн. на сферу безпеки та оборони (23.02.2022); Укази Президента України: «Про окремі питання реалізації державної політики у сфері захисту державного кордону» (18.08.2021), «Про запровадження національної системи стійкості» (27.09. 2021), «Про першочергові заходи щодо зміцнення обороноздатності держави, підвищення привабливості військової служби у Збройних Силах України та поступового переходу до засад професійної армії» (01.02.2022); прийняття Державного бюджету України на 2022 р. (збільшення призначень на Сили безпеки та оборони України на 0,7 % ВВП або 19 млрд грн., у порівнянні з 2021 роком); Наказ Верховного Головнокомандувача ЗС України «Про призов резервістів на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період» (22.02.2022));

- **дипломатичні зусилля зі стримування агресії: за період від 02.06.2021 – 23.02.2022** : Укази Президента України « Про деякі питання активізації процесу мирного врегулювання ситуації в Донецькій та Луганській областях»; введено в дію «Стратегію зовнішньополітичної діяльності України» (26.08.2021); впродовж 2021 року прийнято рішення РНБО України «Про невідкладні заходи щодо поглиблення інтеграції України до Організації Північноатлантичного договору» (23.07.2021); здійснено робочий візит Президента України В. Зеленського до США (31.08.2021); візит міністра закордонних справ Д. Кулеби до Вашингтону для участі в засіданні Комісії стратегічного партнерства США-Україна (10.11.2021); спільна заява голів МЗС Німеччини та Франції Гайка Мааса та Жана-Ів Ле Дріана із попередженням росії про наслідки у разі нової спроби підриву територіальної цілісності України (15.11.2021); візит міністра борони України О. Резнікова у США

(18.11.2021); Північноатлантична рада у своїй заяві попередила росію про наслідки у разі агресії останньої проти України (16.12.2021); глава МЗС України Д. Кулеба визнав, що білорусь перетворилася на джерело загрози та стала ворожою стороною для України (20.12.2021); **2022 рік, лютий:** 10.02.2022 – МЗС України висловило рішучий протест у зв'язку з рішенням рф про блокування частини акваторії Чорного та Азовського морів і Керченської протоки під приводом проведення військово-морських навчань; 11.02.2022 – Україна офіційно застосувала механізм зменшення небезпеки, передбачений розділом III Віденського документа ОБСЄ; 11.02.2022 – зустріч радників лідерів країн Нормандської четвірки у Берліні; 14.02.2022 – міністри фінансів країн «Групи семи» про готовність до створення колективних санкцій для російської економіки у разі подальшої військової агресії проти України; 16.02.2023 – в Україні оголошено День єднання (демонстрація національної єдності перед загрозою вторгнення рф); 18.02.2022 – Сенат США затвердив резолюцію, якою офіційно заявив про «непохитну підтримку Сполученими Штатами безпечної, демократичної та незалежної України» та засудив «нарощування російської військової сили» на кордоні з Україною; 19.02.2022 – виступ Президента України на Мюнхенській безпековій конференції у Берліні; 21.02. 2022 – МЗС України направило державам-членам Ради безпеки ООН запит з вимогою негайного проведення консультації щодо невідкладних дій зі зниження напруги та практичних кроків гарантування безпеки України на основі Будапештського меморандуму; 23.02.2022 – ухвалення першого пакету санкцій ЄС проти рф.

ТРЕТІЙ період російсько-української війни (від 24 лютого 2022 року до сьогодні).

Перший етап: Перша стратегічна оборонна операція (24 лютого – квітень 2022 року) [2].

«Спеціальна військова операція» російської федерації на території України як початок широкомасштабного вторгнення. Погроза засобами ядерного стримування. Перехід рф від блискавичної війни «за три дні» до війни на виснаження; стаття ідеолога «рашизму» сергейцева «Що росія має зробити з Україною» (видання «РИА Новости»): заклики до «де українізації» України, «перевиховання» населення шляхом «ідеологічних репресій», етнічних чисток і етноциду в Україні.

Важливі воєнно-політичні та воєнно-стратегічні рішення українського військово-політичного керівництва:

- **введення в дію Плану оборони** (24.02.2022 – затвердження ВР України Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», Укази Президента України «Про загальну мобілізацію», «Про використання Збройних Сил України та інших військових формувань», «Про утворення Ставки Верховного Головнокомандувача»), Рішення РНБО, Розпорядження Кабінету Міністрів України «Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні»; розрив дипломатичних відносин України з рф);

- **нарощування сил і засобів для відсічі агресії** (перше засідання Контактної групи з питань оборони України під головуванням міністра оборони США Л. Остіна («Рамштайн-1» та інші);

- **економічна ізоляція агресора** (25.02.2022 – 08.04.2022 – ухвалення другого, третього, четвертого, п'ятого пакетів санкцій ЄС проти рф);

- **дипломатична ізоляція агресора** (28.02.2022 – подання заявки на членство України у Європейському Союзі; 02.03.2022 –

затвердження резолюції ГА ООН «Агресія проти України»; 16.03.2022 – Міжнародний суд у Гаазі (ICJ) ухвалив проміжне рішення на користь України за позовом проти росії; Рада Європи ухвалила рішення про повне виключення рф зі складу організації через її агресію проти України; 07.04.2022 – виключення росії з Ради ООН з прав людини; 28.04. 2022 – Парламентська асамблея Ради Європи висловила підтримку зусиллям стосовно розслідування міжнародних злочинів рф в Україні; та виступила за створення міжнародного трибуналу та інші).

Театр воєнних дій: Північно-Західна операційна зона; Східна операційна зона; Південно-Західна операційна зона. Знакові тактичні епізоди, об'єкти, напрямки зосередження основних зусиль в оборонних та наступальних операціях. Битва за Київ (24 лютого – 01 квітня 2022 року). стійка оборона на бар'єрних рубежах р. Буча та р. Ірпінь; підрив мостів, підрив греблі і затоплення в районі н.п. Демидів; використання новітніх зразків озброєння – ПТРК (протитанковий ракетний комплекс) і БпЛАБої за Ірпінську агломерацію. Бої за Гостомельський аеропорт. Знищення великого десантного корабля «Саратов» та ушкодження двох великих десантних кораблів «Цезарь Куников» і «Новочеркасск». Потоплення ракетного крейсера «Москва». Бої за Маріуполь (28 лютого 2022 р. – 17-20 травня 2022 р.).

ДРУГИЙ етап: Друга стратегічна оборонна операція (травень-серпень 2022 року). Воєнно-політичні та воєнно-стратегічні рішення. Консолідація союзників агресора та перегруповання сил і засобів ворога, прихована мобілізація в російській федерації. Згуртування міжнародної спільноти навколо допомоги Україні у відсічі агресії. Підписання Президентом США закону про ленд-ліз для України (09.05.2022). Друге, третє, четверте засідання Контактної групи з питань оборони України (23.05. 2022,

15.06.2022, 20.07.2022 р.) – «Рамштайн-2,- 3, - 4)». Рішення 27 країн - членів ЄС про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС (23.06.2022). Конференції у Лугано і у Копенгагені (04-05.07.2022 та 11.08.2022). Створення умов для переходу в наступ. Поглиблення дипломатичної і економічної ізоляції агресора (10.05.2022 – 11.08.2022). Бої за Сєвєродонецьк. Вимушений відступ українських військ наприкінці червня з міста Сєвєродонецьк, на початку липня – з міста Лисичанськ. Бої на р. Сіверський Донець. Стимування противника на Лиманському, Авдіївському та Новопавлівському напрямках. Острів Зміїний. Відновлення Україною контролю над островом, розблокування українських морських портів, забезпечення виконання «зернової угоди».

ТРЕТІЙ етап: стратегічна наступальна операція (вересень-грудень 2022 року). Втрата противником ініціативи у війні. Вивід російських військ з правового берега Дніпра. Широкомасштабний терор рашистів проти мирного населення України. Масовані удари ракетами та БПЛА по критичній інфраструктурі України. Підписання в. путіним указів про визнання суверенітету тимчасово окупованих територій Херсонської та Запорізької областей України (30.09.2022); оголошення анексії тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської, Херсонської і Запорізької областей України. Мобілізація населення тимчасово окупованих територій України. Призначення командувачем Об'єднаного угруповання російських військ на окупованих територіях України генерала с. суровікіна. Згуртування міжнародної спільноти навколо всебічної допомоги України у відсічі агресії: п'яте, шосте, сьоме засідання Контактної групи з питань оборони України (08.09.2022, 12.10.2022, 16.11.2022 – «Рамштайн -5, -6, -7»); Указ Президента України «Щодо дій

України у відповідь на спробу Російської Федерації анексувати території нашої держави, з метою гарантування безпеки євроатлантичного простору, України та відновлення її територіальної цілісності» (30.09.2022). Подання заявки на вступ України до Північноатлантичного Альянсу у пришвидшеному порядку (30.09.2022). Затвердження пакету фінансової допомоги від ЄС Україні у розмірі 18 млрд євро у 2023 р. (12.12.2022); ухвалення дев'ятого пакету санкцій ЄС проти рф (16.12.2022). Продовження поглиблення дипломатичної і економічної ізоляції агресора: ухвалення восьмого пакету санкцій ЄС проти рф (05.10.2022); визнання росію державою-терористом, державою – спонсором тероризму Парламентська асамблея НАТО визнала 21.11.2022 р. росію державою-терористом; 15.12.2022 р. Європарламент визнав Голодомор 1932-1933 років геноцидом українського народу. Виділення Конгресом США 23.12.2022 р. 44,9 млрд доларів додаткової екстреної допомоги Україні та союзникам по НАТО. Театр воєнних дій: Східна операційна зона (в межах Харківської, Луганської, Донецької областей, західної частини Запорізької області; Південно-Західна операційна зона (в межах окремих районів східної частини Миколаївської області, південно-східної частини Херсонської, західної частини Запорізької областей). Харківська наступальна операція Сил оборони України (з 05 вересня 2022 року: три етапи):

- І етап – з 05 по 14 вересня 2022 р. – звільнення більшої частини Харківської області, міст Ізюм, Балаклія, Куп'янськ, вихід на державний кордон з рф, просування до 70 км, звільнення території площею до 8500 кв. км, 388 населених пунктів;

- II етап – з 21 вересня по 13 жовтня 2022 року – вихід на рубіж Ямпіль, Торське, вздовж річки Жеребець, Андріївка та інші;

просування до 55 км, звільнено територію 2500 кв.км., 99 населених пунктів;

- III етап – з 21 жовтня 2022 року – наступальні дії на Сватівському та Кремінському напрямках (просування до 20 км, звільнено територію площею до 467 кв. км; в рамках наступальної операції в Слобожанському операційному районі просування військ склало до 145 км, звільнено площу до 11500 кв. км, до 500 населених пунктів.

Наступальна операція в Херсонській області (29 серпня - 12 листопада 2022 року) , три етапи:

-I етап – 29 серпня - 23 вересня 2022 року, Каховський напрямок, просування до 15 км, звільнення території площею 1000 кв. км, 13 населених пунктів;

- II етап – 2 - 18 жовтня 2022 року, просування до 40 км, звільнення територію площею до 1200 кв. км, 29 населених пунктів;

- III етап – з 8 по 12 листопада 2022 р. – вихід на правий берег р. Дніпро, звільнення міста Херсон; просування до 40 км, звільнення території площею 3500 кв. км, 169 населених пунктів.

Стимування противника на Лиманському, Бахмутському, Авдіївському та Новопільському напрямках в ході ведення оборонних операцій угрупованнями українських військ.

Жорстока війна продовжується ... Актуальні, як ніколи, слова Президента України Володимира Зеленського: « Наша зброя – це наша правда, а наша правда в тому, що це наша земля, це наша країна, наші діти, і ми все це будемо захищати [3]». Не менш важливими для України й українського народу є слова міжнародної підтримки й допомоги у боротьбі проти рашистського агресора. Міністр оборони Великої Британії Грант Шеппс так висловився на підтримку України: « Ми знаємо, що Росія готова до війни на виснаження, незалежно від того, скільки десятків тисяч своїх

громадян вона втратить. Україна зробила неймовірну роботу, давши відсіч загарбнику. Вона повернула собі 50% території, захопленої Росією, і відкрила морський прохід у Чорному морі. Але потрібна більша дипломатична, економічна та військова підтримка. Немає такого світу, в якому можна дозволити Путіну перемогти. Він вважає, що Захід можна виснажити, що нам бракує стратегічного терпіння. І ми повинні довести, що він помиляється [3]».

Посилання:

1. Науково-дослідний центр воєнної історії Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського: інформаційно-довідкові матеріали щодо хронології подій 2014-2019 років, які відбувалися в Автономній Республіці Крим та під час проведення антитерористичної операції/ операції Об'єднаних сил на Сході України (автори: В.М. Грицюк, О.О. Пашкова, О.І. Покотило, С.П. Сегеда, О.Л. Скрябін).

2. Міністерство Оборони України Генеральний Штаб Збройних Сил України про історичну Періодизацію широкомасштабного вторгнення російської федерації в Україну (грудень 2021 – кінець 2022) та Розширений Коментар до історичної періодизації (грудень 2021 – кінець 2022 року). Розширений Коментар таблиці історичної періодизації третього періоду російсько-української війни (від 24 лютого 2022 року до сьогодні) за авторством фахівців Центру досліджень воєнної історії Збройних Сил України за участі Головного оперативного управління ГШ ЗС України та Головного управління розвідки Міністерства Оборони України.

3. Інформаційні матеріали Українського інституту Національної пам'яті від 12.02.2024 № 397/2.1-06-24 до 10-річчя від початку російсько-української війни.

Сергій Мирошніченко,
здобувач вищої освіти,
спеціальність: «Історія, правознавство»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: sergei6mirosh@gmail.com

**Ярослав Грицак про спільні риси «недержавних народів»,
політичних партій очима «цивілізованого європейця» XIX-
початку XX століть**

XIX століття в історії українського народу має назву «українського відродження». Центральна проблема української історії XIX ст. за канадським істориком, українцем за походженням, Івана Лисяка-Рудницького – це перетворення українства із «етнічно-мовної спільноти на самосвідому політичну й культурну спільноту». На його думку, XIX ст. – це «довге XIX століття», яке, будучи окремим періодом української історії, «тривало приблизно від 1780 -1790 років до 1914 р.». Михайло Грушевський, виходячи із позиції народництва, розумів цей процес як зближення української інтелігенції зі своїм народом, який є носієм національного елементу. Дмитро Дорошенко ототожнював українське національне відродження із поняттями «національний рух» чи «літературно-національний рух». Роман Шпорлюк – український та американський історик, політолог – українське національне відродження – це як «усвідомлення себе, етносу як нації, як дійової особи історії і сучасного світу». Павло Магочій - американський і український історик – українське національне відродження є «натхненим інтелігенцією націоналізмом». Юрій Римаренко (український правознавець і політолог, науковець -

історик, філософ, професор, 09.05. 1929 – 10.09.2006): національне відродження – це процес «розкриття та реалізації раніше затриманих чи нездійснених згідно тих чи інших причин можливостей нації (народу) до розвитку, більш широкого (ніж раніше) задоволення потреб та запитів людей, які належать до даного національного колективу». Борис Кухта (науковець-політолог): у сучасній українській науці він дав розгорнуте визначення XIX ст.: «відновлення загального інтересу до суспільно-політичного, культурного, духовного минулого нації, національної історичної самобутності, звернення до духовних витоків, правдивої історії держави, політичної еліти, національного права». У традиційній українській історіографії переважає думка ПРО ТЯГЛІСТЬ (або КОНТИНУІТЕТ) національної історично-державницької традиції від найдавніших часів по сьогодні, тобто, українське національне державне відродження XIX ст. є продовженням української національно-історичної традиції попередніх епох.

Цікавим є погляди звичайних «цивілізованих європейців» XIX століття на «недержавні народи», які на той час не мали власної держави та відчайдушно виборювали право на власну державу, серед таких народів були й українці. Як на думку нашого сучасника – відомого українського історика-науковця Ярослава Грицака, тодішня західноєвропейська позиція до визначення «недержавних народів» була історично несправедливою та упередженою (1, с. 149-150): «...албанці, баски, білоруси, болгари, валлонці, вірмени (їх було дуже багато у Східній Європі), естонці, євреї, ірландці, каталонці, латвійці, литовці, лужицькі сорби, норвежці, провансальці, роми, серби, хорвати, сілезці, словаки, словенці, чехи, татари, українці, фіни, фламандці. Усіх їх об'єднувала одна обставина: ВОНИ НЕ МАЛИ СВОЄЇ ДЕРЖАВИ. Тому ці народи

називали в XIX столітті «НЕДЕРЖАВНИМИ». Й далі: «В очах цивілізованого європейця» недержавні народи «нічим не спричинилися до розвитку європейської цивілізації, а тому НЕ ЗАСЛУГОВУЮТЬ НА ІНШЕ МАЙБУТНЄ, ЯК РОЗЧИНИТИСЯ СЕРЕД ДЕРЖАВНИХ НАРОДІВ [1, с. 149]». Як пише Ярослав Грицак, у західноєвропейській літературі домінували дивні характеристики недержавних народів», які надані були, як кажуть, з легкої руки, німецькими філософами у XVIII-XIX століттях: по-перше, «окреслені « навіть «спільні» риси: «Недержавні народи мали три спільні риси: «1. Їхні етнічні кордони не збігалися з державними; окремі з народів, як-от євреї чи українці, були поділені між кількома державами.

2. Вони мали неповну соціальну структуру – не було аристократії і майже не було середнього класу – банкірів, підприємців, адвокатів, професорів тощо. Для їхнього опису ідеально пасує формула, якою визначали галицьких русинів: «Народ попів та хлопів» (тобто священників і селян)».

3. Розвиток їхньої культури позначений великими паузами і розривами. Скажімо, англієць у XIX столітті міг спокійно читати і розуміти Шекспіра, а сучасний німець – Біблію в перекладі Мартіна Лютера. Натомість мова модерного єврея – їдиш чи ладіно – відрізнялася від івриту Старого Завіту, а в українському випадку існувала велика різниця між мовою Сковороди і мовою Шевченка. Тому ці народ нелегко помітити. Вони нібито є, але водночас і ні. Так чи інакше, їх легко ігнорувати [1, с. 149]».Ще до однієї особливостей «недержавних народів» XIX століття, західноєвропейці відносять, до речі, як одну з позитивних рис, появу людей, які намагаються повернути історичну справедливість й ставлять собі за мету повернути право «недержавних народів» на власну державність: «Однією з головних рис в історії недержавних

народів XIX століття є поява людей, котрі думають інакше. Вони вважають, що історія жорстоко й несправедливо повелась з їхнім народом: КОЛИСЬ ВІН МАВ СВОЮ ДЕРЖАВУ, АЛЕ ЦЮ ДЕРЖАВУ ЗНИЩИЛИ ЛЮТІ НАПАДНИКИ»; національні рухи недержавних народів називають НАЦІОНАЛЬНИМ ВІДРОДЖЕННЯМ. «НАЦІОНАЛЬНІ БУДИТЕЛІ НЕ ТАК ВІДРОДЖУВАЛИ СТАРУ НАЦІЮ, ЯК НАРОДЖУВАЛИ НОВУ [1, с. 150]».

«Порівняльні дослідження «недержавних народів» дозволили встановити, що національне відродження відбувається за певною схемою. Воно проходить через три стадії:

1. Стадія А (академічна, або збиральницька). Для цієї стадії характерна поява науковців та літераторів, переважно молодого віку («академіками» у XIX столітті називали студентів), які збирали місцевий фольклор і творили на його основі нову національну мову й літературу, а в ширшому плані – НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕОЛОГІЮ.

2. Стадія Б (інституційна, або організаційна). На цій стадії з'являються інституції/організації, які поширюють національну свідомість серед місцевого населення, насамперед – серед жителів села, що становлять більшість народу.

Стадія В (політична, або масова). Це завершальна стадія, на ній виникають партії та масові політичні рухи, які вимагають утворення власної національної держави. ... Одна з головних умов успіху – пройти через пункт Б. Як тільки національний рух вбирається в кістяк ІНСТИТУЦІЙ, ВІН СТАЄ НЕЗВОРОТНИМ [1, с. 150]».

Особливістю українських політичних партій було те, що українські партії увійшли в Російській імперії у «стадію А» ще в першій третині XIX століття. Про це свідчили організації та їх діяльність як «Кирило-Мефодіївське товариство», гуртки при

Харківському і Київському університетах, поява у 1840 році «Кобзаря» Т.Г. Шевченка. На теренах Австрійської імперії діяла організація «Руська трійця», вийшов альманах «Русалка Дністровая». У 60-х-80-х роках XIX століття розгорнули свою діяльність «Просвіти», особливо, це характерно було для галицьких русинів, які перейшли під кінець 1880-х (на відміну від «підросійських малоросів») стадію Б [1, с. 151]. На межі XIX-XX століть різниця між Австро-Угорською та Російською імперією була величезною. На теренах Західної України вже виникли перші українські партії – Русько-українська радикальна партія, Українська соціал-демократична партія, Українська націонал-демократична партія, які спиралися на потужну мережу культурних і політичних організацій. На відміну від Австро-Угорської частини, в Російській імперії українські політичні партії виникли на початку XX ст., але на відміну від галицьких, «ці партії були партіями лише за назвою. Вони не мали масового членства. Більшість з них насправді були товариствами, які все ще пробували перейти у стадію Б – зокрема створити мережу організацій за зразком галицької «Просвіти» [1, с. 152]».

Поразка революційних подій у Російській імперії, столипінська реакція 1907-1914 років переслідування діячів політичних партій призвели до того, що український рух було відкинуто у стадію А; разом з тим, в Австро-Угорській імперії український рух «досяг стадії В і був готовий до проголошення власної держави [1, с. 152]».

Посилання:

1. Ярослав Грицак. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: ПОРТАЛ, 2022. 416 с.

Ігор Лисенко,
здобувач вищої освіти,
спеціальність: «Історія, правознавство»,
e-mail: itzrony4@gmail.com

**Активізація боротьби за незалежність і суверенність України
під час горбачовської «перебудови» або «незалежність
України нам з неба не впала»**

Суть «перебудови», як на нашу думку, яскраво презентують 9 (дев'ять) характерних рис, оцінок і підходів за українським істориком і політологом Олександром Бойком [2, с. 15-16]:

1. (Автор: рос. А. Нецадин): Модернізація системи навздогін, об'єктивно обумовлена необхідністю переходу до сучасного індустріального суспільства.

2. (Автор: рос. А.М. Мигранян): Захисна модернізація як відповідь на зовнішній виклик.

3. (Автори: укр. С. Грабовський, С. Ставроянні, Л. Шкляр): Традиційна реформа, що мала на меті «європеїзацію» СРСР шляхом запозичення західних технологій без запровадження (чи з декоративною імітацією) західних інститутів.

4. (Автори: укр. В. Кремінь, В. Ткаченко): Революція «згори», яка у ході перебудови була зім'ята революцією «знизу».

5. (Автор: рос. Н.И. Рыжков): Стратегічна помилка (зрада) керівництва держави.

6. (Автор: рос. Широнин В.): Акція (змова), ретельно спланована західними спецслужбами з метою перемоги у змаганні двох систем.

7. (Автори: укр. А. Деркач, С. Веретенников, А. Ермолаєв): «Революція еліт», в основі якої лежав конфлікт управлячій елітній верстві.

8. (Автор: рос. А.Н. Яковлев): «Революція еволюційного характеру».

9. (Автори: рос. Г.А. Бордюгов, В.А. Козлов; укр. Л. Нагорна): «Самотермідоризація» (певний відкат, відступ) як засіб стабілізації суспільства».

Першим, хто почав освітлювати історичну правду та події, стала художньо-публіцистична думка. З'явилась нова українська преса така як «Літературна Україна», «Жовтень», «Україна». Найголовнішими історичними подіями, котрі почали висвітлюватись, стали події 1917-1920 років про добу визвольних змагань, трагічність картини колективізації, голодомор 1932-1933 років, сталінські репресії. Почали згадувати раніше забутих та/або заборонених історичних постатей [1].

Завдяки гласності, в суспільстві почався процес плюралізму думок, люди ставали більш політично активними.

Так, завдяки цьому, у 1987 році був створений Український культурологічний клуб(УКК). Це була перша незалежна громадянська організація в Україні. Першим головою ради клубу був Аркадій Кирєєв. УКК проводив свої засідання майже кожного тижня, розглядаючи на них різноманітні питання, котрі стосувались зростання в Україні, розкриттю вище згаданих «білих плям», захист історичних пам'яток.

Хоч загальна політика і була направлена на гласність і демократизацію, але все рівно влада відмовляла в наданні приміщення для організації. Вони намагались дискредитувати її в ЗМІ, так вони замовили статтю про учасників в газеті «Вечірній Київ», котру написав Олександр Швець на цілих 8 сторінок. Ця

стаття отримала назву ««Театр тіней, або Хто стоїть за лаштунками так званого Українського культурологічного клубу». Але це не сильно підірвало авторитет та популярність групи, адже, частіше за все, ці статті, навпаки, підіймали їх в очах суспільства. А провести арешт, завдяки ній не вдалось, на заваді були відсутність доказової бази та вихід випуску газети перед демократичними реформами в СРСР.

Клуб продовжив свою діяльність, для участі в його засіданнях приїжджали зі Львова, Одеси, Дніпропетровська, Чернігова, Донецька та інших міст України. Він активно працював, збираючись окремими секціями, котрих всього було шість. Теми, котрі розглядались на засіданнях Українського культурологічного клубу, друкувались в «Українському віснику», котрий був відновлений В'ячеславом Чорновілом у 1987 році. При цьому за кожним активістом УКК активно стежили співробітники КДБ.

У 1988 році УКК ухвалив рішення про повний вхід в Українську Гельсінську Спілку (УГС).

Українська Гельсінська Спілка була створена та заснована 7 липня 1988 року членами Української Гельсінської групи – об'єднання діячів українського правозахисного руху. Українська Гельсінська Спілка була громадсько-політичною і правозахисною організацією.

Була написана декларація Української Гельсінської Спілки. УГС вважало за необхідне визначати основним напрямком своєї діяльності захист національних прав, прав націй на самовизначення.

Також в декларації зазначалась мета, вирішення головних завдань: сприяти ознайомлення широких кіл української громадськості з Декларацією прав людини, Виходячи з переконань, що мир між народами не можна забезпечити без вільних контактів поміж людьми, а також без вільного обміну інформацією та ідеями,

активно сприяти виконанню статей Прикінцевого Акта з питань безпеки і співпраці в Європі, домагатися, щоб на всіх міжнародних нарадах, де мають обговорюватися підсумки виконання Гельсінських угод, Україна, як суверенна європейська держава і член ООН, була представлена окремою делегацією, з метою вільного обміну інформацією та ідеями домагатися акредитування в Україні представників зарубіжної преси.

В Декларації було прописано, що Українська Гельсінська Спілка керується не політичними, а лише гуманітарно-правовими мотивами.

Ще однією громадською організацією було Товариство української мови імені Тараса Шевченка (ТУМ). Вона була створена 11 лютого 1989 року в Києві. Основною метою для себе вона ставила відновлення і розповсюдження української мови серед населення.

Чорнобильська катастрофа 26 квітня 1986 року стала переломним моментом для радянської України, з глибокими наслідками для екологічної, соціальної та політичної сфер. Вибух четвертого енергоблока ЧАЕС спричинив масові радіоактивні викиди, забруднивши великі території України, Білорусі, Росії та інших європейських країн. Евакуація понад 350 тисяч людей була лише початком масштабної гуманітарної кризи. Значна частина евакуйованих втратила домівки, здоров'я та доступ до правдивої інформації про те, що відбулося.

Радянська влада замовчувала масштаби трагедії, демонструючи системну некомпетентність і байдужість до життя громадян. У перші дні після аварії люди не отримували жодної інформації про рівень радіації. У Києві, за кілька днів після вибуху, організували першотравневу демонстрацію, піддавши ризику десятки тисяч людей. Лише завдяки міжнародному тиску й

повідомленням із західних країн влада була змушена визнати трагедію, однак її замовчування завдало непоправної шкоди довірі до радянської системи.

Катастрофа сприяла формуванню критичного ставлення до радянської влади, яке стало основою для активізації національно-визвольного руху. З'явився екологічний дискурс, тісно пов'язаний із політичними вимогами. Організації, такі як "Зелений світ", наголошували на необхідності закриття ЧАЕС, відмови від атомної енергетики та проведення масштабних реформ. Екологічні вимоги злилися з національними, утворюючи єдиний фронт боротьби за незалежність.

Чорнобиль став символом боротьби за правду й безпеку. Громадські організації зосереджувалися на допомозі ліквідаторам аварії та їхнім сім'ям, а також на просуванні ідеї прозорості у державному управлінні. Ліквідатори, які часто працювали в зоні катастрофи без належного захисту, стали свідченням недбалого ставлення влади до людей. Їхні історії були використані правозахисниками для привернення уваги до наслідків трагедії.

Катастрофа перетворилася на потужний політичний аргумент у боротьбі за незалежність. Усі верстви українського суспільства усвідомили, що лише власний суверенітет і незалежне управління можуть забезпечити безпеку та добробут. У наступні роки Чорнобиль став одним із ключових символів необхідності змін, що стало одним з чинників, котрі привели до здобуття незалежності України в 1991 році [3; 4; 5].

Посилання:

1. Бойко О. Д. Історія України: Альма матер. 2-ге вид. Київ : Акад., 2002. С. 552-553.

2. Бойко О.Д. Україна: від путчу до Пущі (серпень-грудень 1991 р.). Монографія. Ніжин: ТОВ «Аспект»-Поліграф», 2006. 224 с.
3. Бойко О.Д. Україна 1991-1995: Тіні минулого чи контури майбутнього? (Нариси з новітньої історії). К.: «Магістр-S», 1996. 208 с.
4. Незалежність України нам з неба не впала / Ред. рада: Віталій Мельничук (голова), Сергій Тарута, Тарас Стецьків, Тетяна Яхеева, Олесь Шевченко, Володимир Філенко, Володимир Крижанівський, Володимир Шлемко, Віктор Шишкін, Юрій Сербін. Схвалено та рекомендовано до друку рішенням Правління Асоціації народних депутатів України (АНДУ). Київ, 2024. 140 с.
5. Горбачев М.С. Перестройка и новое мышление для нашей страны и для всего мира. М.: Политиздат, 1988. 271 с.

Богдан Асінгеро́в,
здобувач вищої освіти,
спеціальність: «Історія, правознавство»,
Державний університет економіки і технологій
кафедра соціально-гуманітарних наук
e-mail: asinherov_bs_24023@kneu.dp.ua

Битва за Київ (24 лютого – 1 квітня 2022 року)

У лютому 2022 року близько четвертої години ранку російський президент путін оголосив про початок повномасштабного військового вторгнення в Україну, назвавши це "спеціальною воєнною операцією". Офіційними цілями цієї операції було заявлено "звільнення" України від міфічних "нацистів" та "захист" російськомовного населення. «За кілька хвилин російські ракети атакували українські аеродроми та військові об'єкти по всій Україні, почалося відкрите збройне вторгнення росіян із території Білорусі та тимчасово окупованого Криму [1]». 24 лютого 2022 року росія розпочала повномасштабне військове вторгнення в Україну, що стало ескалацією російсько-української війни, яка тривала з 2014 року. Звісно, що у планах країни агресора Київ посідав особливе місце. Тому, що столиця - це політичний центр України, де розташовані органи державної влади, зокрема Верховна Рада, Президент та Кабінет Міністрів. Київ вважається духовним центром України, оскільки тут розташовані найважливіші історичні та релігійні пам'ятки, зокрема Софійський собор, Києво-Печерська лавра та Михайлівський Золотоверхий собор. Ці місця мають особливе значення для українського народу та символізують його історичну та культурну спадщину. Наступ

російської армії на Київ був націлений на бліцкриг для того, щоб «змусити українську владу підписати повну капітуляцію на російських умовах [2]», проте героїчний опір українських захисників зірвав плани російської армії. Битва за Київ стала переломним моментом у війні та визначила її подальший хід. Вона показала всьому світу, що Україна здатна боротися за свою свободу та незалежність.

Армія росіян завдала ракетних ударів по ключових військових та інфраструктурних об'єктах на території Київської області. Вони сподівалися знищити українську оборону та створити паніку серед населення. Особлива увага приділялася захопленню військових аеродромів поблизу Києва, зокрема аеродрому "Антонов" у Гостомелі. Армія росіян планувала висадити там свій десант та забезпечити собі плацдарм для подальшого наступу на столицю. Колони російської військової техніки, що рухалися з боку білоруського кордону, мали стати головною ударною силою, яка мала швидко увійти до Києва та захопити місто.

«Найкоротший шлях російських військ до Києва пролягав через Чорнобильську зону відчуження, місце найстрашнішої ядерної катастрофи у світі [3, с. 178]». Першими, хто зустрів ворога, були українські нацгвардійці, які охороняли Чорнобильську АЕС. Незважаючи на значну перевагу противника в живій силі та техніці, наші хлопці вступили в бій, демонструючи героїзм та відданість своїй Батьківщині. Бої тривали кілька годин. За цей час українські захисники знищили кілька одиниць ворожої техніки та завдали значних втрат особовому складу противника. Проте, сили були нерівними, і під натиском переважаючих сил ворога українські військові були змушені відступити. Київ офіційно повідомив Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) про те, що російські війська захопили Чорнобильську атомну електростанцію.

«У твітті Зеленський назвав атаку на Чорнобиль «оголошенням війни всій Європі», але агентство, яке належить до групи міжнародних організацій ООН, виявилось безсилим зупинити дії росії, постійного члена Ради безпеки ООН [3, с. 179]». Росія як країна – агресор не понесла жодного покарання за свої ядерні провокації.

«Перша велика битва нової війни відбулася в міжнародному аеропорту компанії Антонов у Гостомелі, за 35 кілометрів на північний захід від центру Києва [3, с. 179]». 24 лютого, близько десятої ранку, російські бойові вертольоти з десантом атакували військову частину 4-ї бригади оперативного призначення Нацгвардії, яка охороняла аеродром у Гостомелі. За інформацією прес-офіцера 4-ї бригади Нацгвардії, того ранку 140 російських вертольотів перетнули білоруський кордон. Близько сотні з них брали участь у кількостатпній атаці на Гостомель під прикриттям двох штурмовиків Су-25. У результаті повітряної атаки російських військ на аеропорт Гостомель, під Києвом згорів один із найбільших та найпотужніших літаків у світі українського виробництва АН-225 «Мрія». Для російської армії все «пішло не за планом». Хоча аеропорт був захоплений, українська артилерія обстріляла злітно-посадкову смугу, що зробило неможливим приземлення важких транспортних літаків. У боях за Гостомель брали участь 95-та окрема десантно-штурмова бригада та 72-га окрема механізована бригада ЗСУ. Завдяки їхнім зусиллям, Київ залишився під контролем України. «Наступ на Київ був зупинений: українські збройні сили зруйнували дамбу на річці Ірпінь, відрізавши російські війська в Гостомелі від Києва [3, с. 179]».

Київ зазнавав постійних ракетних та артилерійських обстрілів, що призвело до численних жертв серед мирного населення та значних руйнувань. Через пошкодження критичної інфраструктури, багато киян залишилися без водопостачання та

електроенергії. Лікарні Києва були переповнені пораненими, медичному персоналу не вистачало ресурсів для надання допомоги всім, хто її потребував. Тисячі киян були змушені покинути свої домівки та евакуюватися в більш безпечні регіони України або за кордон. 9 березня 2022 року було активовано гуманітарні коридори з метою евакуації цивільного населення. «Спроби налагодити евакуацію були з 6 березня, однак часто ці домовленості зривалися. Частина жителів окупованих міст і сіл, які намагалися виїхати самотужки, були розстріляні окупантами попри білі прапори, написи «Люди» і «Діти» на машинах [2]». Битва за Київ стала символом боротьби України за свою незалежність та територіальну цілісність. Вона показала, що український народ готовий боротися за свою свободу до кінця. Ця перемога має велике значення для подальшого ходу війни та майбутнього України.

Посилання:

1. 2022 - початок повномасштабного вторгнення РФ в Україну [Електронний ресурс] // Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lyutyu/24/2022-pochatok-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rf-v-ukrayinu>
2. Рік визволення: Київщина [Електронний ресурс] // Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vyzvoleni-regiony-materialy-do-richnyci-deokupaciyi/rik-vyzvolennya-kyuivshchyna>
3. Ploky S. The Russo-Ukrainian War: The Return of History / Serhii Ploky. New-York : W. W. Norton & Company, 2023. 400 p.

Марія Бондаренко,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Економіка»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: bondarnkomaria@gmail.com

Катерина Ворона,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Підприємництво,

торгівля та біржова діяльність»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: kaharypc@gmail.com

Участь жінок у війнах XX і XXI століть: історичні аналогії та сучасний вимір

Участь жінок у збройних конфліктах є важливим аспектом історії воєн. Українська традиція жіночої військової служби має глибокі корені: від січових стрільців і медичних загонів ОУН-УПА до сучасних оборонців України. Війна, що триває з 2014 року, а з 2022 року набула повномасштабного характеру, кардинально змінила роль жінок у суспільстві, зробивши їх не лише учасницями бойових дій, а й важливими лідерками у гуманітарній, інформаційній та дипломатичній сферах. Жінки не лише борються на передовій, але й забезпечують тил, координують гуманітарну допомогу, висвітлюють події в медіа та підтримують українських військових у світі.

Метою даного дослідження є проаналізувати участь жінок у війнах XX і XXI століть, встановити історичні паралелі та відмінності, дослідити трансформацію ролі жінок під впливом війни.

У контексті гендерної історії особливої уваги заслуговують праці Марти Богачевської-Хом'як, яка досліджувала участь українських жінок у визвольному русі. У книзі Світлани Алексієвич «У війни не жіноче обличчя» показано долі радянських жінок-фронтовичок. Західні дослідники (наприклад, у *Journal of Women's History* та *Gender & History*) висвітлюють жіноче лідерство у військовому, медійному та гуманітарному секторах. На сучасному етапі важливу роль відіграють звіти ООН, HRW, Amnesty International, які фіксують воєнні злочини проти жінок в Україні.

За офіційними даними, у Збройних Силах України (ЗСУ) на початок 2024 року служать понад 60 тисяч жінок, з яких близько 5 тисяч перебувають безпосередньо в зоні бойових дій [1]. Вони виконують обов'язки командирів, снайперів, розвідниць, медиків та операторів БПЛА. Особливу увагу привертають жінки-добровольці, які ще з 2014 року приєднувалися до батальйонів територіальної оборони та добровольчих підрозділів.

Історично українські жінки також брали активну участь у Другій світовій війні. Зокрема, серед українських жінок-воїнів можна згадати радянських льотчиць із 588-го нічного бомбардувального полку («Нічні відьми»), снайперку Людмилу Павличенко, яка знищила понад 300 ворогів, та численні учасниці підпільного та партизанського руху. Сучасні українські військові продовжують традицію своїх попередниць, захищаючи незалежність держави та борючись за свободу.

Однією з відомих жінок-військовослужбовиць є Яна Зінкевич – засновниця добровольчого медичного батальйону "Госпітальєри", яка врятувала сотні поранених українських бійців. Також варто згадати парамедикиню Тетяну Чорновол, яка брала участь у бойових операціях, виконуючи евакуацію поранених із найгарячіших точок фронту.

З початку війни жінки відіграли ключову роль у волонтерському русі. Вони організовували збори гуманітарної допомоги, евакуювали мирне населення, створювали фонди для підтримки військових. Яскравими прикладами є діяльність волонтерок Тетяни Ричкової, яка стала народним депутатом і сприяла покращенню забезпечення військових, а також Катерини Ножевнікової, яка займається медичною допомогою та координацією евакуації поранених.

Аналогічно, у Другій світовій війні жінки займалися постачанням, шпигунською діяльністю, працювали медсестрами, а також допомагали в партизанському русі. Наприклад, членкині Української повстанської армії (УПА) забезпечували медичну допомогу пораненим воїнам, підтримували підпільну боротьбу проти радянських та нацистських окупантів.

Жінки-журналістки, блогерки та громадські діячки стали важливим голосом у висвітленні війни. Зокрема, такі фахівчині, як Христина Бердинських та Марія Шевченко, продовжують документувати військові злочини Росії, розповідати світові правду про події на фронті та на окупованих територіях. Також значний внесок роблять українські військові кореспондентки, зокрема Дар'я Кузнецова, яка веде репортажі безпосередньо з місць бойових дій, висвітлюючи життя військових та реальні масштаби війни.

Подібну роль відігравали жінки-журналістки під час Другої світової війни. Наприклад, Марта Геллгорн, одна з перших жінок-військових кореспонденток, висвітлювала події війни та перебувала в зоні бойових дій, щоб донести правду до суспільства.

Тисячі жінок стали жертвами російської агресії. Серед них військовослужбовиці, волонтерки, журналістки. Відомими стали історії загиблих парамедикині Ірини Цвіло, журналістки Олександри Кувшиновой, а також захисниць Маріуполя з

«Азовсталі», які до останнього боронили місто. За даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), станом на лютий 2024 року серед підтверджених цивільних жертв війни в Україні було зафіксовано 11,5 тисяч загиблих та поранених чоловіків і 7,5 тисяч жінок [2].

Загалом, за даними Reuters, станом на листопад 2024 року, кількість загиблих цивільних в Україні становила щонайменше 11 743 особи, а поранених — 24 614 [3].

Ці дані свідчать про значні втрати серед жінок унаслідок російсько-української війни, як серед цивільного населення, так і серед військовослужбовиць.

Значна кількість жінок стала жертвами насильства на окупованих територіях, що підтверджується численними звітами правозахисних організацій. Це ще один доказ воєнних злочинів, які здійснює РФ проти українського населення.

Під час Другої світової війни українські жінки також зазнавали репресій, масових депортацій та насильства. Радянські спецслужби переслідували учасниць підпільного руху, зокрема членкинь ОУН-УПА, а німецькі окупанти здійснювали примусові вивезення українських жінок на роботи до Німеччини. Сьогодні історія повторюється в нових формах.

Таблиця 1

Порівняння ролі жінок у війнах XX і XXI століть

Аспект	Друга світова війна	Російсько-українська війна
Основні ролі	Медсестри, зв'язкові, партизанки	Снайперки, парамедикині, командирки

Аспект	Друга світова війна	Російсько-українська війна
Кількість учасниць	Понад 800 тис. в СРСР	60 тис. у ЗСУ (2024)
Репресії та насильство	Депортації, примусова праця	Гендерне насильство, тортури
Інформаційна діяльність	Воєнна журналістика	Журналістки, блогерки, військові репортерки

Висновки. Жінки в російсько-українській війні – це не лише ті, хто виборює незалежність України зі зброєю в руках, а й ті, хто щодня рятує життя, допомагає армії та веде інформаційну боротьбу. Їхній внесок є неоцінним, а історія їхньої відваги залишиться важливою частиною національної пам'яті. Аналогії з Другою світовою війною показують, що роль жінок у війні є незмінно важливою, а їхня боротьба триває в нових умовах.

Посилання:

1. Офіційний сайт Міністерства оборони України [Електронний ресурс]. – Режим доступу www.mil.gov.ua
2. Звіт ООН: серед підтверджених цивільних жертв війни в Україні більшість — чоловіки та хлопчики [Електронний ресурс]. – Режим доступу https://detector.media/infospace/article/223340/2024-02-23-zvit-oon-sered-pidtvverdzhennykh-tsyvilnykh-zhertv-viyny-v-ukraini-bilshist-choloviky-ta-khlopchyky/?utm_source=chatgpt.com
3. What Russia's invasion has cost Ukraine as war reaches 1,000th day [Електронний ресурс]. – Режим доступу

https://www.reuters.com/world/europe/what-russias-invasion-has-cost-ukraine-war-reaches-1000th-day-2024-11-18/?utm_source=chatgpt.com

4. ООН: Звіт про вплив війни на жінок [Електронний ресурс]. – Режим доступу www.un.org

5. «Жінки війни»: матеріали дослідження Українського інституту національної пам'яті [Електронний ресурс]. – Режим доступу www.uinpr.gov.ua

6. Дослідження участі жінок у Другій світовій війні: [Електронний ресурс]. – Режим доступу www.history.com

Оксана Горобей,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Психологія»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: oxsanagorobey@gmail.com

Розповідь. Одна з мільйонів...

Афористична думка людства: «Все має свій початок і свій кінець. Якщо не пам'ятаєш початок, то й кінця не буде...».

2014 рік став переломним роком для України, коли нація остаточно визначилася з курсом Євроінтеграції. Молодь в столиці відстоювала своє європейське майбутнє. Майдан палав першими жертвами, першою пролитою українською кров'ю. Але увага була прикута не тільки до столиці, а й до Сходу України. Там точилася запекла боротьба. Росія цинічно почала обстрілювати східні кордони України - Донеччину та Луганщину без оголошення війни. Почалися масові заворушення, вулицями міст Донеччини ширилися провокативні та проплачені сепаратистські рухи, проросійські мітинги з гаслами на кшталт «Донбасс - это Россия»... Росія завжди була і є просякнута ностальгією за радянським минулим серед старшого покоління, чиї погляди були менш сприйнятливі до європейських цінностей, використовуючи їх як інструмент своєї агресії. На вулицях Донецька та інших міст області в міському транспорті, по вулицях розповсюджувалися листівки з закликами створення на Донбасі так званої «Донецької народної республіки». Московські церкви пропагували «руській мір». Почалися збройні захоплення адміністративних будівель. На превеликий жаль, обласний цент був окупований. Будувалися імпровізовані блок-пости сепаратистками угрупованнями. Влада на

місцях була розгублена, вертикаль контролю органів місцевого самоврядування втрачалася. До всіх установ та підприємств Донеччини з обласного центру почали приходити розпорядчі документи вже з придуманою символікою і написом «Донецька народна республіка» (від окупантів). В травні 2014 року росія на території Донецької та Луганської області провела псевдореферендум задля легітимізації своїх злочинів, окуповуючи все більше міст, вбиваючи українців. На території Донецька почали створюватися перші катівні - так звані «ізолятори». Частина проукраїнських сил та інтелігенція піддалися жорстоким тортурам та вбивствам. З острахом і болем в душі, якоюсь розгубленістю і безпорадністю, я спостерігала за моторошними подіями, що відбувалися.

Місто Новогродівка не стало виключенням. Адміністративна будівля міської ради була захоплена, але тоді, на щастя, місту вдалося вистояти, завдяки Збройним Силам України та добровольчим батальйонам. До міста почали прибувати перші вимушені переселенці з окупованих вже тоді територій. Через постійні обстріли в місті зникла питна вода. Попри потрясіння, після пережитого, місто поступово почало повертатися до нормального життя. Війна сколихнула майже кожного новогродівця. Настав час для кожного визначатись й дати відповідь самому собі: «хто ти?», «з ким ти?», «де ти у цьому всьому, що відбувається?». Люди почали гуртувалися «за переконаннями». Кожен шукав свого... . Саме тоді я відчула бажання щось робити у своєму місті, щоб не впустити отруйні наративи «руського міра» в свій дім Так й зібралося коло однодумців, які почали діяти Це перший мій досвід протистояння. Свідомі громадяни активізувалися. Почали створювати громадські організації, які писали проекти, брали участь у грантах, навчалися, відвідували

успішні громади України, які вже на той час були більш розвиненими. Під час місцевих виборів з'явилося відчуття заявити про свою громадянську позицію з цінностями суспільства.

Це були перші неймовірні перемоги - будувати Європу в маленькому містечку Донеччини. Відкриті діалоги з громадою, відвідування форумів для зросту, запровадження бюджету участі громади, розроблено вперше стратегію міста, прийняття дуже важливих рішень для містян у стінах міської ради, підтримка воїнів АТО необхідними речами та морально.

Попри постійного гуркоту гармат і обстрілів, поруч, в місті поступово впроваджувалися ідеї та досвід успішних міст в життя новгородівців. Запрошувалися відомі тренери та фасилітатори зі згуртованості громади та влади, створювалися простори для молоді, проводилися різні заходи, фестивалі, які мали стати тим фундаментом для розвитку нового покоління української молоді, спонукаючи їх до почуття власної гідності, розвитку критичного мислення та любові до Батьківщини. До видатних дат присвячувалися патріотичні велопробіги та автопробіги містами Донецької області.

Для міста, яке знаходилося в 25 кілометрах від лінії фронту, це була нова якість взаємодії між мешканцями і місцевою владою. Впроваджувалася відкритість і прозорість міської влади. На мить здалося, що наш розвиток та зброя військових зможе перемогти цю російську навалу. Присутність військових давала надію на перемогу та визволення міст Донеччини, які були вже на той час окуповані. Життя продовжилося в нових реаліях з величезною надією на справедливий переможний мир Україною... .

Про велику війну 2022 року, коли росія повномасштабно вторглася на всю територію нашої держави України, дізналася з ранкових дописів друзів через соціальні мережі. Одночасно смуток, розпач, заціпеніння охопили мене зсередини.

Це був новий виклик... .

На Сході України ми були надто близько до цього всього, тому гостро стало питання особистого виживання. Необхідно було мобілізувати власні ресурси задля порятунку життя свого та близьких. Хтось миттєво прийняв рішення покинути місто, область, країну, хтось мав намір перечекаати та залишитися, сподіваючись, що це на короткий час.

Рятувальні служби намагалися допомогти населенню. Під час однієї з таких місій, коли служби переплутали під'їзд та квартиру, піддалася серйозним травмам моя мама, через що потім потребувала цілодобової сторонньої допомоги. Для мене це стало подвійним випробуванням. Почала доглядати за мамою.

Ця війна - це був справжній виклик не тільки для мешканців міста, а й для місцевої влади. Все, що створювалось - розсипалось, як намисто.

Для людей, які вижили у 2014 році, перші дні «повномасштабки» у лютому 2022 року були не лише страшні, а й вимагали швидкої адаптації до ситуації, тобто, вимагали миттєвої швидкості у прийнятті рішень збудь-яких питань. Проблеми з питною водою в місті не були такими критичними, тому, що після подій 2014 року, свердловини були майже біля кожної багатоповерхівки. Вдалося налагодити видачу гуманітарної допомоги населенню. Електрику подавали за графіком. Організовано гарячі телефонні лінії цивільно-військової адміністрації та екстрених служб.

Але події були настільки критичними, що влада застерігала, закликаючи мешканців міста Новогродівки евакуююватись в більш безпечні міста України. Хоча про більш безпечні міста - це умовність - Україна палала вся. Організовано було евакуаційні автобуси, згодом - потяги. В місті працювали мобільні бригади, які допомагали людям з фізичними потребами.

Моє рішення про евакуацію далось мені дуже і дуже важко, але я повинна була рятувати маму, яка потребувала якісної медичної допомоги.

Моїм прихистком (приймаючою громадою) стало місто Кривий Ріг. На той час тут вже була налагоджена робота по прийняттю великої кількості вимушених переселенців.

Ставши вимушеною переселенкою в 2022 році, зіткнулася з новою життєвою проблемою, як кажуть, своєрідним «завданням»: адаптуватися до нових реалій та, хоч якось, соціалізуватися. Найскладнішим завданням виявилось для мене психологічно вистояти, адже всі події війни частково зруйнували моє ментальне здоров'я.

Зараз моє місто Новогродівка окуповане росією. Але я, як і всі українці, вірять в справедливу перемогу України. Ми вистоїмо... .

Висновок з всього цього напрошується один: важливо збирати свідчення і досвід, важливо проговорити пережите. Сьогоднішня історія – це наша жива історія XXI століття, постмодерної (гібридної) війни, яка для України та українців є Великою Національною війною та є важливим джерелом вивчення воєнної історії для майбутніх поколінь. Світова спільнота, Україна та українці, майбутні наші покоління повинні знати, хто розпочав агресивну війну проти нас у 2014 році, як ерефія 24 лютого 2022 року розпочала повномасштабну війну проти незалежної й

суверенної України по всій нашій території, як Україна й український народ мужньо захищав й визволяв свою землю!

Артур Гудименко,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Підприємництво і торгівля»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: hudymenko_as_24383@kneu.dp.ua
Наук. керівник: **Наталія Багашова,**
к.геол.н., доцент кафедри ЕтаЦБ
e-mail: bahashova_nv@kneu.dp.ua

Друга світова війна: від жахів до вшанування пам'яті

Друга світова війна (1939–1945) стала наймасштабнішим і найкривавішим конфліктом в історії людства. Вона забрала життя мільйонів людей, залишивши глибокі рани у свідомості націй і змінивши світовий порядок назавжди. Ця трагедія, яка почалася з агресивної політики тоталітарних режимів, стала символом руйнівної сили війни, але також привела до народження глобальних зусиль з підтримки миру та пам'яті.

Коріння Другої світової війни слід шукати в наслідках Першої світової війни. Версальський мирний договір, який наклав тяжкі умови на Німеччину, створив ґрунт для політичної нестабільності в Європі. Економічна криза 1930-х років, зростання націоналізму та появи диктаторських режимів на чолі з Адольфом Гітлером у Німеччині, Беніто Муссоліні в Італії та військовою хунтою в Японії сприяли формуванню передумов для нового глобального конфлікту.

1 вересня 1939 року Німеччина напала на Польщу, що стало початком війни. Європейський континент охопили бої: блицкриг змітав країни за країнами, поки не дійшов до Радянського Союзу. Війна на Східному фронті була особливо жорстокою – операція

"Барбаросса", блокада Ленінграда, битва за Сталінград увійшли в історію як приклади неймовірних втрат з обох сторін.

Не менш драматичні події відбувалися і на інших фронтах. У Тихоокеанському регіоні японська агресія призвела до жорстоких битв за острови та міста, а кульмінацією стали атомні бомбардування Хіросіми та Нагасакі, які прискорили капітуляцію Японії.

Одним із найтрагічніших аспектів Другої світової війни став Голокост. Мільйони євреїв, ромів, представників інших національних та релігійних меншин стали жертвами нацистського геноциду. Концентраційні табори, масові розстріли та насильницькі депортації залишили глибокі рани в пам'яті поколінь.

Крім Голокосту, війна супроводжувалася численними воєнними злочинами. Населення окупованих територій страждало від жорстоких репресій, масових вбивств та грабежів. Трагедія цивільного населення, яке опинилося на лінії фронту, стала символом руйнівної сили війни.

Україна, як частина Радянського Союзу, стала ареною запеклих боїв. Вона пережила окупацію, масові знищення населення, депортації та руйнування. Українці воювали як на стороні Червоної армії, так і у складі інших армій, зокрема у загонах Руху Опору. Війна для України стала катастрофою, від якої країна оговтувалася десятиліттями.

Друга світова війна кардинально змінила геополітичну карту світу. Вона призвела до розпаду колоніальних імперій, появи нових незалежних держав і створення міжнародних організацій, які мали б запобігти повторенню подібних конфліктів. Однією з найважливіших була Організація Об'єднаних Націй (ООН), яка й досі відіграє ключову роль у підтримці міжнародного миру та безпеки.

Водночас війна стала початком нової ери — «холодної війни» між двома наддержавами: США і СРСР. Світ розділився на два табори, що протистояли один одному ідеологічно, політично та воєнно.

Після закінчення війни важливим завданням для людства стало збереження пам'яті про трагедію та її жертви. День Перемоги, День пам'яті та примирення, створення меморіалів та музеїв стали інструментами, за допомогою яких нації вшановують загиблих і намагаються винести уроки з минулого.

Основним завданням збереження пам'яті про війну є запобігання повторенню таких катастроф у майбутньому. Політики, історики, дослідники та громадські діячі працюють над тим, щоб об'єктивно досліджувати історію, не допускати її фальсифікації та популяризувати правду для прийдешніх поколінь.

Особиста думка автора тез: для мене найважливішим уроком Другої світової війни є розуміння того, що будь-який конфлікт має руйнівні наслідки для всіх сторін. Жодна ідеологія чи амбіції не можуть виправдати ті жахіття, які відбувалися в роки війни: Голокост, масові репресії, руйнування міст, мільйони загиблих солдатів і мирних жителів...

Україна пережила війну особливо болісно, адже її територія стала ареною найзапекліших боїв. Більшість українців не мали вибору, за кого воювати – вони просто намагалися вижити. Історія Другої світової війни для нашої країни – це не лише перемоги, але й окупація, партизанський рух, депортації, колабораціонізм і масові жертви. Саме тому важливо пам'ятати не лише про подвиги, а й про трагедії, які не повинні повторитися.

Пам'ять про війну має бути не засобом політичних маніпуляцій, а нагадуванням про її жахіття, щоб людство більше не повторювало подібних помилок. Ми маємо не лише вшановувати

загиблих, а й працювати над тим, щоб подібні трагедії не повторювалися в майбутньому.

Друга світова війна – це більше, ніж просто історія. Це застереження. Це нагадування про цінність миру, людського життя та важливість діалогу між народами. Пам'ятати про війну - означає будувати майбутнє без неї.

Висновки: Друга світова війна залишила незгладимий слід у світовій історії. Від трагедії тотального знищення до створення механізмів для підтримки миру — цей шлях показує, як людство може вчитися на власних помилках. Пам'ять про війну є не лише спогадом про минуле, але й важливим уроком для майбутнього, заклик до миру та злагоди.

Посилання:

1. Shaikan A., Shaikan V. Delinquent and “Marginal” Personalities in Wartime: Reasons and Consequences of Deviant Behaviour for Modern Society. In Proceedings of the 5th International Scientific Congress Society of Ambient Intelligence - ISC SAI; ISBN 978-989-758-600-2; ISSN 2976-0488. SciTePress, 2022. P. 327-334.
[DOI: 10.5220/0011356900003350](https://doi.org/10.5220/0011356900003350)

2. Бівор Е. Друга світова війна. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017.

3. Верт А. Росія у війні. 1941–1945. Київ: КМ-Букс, 2019.

4. Лисенко О. Рух Опору в Україні: міфи і реальність. Український історичний журнал, 2015, №2.

5. Михальчук Р., Шляхтич Р. Потенціал відеосвідчень інституту візуальної історії та освіти фонду ШОА університету півдня Каліфорнії про вивчення голокосту в Райхскомісаріаті

«Україна». Східноєвропейський історичний вісник. 2024. №32.
С. 170–183. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.32.311504>

Дарина Ньюпенко,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Історія, правознавство»,
Державний університет економіки і технологій
кафедра соціально-гуманітарних наук
e-mail: dashanyup@gmail.com

Передумови зародження, початок діяльності та причини занепаду дисидентського руху

Дисидентський рух в Україні був, в основному, міським явищем й охоплював, головним чином, найбільш освідченні та соціально мобільні верства населення.

Репресії 1930-х років, Голодомор, масові депортації та боротьба за українську національну ідентичність залишили глибокий слід у суспільстві. Оскільки партійна номенклатура повністю контролювала всі аспекти життя, будь-яке інакомислення придушувалося. Однак до середини 20-го століття почали складатися умови для формування антиістеблішментського руху.

Зміни збіглися в часі з формування нового покоління інтелігенції. Процес становлення його інтелектуального й творчого обличчя припав саме на другу половину 50-х - початок 60-х років, тобто на період найбільшої свободи, найменшої заангажованості в рамках радянської системи. Свідомість цього покоління в меншій мірі була отруєна радянським ідеологічним монотеїзмом, генетичним страхом попередників. У системі його цінностей з'явилися несподівані для радянського морального кодексу індивідуалізм, культ свободи самовираження, скептицизм, гуманізм без сурогатних домішок класового підходу, космополітичність

культурних смаків. Можливо, найзнаменитішою подією «відлиги» стало народження цілого покоління інтелігенції, яке уособлювало суспільне явище, течію, духовний феном – шестидесятники [1, с. 14]. Цей період дав інтелігенції змогу висловлюватись більш відкрито. Це сприяло критичному переосмисленню минулого, особливо, сталінських репресій, і створило середовище, яке формувало мислення опозиції.

Загалом, весь позитивний потенціал «відлиги» був вичерпаний на початку 1960-х років. Політичні реформи увійшли в повний конфлікт з існуючим режимом, який не допускав жодних серйозних змін. Радянський уряд послідовно проводив політику русифікації, спрямовану на знищення української мови, культури та ідентичності. Це викликало негативну реакцію з боку української інтелігенції, яка стала осередком опору.

Кінець 1950-х – початок 1960-х років засвідчили появу підпільного руху. У 1958-му в Станіславі була відкрита «Об'єднана партія визволення України», у 1961-му – «Український національний комітет» у Львові та «Молодіжна національна організація» в селі Кулич-Воля Нестеровського району Львівській області. Спільними для них було дві риси: по-перше, вони склалися з молодих людей, переважно робітників і студентів; по-друге, організаційно й ідеологічно ці групи орієнтувалися на досвід ОУН-УПА. Всі вони немовби старалися продовжити традиції визвольної боротьби, але вже на нових умовах [2, с. 512].

Більшість шестидесятників все-таки змушені були піти на певні компроміси, хоча репресії, заборона публікацій їх творів, утиски і внутрішня еміграція (Ліна Костенко) залишалися зручними методами боротьби. Адміністративні заборони виявилися недостатніми для придушення справжніх інтелектуальних і духовних пошуків. Саме в цей період справжні культурні процеси,

переплетені з політичною непокорою, перейшли у підпілля і з'явилися нові форми комунікації – «самвидави», навколо яких об'єдналися шістдесятники і нонконформісти та їх заборонені твори. У самвидавах друкувалися Ліна Костенко, Іван Драч, Василь Симоненко, Василь Стус та ін. У самвидавах також публікувалася проза, поезія, мемуаристика, тексти політичного характеру, літературознавчі і культурологічні праці, а також епістолярні й особисті щоденники В. Стуса, В. Степанюка, Л. Костенко. «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Івана Дзюби став текстом, відомим мало не кожному дисиденту в СРСР [3, с. 319].

Пізніше про створення Української Гельсінської Групи писав Петро Шелест у своїй книзі «Інакомислення в Україні».

Ідея гельсінського руху вперше виникла у москвича Ю. Орлова, з метою показати світові справжнє обличчя Радянського Союзу, особливо, щодо дотримання людських прав. Як наслідок, у травні 1976 р. було утворено Московську Гельсінську групу. Незалежно від неї, вже 9 листопада 1976 р. виникла Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод [4, с.130].

Діяльність УГГ була спрямована на захист прав і свобод людини від зловживань з боку властей, оборону національних прав України. Звідси і походила назва «правозахисний рух» [4, с. 130].

Головним завданням УГГ вважала ознайомлення урядів країн учасниць наради в Гельсінкі і світової громадськості з фактом порушень в Україні Загальної Декларації прав людини та гуманітарних статей, прийнятих Гельсінською Народою, а для українського народу вона не принесла жаданих покращень [4, с.133].

Також Петро Шелест пише про те, хто саме був членами-захисниками в групі: Олесь Бердник, Петро Григоренко, Іван

Кандиба, Левко Лук'яненко, Мирослав Маринович, Микола Матусевич, Оксана Мешко, Ніна Строката та Олексій Тихий.

1972 – 1973 рр. – це період активізації політичних репресій в СРСР, що дістав назву «генерального погрому». Ці репресії були реакцією влади на зростання активності національної інтелігенції із середовища шістдесятницького правозахисту та складовою загальносоюзної кампанії із «закручування гайок» та придушення інакодумства. «Генеральний погром» був набагато жорсткішим і масштабнішим в порівнянні з подіями семилітньої давності: сам факт слідства над конкретними особами негативно відбивався і на найближчих родичах ув'язненого.

Історик Ярослав Грицак в своїй книзі про арешти пише: арешти й судові розправи 1972-1973 років не знищили дисидентського руху, а лише надали йому радикальнішого характеру. У в'язницях і таборах багато українських дисидентів зрікалися свого радянського громадянства, проголошували себе українськими самостійниками і вимагали визнання за собою статусу «політичних в'язнів». Їхня нова позиція знайшла своє відображення у засудженні тих своїх колег, які розкаялися і пішли на компроміс із радянським режимом [2, с. 530].

Із двадцяти трьох ув'язнених членів УГГ шість отримали термін до 15 років, три – 12 років, тринадцять від трьох до дев'яти років і лише один – рік. У 1984-1985 роках від тяжких умов ув'язнення померли члени УГГ – Василь Стус, Олекса Тихий, Валерій Марченка і Юрій Литвин.

На початку 80-х років радянська влада фактично знищила український дисидентський рух. Попри мужність ідеалістів, які виступали проти режиму, цей рух так і не став масовим. Чому так сталося?

Головна причина – відсутність чіткої програми. Дисиденти багато говорили про права людини, свободу слова, національні питання, але це були теми, які хвилювали не всіх. Більшість людей думала про інше – як вижити, прогледувати сім'ю, знайти кращу роботу. У такій ситуації слова про демократію та культурну автономію здавалися чимось далеким і недосяжним.

Та навіть, якби дисиденти змогли об'єднати більше людей, це мало б змінило ситуацію. Проти них стояв потужний радянський апарат, зокрема КДБ, яке не збиралося спостерігати за протестами охоронців. Система не давала дисидентам жодного шансу – книги не видавалися, статті не друкувалися, а будь-які спроби висловитися придушувалися на корені. Усі згадки про дисидентів зникали, ніби їх і не було.

Репресії стали менш кривавими, ніж у сталінські часи, але не менш дієвими. Замість масових розстрілів і таборів, влада використовувала інші методи. Дисидентів звільняли з роботи, не дозволяли їхнім дітям вчитися в університетах, виселяли з квартир. Найактивніших арештовували, саджали у в'язниці або відправляли до психіатричних лікарень, де їм давали сильнодіючі препарати, що ламали волю.

КДБ не завжди вдавалося до насильства – часто досить було залякувань. Багато хто відмовлявся від своїх поглядів під тиском, бо боялися втратити все. А тих, хто не здавався, просто знищували. В Україні репресії були ще жорсткішими, ніж у Москві.

Висновки:

1. Українські дисиденти не мали такого захисту, як їхні колеги в столиці, де було багато західних журналістів. Коли в Москві арештовували когось із правозахисників, про це дізнавалися в

Європі та Америці. В Україні ж дисиденти часто опинялися в повній ізоляції, без підтримки та уваги з боку міжнародної спільноти.

2. Радянська влада боялася українського національного руху. Саме тому репресії в Україні були особливо жорстокими. КДБ у Києві мало репутацію одного з найжорстокіших підрозділів у всьому Радянському Союзі. Відсоток репресованих українців був непропорційно великим порівняно з іншими республіками.

3. Попри всі зусилля влади, повністю знищити дисидентський рух не вдалося. Хоча багатьох зламали, а когось знищили фізично, їхня боротьба не була марною. Зерна спротиву, посіяні в ті роки, дали плоди вже наприкінці 80-х – на початку 90-х, коли Україна зробила перші кроки до незалежності.

Посилання:

1. Георгій Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80х років: Наук. вид. Київ: Либидь, 1995. 224 с.

2. Ярослав Грицак. Нарис історії України: Науч.-попул. вид. Київ : Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.

3. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність : Монографія / О. О. Рафальський та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.

4. Інакомислення в Україні : 60-ті – перша половина 80-х рр. ХХ ст / Ю. О. Курносів; відпов. ред. Д. М. Даниленко; НАН України, Інститут Історії України. Київ: [Ін-т історії України НАН України], 1994. 222 с.

Арсен Іасешвілі,

здобувач вищої освіти,

спеціальність: «Інженерія програмного забезпечення»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: iaseshvili_an_24240@kneu.dp.ua

Роль Комітету державної безпеки СРСР (КДБ) в контролі "інакомислячих": від сталінських часів до 80-х рр

Протягом більшої частини ХХ століття Радянський Союз залишався державою з жорсткою владою правління – тоталітарною карально-репресивною системою, яка прагнула не лише контролювати економічне й політичне життя своїх громадян, але й диктувати їхні думки та ідеологічні переконання. У цьому контексті Комітет державної безпеки (надалі КДБ) відігравав головну роль, як механізм, що придушував будь-які форми інакомислення (яке увійшло в історію як дисидентство) – від прямих репресій до створення атмосфери страху між населенням, що має значення для аналізу сучасних викликів у захисті прав і свобод, роблячи цю тему **актуальною**. Головна мета даного невеликого дослідження – простежити еволюцію методів контролю КДБ від сталінського періоду до 80-х років, щоб виявити їхній вплив на інакомислячих та суспільство в цілому.

Виклад основного тексту. Доцільніше розпочати з періоду сталінського правління в Україні, що залишив болісний слід у національній історії. Насильницька колективізація, штучно організований Голодомор 1932–1933 та 1946–1947 років, масові репресії кінця 1930-х, переслідування інтелігенції (інтелектуалів), знищення патріотичних рухів, ліквідація Української греко-католицької церкви та примусові депортації корінного населення

західних областей були частиною геноцидної політики. Ці заходи супроводжувалися жорстким політичним, ідеологічним і культурним тиском, що включав також приховану і відкриту русифікацію [1].

Репресивно-каральна тоталітарна система, яка на той час базувалася на структурі НКВС, активно використовувала кримінальне законодавство для придушення населення. Встановлені ще до початку колективізації статті кримінального кодексу, зокрема, введені в 1927 році, заклали основу для масових арештів. Уже до 1929 року близько 27 тисяч селян були ув'язнені лише в південних регіонах України. Пізніше ці заходи посилювались: зазнали репресій ті, кого влада клеймила як "куркулів", "контрреволюціонерів" і "ворогів народу", але насправді ці люди не захотіли підкорятися тоталітарній системі правління, що дуже не подобалося владі. Після війни ці функції перейшли до КДБ, органу, який продовжив систематичне придушення інакомислення, запроваджуючи жорстокі методи контролю, що охоплювали як активний тиск на патріотичні рухи опору, так і національну інтелігенцію. Репресії, розпочаті за часів НКВС, переросли у глибоку інституційну стратегію під опікою КДБ, яка залишалась центральним інструментом контролю до 1980 - х років [1].

Згадані події стали одним із найважчих періодів в історії України, коли тоталітарна система систематично знищувала національну ідентичність та свободу мислення. Діяльність НКВС, а пізніше КДБ, демонструє жорстокість методів контролю і репресій, спрямованих на придушення будь-якого прояву опору чи незгоди. Ця репресивна політика не завершилася зі сталінською епохою, а перейшла у нові форми в наступні десятиліття. Особливо, це проявилось в той час, коли КДБ почало активно переслідувати

шістдесятників – покоління українських інтелектуалів, митців і правозахисників, які прагнули зберегти національну культуру та свободу слова своєї держави. Їхні арешти, цензура та постійний тиск стали продовженням тієї ж стратегії придушення інакомислення, яка була закладена ще в сталінські часи.

Отже, шістдесятники, які з'явилися в Україні наприкінці 1950-х років, стали символом боротьби за національну ідентичність, мову та культуру. Вони виступали проти радянської ідеології, прагнучи свободи творчості та збереження українських традицій. Однак їхня діяльність викликала жорстку реакцію з боку влади. КДБ активно переслідував шістдесятників, застосовуючи цензуру, обшуки, арешти та звільнення з роботи. У 1966 році Івана Ющука, Василя Стуса та Юрія Бадзя звільнили з Інституту літератури, звинувативши в "українському буржуазному націоналізмі". Попри відсутність доказів, їх позбавили роботи, залишивши без засобів до існування. У 1977 році Іван Юшук познайомився з відомим письменником-шістдесятником Дмитром Павличком, який називав Ющука «людиною великого українського духу» та видатним мовознавцем. Разом вони працювали над перекладами творів чорногорського письменника Петра Негоша, а Павличко присвятив Ющуку вірш «Богдан Чорногор». Мовознавець, за порадою Павличка, перечитав роман «Чорна рада» Пантелеймона Куліша, що надихнуло їх на нову творчість, зокрема на написання твору про трагедію України доби Руїни. У цей час Юрій Бадзьо, близький друг Ющука, завершував свою роботу «Право жити», однак рукопис був викрадений КДБ. Через небезпеку зберігання дослідження вдома, Бадзьо звернувся до Ющука з проханням сховати роботу. Мовознавець погодився, але після обшуків і тиску КДБ був змушений частково знищити рукопис, щоб уникнути переслідувань [2].

Трагедія смерті Василя Стуса, який у 1985 році загинув у карцері під час голодування, стала символом непохитної боротьби українських шістдесятників за свободу. Для Івана Ющука ця болісна втрата стала особистою трагедією, яка ще більше утвердила його прагнення зберегти українську мову та культуру як основу національної ідентичності. Спадщина Стуса стала невичерпним джерелом натхнення для його побратимів, які бачили в його життєвому прикладі силу духу, що не зламалася під тиском системи. Ющук, як і багато інших, відчував обов'язок продовжувати справу друга, захищаючи ідеї, за які той пожертвував життям [2]. Ця боротьба за свободу і справедливість була непростою, оскільки проти її учасників виступала потужна репресивна машина радянської влади. Згодом і В'ячеслав Чорновіл, так само як і Василь Стус, став однією з ключових фігур цього опору, але його шлях був відзначений численними переслідуваннями з боку КДБ. Адже вони активно втручався у політичне життя України, використовуючи репресивні методи для придушення національно-визвольного руху та дискредитації його лідерів. В'ячеслав Чорновіл, один із ключових діячів українського дисидентського руху, неодноразово ставав мішенню для КДБ. Його діяльність, зокрема створення підпільного часопису «Український вісник», викривала порушення прав людини та політичні репресії в СРСР. За це Чорновіл зазнав численних арештів і ув'язнень, а також був підданий кампанії дискредитації, де його звинувачували у кримінальних злочинах та згвалтуваннях, щоб підірвати його репутацію [3].

Замасковані прихильники колишньої радянської карально-репресивної системи діяли, вони також причетні й до переслідування прихильників Чорновоїла, зокрема членів Української Гельсінської групи, застосовуючи обшуки, арешти та звинувачення у злочинах, які мали на меті дискредитувати їхню

діяльність. У 1993 році було викрадено записники Михайла Бойчишина, що призвело до фінансових труднощів виборчої кампанії Народного Руху України. Ці дії були частиною ширшої стратегії знищення опозиційних рухів і контролю над політичним життям країни. Втручання цієї організації у політику України мало далекосяжні наслідки, зокрема підриг довіри до демократичних процесів і створення атмосфери страху серед опозиційних діячів [3]. Ця репресивна політика, спрямована на придушення національної ідентичності та свободи, залишила глибокий слід у свідомості українського народу. Її наслідки вплинули на суспільні процеси, формуючи умови, які протягом десятиліть ускладнювали прийняття зважених і об'єктивних рішень у політичній та особистій сферах.

Отже, роблячи **висновок**, маємо сказати, що репресивна політика Радянського Союзу, втілена через діяльність НКВС і КДБ, а також їх прихильників вже після розпаду радянської системи, залишила глибокий слід в історії України, впливаючи на всі її сфери діяльності. Від сталінських репресій до переслідувань шістдесятників і дискредитації лідерів національно-визвольного руху, ці органи стали символом тоталітарного контролю влади, спрямованого на придушення інакомислення та знищення української національної ідентичності. Наслідки цієї політики відчуються й сьогодні, що формує складні умови для розвитку демократичних процесів та суспільної свідомості нашої країни. Однак боротьба таких постатей, як Василь Стус, В'ячеслав Чорновіл та їхні прихильники, стала джерелом натхнення для наступних поколінь, наших захисників, які продовжують відстоювати свободу та незалежність України. Збереження пам'яті про ці події є важливим кроком до усвідомлення історичних уроків і побудови щасливо майбутнього України.

Посилання:

1. Борсук Ю. В. Сталінські репресії та їх жертви (на прикладі Півдня України) у шкільному курсі історії. Кваліфікаційна робота студентки II курсу, спеціальність «Природничі науки» Барсук Юлія Володимирівна. Науковий керівник: кандидатка історичних наук, доцентка Кузовова Н.М. Івано-Франківськ: МОН України Херсонський державний університет, 2022. С. 17-20. Електронний ресурс. Режим доступу: https://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/16631/Barsuk_fpis_2022.pdf?sequence=1.
2. Кузьменко Н. М. І. Ющук і шістдесятники: взаємини, випробувані часом. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки 215. 2024. С. 350-354. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-215-350-354>.
3. Володимир І. В'ячеслав Чорновіл, як явище української історії й політики. Вашингтон: Україна Інк, 2019. 201 с. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://surl.li/hviebx>.

Єлизавета Кобилка,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Інженерія програмного забезпечення»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: kobyłka_im_24272@kneu.dp.ua

Масові злочини проти людяності: порівняння практик масових розстрілів, депортацій, катувань та інших злочинів під час Другої світової війни та сучасної війни в Україні

Історія нашої державності сповнена болем та стражданням, які пережили наш народ. Масові злочини проти людяності у ці часи залишають глибокий слід у пам'яті людей та розкривають найтемніші сторони війни. Під час Другої світової війни людство стало свідком жакхливих актів насильства, таких як масові розстріли, депортації та катування, що є символом систематичної жорстокості. Водночас багато людей за межами України досі мало знають про те, що довелося пережити нашій нації. На жаль, сучасна війна в Україні супроводжується схожими злочинами, що робить цю тему дуже **актуальною**. **Метою** цього дослідження є порівняння цих трагічних подій для усвідомлення їх наслідків та впливу на сучасне суспільство.

Виклад основного змісту. З початком повномасштабного вторгнення російської федерації на територію суверенної і незалежної України 24 лютого 2022 року, питання масових злочинів рашистів ХХІ століття проти цивільного населення стало важливою темою для обговорення як в Україні, так і на міжнародному рівні. 14 квітня 2022 року Верховна Рада України ухвалила постанову, яка дозволила визнати дії росії геноцидом українського народу.

Верховна Рада України також звернулася до ООН із закликом визнати дії російської армії на нашій території військовими злочинами. У вересні 2022 року Моніторингова місія ООН з прав людини підтвердила факти катувань і вбивств українських цивільних, скоєних військовими окупантами. Росія й досі офіційно заперечує свою причетність до цих злочинів. Щоб виправдати свої дії, вона активно веде антиукраїнську пропаганду, використовуючи сюжети радянських часів Другої світової війни, адаптовані до сучасних геополітичних реалій [1, с.77]. Пропагандистське використання державою-агресоркою – росією нашої історії робить для нас, як ніколи, важливим і актуальним перегляд та аналіз ролі України в минулих конфліктах, зокрема Другої світової війни. Це необхідно робити, щоб світова спільнота, молодь України зрозуміла й виникнення таких негативних явищ-феноменів Другої світової війни як колабораціонізм, дезертирство, пособництво гітлерівським окупантам, витоки міжнаціональної агресії (між поляками та українцями, у першу чергу). Знову актуальним, як кажуть, на часі є й цінний досвід українців у боротьбі за незалежність у XX столітті й не лише.

Складна історична ситуація у XX столітті свідчить, як відсутність незалежної держави змусила українців брати участь у чужих війнах і виконувати обов'язки перед країнами, які не враховували їхніх національних інтересів. Такий досвід, хоч і був вимушеним, заклав підґрунтя для подальшої боротьби за національну ідентичність. На тлі цих подій особливо гостро постає питання масових злочинів проти цивільного населення, які, на жаль, були актуальні як під час Другої світової війни, так і в сучасній війні росії проти України [2].

Одним із прикладів такої трагічних подій є маловідома трагедія у місті Корюківка Чернігівської області. У 70-х роках XX

століття в центрі Корюківки на місці ресторану, де було страчено сотні місцевих жителів, встановили меморіал. На гранітній плиті було написано: «Пам'ятник споруджений на честь героїчного опору корюківчан німецько-фашистським загарбникам 1943 року». Таким чином, радянська влада поступово формувала в колективній пам'яті ідеалізований образ партизанського руху, акцентуючи увагу на готовності цивільного населення до самопожертви як доконаного факту. Проте, подальші дослідження істориків виявили жорстокі реалії цієї події. Зокрема, наголошувалось про те, що радянські партизани знали, що їхня операція призведе до масових репресій проти корюківчан. Більше того, на час каральної акції нацистів проти місцевого українського населення в лісах поблизу міста перебували значні сили червоних партизан, які могли б протистояти загону карателів та допомогти врятуватися населенню. Найстрашніше у цій трагедії й це документально підтверджено, що керівництво партизан свідомо не планувало допомагати врятуватися цивільному населенню [1]. Таку жорстокість неможливо виправдати ні карателям-нацистам, ні радянським партизанам, які використовували місцеве населення у якості заручників тоталітарної радянської системи, коли потрібно було продемонструвати й для населення, й для всього світу, якими жорстокими є гітлерівські окупанти. Більше того, практика заручництва вже давно була апробовано на теренах радянського союзу, тобто, ще до війни. Це й масові репресії у 20-30-х роках, це й голодомори 1922-1923, 1932-1933 років, це й боротьба «з ворогами народу» тощо. Офіційна модель колективної історичної пам'яті про Другу світову війну, яка домінувала в СРСР, не визнавала відповідальності правлячого режиму за причетність до злочинів проти людяності чи військових злочинів. Вона також виключала можливість критики сталінського режиму, який

використовував цивільне населення України як «витратний матеріал» у ході воєнного протистояння [1]. Людей, які опинилися в таких умовах, згодом називали чорносвітниками, підкреслюючи їхню трагічну долю.

Сьогодні вже російський окупант продовжує використовувати мирне населення для реалізації своїх агресивних планів. Він не зважає на те, куди спрямовує ракети, кого вони вбивають. Головна мета — принизити, знищити наших рідних, друзів, знайомих, щоб позбавити нас надії та волі до перемоги. Сьогодні рашистські шовіністи, всілякі пропагандисти вже не приховують своїх намірів здійснити тотальний геноцид в Україні, вони відкрито та відверто закликають до «санації» українського населення на захоплених землях, при цьому з цинізмом заявляють, що треба знищувати «ширих» українців родинами, не залишати нікого. Ця безжальна тактика, нелюдяність спрямована на руйнування морального духу українців, але вона лише зміцнює нашу рішучість боротися за свободу та справедливість. На жаль, у сучасній війні проявляються ідеологічні інструменти, що використовувались ще під час Другої світової війни. Пропаганда неодноразово служила виправданням злочинів, створюючи ілюзію єдності суспільства перед обличчям вигаданого ворога. Саме ці механізми допомагають російському агресору приховувати свої дії, виправдовуючи насильство «спільною загрозою» саме «руському миру».

Під час Другої світової війни державний радянський міт про «єдність радянського суспільства», «єдність радянського народу» створював видимість зникнення соціальних ієрархій. Цей міт одночасно допомагав приховувати пам'ять про злочини радянської влади, які замовчувалися і применшувалися. Натомість стверджувалась ідея рівності всіх членів «великої родини», котрі мають прощати одне одному «помилки» та «кривди» минулого

задля спільного протистояння загрозам. У цьому контексті змінювались цінності у взаєминах між владою та підлеглими: звичайна людина, пригнічена злиднями та несправедливістю, в умовах війни перетворювалася, за офіційною пропагандою, на носія величного духу та благородного месника. У наш час цей міт використовується російськими пропагандистами для виправдання злочинів проти «братнього народу», що неймовірно дратує увесь український народ [2].

Найбільше страждань у таких ситуаціях зазнають діти, які народилися під час сучасної гібридної (постмодерної) війни, відомі як «діти війни». Найгіршим злочином проти людяності, на мою думку, є злочини проти безпеки дітей. Внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, в країні зростає покоління, яке з'явилося на світ під звуки пострілів і вибухів. Діти є однією з найбільш вразливих категорій населення, які страждають від наслідків бойових дій. Сьогодні українські діти змушені ховатися в укриттях і підвалах, жити в таборах для вимушено переміщених осіб, чекати на евакуацію із зон конфлікту, терпіти голод, спрагу, а також ризикувати життям через ворожі обстріли. На жаль, для багатьох таких діток їхнє дитинство закінчилося разом із початком війни [3]. Для інших, а таких вже більше 600 – життя закінчилося назавжди!

Такий досвід, на жаль, не є новим для України, адже покоління моїх дідусів і бабусь також пережили дитинство, пов'язане з воєнними лихами, і належать до так званих «дітей війни». Їх дитинство пройшло в умовах постійної небезпеки, голоду, втрат і страху, залишаючи глибокий слід у колективній пам'яті. Сьогоднішнє покоління дітей переживає схожі випробування, що лише підтверджує тяглість болю, спричиненого війною. Неприпустимо, щоб дитинство українців повторно ставало жертвою

агресії, підкреслюючи важливість захисту найвразливіших серед нас — дітей, чия безпека має бути пріоритетом навіть у найтемніші часи.

На відміну від минулих часів, сьогодні ми маємо змогу дізнатися про ті жахливі страждання, які переживають наші діти. Зокрема, у ході російської війни жінки та діти-біженці часто стають жертвами насильства і торгівлі людьми. Зафіксовано численні випадки викрадення українських дітей окупантами. За даними МЗС України, 19 березня російські війська незаконно депортували до росії 2389 дітей із тимчасово окупованих районів Донецької та Луганської областей. Руйнуючи будинки та вбиваючи батьків, росія позбавляє дітей батьківської опіки, наражаючи їх на небезпеку. Уповноважена Верховної Ради України з прав людини Людмила Денісова повідомила, що понад 120 тисяч українських дітей, серед яких сироти та діти з батьками, були силоміць вивезені до ерефії [3].

Через війну мільйони українських дітей були змушені покинути свої домівки. Два мільйони виїхали за кордон, з них понад 1,1 мільйона прибули до Польщі, а сотні тисяч — до сусідніх країн. Ще 2,5 мільйона дітей переміщені всередині країни, а 3,2 мільйона залишилися у своїх населених пунктах, часто в зоні ризику через нестачу їжі та постійні обстріли. Ці діти живуть у страху, їхнє дитинство зруйноване війною. Тому Україна закликає світ зупинити російську агресію, адже кожен день війни приносить нові втрати, руйнує життя дітей і залишає незгладимий слід у їхніх серцях. Якщо не зупинити агресора, трагедія може поширитися далеко за межі України [3].

Роблячи **висновок** можна сказати, що війна завжди залишає глибокі рани в душах людей, але найбільше вона впливає на наших дітей. Україна переживає одну з найболючіших сторінок своєї історії, коли масові злочини проти мирного населення стали

частиною сучасної жорстокої реальності. Ці трагічні події перегукуються з історичним досвідом нашого народу, який неодноразово боровся за свою свободу, стикаючись із жорстокістю та несправедливістю. Сьогоднішня війна — це не тільки боротьба за території, але й за життя людей та за майбутнє наступного покоління, яке заслуговує на мирне дитинство. Захист дітей, їхніх прав та безпеки має стати першочерговим завданням для всього світу. Лише згуртовані зусилля міжнародної спільноти здатні зупинити агресію, притягнути винних до відповідальності та забезпечити, щоб трагедії війни більше ніколи не повторилися.

Посилання:

1. Мотенко Я. В., Євгенія К. Ш. Формування історичної пам'яті про злочини проти людяності доби другої світової війни як аспект інформаційного протистояння. Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. 2 (2022) : С. 77-81. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://doi.org/10.20998/2227-6890.2022.2.15>.

2. Захарчук І. Друга світова війна: досвід історії—досвід літератури. 2007. Електронний ресурс. Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11283/03-Zaharchuk.pdf>.

3. Потіха О., Дубровська В. Українські діти війни. Збірник тез II Міжнародної наукової конференції „Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки “. 2022. С. 54-57. Електронний ресурс. Режим доступу : https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/37881/2/MCTD_2022_Potikha_O-Ukrainian_children_of_war_54-57.pdf.

Владислав Куртеков,
здобувач вищої освіти,
спеціальність: «Публічне управління та адміністрування»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: kurtekov_vo_24438@kneu.dp.ua
Наук. керівник: **Ганна Пурій,**
к.е.н., доцент,
В.о. завідувача кафедру
публічного управління та адміністрування,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: puriy_av@duet.edu.ua

Вплив війни на психічне здоров'я молоді в історичному контексті

Психічне здоров'я молоді завжди було під великим впливом соціально-політичних умов. Особливо значним є вплив війни, адже вона не лише руйнує фізичну інфраструктуру, а й глибоко травмує психологічний стан молодих людей. Підлітки та молодь є особливо вразливими, оскільки перебувають у процесі становлення своєї особистості. Ця робота спрямована на дослідження впливу війни на психічне здоров'я молоді, зокрема порівняння наслідків Другої світової війни та сучасного російсько-українського конфлікту.

Молодь, перебуваючи на етапі психічного та емоційного розвитку, зазнає серйозного впливу від пережитих травм. Вони можуть бути викликані фізичними або психологічними стресами, які супроводжують війни. До основних наслідків війни для психічного здоров'я молоді належать депресія, тривожні розлади, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), агресивність та соціальна ізоляція [1].

Під час Другої світової війни тисячі дітей та підлітків стали свідками насильства, втрати батьків та домівок, наслідків бомбардувань та розорення. Психологічні наслідки для молоді того часу були катастрофічними. Багато молодих людей, які пережили війну, не могли адаптуватися до мирного життя, маючи психологічні травми. Окрім того, після війни багато з них не могли отримати належну підтримку, що посилювало їхні проблеми. На прикладі Німеччини та СРСР, де також постраждали великі маси молоді, видно, як стреси війни призводили до довготривалих психічних розладів у тих, хто пережив жахи війни [2].

Україна, яка пережила численні війни протягом історії, не стала винятком у сучасному світі. Окрім того, війна 2014 року та повномасштабна війна 2022 року мали безпосередній вплив на психічне здоров'я української молоді. Мільйони молодих людей стали свідками насильства, втрати рідних та своєї домівки, що призвело до глибоких психічних травм. Результати досліджень показують, що підлітки та молодь, які пережили російську агресію, мають високий рівень ПТСР, тривоги, депресії та агресивної поведінки [3].

Війна, яка розпочалася в Україні в 2014 році та продовжується до сьогодні, є однією з найстрашніших для молоді, що зазнала травмуючого впливу. Підлітки та діти, які стали свідками боїв на Донбасі, значно більше схильні до розвитку психічних розладів. Тривога, безсоння, депресивні стани та спалахи агресії стали нормою для багатьох дітей, які пережили війну. Вже через кілька місяців після початку конфлікту спостерігався великий сплеск психічних захворювань серед молоді, особливо в районах бойових дій, таких як Донбас, Маріуполь, Харків [4].

Порівнюючи вплив війни на психічне здоров'я молоді в історичному контексті, можна побачити багато подібностей, але

також і різниці. Так, Друга світова війна була катастрофою для всього континенту, тоді як війна на Донбасі та війна 2022 року мали локальний, але жорстокий характер, зокрема, через новітні технології ведення війни, які використовуються на сучасних бойових фронтах.

Водночас у молодих людей сьогодні є додаткові стресори: соціальні мережі, які широко висвітлюють війну, також сприяють підвищенню рівня тривожності серед молоді, на відміну від попередніх поколінь, які мали менший доступ до інформації. Зокрема, психологи відзначають збільшення випадків ПТСР серед української молоді внаслідок цих факторів [5].

Війна має значний вплив на психічне здоров'я молоді, як в історичному, так і в сучасному контексті. Молодь, яка пережила війну, потребує спеціалізованої допомоги у відновленні психічного здоров'я. Сучасні технології та доступ до медіа також ускладнюють цей процес, збільшуючи рівень стресу і тривоги. З огляду на цей досвід, важливо створювати системи підтримки для молодих людей, що пережили травму війни, та надавати їм необхідну психологічну допомогу.

В умовах воєнного стану в Україні збереження психічного здоров'я молоді є критично важливим завданням для забезпечення стійкості суспільства та майбутнього відновлення країни. Публічне управління відіграє ключову роль у розробці та реалізації політик, спрямованих на підтримку ментального благополуччя молодого покоління. Нижче розглянуто основні аспекти та заходи, що вживаються в цій сфері.

У квітні 2025 року в Україні було ухвалено Закон «Про систему охорони психічного здоров'я», який визначає правові та організаційні засади функціонування системи охорони психічного здоров'я. Закон спрямований на забезпечення доступу до якісних

послуг, захист прав осіб із психічними розладами та запобігання виникненню таких розладів [6].

Молодь України стикається з безпрецедентними викликами, спричиненими війною, економічною нестабільністю та соціальними трансформаціями. Важливою є розробка та впровадження програм, спрямованих на підтримку молоді в умовах війни, зокрема через надання психологічної допомоги та створення умов для самореалізації [7].

Загалом, публічне управління в Україні активно працює над створенням та реалізацією комплексних заходів, спрямованих на збереження та покращення психічного здоров'я молоді в умовах воєнного стану. Це включає законодавчі ініціативи, співпрацю з міжнародними організаціями, використання цифрових технологій та врахування специфічних потреб різних груп населення.

Посилання:

1. Міністерство у справах ветеранів України – Офіційний сайт з інформацією про кількість ветеранів, програми реабілітації та соціальної підтримки. URL: <https://mva.gov.ua>
2. Іванова, Т. В. (2010). Психологічні наслідки Другої світової війни для дітей та підлітків. К.: Видавництво «Наука».
3. Ковальчук, О. П. (2019). Психологічний вплив війни на українську молодь: ПТСР та інші розлади. К.: Видавництво «Світ».
4. Лебедева, О. І. (2021). Психологічні наслідки російсько-української війни для молоді. Л.: Видавництво "Літера".
5. Коваленко, О. О. (2022). Психічне здоров'я в умовах війни: дослідження сучасного стану. Х.: Видавництво «Харків».
6. Закон України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні», м. Київ, 15 січня 2025 року, № 4223-ІХ.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4223-20?utm_source=chatgpt.com#Text

7. Молодь України: виклики та адаптація в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичні матеріали до державної доповіді про становище молоді в Україні / В.О. Радкевич, М.А. Пригодій, Т.М. Герлянд, О.А. Тітова, В.А. Кручек, О.В. Лапа, Д.О. Закатнов, Л.А. Лупаренко. – Київ: Інституту професійної освіти НАПН України, 2025. – 37 с.

Сніжана Михайлова,

здобувачка фахової передвищої освіти,

спеціальність: «Харчові технології»,

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій

Державного університету економіки і технологій»

e-mail: mihajlovasnizana0@gmail.com

Наук. керівник: **Неля Переверзева,**

викладач вищої категорії

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій

Державного університету економіки і технологій»

e-mail: perevierzieva@kneu.dp.ua

**Найгірші практики нацизму-рашизму на тимчасово
окупованих українських територіях: знущання над цивільним
населенням, плюндрування та розкрадання приватної
власності (мої спогади)**

24 лютого 2022 р. о 5:00 годині ранку наша сім'я ще спала, коли почули страшні вибухи. Це був початок війни. Російський агресор таки вторгся на територію України. О 10:00 годині ранку на Каховській ГЕС почала з'являтися ворожа техніка з мітками «Z» та «V», а вже о 12:00 годині над нашим селом Козацьким Херсонської області почали кружляти вертольоти, їх було багато. Люди були налякані, вулицями села почали їздити російські танки. Але це був лише початок.

У той же день в центрі села прямо з танку росіяни вдарили по аптеці. Російські солдати почали активно «господарювати» у нашому селі. Усі п'ять магазинів були розбиті та розграбовані. А найбільше був понівечений наш придорожній риночок «п'ятачок». На будівлі розбитої селищної ради з'явився російський прапор.

Після того, як в селі побили магазини, люди не могли купити навіть хліба.

Російські війська заблокували Каховську ГЕС, і поїзд до міста Нова Каховка був закритий. Пропускали лише деякі машини. Люди з Нової Каховки допомагали нашим односельцям, пересилаючи їм посилки з їжею, так званими «іменними посилками», Нова Каховка також була окупована, але магазини працювали. Щоб якось вижити, люди натовпом збиралися в центрі села, куди волонтери-добровольці почали привозити хліб та видавати по пів буханочки на сім'ю.

Молодь, особливо чоловіків, почали переслідувати, перевіряли татуювання на тілі та документи. У той час на Шилівій Балці почали точитися запеклі бої. Було так гучно, що ми майже тиждень сиділи в підвалі. Дехто почав думати про виїзд з Козацького. Але після того, як почули, що сім'ю з селища Веселе, розстріляли на Каховській ГЕС, добровольців виїхати – поменшало.

Російські військові почали окопуватися у глибоких траншеях. Для бліндажів вирізали усі сосни, які росли коло сільської річки. Було введено комендантську годину. Вечорами люди сиділи в темряві із закритими вікнами, заборонялося ходити вулицями. У місцевих жителів окупанти відбирали машини та мопеди. Нашого односельця, якого знала наша сім'я російські солдати забрали. Вони різними способами знущалися над ним. Але потім випустили живого. Так щастило не кожному.

Через деякий проміжок часу, росіяни почали пропускати автобуси з людьми до міста Нова Каховка. Вони ретельно перевіряли телефони та документи. Почали відкривати нібито «Зелені коридори», перелякані люди виїжджали машинами, автобусами, потягами. Але безпеку їм ніхто не гарантував. Машини

стояли колонами від 5 до 7 днів. І часто по тим колонам били з російських кулеметів. Ми боялися виїжджати, бо їхати було небезпечно. Але, і в селі залишатися було дуже страшно. У будинках, що звільнялися, заселялися росіяни, вони розграбовували побутову техніку, і вивозили її машинами. Крім того, через наше Козацьке велося бомбардування українських земель. Ми спостерігали, як через наш дім, зі свистом пролітали ракети.

З настанням літа зателефонувати рідним було дуже складно, бо український зв'язок був майже повністю знищений та й Інтернету також не було. Окупанти продовжували «хазяйнувати» в селі: відкривали свої магазини, влаштовували п'яні оргії. Ми залишалися до останнього, сподіваючись, що нас звільнять.

Ходити вулицями було небезпечно, особливо молодим дівчатам та жінкам. Тому ми, молоді дівчата, часто сиділи в підвалах і, майже, не виходили з дому, щоб не з'являтися на очі окупантам.

Наші воїни почали активно ліквідовувати російські угруповування, особливо склади з боєприпасами, командні пункти, бази боєкомплектів. Реактивні системи залпового вогню « HIMARS », які надала Америка, почали активно влучати на пости росіян. Але на Каховську ГЕС українські захисники били обережно, так як вона була замінована російськими загарбниками ще з перших днів окупації.

Недалеко від нашого будинку знаходилося вороже ППО. Уламки від ракет розліталися по дахах сусідських будинків, проживати на такій вулиці було небезпечно. Тому, окупанти почали пропонувати родинам, у яких були діти відвідати сусідню базу відпочинку або дитячий табір « Артек » в Криму. Але без батьків. Так почали вивозити дітей на територію росії. Вивозили дітей не

тільки з нашого села Козацького, але й з Нової Каховки та інших сіл.

На початку вересня 2022 р. росіяни влаштували фейковий референдум, результати якого були шокуючими, 100 % за “руський мір”, 100% підробка голосів.

Бої продовжувалися, Збройні сили України дедалі більше знищували великі мости Херсонщини: Антонівський, залізничний, автомобільний та Новокаховський. Також знищували понтонні переправи ворога.

В середині жовтня 2022 р. до нас на подвір'я прийшов озброєний дагестанець . Він наказав моєму татові відвести його до шиномонтажу для ремонту свого автомобіля, погрожуючи автоматом. Щойно приїхавши туди, тата викинули з машини, підїхали ще солдати, тато почав чинити спротив, тоді солдати почали бити його прикладами по нирках. Додому він ледве дійшов пішки, коли вже сутеніло. Ми весь цей час турбувалися за тата, коли його побачили, побитого, але живого, були дуже раді.

Наближався кінець жовтня 2022 р., російські військові почали поступово покидати свої позиції і пересуватися через Каховську ГЕС до міста Нова Каховка. 7 листопада, коли росіяни відходили з мого села, вони почали перебивати лінії електропередач, валяли високовольтні стовпи, стираючи все на своєму шляху. Тепер росіяни могли вільно бити по Козацькому.

Пристосовуватися до життя в Козацькому ставало дедалі важче. Хліба вже не можна було купити, їжу готували на буржуйках, топили пічну грубу, щоб якось зігрітися. Але не дивлячись на всі труднощі, ми чекали і вірили, що нас звільнять. І цей день настав.

11 листопада 2022 р. Збройні сили України звільнили Херсон. Це була наша Велика Перша Перемога. А 13 листопада на

підприємстві «Нібулон» замайорів українських прапор. Ми радо вітали наших воїнів, які йшли вулицями Козацького. Але українські захисники нас попередили, що залишатися в селі буде дуже небезпечно.

До 24 листопада ми майже не спали, вибухи не припинялися ні вдень ні вночі. 26 листопада приїхали наші українські евакуаційні автобуси, бажаючих було чимало. Вивозили нас волонтери до міста Кривий Ріг Дніпропетровської області та інших областей України. Староста нашого села супроводжував автобуси з людьми та ніхто не був застрахований від обстрілів. Коли ми чекали на евакуацію, російські міномети почали обстрілювати п'ятиповерхівку, як раз там, де збиралися люди, щоб виїхати. Ми заховалися в під'їзді будинку і бачили, як летіли кулеметні черги. Взяти з собою багато речей не вдалося, лише дві сумочки. Вдома ми залишили все – наші спогади, наші речі. А зрештою, і сам рідний дім. Тепер ми стали вимушеними переселенцями, без домівок.

Кривий Ріг прийняв тисячі таких же, як і ми, біженців з Херсонської області. Нас поселили спочатку міській школі. Надали необхідну допомогу. Так ми залишились в Кривому Розі.

Я, ще знаходячись в окупації, почала вести зошити хронології подій російсько-української війни з ілюстраціями. Мої рукописні щоденники мали назву «Напад Росії на Україну, російська агресія проти України». Моя мама, Колісніченко Оксана, яка до цих подій писала вірші про любов, про красу Херсонщини, про нашу родину, почала писати вірші про сьогодишню війну. Ми плануємо надрукувати воєнні вірші мами збіркою «З Україною в серці». Люди, які читали ці вірші – плакали, бо це було написано з душою. Це треба було відчувати серцем і все це пережити.

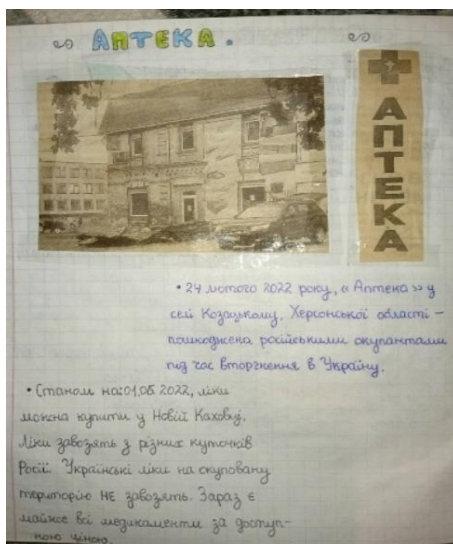
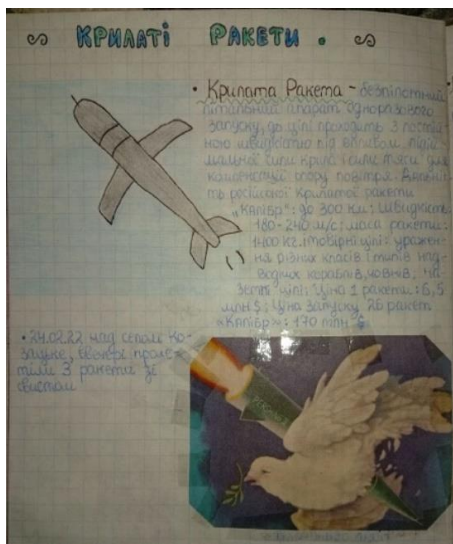
* * ПЕРЕСЕЛЕНЕЦЬ

Автор: Колісніченко Оксана 09.07.23

Під час негоди вітер нас розвіяв,
Наляканих, скалічених війною,
А вдома, залишив розбиті мрії,
Й міцне коріння верховіть дубових.
Тут наше дерево родинне, наша хата
І пахнуть трави степові і квіти
Я просто буду землю цілувати,
Коли я зможу лиш на крок ступити.
Тепер за мною місяць не блукає,
Лиш бачу вдалині далекі зорі,
А я, як завжди, пустку відчуваю,
Я просто гість, і хочу я додому.
Переселенець – мандрівник по світу,
Не знає він душі своїй притулку
Не в радість весни, і гаряче літо,
Лише живий, і щастя – в порятунку.
Лише живий, а інше наживеться
Гуляє вітер селами пустими,
Як важко всім таке життя дається,
На схилі літ у згарищі й руїнах.
Лише крізь сон, нарешті повернуся
Вдихну повітря, за яким скучаю,
Нехай я в бідні шати одягнуся,
Але домівку я не проміняю.

Сторінки мого щоденника

«Напад Росії на Україну, російська агресія проти України»

ЗНИЩЕННЯ АРХІТЕКТУРНИХ ПАМ'ЯТОК.

іванків. історико-краєзнавчий музей.

Храи (Второго Терије). Врхуни,
Терије, прима, прима, Терије,
Второго Терије. Храи, моје, моје,
моје, моје, моје, моје, моје, моје.

Харків. Свато-Успенський собор.

Манастир Света-Покровска
Црква.

[illegible]

• • • • • ↓ 098 892 03 69 С

• Картам Кривий Різ –
надає волонтерську допомогу
переселенцям. З початку
війни благодійний фонд допо-
магає постраждалим від війни
людям. Волонтери збирають і
надіають речі першої необхідності
переселенцям. Уродин фонд роздає
більше 150 продуктивних наборів.

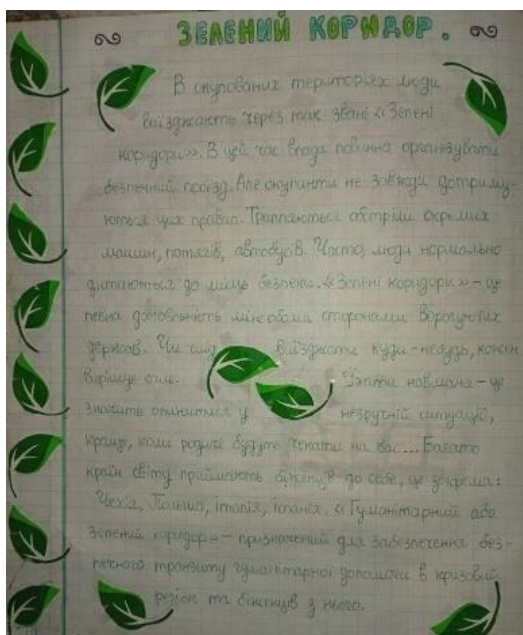
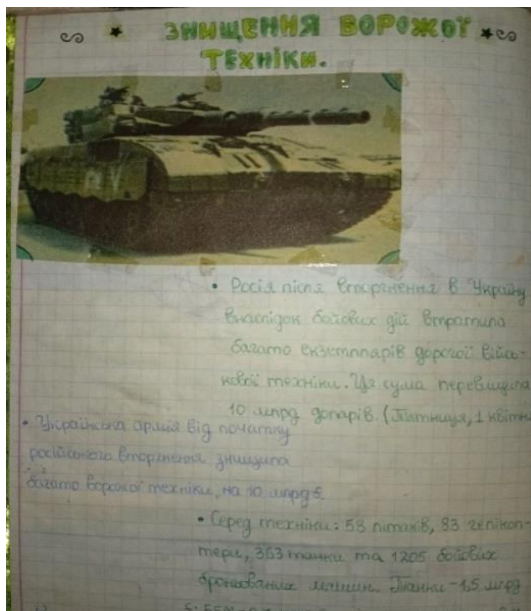
**КАРІТАС
УКРАЇНИ**

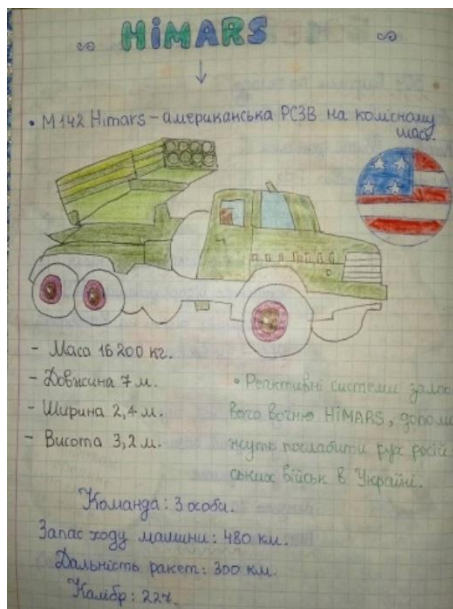

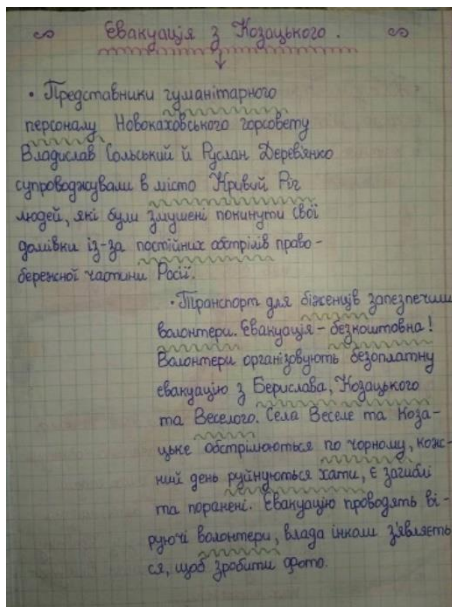
**CARITAS
UKRAINE**

• Благодійна допомога
ВПО та найбільш
вразливим родинам, які
→ потрапили внаслідок
війни. За виплати ВПО
відповідає "Міністерство
соціальної політики України".

ПІДРИВ КАХОВСЬКОЇ ГЕС !

! Вночі 6 червня 2023 року російські окупанти підірвали греблю Каховської ГЕС. Відбувається евакуація населення. Близько 16 тисяч людей на правобережжі Тернопільщини у критичній зоні.

! Станом на 7:30 повністю або частково затоплені такі населені пункти: Пляшка, Львівка, Одрадівка, Іванівка, Покорівка, Понятівка, Білозерка, мікрорайон Острів міста Херсона.

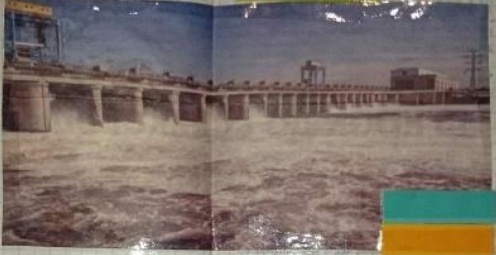
ВАЖЛИВО !

- Під час евакуації вивантажуйте тварин із собою! Або відвезіть собак, вилучіть котів та інших тварин. Дайте їм шанс урятуватися самостійно! Врятуйте своїх улюблених від підтоплення! НЕ залишайте тварин у вантажівках/кімнатах чи на лонгбоґах! Бережіть себе, евакуйуйтеся і дайте меншим дідзям шанс на життя!

КАХОВСЬКА ГЕС: 20.09.1950. — 06.06.2023.!

НОВА КАХОВКА

! Критичне підвищення рівня води в річці Дніпро очікується близько 11:00. ! Рівень води підіймається і викидає в зону небезпеки необхідні електроприлади! Взяти документи та речі першої необхідності. • подати про дошкідливі умови

КАХОВСЬКА ГЕС

! Повітряні сили показали, як падає збитий у Новій Каховці російський винищувач. 20.07.22.

• у Новій Каховці палає ворожий склад з боеприпасами. 18.07.22.

Троцунами сильні вибухи. 18.07.22.

Інна Власенко,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Історія, правознавство»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: inna.vllasova@gmail.com

Особливості сучасної постмодерної (гібридної) війни ерефії проти України: мета та цілі рашистського агресора

Російсько-українська війна, що триває з 2014 року, а з 24 лютого 2022 року, перейшла у фазу повномасштабного збройного конфлікту, який багатогранно визначає сучасні підходи до ведення постмодерної (або сучасної гібридної) війни. Цей період характеризується переходом від локальних бойових дій до широкомасштабних військових операцій, значним впливом інформаційних технологій, економічного тиску та глобальної дипломатії. Провідні міжнародні та національні наукові установи, такі як Інститут досліджень війни (ISW) та Український інститут майбутнього, активно аналізують ці процеси, звертаючи увагу на унікальність методів, що застосовуються сторонами конфлікту.

Світові тенденції розв'язання поставлених проблем.

Світова спільнота стикається з новими викликами, пов'язаними із гібридними методами війни. Постмодерна війна передбачає інтеграцію військових, інформаційних, економічних і соціальних складників у єдину стратегію впливу. Значні зусилля спрямовані на протидію російській пропаганді, забезпечення кіберзахисту, інтеграцію високотехнологічних засобів ведення війни, таких як дрони та системи штучного інтелекту. Ключовими гравцями виступають НАТО, ЄС, ООН та інші організації, які

розробляють ефективні підходи для стримування агресора. Дослідження третього періоду російсько-української війни (від 24 лютого 2022 року) є надзвичайно важливим, оскільки цей конфлікт став каталізатором нових тенденцій у військовій та інформаційній сфері. Розуміння його особливостей необхідне для аналізу глобальних змін у системі міжнародної безпеки та формування стратегії захисту державності в умовах постмодерних викликів. Мета статті полягає у визначенні характерних рис постмодерної війни на прикладі третього періоду російсько-української війни. Автор статті вважає, що основні завдання полягають у наступному: здійснити аналіз основних методів і стратегій ведення сучасної війни; дослідити роль інформаційної складової у досягненні військових і політичних цілей; визначити ключові виклики для міжнародної безпеки, спричинених цим конфліктом; оцінити перспективи розвитку постмодерної війни як явища. Результати дослідження можуть бути використані в роботі аналітичних центрів, військових академій, а також у розробці стратегій національної та міжнародної безпеки. Предметом і об'єктом дослідження, як на думку автора статті, є дослідження постмодерної війни, що проявилися під час третього періоду російсько-українського конфлікту. Об'єктом дослідження є військові, інформаційні, економічні та соціальні процеси, які впливають на перебіг війни. Для дослідження проблеми автором використано загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема системний аналіз, історичний підхід, компаративний метод, контент-аналіз. Інформаційною та джерельною базою стали матеріали міжнародних дослідницьких організацій, офіційні звіти державних установ України, аналітичні доповіді, а також статті та інтерв'ю провідних військових експертів [1-10]. До літературних джерел нами були віднесені сучасні видання, які базуються на спогадах учасників й

очевидців подій на фронтах України в роки гібридної війни, а також офіційних документах і матеріалах [11-16]. Це збірник тез і доповідей учасників VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті» (Кривий Ріг: Державний університет економіки і технологій, 28 жовтня 2023 р.) [12], а також статті, тези доповідей учасників VII Міжнародної науково-практичної конференції «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті» (Кривий Ріг: Державний університет економіки і технологій, 28 жовтня 2024 р.) [13]. Дослідження є внеском у розуміння сутності сучасних військових конфліктів і сприятиме розробці більш ефективних стратегій протидії агресії у глобальному вимірі.

Отже, 24 лютого 2022 року о 3:40 почалось повномасштабне вторгнення країни агресора в Україну. Після опівночі закрили весь повітряний простір над Україною, вже після цих дій можна було зрозуміти, що коїться щось неладне, адже ще за деякий час до цього по всім новинам передавали, що росія має наміри на вторгнення, саме через це нас масово агітували зібрати тривожну валізу, більшість українців так і зробили, а інша частина - не вірила в те, що росія прагнула охопити ще більше наших територій, та вже через деякий час ці люди пожалкували, а саме після швидкого просування російських військ, а також жорстоких дій до українського населення.

О третій годині ночі почались масовані обстріли крилатими та балістичними ракетами, артилерійськими та мінометними установками, по прикордонним пунктам пропуску та військовим частинам, аеродромам, складам боєприпасів та містам. Перші вибухи пролунали в Харкові, Херсоні, Одесі, Києві, Сумах, Чернігові, Запоріжжі, Миколаєві та інших областях. Відразу після цього війська окупантів почали рухатися через кордон України, та

отримувати супротив Українських військ, але численність армії була замала для стримування ворожого супротивника, через це почалась окупація таких областей як Херсонська, Запорізька, Харківська, Київська, Донецька, Луганська, Сумська та Чернігівська.

Окупанти відразу почали грабувати магазини та будинки місцевих, котрі покинули своє житло. Чоловіче населення почало масово збиратися в військові комісаріати, щоб стати на захист своєї батьківщини, почали формуватися сили територіальної оборони, завдяки їм та іншим небайдужим людям робили «коктейлі молотова», блокпости та почали укріплювати міста, сили територіальної оборони разом з поліцією чергували під час комендантської години, а також допомагали військовим утримувати міста. Коли загарбники почали просуватися все ближче до Києва, владою міста було прийняте рішення видавати стрілецьку зброю та оформлювати в армію всіх охочих, задля безпеки міста, в інших частинах країни ситуація була куди гірше. Незважаючи на всі старання місцевих жителів та військових, почалась окупація київської області, прикордонних сіл та містечок, та Чорнобильської атомної станції, через те, що ворога було врази більше.

1 березня 2022 року відбувся бій у Бузковому парку. В цьому бою українська територіальна оборона протистояла російським окупаційним військам. У бою більшість оборонців Херсона загинула, їхні тіла довгий не давали забрати та нормально похоронити.

Місцеві жителі чинили не тільки збройний супротив, але й ініціювали мітинги, котрі з перших днів закінчувались тим, що деяких учасників заходів забирали в катівню, а іншу ж частину - залякували. Мерів міст та голів громади забирали в катівню/ полон через те, що вони відмовлялися співпрацювати з російською

окупаційною владою. Також страждали звичайні люди, тому що, як виявилось, в деяких містах та селах були зрадники, котрі чекали нову владу та допомагали окупантам знайти людей з проукраїнською позицією, військових АТО та їх родичів, через це люди попадали в катівню чи полон, не було ніяких причин, щоб забрати людину, могли просто опинитися не в тому місці та не в той час, також забирали за татування, котрі не подобались окупантам. Родини постраждалих довгий час не знали про їхнє місцезнаходження. Після того, як їх повертали, вони розповідали страшні реалії російського війська.

З самих перших днів повномасштабного вторгнення не було можливості виїхати мирному населенню на підконтрольну територію України. Військові вбивали, забирали в катівні, грабували, а також перевіряли всіх чоловіків на предмет татування, синців на окремих ділянках тіла, перевіряли руки, також оглядали телефони, машини, документи, обстрілювали машини, котрі проїхали блокпост, наприклад, в Херсонській області не було жодного коридору, колону машин неодноразово обстрілювали в населеному пункті Давидів Брід.

Російські війська неодноразово робили провокації, а саме обстрілювали місця, де збирались масово люди, забороненими Женевською конвенцією касетними боєприпасами, та говорили, що це обстрілюють збройні сили України.

Початок повномасштабного вторгнення росії в Україну став результатом масштабної агресивної кампанії, яка мала на меті реалізацію режиму Кремля. Яка мета захоплення територій України, а також знищення української культури ? Російське керівництво хотіло досягти кількох основних цілей, які стосувалися як військової, так і політичної сфери. До військових цілей росії входять такі пункти як: 1. Якомога більше захопити українських

територій: росія планувала здійснити масований наступ, з великою кількістю сил, взяти під контроль великі міста та столицю України упродовж кількох днів. Розрахунок був на те, що військове керівництво злякається такому напору окупантів та капітулює. 2. Знищення військових об'єктів: масовані обстріли мали зруйнувати, авіабази, склади з боєприпасами, командні пункти, ППО, щоб Україна не могла чинити опір. 3. Також Кремль хотів захопити та контролювати південь України для створення сухопутного коридору до Криму та мати наземний доступ до окупованого Придністров'я.

До політичних планів росії можна віднести такі пункти як:

1. Заміна української влади. Одна з цілей була приборати з влади чинного президента та поставити маріонетку, яка буде «танцювати під дудку Кремля». Також замінити чинну адміністрацію на людей, котрі будуть працювати на росію.

2. "Денацифікація" та демілітаризація, та інші дефініції. Ці поняття-дефініції рашистські пропагандисти використовують для виправдання війни в Україні, для свого народу, з метою захопити та знищити Україну як державу та націю взагалі.

3. Ліквідація української культури та звичаїв.

Рашистський окупант прагне не лише територіального, а й культурного та політичного підпорядкування України, зокрема через мову, просуваючи свої книги, телебачення та радіо на окупованих територіях України, перевчають на нові традиції, котрі неприйнятні нашому населенню.

Попри окупаційні плани росії, Україна змогла створити опір, який порушив плани Кремля щодо «ідеальної» війни, що призвело до затяжного конфлікту, який має вплив на весь світ. А саме - об'єднав більшість країн для допомоги Україні та підштовхнув деякі країни до вигнання проросійської влади в деяких країнах світу.

Посилання:

1. Бій у Бузковому парку // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.m.wikipedia.org/wiki/>
2. Новини Херсону, нам довіряють українці // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://t.me/+AoRTWDJI7tIwZGFi>
3. Николаевский Ванек // [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://t.me/vanek_nikolaev
4. Список постачання зброї та обладнання в Україну під час російського вторгнення // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.m.wikipedia.org/wiki/>
5. Яку зброю ЗСУ отримали від країн Заходу: перелік // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://tsn.ua/ato/yaku-zbroyu-zsu-otrimali-vid-krayin-zahodu-perelik-2074318.html>
6. Лачен пише // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://t.me/lachentyt>
7. ЄВорог // [Електронний ресурс]. Режим доступу: [@evorog_bot](https://t.me/evorog_bot)
8. Скринька Пандори // [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://t.me/pandoras_box_ua
9. Екологічні наслідки війни росії проти України // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-proty-ukrainy/ekolohichni-naslidky-viiny-rosii-proty-ukrainy.html>
10. Ботоферма // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.m.wikipedia.org/wiki/>
11. Брехуненко Віктор, Ковальчук Володимир, Ковальчук Михайло, Корнієнко Вячеслав. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII-XXI ст. Вид. друге. К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 2018. 248 с.

12. Війна в історичній та індивідуальній пам'яті (ВІП 2023): VI Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2023 р.): тези доповідей / Збірник за загальною редакцією Шайкан В.О., в.о. зав. кафедри соціально-гуманітарних наук, доктор історичних наук, професор. Технічний редактор: Пурій Г.В., в.о. зав. кафедри публічного управління та адміністрування, к.е.н., доцент / Затверджено до друку Вченою радою «Державного університету економіки і технологій» (протокол № 6 від 30.XI. 2023 р.). Кривий Ріг, 2023. 311 с. (Електронний ресурс):

Лисенко Ігор (ІП-22). «Нове українське суспільство наполегливо і невпинно будує власний європейський дім» - Роман Сольчаник про доленосні кроки України // Війна в історичній та індивідуальній пам'яті (ВІП 2023): VI Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2023 р.): тези доповідей / Збірник за загальною редакцією Шайкан В.О., в.о. зав. кафедри соціально-гуманітарних наук, доктор історичних наук, професор. Технічний редактор: Пурій Г.В., в.о. зав. кафедри публічного управління та адміністрування, к.е.н., доцент / Затверджено до друку Вченою радою «Державного університету економіки і технологій» (протокол № 6 від 30.XI. 2023 р.). Кривий Ріг, 2023. С. 53-56. (авт. 0,15 арк.) URL: <https://www.oktanprint.cz/p/vijna-v-isorycnij-ta-indyvidualnij-ramjati-6/>

Гайванович Карина (ІП-22). Сергій Плохій та його бестселер «Брама Європи» як всеосяжна історія України у контексті агресивної політики Путіна // Війна в історичній та індивідуальній пам'яті (ВІП 2023): VI Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2023 р.): тези доповідей / Збірник за загальною редакцією Шайкан В.О., в.о. зав. кафедри соціально-гуманітарних наук, доктор історичних наук, професор.

Технічний редактор: Пурій Г.В., в.о. зав. кафедри публічного управління та адміністрування, к.е.н., доцент / Затверджено до друку Вченою радою «Державного університету економіки і технологій» (протокол № 6 від 30.XI. 2023 р.). Кривий Ріг, 2023. С. 57-60. (авт. 0,15 арк.) URL: <https://www.oktanprint.cz/p/vijna-v-isorycni-j-ta-indyvidualnij-pamjati-6/>

Алексієнко Анастасія (ІП-23). Гібридна війна 2014 рік: свідок подій. Мої спогади та переживання // Війна в історичній та індивідуальній пам'яті (ВІП 2023): VI Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2023 р.): тези доповідей / Збірник за загальною редакцією Шайкан В.О., в.о. зав. кафедри соціально-гуманітарних наук, доктор історичних наук, професор. Технічний редактор: Пурій Г.В., в.о. зав. кафедри публічного управління та адміністрування, к.е.н., доцент / Затверджено до друку Вченою радою «Державного університету економіки і технологій» (протокол № 6 від 30.XI. 2023 р.). Кривий Ріг, 2023. С. 61-62. (авт. 0,1 арк.) URL: <https://www.oktanprint.cz/p/vijna-v-isorycni-j-ta-indyvidualnij-pamjati-6/>

Багіян Ангеліна (ІП-23). Вплив Другої світової війни на українське законодавство та правову систему: наслідки Другої світової війни для сьогодення // Війна в історичній та індивідуальній пам'яті (ВІП 2023): VI Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2023 р.): тези доповідей / Збірник за загальною редакцією Шайкан В.О., в.о. зав. кафедри соціально-гуманітарних наук, доктор історичних наук, професор. Технічний редактор: Пурій Г.В., в.о. зав. кафедри публічного управління та адміністрування, к.е.н., доцент / Затверджено до друку Вченою радою «Державного університету економіки і технологій» (протокол № 6 від 30.XI. 2023 р.). Кривий

Ріг, 2023. С. 63-66. (авт. 0,15 арк.)
URL: <https://www.oktanprint.cz/p/vijna-v-isorycnij-ta-indyvidualnij-pamjati-6/>

Нюпенко Дарина (ІІ-22). Застосування пропаганди під час Другої світової та російсько-української війни // Війна в історичній та індивідуальній пам'яті (ВІП 2023): VI Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2023 р.): тези доповідей / Збірник за загальною редакцією Шайкан В.О., в.о. зав. кафедри соціально-гуманітарних наук, доктор історичних наук, професор. Технічний редактор: Пурій Г.В., в.о. зав. кафедри публічного управління та адміністрування, к.е.н., доцент / Затверджено до друку Вченою радою «Державного університету економіки і технологій» (протокол № 6 від 30.XI. 2023 р.). Кривий Ріг, 2023. С. 67-69. (авт. 0,15 арк.)
URL: <https://www.oktanprint.cz/p/vijna-v-isorycnij-ta-indyvidualnij-pamjati-6/>

Бандурко Олександр (ІС-23 маг). Колабораціонізм та пособництво – проблема держав у всі епохи // Війна в історичній та індивідуальній пам'яті (ВІП 2023): VI Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2023 р.): тези доповідей / Збірник за загальною редакцією Шайкан В.О., в.о. зав. кафедри соціально-гуманітарних наук, доктор історичних наук, професор. Технічний редактор: Пурій Г.В., в.о. зав. кафедри публічного управління та адміністрування, к.е.н., доцент / Затверджено до друку Вченою радою «Державного університету економіки і технологій» (протокол № 6 від 30.XI. 2023 р.). Кривий Ріг, 2023. С. 70-71. (авт. 0,1 арк.)
URL: <https://www.oktanprint.cz/p/vijna-v-isorycnij-ta-indyvidualnij-pamjati-6/>

Якімова Аліна (ІП-23). Моє бачення війни через історію батька-військового // Війна в історичній та індивідуальній пам'яті (ВІП 2023): VI Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2023 р.): тези доповідей / Збірник за загальною редакцією Шайкан В.О., в.о. зав. кафедри соціально-гуманітарних наук, доктор історичних наук, професор. Технічний редактор: Пурий Г.В., в.о. зав. кафедри публічного управління та адміністрування, к.е.н., доцент / Затверджено до друку Вченою радою «Державного університету економіки і технологій» (протокол № 6 від 30.XI. 2023 р.). Кривий Ріг, 2023. С. 76-77. (авт. 0,1 арк.) URL: <https://www.oktanprint.cz/p/vijna-v-isorycnij-ta-indyvidualnij-pamjati-6/>

Фурса Ксенія (МСД-23). Образ захисника України в народних творах часів московсько-української війни // Війна в історичній та індивідуальній пам'яті (ВІП 2023): VI Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2023 р.): тези доповідей / Збірник за загальною редакцією Шайкан В.О., в.о. зав. кафедри соціально-гуманітарних наук, доктор історичних наук, професор. Технічний редактор: Пурий Г.В., в.о. зав. кафедри публічного управління та адміністрування, к.е.н., доцент / Затверджено до друку Вченою радою «Державного університету економіки і технологій» (протокол № 6 від 30.XI. 2023 р.). Кривий Ріг, 2023. С. 86-90. (авт. 0,15 арк.) URL: <https://www.oktanprint.cz/p/vijna-v-isorycnij-ta-indyvidualnij-pamjati-6/>

Хомич Ольга (ПС-23-2). Тема війни у творчості українських поетів ХХ-ХХІ століття // Війна в історичній та індивідуальній пам'яті (ВІП 2023): VI Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2023 р.): тези доповідей / Збірник за загальною редакцією Шайкан В.О., в.о. зав. кафедри

соціально-гуманітарних наук, доктор історичних наук, професор. Технічний редактор: Пурій Г.В., в.о. зав. кафедри публічного управління та адміністрування, к.е.н., доцент / Затверджено до друку Вченою радою «Державного університету економіки і технологій» (протокол № 6 від 30.XI. 2023 р.). Кривий Ріг, 2023. С. 91-98. (авт. 0,25 арк.) URL: <https://www.oktanprint.cz/p/vijna-v-isorycnij-ta-individualnij-pamjati-6/>

Гавриленко Валерія (ПР-23-2). Художні особливості народних спогадів про початок російського вторгнення в Україну // Війна в історичній та індивідуальній пам'яті (ВІП 2023): VI Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2023 р.): тези доповідей / Збірник за загальною редакцією Шайкан В.О., в.о. зав. кафедри соціально-гуманітарних наук, доктор історичних наук, професор. Технічний редактор: Пурій Г.В., в.о. зав. кафедри публічного управління та адміністрування, к.е.н., доцент / Затверджено до друку Вченою радою «Державного університету економіки і технологій» (протокол № 6 від 30.XI. 2023 р.). Кривий Ріг, 2023. С. 104-108. (авт. 0,15 арк.) URL: <https://www.oktanprint.cz/p/vijna-v-isorycnij-ta-individualnij-pamjati-6/>

Керпань Вікторія (ПР-23-1). Про особливості гібридної війни росії проти України в ХХІ ст.: до постановки проблеми // Війна в історичній та індивідуальній пам'яті (ВІП 2023): VI Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2023 р.): тези доповідей / Збірник за загальною редакцією Шайкан В.О., в.о. зав. кафедри соціально-гуманітарних наук, доктор історичних наук, професор. Технічний редактор: Пурій Г.В., в.о. зав. кафедри публічного управління та адміністрування, к.е.н., доцент / Затверджено до друку Вченою радою «Державного університету економіки і технологій» (протокол № 6 від 30.XI.

2023 р.). Кривий Ріг, 2023. С. 233-237. (авт. 0,15 арк.)
URL: <https://www.oktanprint.cz/p/vijna-v-isorycniy-ta-indyvidualnij-pamjati-6/>

13. **Війна в історичній та індивідуальній пам'яті // Колективна монографія «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті»** за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 28 жовтня 2024 р.) / За заг. ред. д.і.н., професора Валентини Шайкан; техн. ред.: к.е.н., доцент Ганна Пурій; рецензенти: Михальчук Р. Ю., кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, Рівненський державний гуманітарний університет; Суздаль М. М., кандидат історичних наук, спеціаліст вищої категорії, методист, зав. циклової комісії «Соціально-економічні та філологічні дисципліни», Криворізький фаховий медичний коледж; Шелудякова Н. А., кандидат історичних наук, доцент, кафедра міжнародних відносин, Державний університет економіки і технологій. Кривий Ріг: Державний університет економіки і технологій, 2024. 330 с. (84 автори). URL: <https://www.oktanprint.cz/p/viina-v-istorychnii-ta-individualnii-pamyati-24> ISBN 978-80-88618-92-8 e-book ISBN 978-80-88618-93-5 DOI number: 10.46489/VVIP-24-36 Державний університет економіки і технологій, 2024, Oktan Print, 2024:

Асінгеров Богдан. Війни росії проти України XII – XXI ст.: причини та наслідки: загальний огляд // **Колективна монографія «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті»** за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 28 жовтня 2024 р.) / За заг. ред. д.і.н., професора Валентини Шайкан; техн. ред.: к.е.н., доцент Ганна Пурій; рецензенти: Михальчук Р. Ю., кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, Рівненський державний гуманітарний університет; Суздаль М. М., кандидат історичних наук, спеціаліст вищої категорії, методист, зав.

циклової комісії «Соціально-економічні та філологічні дисципліни», Криворізький фаховий медичний коледж; Шелудякова Н. А., кандидат історичних наук, доцент, кафедра міжнародних відносин, Державний університет економіки і технологій. Кривий Ріг: Державний університет економіки і технологій, 2024. С. 103-105.(0,15 др. арк.)

Дмитро **Кропивянський**. Війна і мир в історії людства // **Колективна монографія «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті»** за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 28 жовтня 2024 р.) / За заг. ред. д.і.н., професора Валентини Шайкан; техн. ред.: к.е.н., доцент Ганна Пурій; рецензенти: Михальчук Р. Ю., кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, Рівненський державний гуманітарний університет; Суздаль М. М., кандидат історичних наук, спеціаліст вищої категорії, методист, зав. циклової комісії «Соціально-економічні та філологічні дисципліни», Криворізький фаховий медичний коледж; Шелудякова Н. А., кандидат історичних наук, доцент, кафедра міжнародних відносин, Державний університет економіки і технологій. Кривий Ріг: Державний університет економіки і технологій, 2024.С. 106-108 (0,15 др. арк.).

Какарека **Богдан**. Війни московської держави за «київську спадщину» у XIV- XV ст. // **Колективна монографія «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті»** за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 28 жовтня 2024 р.) / За заг. ред. д.і.н., професора Валентини Шайкан; техн. ред.: к.е.н., доцент Ганна Пурій; рецензенти: Михальчук Р. Ю., кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, Рівненський державний гуманітарний університет; Суздаль М. М., кандидат історичних наук, спеціаліст вищої категорії, методист, зав. циклової комісії «Соціально-економічні та філологічні

дисципліни», Криворізький фаховий медичний коледж; Шелудякова Н. А., кандидат історичних наук, доцент, кафедра міжнародних відносин, Державний університет економіки і технологій. Кривий Ріг: Державний університет економіки і технологій, 2024. С. 109-112 (0,15 др. арк.)

Анастасія Алексієнко. Друга світова війна: уроки і висновки для сучасної України // **Колективна монографія «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті»** за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 28 жовтня 2024 р.) / За заг. ред. д.і.н., професора Валентини Шайкан; техн. ред.: к.е.н., доцент Ганна Пурій; рецензенти: Михальчук Р. Ю., кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, Рівненський державний гуманітарний університет; Суздаль М. М., кандидат історичних наук, спеціаліст вищої категорії, методист, зав. циклової комісії «Соціально-економічні та філологічні дисципліни», Криворізький фаховий медичний коледж; Шелудякова Н. А., кандидат історичних наук, доцент, кафедра міжнародних відносин, Державний університет економіки і технологій. Кривий Ріг: Державний університет економіки і технологій, 2024. С. 188-190 (0,15 др. арк.).

Дарина Нюпенко. Використання пропаганди під час Другої світової та російсько-української війни // **Колективна монографія «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті»** за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 28 жовтня 2024 р.) / За заг. ред. д.і.н., професора Валентини Шайкан; техн. ред.: к.е.н., доцент Ганна Пурій; рецензенти: Михальчук Р. Ю., кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, Рівненський державний гуманітарний університет; Суздаль М. М., кандидат історичних наук, спеціаліст вищої категорії, методист, зав. циклової комісії «Соціально-економічні та філологічні

дисципліни», Криворізький фаховий медичний коледж; Шелудякова Н. А., кандидат історичних наук, доцент, кафедра міжнародних відносин, Державний університет економіки і технологій. Кривий Ріг: Державний університет економіки і технологій, 2024. С. 210-212 (0,15 др. арк.).

Сніжана Ігнатова. Пропаганда як засіб маніпуляції в умовах війни // **Колективна монографія «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті»** за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 28 жовтня 2024 р.) / За заг. ред. д.і.н., професора Валентини Шайкан; техн. ред.: к.е.н., доцент Ганна Пурій; рецензенти: Михальчук Р. Ю., кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, Рівненський державний гуманітарний університет; Суздаль М. М., кандидат історичних наук, спеціаліст вищої категорії, методист, зав. циклової комісії «Соціально-економічні та філологічні дисципліни», Криворізький фаховий медичний коледж; Шелудякова Н. А., кандидат історичних наук, доцент, кафедра міжнародних відносин, Державний університет економіки і технологій. Кривий Ріг: Державний університет економіки і технологій, 2024. С. 217-219 (0,15 др. арк.)

Каріна Гайванович. Музей російсько-української війни у м. Кривий Ріг: історія виникнення та функціонування // **Колективна монографія «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті»** за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 28 жовтня 2024 р.) / За заг. ред. д.і.н., професора Валентини Шайкан; техн. ред.: к.е.н., доцент Ганна Пурій; рецензенти: Михальчук Р. Ю., кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, Рівненський державний гуманітарний університет; Суздаль М. М., кандидат історичних наук, спеціаліст вищої категорії, методист, зав. циклової комісії «Соціально-економічні та філологічні дисципліни», Криворізький фаховий

медичний коледж; Шелудякова Н. А., кандидат історичних наук, доцент, кафедра міжнародних відносин, Державний університет економіки і технологій. Кривий Ріг: Державний університет економіки і технологій, 2024. С. 119-121 (0, 15 др. арк.).

Катерина Верба. Спогади про російсько-українську війну як шлях збереження історичної пам'яті українців // **Колективна монографія «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті»** за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 28 жовтня 2024 р.) / За заг. ред. д.і.н., професора Валентини Шайкан; техн. ред.: к.е.н., доцент Ганна Пурій; рецензенти: Михальчук Р. Ю., кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, Рівненський державний гуманітарний університет; Суздаль М. М., кандидат історичних наук, спеціаліст вищої категорії, методист, зав. циклової комісії «Соціально-економічні та філологічні дисципліни», Криворізький фаховий медичний коледж; Шелудякова Н. А., кандидат історичних наук, доцент, кафедра міжнародних відносин, Державний університет економіки і технологій. Кривий Ріг: Державний університет економіки і технологій, 2024. С. 134-138 (0, 18 др. арк.).

14. Війни в історії // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

15. Власюк Олександр, Кононенко Сергій. Кремлівська АГРЕСІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ: Роздуми в контексті війни: монографія. К.: НІСД, 2017. 304 с.

16. Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія / Донецький національний університет імені Василя Стуса / під. заг. ред. проф. Р.О. Додонова. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 412 с. (Електронний ресурс).

Оксана Теличко,
завідувачка кафедри права, доцент,
кандидат юридичних наук,
Державний університет економіки і технологій
кафедра права
e-mail: telichko_oa@duet.edu.ua
orcid.org/0000-0003-2536-7442

Правовий режим військової окупації

Людська історія пронизана війнами та конфліктами, і на кожне століття припадає всього один тиждень миру. На початку XX століття світ пережив дві світові війни, що призвели до загибелі мільйонів людей, з розрахунком 8-9 загиблих мирних громадян на кожного військового. В результаті цього міжнародна спільнота встановила новий порядок, керуючись Статутом ООН та Декларацією про принципи міжнародного права, які закликають держави уникати загрози силою або її застосування, окрім випадків самооборони або санкцій Ради Безпеки ООН. Таким чином, військова окупація є серйозним порушенням міжнародного права.

Визначення військової окупації надано в Гаазькій конвенції про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року. Згідно зі статтею 42, територія вважається окупованою, якщо вона фактично перебуває під контролем армії супротивника. Окупація поширюється лише на ту частину території, де цей контроль встановлений і функціонує [1].

Міжнародно-правовий режим військової окупації визначає специфічний порядок управління окупованою територією та обов'язки держави-окупанта, а також права населення. Основні зобов'язання держави-окупанта полягають у підтриманні стану, що

існував до війни, збереженні громадського порядку, законів та інституцій, а також забезпеченні захисту цивільного населення.

Забороняється вносити постійні зміни до соціальної, демографічної, географічної, політичної та економічної структури окупованої території, експлуатувати її ресурси для отримання прибутку та виконувати будь-які дії, що суперечать обов'язкам щодо населення.

Окупація є тимчасовим явищем і не передбачає передачі суверенітету агресору. Згідно з міжнародним правом, включення окупованої території до складу держави-окупанта заборонено.

Основними принципами, які визначають міжнародно-правовий режим військової окупації, вважають такі: 1) режим військової окупації є наслідком воєнних дій, що призводять до зайняття збройними силами однієї держави усієї чи частини території іншої держави; 2) військова окупація не є підставою для зміни державної території, включати до складу держави-окупанта окуповані території заборонено; 3) військова окупація може бути визнана такою лише за умови підтримання перебування на зайнятій території контингентів окупаційних військ; 4) військова окупація має тимчасовий характер; 5) на окупованій території повинні забезпечуватись основні права людини та громадянина, у тому числі, право на власність, приватні та особисті права; 6) за громадянами окупованої держави зберігається право на вірність своїй державі; 7) кримінальне законодавство окупованої території залишається чинним, за винятком випадків, якщо це законодавство загрожує безпеці держави-окупанта; 8) судові органи мають продовжувати виконувати функції, передбачені законодавством окупованої держави; 9) держава-окупант несе відповідальність за порушення норм, що регулюють режим окупації [3].

До системи джерел міжнародно-правового регулювання режиму військової окупації відносяться Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі (1907 р.), Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949 р.), Гаазька конвенція про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту (1954 р.), Додатковому протоколі Женевської конвенції 1977 року, міжнародних документах, які стосуються озброєних конфліктів, судових постанов та доктринальних джерелах [4]. Згідно з наведеними нормами, на державу-окупанта покладаються такі обов'язки: забезпечити постачання продовольства та санітарних матеріалів для місцевого населення; поважати права на сімейні зв'язки, особисту гідність, честь, релігійні переконання, обряди та звичаї; підтримувати функціонування медичних і лікарняних закладів. Забороняється: грабіж, експропріація майна та мародерство; пошкодження муніципальних, релігійних, благодійних, освітніх, культурних і наукових установ, а також історичних пам'яток і творів мистецтва; відмова від прав населення окупованих територій; примушування цивільних осіб до присяги на вірність державі-окупанту, служби в її збройних силах або надання інформації про їх діяльність; свідоме обмеження можливостей працевлаштування на окупованій території з метою примусити жителів працювати на окупанта; насильницькі переселення та депортація захищених осіб; передача частини цивільного населення окупантів на окуповану територію; забороняється повна або часткова депортація чи примусове переміщення цивільних осіб, за винятком випадків, коли це необхідно для забезпечення безпеки населення або з інших вагомих військових причин.

Проблема правового регулювання та визначення військової окупації для України виникла ще з моменту, коли Росія в 2014 році незаконно анексувала Крим і розпочала проксі-війну в Донбасі та

Луганській областях на сході України. Але найбільш гостро це питання постало після повномасштабного її вторгнення 24 лютого 2022 року, в наслідок чого відбулося значне поширення окупаційного режиму на тимчасово окупованих територіях, що зумовило необхідність захисту прав і свобод цивільного населення на них.

Для встановлення механізму формування єдиного списку територій, на яких тривають (тривали) бойові дії або які тимчасово окуповані Російською Федерацією, Кабінет Міністрів України 6 грудня 2022 року прийняв постанову № 1364 «Деякі питання формування переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією» Україна вживає всіх необхідних заходів щодо гарантування прав і свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, усім громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», тимчасово окупована територія є невід'ємною частиною України, на яку поширюється дія Конституції та законів України [2]. Окупаційні війська повинні поважати основні права людини, а також права, визначені міжнародним гуманітарним правом. На окупованій території діють цивільні закони, а також приватні та майнові права населення.

Основні напрямки захисту прав і свобод цивільного населення на тимчасово окупованих територіях включають:

1. Захист основних політичних, громадянських, економічних, соціальних, культурних та інших прав людини.

2. Вжиття заходів для звільнення всіх незаконно затриманих чи утримуваних Російською Федерацією або її окупаційною адміністрацією громадян України, а також іноземців і осіб без громадянства, які легально перебували на момент затримання в Україні.

3. Сприяння відновленню порушених матеріальних прав.

4. Підтримка соціально-економічних, екологічних та культурних потреб шляхом реалізації заходів, визначених центральним органом виконавчої влади, відповідальним за державну політику щодо тимчасово окупованих територій, у відповідності до рішень Кабінету Міністрів України.

5. Надання правової та гуманітарної допомоги, включаючи залучення міжнародної допомоги, зокрема надання медичних та соціальних послуг на територіях, контрольованих Україною.

6. Сприяння підтриманню культурних зв'язків.

7. Забезпечення доступу до закладів освіти та медіа України.

Отже, режим воєнної окупації накладає на державу-окупанта певні обов'язки, зокрема відновлення громадського порядку і безпеки на окупованій території. У цих умовах важливу роль відіграє міжнародне гуманітарне право, яке обмежує повноваження окупанта і надає можливості для забезпечення дотримання та захисту прав людини на окупованій території за допомогою міжнародно-правових механізмів. Головним принципом міжнародного права щодо військової окупації є те, що окупація не змінює статус окупованої території. Це, в свою чергу, зобов'язує країну, чия територія була окупована, вжити заходів для забезпечення захисту прав і свобод цивільного населення на тимчасово окупованих територіях.

Посилання:

1. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (Дата звернення 27.10.24)

2. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207- VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (Дата звернення 27.10.24)

3. Дручек, О., & Волуйко, О. (2022). ПОНЯТТЯ ВІЙСЬКОВОЇ ОКУПАЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ. Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України, (1), 40–47. URL: <https://doi.org/10.59226/2786-6920.1.2022.40-47>

4. Чернадчук Т.О., Кравченко Т.О. (2022). ЩОДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ВІЙСЬКОВОЇ ОКУПАЦІЇ. Публічне та приватне право №3, 103-108. DOI 10.32845/2663-5666.2022.3.17

Андрій Шишов,
здобувач вищої освіти,
спеціальність: «Підприємництво,
торгівля та біржова діяльність»,
Державний університет економіки і технологій

Микита Блохін,
здобувач вищої освіти,
спеціальність: «Економіка»,
Державний університет економіки і технологій

Воєнні злочини та геноцид: історичні паралелі між XX та XXI століттями

Тема геноциду та воєнних злочинів залишається однією з найтрагічніших у світовій історії. Тоталітарні режими XX століття – нацистський та радянський – використовували масові репресії, знищення цивільного населення та систематичні переслідування як інструмент контролю. У XXI столітті подібні явища повторюються в ході російсько-української війни, що знову порушує питання відповідальності агресора перед міжнародним правом.

Метою цієї роботи є порівняльний аналіз воєнних злочинів та актів геноциду XX і XXI століття з виявленням історичних паралелей між діями тоталітарних режимів минулого та сучасності.

Питання геноциду та масового насильства отримало значну увагу в історичній науці. Однією з найвпливовіших праць є книга Тімоті Снайдера «Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталінім», де автор аналізує політику масових убивств у Східній Європі в середині XX століття, зокрема Голокост і Голодомор, як пов'язані між собою прояви тоталітарного терору.

Роберт Конквест у праці «Жнива скорботи» детально дослідив Голодомор в Україні, підкреслюючи його цілеспрямований характер як інструменту політичного геноциду з боку радянської влади. Він був одним із перших західних істориків, хто науково аргументував факт штучності голоду.

Норман Наймарк, у своїй книзі «Вогонь ненависті: етнічні чистки в XX столітті», аналізує механізми депортацій та геноциду, вказуючи на систематичність таких практик у тоталітарних державах. Його підхід корисний для аналізу як історичних, так і сучасних подій, включаючи війну РФ проти України.

Щодо актуального періоду, численні звіти міжнародних організацій, зокрема ООН, Amnesty International, Human Rights Watch, а також розслідування журналістів (Reuters, The Times) фіксують злочини, що можуть класифікуватися як воєнні злочини та акти геноциду в контексті російсько-української війни.

Воєнні злочини та акти геноциду стали трагічними віхами історії XX століття. Тоталітарні режими використовували масові репресії, знищення цивільного населення та систематичні переслідування як інструмент контролю та терору. У XXI столітті подібні злочини повторюються в ході російсько-української війни, що ставить питання про відповідальність сучасних агресорів перед міжнародним правом. Аналіз цих подій не тільки підкреслює жорстокість агресорів, але й свідчить про важливість історичної пам'яті, яка повинна запобігати повторенню подібних трагедій у майбутньому.

Під час Другої світової війни нацистська Німеччина здійснила масове знищення євреїв – Голокост. За даними Меморіального музею Голокосту США (USHMM), жертвами стали понад 6 мільйонів євреїв [1]. Система концтаборів, масові страти та використання примусової праці стали основними методами

знищення етнічних та соціальних груп, які нацисти вважали «небажаними». Ці події стали одним із найжахливіших злочинів проти людства, які показали, що ненависть, підкріплена державною ідеологією, може призвести до масового знищення цілих народів.

На території України Голокост забрав життя від 1,5 до 1,9 мільйона євреїв. Такі злочини свідчать про те, що відсутність своєчасного міжнародного реагування та політика замовчування сприяють розгортанню масових вбивств. Наприклад, трагедія Бабиного Яру в Києві стала символом масштабного знищення населення.

Радянський Союз під керівництвом Йосипа Сталіна навмисно організував штучний голод в Україні, що призвело до загибелі мільйонів українців. За оцінками Інституту національної пам'яті України, у 1932–1933 роках в результаті свідомо організованого голодомору загинуло понад 3 мільйони українців. Політика конфіскації зерна, блокування виїзду з сіл, покарання «законів п'яти колосків» свідчать про цілеспрямований геноцид. Цей акт є класичним прикладом політичного геноциду, спрямованого на знищення національної ідентичності та опору українців радянській владі. Факт заперечення Голодомору радянською, а нині й російською владою, підкреслює закономірність повторення подібних злочинів у майбутньому.

Систематичні репресії, насильницькі депортації та фізичне знищення етнічних груп у Радянському Союзі свідчать про абсолютну зневагу до людських життів заради політичних цілей. Такі дії були покликані створити атмосферу страху та тотального контролю. Відсутність міжнародної правової реакції на ці злочини лише сприяла повторенню подібних практик у XXI столітті.

З початку повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 році Російська Федерація здійснює масові вбивства цивільного

населення. Найбільш кричущими прикладами стали злочини в Бучі, Ізюмі, Маріуполі, де були знайдені масові поховання мирних жителів із слідами катувань [4,5]. Ці події демонструють, що методи фізичного терору залишаються ефективними для диктаторських режимів, які не бояться міжнародної відповідальності. За даними на грудень 2024 року, щонайменше 147 українських військовополонених були страчені, з яких 127 випадків сталися протягом останнього року [6]. Такі дії порушують Женевські конвенції та свідчать про системну практику знищення полонених як елементу залякування.

Росія примусово вивозить українських громадян, зокрема дітей, на свою територію, намагаючись зруйнувати українську ідентичність. Це є нічим іншим, як сучасною формою етнічного геноциду. Дослідження Єльської школи громадського здоров'я ідентифікувало 314 українських дітей, вивезених до Росії на початку війни. Подібні практики демонструють, що зміна форми геноциду не змінює його суті – позбавлення народу майбутнього через викорінення його наступного покоління.

Російська армія систематично знищує культурні пам'ятки України, що є порушенням Гаазької конвенції про захист культурних цінностей під час збройного конфлікту. Цілеспрямоване нищення історичних та релігійних пам'яток України є не лише спробою зруйнувати матеріальну культуру, але й викреслити українську історію як таку.

Порівняння практик репресій у XX столітті (СРСР, Третій Рейх) та XXI столітті (РФ) наведене в табл.1.

Таблиця 1

**Порівняльна характеристика геноциду та воєнних
злочинів XX і XXI століть**

Ознака	XX століття (СРСР, Третій Рейх)	XXI століття (РФ)
Масові вбивства	Голокост, розстріли НКВС	Буча, Ізюм, Маріуполь
Геноцид	Голодомор, Голокост	Примусова депортація дітей
Знищення культури	Заборона мови, руйнування церков	Обстріли пам'яток
Ідеологія	Комунізм, нацизм	«Русській мір»
Міжнародна реакція	Нюрнберзький трибунал (із запізненням)	МКС, санкції (часткова ефективність)

Між злочинами, що скоїла влада Радянського Союзу в XX столітті та злочинами, що коїть російська армія на території України в XXI столітті можна провести певні незаперечні паралелі:

1. Застосування терору проти мирного населення – як нацисти та радянська влада вдавалися до масових вбивств і репресій, так і сучасна Росія застосовує тактику залякування.

2. Примусові депортації та геноцид – у XX столітті мільйони людей були депортовані радянською владою, сьогодні ж Росія примусово вивозить українців.

3. Знищення культурної ідентичності – історичні приклади свідчать, що тоталітарні режими використовували руйнування національної культури як спосіб підкорення народів.

4. Безкарність як фактор повторення злочинів – відсутність належного покарання за злочини XX століття призвела до їх повторення у XXI столітті.

Висновки. Воєнні злочини та акти геноциду залишаються жахливими сторінками історії, які повторюються через безкарність агресорів. Аналіз подій XX і XXI століття демонструє необхідність притягнення до відповідальності злочинців сучасної війни Росії проти України, аби запобігти подібним трагедіям у майбутньому. Лише жорстка міжнародна реакція та системні судові процеси можуть стати запорукою того, що подібні злочини більше не повторяться.

Посилання:

1. Меморіальний музей Голокосту США [Електронний ресурс]. Режим доступу www.ushmm.org
2. Reuters: воєнні злочини Росії [Електронний ресурс]. Режим доступу www.reuters.com
3. The Times: документування атак на цивільних [Електронний ресурс]. Режим доступу www.thetimes.co.uk
4. ООН: Звіти про порушення прав людини в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу www.un.org
5. Інститут національної пам'яті України: дослідження Голодомору [Електронний ресурс]. Режим доступу www.uinp.gov.ua
6. Міжнародний кримінальний суд: розслідування злочинів Росії [Електронний ресурс]. Режим доступу www.icc-crpi.int

Роман Шляхтич,

к.і.н., доцент,

докторант кафедри всесвітньої історії

Дніпровського національного університету ім. О. Гончара,

доцент кафедри соціально-гуманітарних наук

Державного університету економіки та технологій

e-mail: shliakhtych_gp@kneu.dp.ua

Місцева влада, українська допоміжна поліція, ОУН та Голокост на Криворіжжі

З перших днів окупації Кривого Рогу члени або симпатички обох ОУН увійшли до складу органів виконавчої влади та місцевої поліції. Отже, вони змушені були виконувати розпорядження німецької та цивільної адміністрації, щодо проведення карально-репресивних заходів проти місцевого населення, в тому числі і євреїв.

В серпні 1941 року до Кривого Рогу прибуває один з роїв Південної похідної групи ОУН(Б). Відомо, що цю групу очолював П. Ріжко. До її складу входили Я. Потічний, Д. Горбачів, І. Салая, І. Тарнавський, Г. Максимець (Ганна Коваленко) та інші. Їм допомагали українські перекладачі при вермахті: Т. Найдич, О. Вітошинський, М. Войнович, Т. Сендзик [1, с. 201]. А 17 серпня 1941 року Д. Горбачів скликав у місті зібрання інтелігенції. Він виступав першим і наголосив на необхідності виборів органів місцевого самоврядування, адже таким чином українці починають будувати власну державу [2, арк. 23 зв.]. Відтак, одним з результатів зборів було обрання міської управи на чолі з інженером Сергієм Шерстюком. Частина членів міської управи були або членами ОУН, або її симпатиками, а тому до січня 1942 року націоналісти діяли в

місті цілком легально. Зі спогадів Євгена Стахіва, який з 5 по 25 вересня 1941 року перебував у Кривому Розі, дізнаємося, що при міській управі працювало бюро ОУН яким завідував Ярослав Потічний [3, с. 94]. А другий голова міської управи Олексій Бусурманов свідчив, що зі складу міської управи 1941 року до ОУН належали: бургомістр Кривого Рогу С. Шерстюк; секретар міської управи А. Олійник; завідувач відділом освіти О. Зеленський; завідувач відділом пропаганди Д. Горбачів; завідувач відділом кадрів П. Петій; завідувач відділом благоустрою П. Кузин. Крім того до ОУН(Б) належали інспектори відділу освіти М. Желтуха та І. Шанда [4, арк. 64]. Всього, 8 осіб, частина яких обіймала ключові посади в цій структурі.

Ще одним органом, який формувався в окупованих німцями та їх союзниками містах України, у перші дні окупації, була українська допоміжна поліція. Влітку та восени 1941 року структури української допоміжної поліції, як правило, знаходились під впливом представників обох ОУН. Націоналісти рухались за німецькими військами у складі так званих похідних груп. Саме члени цих похідних груп в багатьох місцевостях майбутнього Райхскомісаріату «Україна» були організаторами місцевих поліційних формувань. Українські націоналісти розглядали створення місцевої поліції як зародок майбутньої української армії. Проте, у німецького командування були інші плани. Українська територія розглядалась як життєвий простір для вищої арійської раси, тому жодних національних держав на схід від Карпат не мало бути. Відповідно, не мало бути і жодних постійних національних збройних сил чи парамілітарних формувань. І тому німці розглядали місцеві поліційні формування виключно як тимчасові та вимушені. Політичний профіль організаторів органів місцевої влади теж мало цікавив військові комендатури, які перші брали на себе

функції владних структур. Для них головним було забезпечення порядку в їх зоні відповідальності, а також безпечне та безперервне переміщення військ до лінії фронту.

Відтак, з перших днів окупації Кривого Рогу невелика група націоналістів із західних областей України за підтримки проукраїнські налаштованих місцевих мешканців зуміли створити органи місцевої виконавчої влади та поліції. Більше того, формально, місцева поліція в перші тижні окупації підпорядковувалась міській управі. Навіть, більше, в цей час ці органи знаходились в одному приміщенні на сучасній вул. Олександра Поля в Центрально-міському районі.

З перших днів окупації Кривого Рогу поліцію очолював місцевий мешканець Микола Тараненко. Скоріш за все, він теж був прихильником ідей ОУН. Його заступником був Микола Лебідь - член однієї з ОУН [5, с. 12]. (За різними версіями він міг бути як «мельниківцем», так і «бандерівцем». Але його приналежність до якоїсь із цих течій є безсумнівною). Одночасно, створюється мережа поліцейних відділків в селах району. Її формує та очолює український націоналіст Петро Тарнавський. Про націоналістичну діяльність останнього свідчить хоча б той факт, що він був організатором «Просвіт» в селах Христофорівці та Веселих Тернах Криворізького району [6, арк. 51].

Про появу націоналістів у Кривому Розі, в перший день нацистської окупації міста, доповідав в 1943 році своїм кураторам радянський агент «Сергєєв». Він, зокрема згадував, що націоналісти з'явилися в місті разом з німцями і вже на наступний день 15 серпня містяни побачили вивішені на вулицях відозви про боротьбу з більшовиками та євреями, а також у цих відозвах йшлося про те, що буде створена Українська держава за підтримки німців і під керівництвом С. Бандери [7, арк. 96]. Отже, повідомлення

радянського агента фіксує дві важливі речі: по-перше, українські націоналісти з'являються у Кривому Розі в перший день нацистської окупації разом з німцями; по-друге, спочатку, німці не заважали українським націоналістам проводити свою агітацію серед місцевих мешканців, особливо, якщо вона була спрямована проти радянської влади. Щодо антисемітських висловлювань то навіть радянські спецслужби фіксують той факт, що основний акцент діяльності ОУН(б) був спрямований проти радянської влади. Щодо німців, то українські націоналісти, особливо протягом 1941 року, (коли ще були надії на те, що окупанти дозволять створити Українську державу), проводили вірнопідданську політику і одним з елементів такої політики був антисемітизм, який втілювався в ідеї боротьби з “жидо-більшовизмом”. Цей штучний ідеологічний конструкт був сформований ідеологами нацизму з метою ліквідації членів комуністичної партії, органів радянської влади та активістів. Головною пропагандистською концепцією цього конструкту було те, що нібито саме євреї переважали серед радянських функціонерів різного рівня. А тому саме вони причетні до злочинів, які чинили радянська влада по відношенню до власного населення. І це, в свою чергу, мало створити з євреїв образ “одвічних ворогів”, які підлягали винищенню.

Ідеологічна доктрина ОУН, яка, в той час, базувалась на ідеях інтегрального націоналізму Дмитра Донцова теж передбачала боротьбу із зовнішніми та внутрішніми ворогами. Серед них були і євреї. Проте, євреї не завжди були головним об'єктом терористичних акцій націоналістів. Наприклад, як довів відомий історик Кай Струве, єврейські погроми літа 1941 року в Східній Галичині були, з одного боку, намаганням німців вбити всіх євреїв Європи, а з іншого - в тих випадках, коли насилля походило від українців - складовою частиною намагання ОУН(Б) створити

власну державу [8, с. 549]. Отже, українські націоналісти розглядали євреїв як ворогів в контексті їх лояльності чи не лояльності до ідеї створення української держави, а також як потенційних носіїв більшовицьких ідей. Тому, звичайно, ставлення до Голокосту в середовищі українських націоналістів було неоднозначним: від цілковитого схвалення до заперечення. Але, на думку сучасних українських істориків немає підстав стверджувати, що антисемітизм призвів до наказів лідерів обох ОУН про вбивства євреїв [9]. В той же час, окремі націоналісти брали участь і в єврейських погромах і, навіть, у масових вбивствах єврейського населення.

В серпні 1941 року на Криворіжжі масових погромів єврейського населення не зафіксовано. В тих, поодиноких випадках, які були в цей час, націоналісти участі не брали. Проте, перебуваючи на посадах в органах місцевої влади, деякі місцеві прихильники ідей ОУН та західноукраїнські націоналісти поширювали антисемітські ідеї та були задіяні у підготовці до масового вбивства єврейського населення, яке відбулось в середині жовтня 1941 року.

Одним з перших етапів Голокосту на окупованій території України було виявлення та концентрація єврейського населення. У багатьох українських містах та селах в перші тижні їх окупації проводились переписи населення. Не виключенням був і Кривий Ріг. 2 вересня 1941 року з'являється наказ про початок перепису населення. В ньому, між іншим, наголошувалось, що «велике значення при проведенні перепису має виявлення національності...». Його підписав Сергій Шерстюк [10, арк. 12]. Можна припустити, що одним з завдань перепису був збір відомостей про кількість єврейського населення у місті. Адже, у звіті майора Реглера є інформація про намір створити у місті гетто

[11, арк. 71]. Але дані перепису, очевидно, продемонстрували, що для такого великого міста як Кривий Ріг чисельність єврейського населення відносно невелика і тому його вирішено було розстріляти. Яке відношення до цих заходів мала міська управа? Скоріш за все керівники відповідних відділів управи знали про ці заходи.

Також, одним з виявів дискримінації була заборона євреям обіймати посади на яких вони працювали до війни. Ще у вересні 1941 року член «криворізького рою» Д. Горбачів наказував керівнику відділу освіти міської управи О. Зеленському приймати на роботу до школи лише українців. Тому, коли в жовтні 1941 року до відділу освіти при міській управі звернулась єврейка Емма Леві з проханням прийняти її на роботу до школи, їй було відмовлено. Мотивація відмови була в тому, що вона не українка [12, арк. 124-125].

Не тільки для дорослих, а й до дітей євреїв застосовувались подібні заходи. Одним з них, було виключення єврейських дітей зі шкіл Кривого Рогу. Як відомо, навчальний рік у місті розпочався 1 жовтня 1941 року. Вже після початку навчання, директори шкіл міста отримали вказівку виявити у школах дітей євреїв та не допускати їх до навчання. Приміром, директор школи на руднику «Жовтень» С. Калініченко отримав такий наказ від районної управи [13, арк.28]. Сам С. Калініченко, очевидно, був прихильником ідей ОУН адже серед вчителів школи розповсюджував націоналістичну літературу та листівки, а також був членом “Просвіти”.

Він склав список учнів євреїв, у ньому було 5 чи 6 осіб. З нього С. Калініченко запам’ятав лише декілька прізвищ: учень Абрамсон навчався у 2 класі, дівчинка Глушненкова яка вчилась у 3 або 4 класі, брати Ляховицькі [13, арк. 51]. Цих дітей виявили та виключили зі школи. Як стверджував на допитах С. Калініченко,

після виключення зі школи Абрамсон та Глушнінкова були заарештовані німцями і, скоріш за все, розстріляні. Родині Ляховицьких вдалось втекти з міста і повернулись вони лише після звільнення Кривого Рогу від нацистів [13, арк. 51]. На прикладі цієї школи та інших шкіл в окупованих нацистами містах та селах можемо уявити як відбувався процес дискримінації єврейських дітей. Залишаючись безправними, діти та дорослі, опинялись поза законом і їх доля вже не була лише їх вибором. Дуже часто, в цей час, жити їм чи помирати вирішували за них.

Сприяли цьому і інші заходи в галузі освіти. В першу чергу, це цензурування шкільних підручників. Так, в одному з листів начальник відділу освіти Дніпропетровської обласної управи професор Козар, закликав своїх підлеглих очищувати підручники від «тенденційно-більшовицького матеріалу». Також підлягали забороні художні твори написані «небажаними жидівськими або україно-жидівськими» авторами [14, с. 161]. Отже, всі ці заходи, мали закріпити принижене становище єврейської громади в місті та селі.

Також слід відзначити, що антисимітські ідеї поширювались серед місцевого населення, в тому числі, і на сторінках місцевої газети “Дзвін”, яка восени 1941 року була під сильним впливом українських націоналістів. Перший номер Криворізької газети «Дзвін» вийшов 2 жовтня 1941 року. А вже 10 жовтня на сторінках цієї газети з’являється рецензія на фільм «Вічний жид». В тексті рецензії чітко простежується головна ідея: “Геть жидівство!” [15]. Підкреслюємо, що наявність подібної рецензії у міській газеті є свідченням того, що в цей час в місті проходив кінопоказ цієї картини. А цей показ, в свою чергу, був своєрідною ідеологічною підготовкою до масового вбивства єврейського населення 15 жовтня 1941 року.

Одним з місць найбільшого масового розстрілу криворіжців в роки нацистської окупації були шурфи шахти №5 рудника «ім. Ілліча». 15 жовтня 1941 року в цьому місці знайшли свою смерть 2500 цивільних євреїв та 800 євреїв військовополонених. Сьогодні відомо, що ця акція була організована Фрідріхом Єкельном вищим фюрером СС та поліції «росія-Південь». Він особисто керував акцією. У розстрілі брали участь члени його штабу, а також караульний взвод на чолі з лейтенантом поліції Фріцем Вольфом, який був переданий у підпорядкування штабу [16, с. 157]. Проте, залученими до різних етапів цього злочину були і місцеві криворізькі поліцаї. Так, за декілька днів до розстрілу євреїв начальник допоміжної поліції М. Тараненко зібрав у себе в кабінеті на вулиці Держинській українських начальників 1-ї та 2-ї сотень поліції відповідно І. Куприяненко і Г. Куницю, свого заступника - В. Пастернака, а також поліцаїв А. Ільчука, М. Коваля та інших. Крім них були присутні німці та перекладачі. М. Тараненко наказав, щоб особовий склад допоміжної поліції провів збір євреїв у приміщенні колишньої Синагоги [17, арк. 50]. Це був, фактично, початок масової акції вбивства місцевих євреїв. Начальник місцевої поліції М. Тараненко та інші поліцаї, які були присутні на цій нараді, фактично були організаторами цього вбивства.

В подальшому, місцеві поліцаї виявляли та заарештовували євреїв, охороняли їх в Синагозі до страти, конвоювали на місце розстрілу та охороняли євреїв під час вбивства. Нами не зафіксовані члени та симпатизи ОУН, які в той день брали безпосередню участь у вбивствах євреїв. Але це не значить, що в складі місцевої поліції та в якості перекладачів, їх не було на місці вбивства.

Натомість, ми знаємо, що в подальшому в цьому місці - в шурфах шахти №5 - були розстріляні німцями місцеві українські націоналісти. Перший відомий розстріл українських націоналістів у

цьому місці відбувся в лютому або квітні 1942 року. В цей час тут були вбиті С. Шерстюк, Г. Максимець, М. Пронченко, І. Потапенко та інші [18, с. 3]. Хоча існує і інша версія місця їх страти – протитанкові рови на південних околицях міста. Точно відомо, що в жовтні 1943 року в шурфах шахти №5 знайшли свою смерть сім членів ОУН(Б) підпільників з Криворіжжя і Нікополя, серед яких Р. Антоняк («Гліб»), П. Юрчик, Власенко, Л. Костюк, І. Кутько [1, с. 147], а також А. Шабра, А. Зайко [19, арк. 55]. Також, про вбивства цих націоналістів згадує Григорій Ільченко один з членів підпілля в с. Широкому. На його думку, це вбивство відбулось 22 жовтня 1943 року. Націоналісти тримались мужньо і А. Зайко в обличчя вбивцям викрикнув: «Здобудеш Українську державу або загинеш у боротьбі за неї». Після страти, тіла не кинули в шурфи шахти, а обливши бензином спалили. І лише через день, після вбивства, їх рештки знайшли родичі та поховали в одній із братських могил міста [20, с. 36].

Ще один аспект про який слід відзначити, це спроби порятунку євреїв членами або симпатиками ОУН. Одним з небагатьох націоналістів, якого офіційно визнано Праведником народів світу був Федір Вовк, який в роки нацистської окупації був головою земельної управи Нікопольщини. А пізніше був членом Української головної визвольної ради та навіть входив до Головного Проводу ОУН. Він, разом з Єлизаветою Шкандель та Марією Мізіною, врятували вчительку Сару Бакст. Всі вони разом з нею працювали в одній школі до окупації. Деякий час С. Бакст зі своїм сином переховувався у М. Мізіної, а потім хлопчика забрав до себе в будинок Ф. Вовк. Пізніше, він зумів зробити їм нові документи і таким чином врятував життя [21, с. 83-88].

Були подібні випадки і на Криворіжжі. Так, керівник криворізької капели бандуристів часів нацистської окупації Яків

Назаренко теж намагався рятувати та допомагати місцевим євреям. Він був симпатиком ідей ОУН, а його молодший син Борис був членом ОУН (Б) та проводив доволі активну націоналістичну роботу. Якщо вірити інформації з повоєнної заяви його старшого сина Миколи, до Верховної Прокуратури УРСР, його батько в роки окупації переховував відомого криворізького скрипаля Бориса Якерса. Про це знали Марк Удовиченко, який до нацистської окупації був директором криворізького музичного училища, а також Анна Авраменко – секретар цього училища. Також, Я. Назаренко попередив про небезпеку дружину члена партії Степаненко, яка була єврейкою. Вона поїхала з міста і таким чином врятувалась [22, арк.104-104зв.]. Порятунком єврея в умовах нацистської окупації був рівнозначний подвигу. Адже, якщо б про це дізнались німецькі карально-репресивні органи то рятівника, разом з його родиною очікувала неминуча смерть.

Отже, в роки нацистської окупації Криворіжжя в регіоні діяло доволі розгалужене націоналістичне підпілля. З перших днів окупації націоналісти зуміли зайняти ключові посади в органах місцевої виконавчої влади, а також створили та очолили поліцію. Протягом осені 1941 року в місті розпочинається дискримінація та вбивства єврейського населення. Найбільше масове вбивство в історії міста сталось 15 жовтня 1941 року. І хоча сьогодні залишається дискусійним питання про те, чи віддавали лідери обох ОУН накази про вбивства євреїв, залучення окремих членів Організації до цього злочину не викликає заперечень. Констатуємо, що окремі члени та симпатички ОУН на Криворіжжі були причетні до підготовки масового вбивства євреїв, а також поширювали антисемітські ідеї, які були складовою процесу дегуманізації єврейського населення. Також, в результаті дій окремих місцевих націоналістів, єврейське населення опинялось в складних життєвих

обставинах, що в тих умовах, призводило до їх смерті. А інші, навпаки, намагались врятувати своїх знайомих євреїв попри небезпеку для них самих та членів їх родин.

Загалом, дослідження діяльності українських націоналістів в регіоні має бути продовжене, адже ще багато аспектів залишаються у затінку.

Стаття підготована в рамках проекту «Українська історія: глобальна ініціатива».

Посилання:

1. Слободянюк М. А. Шахрайчук І. А. Рух Опору на Дніпропетровщині в роки Великої вітчизняної війни. Дніпропетровськ : ВКФ «Оксамит-Текс», 2004
2. Державний архів Служби безпеки України м. Дніпро (Далі – ДА СБ України, м. Дніпро), ф 6(Р), оп. 2, спр.12848.
3. Стахів Є. Крізь тюрми, підпілля й кордони К.: Рада, 1995
4. ДА СБУ м. Дніпро, ф 6(Р), оп. 1, спр. П-25362
5. Шляхтич Р. Створення та функціонування місцевої допоміжної поліції на Криворіжжі в роки німецької окупації Проблеми історії Голокосту: український вимір, 2017, №9
6. ДА СБУ м. Дніпро, ф.6(Р), оп.2, спр.18955
7. Галузовий державний архів Служби безпеки України, ф. 2, оп.1, спр.50
8. Струве Кай Німецька влада, український націоналізм насильство проти євреїв. Літо 1941 року в Західній Україні. К.: Дух і Літера, 2022

9. Грицак Я., Зайцев О. Бандерівці та антиєврейське насильство. Україна модерна. 21.03.2023, URL: <https://uamoderna.com/history/banderivtsi-y-antyievreyske-nasylstvo/>
10. Державний архів Дніпропетровської області, ф. Р-2484, оп.2, спр 1
11. ДА СБУ м. Дніпро, ф. 4(Р), оп. 2, спр. 75, т. 4
12. ДА СБУ м. Дніпро, ф.6(Р), оп.2, спр. 17539
13. ДА СБУ м. Дніпро, ф.6(Р), оп.1, спр. П-25481
14. Шайкан В. Ідеологічна боротьба в Україні періоду Другої світової війни 1939-1945 р.р, ФОП Чернявський, Кривий Ріг, 2010
15. Округовий криворізький часопис «Дзвін», 10 жовтня 1941 року
16. Круглов О., Уманский А., Щупак И. Холокост в Украине: Рейхскомиссариате «Украина», Губернаторство «Транснистрия»: монография, 2016
17. ДА СБУ м. Дніпро, ф 6(Р), оп. 2, спр. 18835, т.2
18. Розстріляні гестапо на ОСУЗ Ідея і чин, 1943, №2
19. ДА СБУ м. Дніпро, ф 6(Р), оп. 1, спр. П-25003, т.1
20. Ільченко Г. Із історії ОУН на Криворіжжі 1941-1944 р.р. Анатолій Зайко. «Хвиля». Бюлетень ОУН, 1998, №21
21. Проценко Олег Національний трибун. Життя та ідеї Івана Вовчука, К.: Фронезіс, 2024.
22. ДА СБУ м. Дніпро. ф.6(Р), оп.1, спр. П-24713

Володимир Нікулін,
здобувач фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Електроенергетика,
електротехніка та електромеханіка»,
ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій
Державного університету економіки і технологій»
e-mail: nikulin22@kmt.in.ua
Наук. керівник: **Наталія Корнет,**
викладач суспільних дисциплін
ВСП «Технологічний фаховий коледж» ДУЕТ
e-mail: Ngkornet@gmail.com

Кримські татари – наші союзники у боротьбі проти свавілля російської федерації

Єдність через страждання – і надію.

Актуальність дослідження. Історія кримських татар і українців тісно пов'язана. Обидва народи зазнавали утисків від Російської імперії, Радянського Союзу, а нині – від російської федерації. Українці і кримські татари воюють пліч о пліч з російськими окупантами, прагнучі жити в вільній державі.

Виклад основного змісту. 1 Кримські татари – тюркомовний корінний народ Кримського півострова. Їх етногенез є складним і багатшаровим, сформованим внаслідок змішування різних народів, які в різні історичні періоди проживали на території Криму: скіфів, сарматів, греків, готів, аланів, хазарів, половців, монголів та тюрків. Формування сучасної кримськотатарської ідентичності відбулося в XIII–XV ст., після навали Золотої Орди. Коли Золота Орда ослабла, на її уламках у 1441 році утворилося Кримське ханство – держава кримських татар зі столицею в Бахчисараї [1]. З

XV до XVIII ст. Кримське ханство було значущим гравцем у східноєвропейській політиці. Воно спочатку підтримувалося Османською імперією як васальна держава, і часто конфліктувало з Московською державою та її союзниками. Протистояння між Москвою та Кримом тривало століттями – кримські татари здійснювали набіги на Московію, а Москва прагнула посилити свій вплив на Півдні [2]. Поворотним моментом стала російсько-турецька війна 1768–1774 років. За Кючук-Кайнарджійським миром 1774 р. Кримське ханство було проголошено незалежним, однак фактично потрапило під вплив Російської імперії. У 1783 р. Росія офіційно анексувала Крим, що викликало масову еміграцію татар до Османської імперії – понад 300 тисяч осіб [3]. Після анексії 1783 року Російська імперія активно колонізувала Крим, витісняючи татарське населення та змінюючи етнічний склад півострова. Землі кримських татар передавалися російським поміщикам, переселенцям з внутрішніх губерній, що призвело до соціально-економічного та культурного занепаду татарської спільноти. Протягом XIX ст. відбулися кілька хвиль еміграції кримських татар до Османської імперії – особливо після Кримської війни 1853–1856 рр. та після реформи 1860-х років [4].

2 У радянську добу кримські татари зазнавали утисків. У 1921 р. була створена Кримська АРСР, однак уже в 1930-х рр. розпочались репресії проти татарської інтелігенції. Найбільш трагічним став 1944 рік, коли кримських татар звинуватили у колабораціонізмі з нацистами. За наказом Сталіна весь народ був депортований до Середньої Азії та інших регіонів СРСР – понад 180 тисяч осіб. Під час депортації та в перші роки після неї загинуло понад 40% переселених[5]. 18 травня 1944 року розпочалась одна з найтрагічніших подій у історії кримськотатарського народу – масова депортація, організована за наказом Й. Сталіна.

Формальним приводом стало звинувачення всього народу в "колабораціонізмі" з нацистами під час Другої світової війни. Це рішення приймалося без індивідуального розслідування і без жодного суду. Операція отримала кодову назву "Сюргун" (вигнання). Понад 90 тисяч кримських татар було мобілізовано до лав Червоної армії з початку війни. Вони служили у різних родах військ – піхоті, артилерії, бронетанкових і авіаційних частинах. Серед них було багато офіцерів, командирів, військових інженерів [7]. Справжніми героями стали: Амет-Хан Султан – льотчик-винищувач, двічі Герой Радянського Союзу. Він здійснив понад 600 бойових вильотів, збив 30 ворожих літаків у повітряних боях. Узеїр Абдурманов – Герой Радянського Союзу, сапер, який у боях за Дніпро врятував десятки бойових товаришів. Після окупації Криму німецько-румунськими військами у 1941 році частина кримських татар, яка не змогла евакуюватися, приєдналася до радянського партизанського руху. Відомими підпільниками стали: Сеїт-Абдулла Ібрагімов – командир партизанського загону, який вів активну боротьбу в горах Криму. Джафер Сейдаметов – організатор опору в Бахчисараї [4]. Багато кримських татар допомагали партизанам, переховували поранених, постачали продовольство, надавали розвіддані.

3 Попри героїчну участь кримських татар у війні, у 1944 році радянська влада здійснила депортацію всього народу за звинуваченням у "співпраці з окупантами". Це стало трагедією і порушенням прав тисяч людей. Депортація охопила й тих, хто воював на фронтах. Навіть демобілізованих героїв війни після повернення відправляли у спецпоселення [6]. Таке ставлення до цілого народу стало одним із прикладів політики сталінізму. Операція "Сюргун" проводилася силами НКВС під командуванням Берії. Близько 32 тисяч бійців НКВС за два дні вивезли понад 180

тисяч кримських татар з рідної землі до Середньої Азії, переважно до Узбекистану, а також до Казахстану, Сибіру та Уралу[3]. Процес депортації був надзвичайно жорстоким. Людей будили серед ночі, не дозволяючи взяти навіть найнеобхідніші речі: "Було 3 години ночі. У хату увірвались солдати. Дали 15 хвилин на збори. Ми не знали куди нас везуть. Мати взяла лише ковдру і трохи хліба. Я тримала за руку молодшу сестру. Ми плакали, а батько мовчав – його посадили окремо" –(зі спогадів Сафіє Абдурахманової, депортованої з Бахчисарая у віці 10 років) [7]. Людей везли в товарних вагонах, набитих до межі. Поїздка тривала 2–3 тижні, без належного харчування, санітарних умов, медичної допомоги. За оцінками дослідників, близько 20–25% виселених загинули у дорозі та в перші роки після депортації через голод, хвороби, важку працю: "Я пам'ятаю, як вночі в поїзді хтось помер. Тіло накривали ковдрою і залишали до ранку. Деяких навіть не встигали ховати – їх викидали з вагонів під час зупинок" – (Айше Ісмаїлова, депортована в Узбекистан) [8]. Депортованих селили в так званих "спецпоселеннях", де вони перебували під постійним наглядом НКВС. Їм було заборонено покидати місце поселення, змінювати місце проживання без дозволу, займати певні професії, отримувати вищу освіту. Кримськотатарська мова заборонялась у публічному просторі, було знищено культурні інституції, закриті школи, мечеті, бібліотеки. "Нас не сприймали як людей. Називали 'зрадниками', 'турками'. Ми не могли вільно говорити рідною мовою. За кримськотатарську пісню могли викликати в НКВС"(спогади Мустафи Джемільєва, правозахисника, майбутнього лідера кримських татар)[9].

4 Після розпаду СРСР кримські татари активно поверталися до Криму, відновлювали своє громадське життя, культурні традиції, створювали власні політичні організації (зокрема, Меджліс

кримськотатарського народу). Окупація Кримського півострова Російською Федерацією у лютому–березні 2014 року стала одним із найбільших міжнародних викликів ХХІ століття. Для кримських татар, як корінного народу Криму, ця подія мала надзвичайно трагічні наслідки. Вже у перші дні окупації розпочалася цілеспрямована політика утисків, репресій і дискримінації, що має ознаки етнополітичного переслідування. Одразу після окупації Криму Російська Федерація почала позиціонувати себе як «захисника» всіх народів півострова. У 2014 році у Конституції Республіки Крим з'явилося положення про три «державні мови» – російську, українську та кримськотатарську. Однак на практиці ці декларації не мали жодного реального втілення. Кримськотатарська мова не використовується в офіційних установах, не має підтримки в освіті та ЗМІ. Ситуація є типово дискримінаційною – мова визнана формально, але фактично витіснена. У 2014 році кримські татари знову зазнали утисків. Російська влада заборонила діяльність Меджлісу, багато активістів було ув'язнено або зникли безвісти. В ООН та міжнародних організаціях депортація 1944 р. та переслідування кримських татар після 2014 р. визнаються як порушення прав людини[10]. Після окупації Криму кримські татари зазнають системної економічної та соціальної дискримінації, яка виявляється як на інституційному рівні, так і в повсякденному житті. Вона є частиною загальної політики тиску, спрямованої на вимушену асиміляцію, деполітизацію та маргіналізацію кримськотатарського народу. Після анексії багато кримських татар були звільнені з посад у державних структурах, зокрема в освітніх закладах, медичних установах, муніципалітетах. Їхнє звільнення часто пояснювали «нелояльністю до нової влади» або відмовою від прийняття громадянства РФ. "Мене не поновили на посаді вчительки, бо я не взяла російський паспорт. Сказали прямо: без

паспорта ви – ніхто" –(Еміне Сеїтова, м. Бахчисарай)[10]. Державні та муніципальні проєкти працевлаштування фактично не включають кримських татар. Зафіксовано випадки дискримінації при влаштуванні на роботу в державні установи через національність або політичні погляди. Відбувається також витіснення з бізнесу Малі та середні підприємства, що належать кримським татарам, перевіряються частіше, ніж інші, часто – безпідставно. Деякі бізнеси було закрито адміністративними рішеннями, інші втратили ліцензії. "До моєї кав'ярні приходили з перевітками шість разів за два місяці. Потім натякнули: або 'тихенько підпишеш лояльність', або закриємо. Я поїхав із Криму" – (Ремзі Абдуллаєв, приватний підприємець) [10].

Кримські татари часто визначаються як «неблагонадійна група», за якою ведеться спостереження. Їх викликають на «профілактичні бесіди» до ФСБ, особливо якщо вони займають активну громадянську позицію. "Мій брат – фермер. Його тричі викликали до 'органів', мовляв, щоб він не брав участі в жодних зібраннях. Відтоді у нас удома мовчання навіть на кухні" –(Сабіна Умерова, Білогірський район)[11]. Багато молодих людей позбавлені можливостей реалізувати себе – обмеження в освіті, відсутність соціальних ліфтів, страх переслідувань. Це сприяє вимушеній еміграції та скороченню впливу кримських татар на суспільне життя півострова. Найбільш резонансним актом репресій стало визнання Меджлісу – представницького органу кримських татар – «екстремістською організацією» у 2016 році. Верховний суд РФ ухвалив рішення про заборону діяльності Меджлісу на території Росії та окупованого Криму. Це рішення було засуджене міжнародною спільнотою як політично вмотивоване і таким, що суперечить міжнародному праву. Заборона Меджлісу є фактичним знищенням інституційної автономії кримськотатарського народу,

його самоуправління та представництва. Відбувається переслідування активістів. Хвиля арештів, обшуків та кримінальних переслідувань кримськотатарських активістів, журналістів, правозахисників. Їх звинувачують у «екстремізмі», «тероризмі» або «причетності до заборонених організацій», зокрема «Хізб ут-Тахрір», яку в Росії вважають терористичною. За даними правозахисних організацій, понад 80% політв'язнів у Криму – це кримські татари. Ув'язнення супроводжуються катуваннями, відмовою у медичній допомозі, ізоляцією від родин. Також російська влада проводить систематичну політику утисків ісламу в Криму, зокрема у кримськотатарському його варіанті. Десятки мечетей були перевірені, закриті або взяті під контроль російських структур. Імами загрожує кримінальне переслідування за «радикалізм» [12]. У сфері освіти спостерігається скорочення шкіл із кримськотатарською мовою навчання, відмова у викладанні історії та культури кримських татар. Культурні установи також перебувають під тиском – проводити національні заходи стало майже неможливо без погодження з окупаційною владою [11]. Після окупації півострова у 2014 році саме кримські татари першими організували мирний спротив. Меджліс кримськотатарського народу виступив з категоричним осудом анексії. Багато українців, включно з представниками громадянського суспільства, правозахисниками, добровольцями, стали активними союзниками у підтримці кримськотатарського спротиву. Цей союз не є формальністю – він реальний і живий, базується на спільних цінностях: свободі, гідності, справедливості. Прикладом є спільні акції спротиву, як, наприклад, «Громадянська блокада Криму» 2015 року, у якій брали участь українські активісти та кримські татари [13].

5 З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році союз ще більше зміцнився. Сотні кримських татар стали до лав Збройних сил України, воюють пліч-о-пліч з українцями. Серед них відомі командири добровольчих підрозділів, як Іса Акаєв (батальйон ім. Номана Челебіджихана)

Україна офіційно визнала кримських татар корінним народом, ухвалила законодавство, яке гарантує їхні права. Це стало важливим кроком на шляху міжнаціонального порозуміння та спільного спротиву Росії [14]. На міжнародному рівні обидва народи просувають ідеї деокупації Криму. Створення Кримської платформи – важливий інструмент у цій боротьбі. Представники як України, так і кримськотатарського народу беруть активну участь у переговорах, конференціях, інформуючи світ про злочини окупаційної влади [15]. Проте попри тиск, обшуки, арешти та тюремні строки, багато представників кримськотатарського народу продовжують активну боротьбу за свободу, права людини та повернення Криму до складу України. Ось тільки декілька імен що вже увійшли в історію українського спротиву, а вчинки стали прикладом громадянської мужності й гідності. Наріман Джелял – заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу, політичний аналітик, громадський діяч. Один із небагатьох лідерів, який залишився у Криму після 2014 року і відкрито виступав проти російської окупації. Брав участь у міжнародних форумах, інформуючи світ про порушення прав людини в Криму. Ахтем Чийгоз – колишній заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу. Він активно виступав проти анексії Криму, організовував мирні акції протесту. У 2015 році був затриманий за участь у проукраїнському мітингу 26 лютого 2014 року біля Верховної Ради Криму. Його утримували у слідчому ізоляторі майже три роки. У 2017 році його було звільнено завдяки

міжнародному тиску і домовленостям за участю Туреччини. Наразі Чийгоз є народним депутатом України, представляє кримськотатарські інтереси в українському парламенті. Ільмі Умеров – заступник голови Меджлісу, який публічно заявив про незаконність анексії Криму. У 2016 році був заарештований за «заклики до порушення територіальної цілісності Росії». Його примусово помістили до психіатричної лікарні, що нагадало радянську практику каральної психіатрії. Після звільнення (завдяки міжнародному втручання) Умеров активно виступає за деокупацію Криму та права кримських татар. Він отримав численні міжнародні нагороди за правозахисну діяльність. Кримські татари продовжують боротьбу з російським гнобленням не лише словами, а й вчинками. Їхня участь у правозахисній, політичній, дипломатичній та збройній боротьбі доводить відданість ідеї повернення Криму до складу України.

Висновок. Українці, і кримські татари – жертви політики насильства, знищення і культурного гноблення з боку Росії. Але ця спільна трагедія стала основою для формування братерства. Сьогодні кримські татари відкрито підтримують курс на європейську інтеграцію України, декларують свою приналежність до української держави, а українці – захищають право кримськотатарського народу на самовизначення в межах суверенної України [16]. В умовах війни це партнерство перетворилось на потужну силу. У кожному регіоні України можна знайти приклади взаємодії: спільні акції, культурні заходи, взаємна підтримка в тилу та на фронті [17]. Я вірю, що ця героїчна боротьба колись призведе до процвітання нашої незалежної держави, де всі народи будуть рівними і вільними.

Посилання:

- 1 Субтельний О. Україна: Історія. Київ: Либідь, 2008. 512с.– С. 121–132.
- 2 Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза, 2011. 360с.– С. 45–52
- 3 Якубович М. Історія кримськотатарського народу. Сімферополь: Таврія, 2007. – С. 78–96. – С. 112–128.
- 4 Василенко Н. П. Історія Криму. Київ: Наукова думка, 1999.384с. – С. 102–110. – С. 102–110.
- 5 Чорновол І. Політичні репресії в УРСР 1930–1950-х років. Львів: Літопис, 2005. – С. 163–180.
6. Кримські татари: історія і сучасність / За ред. Г. І. Удода. – Київ: Либідь, 2021. – 248 с. – С. 158–163.
- 7 Збірник свідчень "Сюргун: Свідки депортації кримських татар" / Укл. Н. Ібрагімова. Київ: Критика, 2014. – С. 21
- 8 Партизанський рух в Україні в роки Другої світової війни / авт. Л. Григоренко. – Київ: Наукова думка, 2023. – 196 с. – С. 43–46.
- 9 Інтерв'ю Мустафи Джемілева: "Коли ми повернулися, на нашій землі вже стояли чужі хати" // Радіо Свобода, 18 травня 2019 р. <https://www.radiosvoboda.org/a/мустафа-джемілев-депортация>
- 10 Свідчення з проєкту «Крим.Реалії». – Радіо Свобода, 2021.
- 10 Звіт ООН про права людини в Автономній Республіці Крим, 2021. – С. 4–22.
- 11 Центр прав людини ZMINA. – Аналітична доповідь “Соціальна дискримінація кримських татар в окупованому Криму”, Київ, 2023
- 12 . Куриленко В. Крим: окупація і спротив. – Київ: Критика, 2021. – 184 с.– С. 93–97.

13 Бекіров Е. «Громадянська блокада Криму: значення та наслідки». // Український тиждень. – 2016. – № 48. – С. 12–16

14 Чийгоз А., Умеров І. Кримські татари: боротьба, яка триває. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. – С. 97–114

15 Кримська платформа. Аналітична доповідь. – Київ: МПП України, 2022. – С. 34–50.

16 Українці та кримські татари: сторінки спільної історії. – К.: Критика, 2016. – С. 53–78.

17 Кримська платформа. Аналітична доповідь. – Київ: МПП України, 2022. – С. 34–50.

Павло Григораш,
асистент кафедри соціально-гуманітарних наук
Державний університет економіки і технологій,
аспірант Національного університет
«Острозька академія»
email: hryhorash@duet.edu.ua

**Релігія як інструмент в російсько-українській війні:
деконструкція пропаганди та фіксація репресивної політики
рф на окупованих територіях України**

Протягом століть релігійний чинник відіграє інструментальну роль у формуванні державної ідеології Росії. Від концепції «Москва — Третій Рим», що надавала легітимність московським правителям у XVI ст., до сучасної доктрини «русского міра», релігія була інтегрована в державну політику як засіб легітимації влади та мобілізації суспільства.

Після розпаду СРСР у 1991 році та ідеологічного вакууму, що виник у публічному просторі Росії, РПЦ поступово посіла ключове місце в державній системі символів і цінностей. Згідно з аналізом Кирила Говоруна, саме РПЦ запропонувала концепцію «русского міра», яка поступово набула ексклюзивного, месіанського та антизахідного змісту, і стала важливим ідеологічним елементом російської зовнішньої політики, зокрема у контексті війни проти України [2].

З 2014 року релігійний чинник дедалі більше використовується Росією у гібридній війні проти України. Цей чинник включає як поширення пропагандистських меседжів через церковні канали, так і створення образу «захисту канонічної православної віри» як виправдання військової агресії.

Після повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року активізувалась дискусія щодо прийняття рішень на рівні державної політики для протидії російським впливам в сфері релігії. Одним із таких кроків стало ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності релігійних організацій в Україні» (законопроект №8371), який має на меті обмежити діяльність релігійних організацій, афілійованих із державою-агресором [4].

Після його прийняття російські засоби масової інформації, представники РПЦ, а також проросійські релігійні актори за кордоном розпочали інформаційну кампанію щодо нібито «утисків православ'я» в Україні. Ця кампанія орієнтована переважно на західну аудиторію, зокрема американські християнські спільноти, що чутливі до теми свободи совісті. Пропагандистські меседжі ігнорують той факт, що так звана УПЦ (МП), попри формальне оголошення про розрив зв'язків з РПЦ у 2022 році, продовжує діяти в Україні, зберігаючи канонічний зв'язок із Московським патріархатом [3].

Інформаційна стратегія Російської Федерації у сфері релігії ґрунтується на низці взаємопов'язаних наративів, які мають на меті сформувати викривлене уявлення про релігійну ситуацію в Україні. Центральним є наратив «переслідуваної канонічної церкви», згідно з яким Україна нібито веде боротьбу з «істинним православ'ям», нав'язуючи «розкольницьку» Православну Церкву України та підтримуючи «сектантські» рухи. Цей образ доповнюється маніпуляціями довкола понять свободи совісті, покликаними створити уявлення про системний релігійний терор на підконтрольній Україні території й, таким чином, делегітимізувати державу на міжнародній арені. У ширшому геополітичному контексті ці меседжі підкріплюються механізмами так званого

«русского міра», який поширюється через релігійні структури РПЦ за кордоном шляхом фінансування, проповідницької діяльності та культурної дипломатії.

Ці наративи широко поширюються у російських офіційних медіа (зокрема RT, «Россия 24»), а також у заявах представників РПЦ і російських дипломатів. Доктрина «русского міра» стала основою для релігійного виправдання війни. Патріарх Кирило у проповідях 6 і 23 березня 2022 року стверджував, що ця війна має «метафізичний характер» і є боротьбою за «цивілізаційне добро» [2].

Міжнародна академічна та церковна спільнота звернула увагу на цю риторику як на форму богословського виправдання агресії, що суперечить засадам християнської етики. 13 березня 2022 року була оприлюднена «Декларація про вчення “русского міра”», підписана понад 1500 богословами з усього світу, яка засуджує цей дискурс як єретичний і загрозливий для миру [1].

На тлі безпідставних інформаційних звинувачень у переслідуваннях християн з боку української влади, фактичні порушення свободи віросповідання фіксуються переважно в районах, що перебувають під контролем Збройних сил Російської Федерації або їхніх маріонеткових адміністрацій.

Згідно з даними правозахисного проєкту «Релігія у вогні», станом на лютий 2025 року внаслідок російської агресії було зруйновано або пошкоджено щонайменше 643 релігійні об'єкти — храми, мечеті, синагоги, дома молитви, духовні навчальні заклади [5]. Із них 53 об'єкти були повністю знищені, 97 зазнали важких пошкоджень. Серед найбільш постраждалих областей — Луганська (74 об'єкти), Донецька (131), Харківська (90), Київська (88), Херсонська (86).

Найбільше зруйнованих об'єктів належить до УПЦ (МП) — 31 об'єкт, що свідчить про невибірковий характер руйнувань і спростовує наратив про «захист канонічної церкви». Також постраждали об'єкти ПЦУ, протестантських спільнот (ЄХБ, ХВЄ), Свідків Єгови, мусульман, юдеїв, греко- і римо-католиків.

На тимчасово окупованих територіях релігійні громади стикаються з примусом щодо реєстрації за російським законодавством. Відмова означає нелегальне становище, закриття храмів, конфіскацію майна, адміністративний і кримінальний тиск [6].

Документовано випадки викрадення, тортур і арештів священнослужителів. Зокрема, за словами Президента України Володимира Зеленського, 67 священнослужителів загинули або були ув'язнені в результаті дій російських військових і окупаційних структур. Частина з них стала об'єктами обміну між сторонами як цивільні заручники [6].

Аналіз зібраного матеріалу дозволяє сформулювати низку важливих висновків щодо ролі релігії у війні Російської Федерації проти України.

По-перше, релігія у цьому конфлікті не є нейтральною сферою духовності, а активно використовується як інструмент інформаційного впливу. Через поширення наративів про нібито «утиски канонічної церкви» та «релігійні переслідування з боку української влади» Росія прагне сформувати негативне ставлення до України серед міжнародної аудиторії, особливо в середовищі релігійних спільнот Заходу. Такі твердження не мають під собою об'єктивного підґрунтя і покликані відволікти увагу від реальних порушень свободи совісті на окупованих територіях.

По-друге, Російська православна церква виконує функцію ідеологічної підтримки державної політики РФ, зокрема щодо війни

в Україні. Її участь у конструюванні доктрини «руського міра», сакралізації насильства та делегітимації інакшості (у тому числі української культурної та релігійної ідентичності) свідчить про глибоку інтеграцію релігійного чинника у політичну стратегію Кремля. Патріарх Кирило, як головний речник цієї ідеології, публічно підтримав агресію проти України, представивши її як «цивілізаційне протистояння».

По-третє, на тимчасово окупованих територіях України спостерігається системне порушення свободи совісті з боку російських окупаційних адміністрацій. Йдеться про захоплення культових споруд, примусове переведення громад до Російської православної церкви або РОСХВЄ, утиски протестантських, католицьких, мусульманських та інших релігійних спільнот, арешти та викрадення священнослужителів. У ряді випадків зафіксовано застосування фізичного насильства, а також обмеження доступу до богослужбових практик і релігійної освіти.

У світлі викладених фактів, особливо важливою постає потреба у належній фаховій та міжнародній реакції на інструменталізацію релігії в умовах війни. Насамперед, академічна спільнота повинна активніше досліджувати релігійний чинник як складову сучасних конфліктів, зокрема в контексті російсько-української війни, де релігійна риторика використовується як засіб легітимації агресії. Одночасно з цим, міжнародні правозахисні інституції мають посилити моніторинг ситуації на тимчасово окупованих територіях України, документуючи факти переслідувань за релігійною ознакою для подальшого використання у правових механізмах міжнародного рівня. Окрему відповідальність несуть церковні структури за межами Російської Федерації, які зберігають юрисдикційні або інституційні зв'язки з Московським патріархатом. У світлі фактів співучасті РПЦ не

тільки у пропаганді війни, а й у злочинах проти свободи совісті на окупованих територіях України, ці зв'язки вимагають критичного переосмислення, адже моральна співвідповідальність за мовчання або підтримку агресії стає все більш актуальним предметом етичного і богословського осмислення у глобальному міжцерковному діалозі.

Посилання:

1. A Declaration on the “Russian World” (Russkii Mir) Teaching [Електронний ресурс] // Public Orthodoxy. – 2022. – 13 березня. – Режим доступу: <https://publicorthodoxy.org/2022/03/13/a-declaration-on-the-russian-world-russkii-mir-teaching/> (дата звернення: 24.04.2025).
2. Говорун К. Російська церква й українська війна // Богословські роздуми. 2022. Т. 20, № 2. С. 37–44. DOI: 10.29357/2789-1577.2022.20.2.3.
3. Межі «незалежності»: Статут УПЦ МП після 27 травня [Електронний ресурс] // LB.ua. 2022. 6 червня. Режим доступу: https://lb.ua/society/2022/06/06/519101_mezhi_nezalezhnosti_statut.html (дата звернення: 24.04.2025).
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності релігійних організацій в Україні : Закон України від 19.10.2023 р. № 8371-IX // Голос України. 2023. № 206. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8371-IX#Text> (дата звернення: 24.04.2025).
5. Релігія в огні: три роки війни у цифрах. Звіт за результатами проєкту «Релігія в огні» (24 лютого 2022 – 2 лютого 2025). Київ: Майстерня академічного релігієзнавства, 2025. 9 с.

6. Християни для України. Руйнування храмів, загибель священників і фейкове “перемир’я”: Як Росія воює з релігією в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://c4u.org.ua/media/news/2939> (дата звернення: 24.04.2025).

Софія Дроздова,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Психологія»

Державний університет економіки і технологій

e-mail: @drozdova_si_24152@kneu.dp.ua

Наук. керівник: **Марія Тюганова,**

асистент кафедри психології

Державного університету економіки та технологій

email: tiuhanova@duet.edu.ua

Між мріями та виживанням: виклики української молоді під час повномасштабної війни

Повномасштабна війна в Україні змінила звичний хід юності. Те, що вчора було планами, сьогодні – лише думки, витіснені реальністю сирен, втрат і постійної тривоги. Молодь, яка ще вчора мала формувати кар'єру, відкривати світ і закохуватись, нині змушена шукати способи виживання не лише фізичного, а й психічного.

Однією з найвразливіших вікових груп українського суспільства є саме молодь. Юнаки й дівчата зазвичай орієнтовані на майбутнє, будують стратегічні плани свого життя. В умовах невизначеності вони стикаються з труднощами самовизначення та реалізації своїх цілей. Частина з них перебуває в кризових обставинах, через що зростає рівень стресу, фрустрації, внутрішніх та міжособистісних конфліктів [1]. Як підкреслює С. Каліщук, «у кризових ситуаціях людина, незалежно від досвіду інших..., переживає непередбачувану втрату власної здатності використовувати надбані раніше ефективні навички вирішення проблем» [2]. Це свідчить про глибоку трансформацію

внутрішнього світу особистості, яка стикається з новими викликами без звичних ресурсів, підтримки та орієнтирів.

Внутрішньоособистісний конфлікт не виникає ізольовано, а формується у складному соціальному контексті, в якому живе особистість. Людина як соціальна істота постійно взаємодіє з різноманітними суспільними структурами та, певною мірою, залежить від них. Водночас кожна особистість прагне свободи, незалежності, самореалізації та самодостатності. Саме ця суперечність між прагненням до автономії та зовнішнім соціальним тиском породжує різні форми внутрішньоособистісного конфлікту [3]. Таким чином, навіть у повсякденних ситуаціях молода людина може опинитися в точці напруги між власним "хочу" і соціальним "треба", що лише посилюється в умовах війни.

У широкому розумінні внутрішньоособистісний конфлікт – це психічне (інтрапсихічне) протистояння, зумовлене тривалим зіткненням бажань, цілей, мотивів та уявлень особистості. Як форма переживання суперечностей між внутрішнім світом людини та зовнішньою реальністю, він є постійною складовою її душевного життя. За визначенням Т. Маланьїної, цей тип конфлікту – це протиріччя в ціннісно-мотиваційній сфері особистості, конфлікт між альтернативними уявленнями, ставленнями та діями стосовно себе, інших людей і світу загалом [4].

Кожна особистість має власні унікальні цінності, переконання та життєві пріоритети, що формуються з її досвіду, виховання, оточення та інших чинників. Отже, те, що для однієї людини може бути важливим і неоднозначним, для іншої може не мати такого сенсу. Це підкреслює важливість особистісного підґрунтя конфлікту. Людина відчуває себе залученою до конфлікту лише тоді, коли ця суперечність стає значущою для її самовизначення, самоідентифікації та особистості [3].

Внутрішні протиріччя та напруга – це не лише природна частина буття, а й важлива умова особистісного зростання та самовдосконалення. Будь-який розвиток особистості супроводжується кризами та внутрішніми колізіями, які неминуче призводять до конфліктів. У межах норми такі конфлікти мають позитивний вплив, адже незадоволення собою спонукає людину до змін, активізує прагнення до особистісного росту та вдосконалення[5].

У структурі внутрішньоособистісного конфлікту можна виокремити кілька ключових протиріч, які формуються у внутрішньому світі людини та суттєво впливають на її психічний стан і поведінкові реакції.

По-перше, це напруга між особистими потребами й вимогами соціальних норм. Часто бажання, устремління чи внутрішні імпульси особистості не збігаються з тим, що вважається прийнятним або схвалюваним у суспільстві. Така розбіжність призводить до внутрішнього конфлікту між автентичним прагненням та необхідністю відповідати зовнішнім очікуванням [6].

По-друге, в людині можуть одночасно співіснувати різні, а часом і суперечливі, мотиви, інтереси та потреби. Ці внутрішні сили не завжди гармонійно узгоджуються, що змушує людину обирати між, наприклад, власними бажаннями і моральними переконаннями або між особистими інтересами та добробутом колективу [8].

По-третє, є конфлікти між соціальними ролями. Людина, виконуючи одночасно декілька суспільних ролей, зіштовхується з різними, а іноді і взаємовиключними, очікуваннями. Наприклад, якщо бути водночас ефективним працівником і турботливим батьком або матір'ю це може викликати емоційне напруження, що переходить у внутрішній дисбаланс [7].

По-четверте, протиріччя між особистими переконаннями та панівними соціальними цінностями. У ситуаціях, коли зовнішні норми вступають у протиріччя з внутрішніми моральними принципами, виникає глибоке внутрішнє напруження. Людина змушена переосмислювати свою позицію, балансує між вірністю собі та вимогами середовища [3].

В умовах повномасштабної війни переживання молоді стають особливо складними та багатовимірними. Спробуємо узагальнити ключові аспекти внутрішньоособистісного конфлікту в цій віковій групі через стислу порівняльну характеристику (табл. 1).

Таблиця 1

**Внутрішньоособистісний конфлікт молоді та шляхи
подолання**

Протиріччя	Прояв	Психоемоційні наслідки	Можливі шляхи подолання
Між потребами та соціальними нормами [6].	Бажання виїхати або займатися власною справою суперечить очікуванням щодо жертовності та служіння суспільству. Таке протиріччя може трансформуватись у	Відчуття провини, сорому, внутрішнього роздвоєння.	Самосприйняття й саморефлексія: усвідомлення власних потреб і прав на особисті рішення [6].

Протиріччя	Прояв	Психоемоційні наслідки	Можливі шляхи подолання
	виражений конфлікт.		
Між суперечливими мотивами, інтересами та потребами [8].	Одночасна потреба у стабільності та реалізації себе в умовах постійної нестабільності.	Хронічна тривога, апатія, нерішучість.	Визначення пріоритетів, фокус на найбільш значущих цілях [3].
Між соціальними ролями [7].	Протиріччя між очікуванням бути успішним студентом, волонтером, сином/донькою, при емоційному виснаженні.	Емоційне вигорання, втрата ролі, криза ідентичності.	Делегування обов'язків, зменшення навантаження, переоцінка ролей.
Між особистими переконаннями та домінуючими цінностями суспільства [3].	Незгода з героїчним наративом чи мілітаризмом при водночас патріотичних почуттях.	Відчуття ізоляції, внутрішній розлад, розчарування.	Медитація, хобі, творчість, фізична активність [9], психотерапія.

Проаналізувавши представлену таблицю, можна сказати, що провідними факторами внутрішньоособистісних конфліктів є, насамперед, невизначеність та загроза життю, а також необхідність ухвалювати важливі рішення. У кожному з виявлених протиріч

важливу роль відіграє внутрішній вибір між відповідністю зовнішнім вимогам і збереженням внутрішньої цілісності. Подолання цих конфліктів можливе через глибоке усвідомлення себе, рефлексію, визначення життєвих пріоритетів та професійну психологічну допомогу (за потреби).

Повномасштабна війна стала викликом не лише для матеріального виживання української молоді, а й для її психологічної цілісності. Молодість – це період формування, самопізнання, мрій та планування майбутнього. Проте сьогодні ці природні процеси трансформуються під тиском постійної невизначеності, втрат, соціального тиску та внутрішніх протиріч. Варто наголосити, навіть у часи кризи молодь здатна шукати внутрішні опори через творчість, волонтерство, комунікацію, малі радості щоденного буття. Особливої цінності набуває підтримка, не лише професійна психологічна, а й емоційна, від друзів, родини чи спільнот. Найцікавіше ж полягає в тому, що попри всі труднощі, українська молодь виявляє феноменальну адаптивність і внутрішню стійкість, часом навіть не усвідомлюючи цього. І саме ця стійкість, можливо, найкраще свідчення сили покоління, яке дорослішає в найтемніші часи, щоб збудувати світло майбутнього.

Посилання:

1. Власенко І. А., Кутішенко В. П., Вінник Н. Д. Переживання внутрішньоособистісних конфліктів студентською молоддю в умовах війни в Україні. Габітус. 2023. Вип. 53. С. 57-62.
2. Каліщук С. М. Прикладні моделі психологічного супроводу особистості у кризі. Габітус. 2023. Вип. 46. С. 144–151.
3. Кононець М. О. Психологія конфлікту: комплекс навчально-методичного забезпечення підготовки бакалаврів всіх

спеціальностей. Київ : НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського», 2017. 48 с.

4. Маланьїна Т. М. Проблема внутрішньоособистісного конфлікту у психології. Вісник з психології і соціальної педагогіки : зб. наук. праць. 2010. № 2. С. 12–24.

5. Єременко Л. В. Конфліктологія: навчальний посібник. Мелітополь : ФОП Однорог Т. В., 2018. 219 с.

6. Партико Н. В. Основи конфліктології. Навчальний посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2021. 156 с.

7. Петрінко В. С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с.

8. Попелюшко Р. П. особливості виникнення та подолання внутрішньоособистісного конфлікту. Теорія модернізації в контексті сучасної світової науки : матеріали І Міжнародної наукової конференції. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2023. С. 219-221.

9. Ложкін Г. В., Повякель Н. І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: навчальний посібник. Київ : ВД «Професіонал», 2006. 416 с.

Ганна Коваль,
професор кафедри
публічного управління та адміністрування
Державного університету економіки і технологій,
д.н. держуправління, професор,
ORCID: 0000-0001-5317-6876
e-mail: koval.gv@ukr.net

Влада Анзіна,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Право»
Державний університет економіки і технологій
e-mail: anzina_vv_24049@kneu.dp.ua

Жінки, які боролися за Україну

Історія України насичена боротьбою за незалежність, суверенітет та право на власну ідентичність. У цьому контексті роль жінок завжди була надзвичайно важливою, хоча її часто залишали поза увагою. Жінки України – не лише супутниці та матері, а й активні учасниці численних подій, що визначали долю нації в різні епохи. Їхній внесок у збереження і відновлення державності, захист рідної землі та культурних цінностей є надзвичайно вагомим і заслуговує на глибокий аналіз та визнання.

Це дослідження присвячено історично затвердженим персоналіям, які у переломні моменти української історії проявили мужність, рішучість і незламний дух. Від Першої світової війни, коли почали формуватися основи національної свідомості, до Другої світової війни, де жінки брали участь як у безпосередніх бойових діях, так і в організації опору окупантам, їхня роль неодноразово була вирішальною. Не менш важливим є період

сталінських репресій та переслідувань, коли сміливість і стійкість українських жінок дозволяла зберегти націю у найтяжчі часи. І нарешті, сучасний етап, коли військові дії знову поставили під загрозу мирне життя, також став свідченням того, що жінки залишаються символом непохитного спротиву та надії.

Вивчення історичних документів та свідчень очевидців надає можливість представити об'єктивний та всебічний портрет жінок, які боролися за Україну в різних історичних епохах. Такий аналіз дозволить не лише зберегти пам'ять про їхні заслуги, а й надихнути сучасників на нові звершення у боротьбі за правду та волю.

Перша світова війна (1914–1918) стала не лише глобальним військовим конфліктом, а й періодом активного формування національних рухів, зокрема й українського. Саме в цей період почалося формування українських військових підрозділів. Одним із найвідоміших став Легіон Українських січових стрільців (УСС). І хоча військова справа традиційно вважалася чоловічою, жінки також зробили вагомий внесок у боротьбу за українську незалежність.

Однією з найвідоміших постатей цього періоду є **Олена Степанів**, яка була активною учасницею українського національного руху, зокрема, членкинею молодіжних патріотичних організацій «Сокіл-Батько» і «Пласт», що готували молодь до фізичної та військової підготовки. В 1914 році Олена Степанів добровільно вступила до лав Легіону УСС. Вона – перша жінка-офіцер в українській історії та видатна хорунжа. За свою мужність отримала високі військові нагороди від австро-угорської влади. Про Олену Степанів складали пісні, а вороги боялися й охороняли її з особливою пильністю.

Олена пройшла найтяжчі бої австрійсько-російського фронту, була поранена та 10 років провела в мордовських таборах, однак

після звільнення не припинила боротьбу за незалежність України. Ця жінка розгромлювала не тільки ворогів, а й усі стереотипи про «слабку стать» [1].

Крім Олени Степанів, у Легіоні УСС служили й інші жінки, серед яких **Софія Галечко**. Історія Софії Галечко – це історія українки, яка мала сміливість на початку XX століття відмовитись від звичних гендерних ролей та здобути нову рису – національну. Вона була розвідницею, стрільчицею, четаркою, брала участь у боях в Карпатах за гору Маківку та виявила надзвичайну відвагу. Двічі нагороджена срібною «Медаллю за хоробрість» [2]. Однак, за однією з версій, через тяжкі умови війни та особисті труднощі Софія Галечко у 1918 році вкоротила собі віку.

Окрім жінок-військових, величезний внесок у боротьбу за Україну зробили ті, хто працював у медичних загонах. Санітарні служби Легіону УСС склалися переважно з жінок-добровольць, які рятували життя пораненим, часто під обстрілами. Вони працювали у важких умовах, нерідко без належних медикаментів та обладнання, проте їхня самопожертва дозволила врятувати сотні життів.

Ольга Басараб відіграла важливу роль у медичному забезпеченні українського війська. Вона була активною діячкою українського визвольного руху, займалася допомогою пораненим, працювала у благодійних організаціях та підтримувала українських військовополонених. У 1917 році Ольга була нагороджена срібною медаллю Червоного Хреста з військовим відзначенням [3].

Катерина Зарицька, яка в майбутньому відіграє важливу роль у діяльності ОУН-УПА, також служила санітаркою та ризикувала власним життям, рятуючи поранених.

Окрім цього українки виконували функції розвідниць і зв'язкових, передаючи важливу інформацію українському

підпіллю. Їхня діяльність була надзвичайно небезпечною: у разі викриття їх могли стратити як шпигунок. Однією з таких жінок була **Марія Бачинська**, яка здійснювала сміливі рейди на окупованій території, передаючи цінну інформацію українському командуванню.

Перша світова війна спричинила активізацію українського жіночого руху. В умовах, коли багато чоловіків були мобілізовані або загинули, жінки брали на себе організаційні функції в громадському житті. Вони надавали допомогу військовим, збирали кошти для поранених, підтримували родини загиблих тощо. Однією з ключових жіночих організацій того часу був «Союз українок», який відіграв важливу роль у формуванні української національної свідомості та сприяв залученню жінок до активної суспільно-політичної діяльності. Значну роль у просвітницькій роботі відіграла **Мілена Рудницька**, яка хоч і діяла більше в політичному полі, все ж сприяла посиленню національної свідомості серед жінок та залученню їх до суспільної боротьби [4].

Перша світова війна стала для українок не тільки періодом випробувань, але й часом емансипації. Вони довели, що можуть не лише доглядати за пораненими чи підтримувати тил, а й брати активну участь у бойових діях, займатися розвідкою, організовувати допомогу та працювати на рівні з чоловіками.

Період Другої світової війни став для українського народу часом важких випробувань, але водночас і демонстрацією неймовірної мужності. Українські жінки виявили відвагу, хоробрість та героїзм, беручи участь у підпільній діяльності, розвідці, рятуючи поранених. Вони воювали на передовій як снайперки, керували літаками, були розвідницями. Їхній внесок у визвольну боротьбу був неоцінним.

Серед найвідоміших прикладів видатних жінок на фронті Другої світової були снайперки, які своїм влучним прицілом ставили під сумнів силу ворога. Однією з найяскравіших постатей цього періоду стала **Людмила Павличенко**, яка в 1941 добровільно пішла на фронт і завдяки винятковій точності свого прицілу здобула 309 підтверджених вбивств ворогів. Увійшла в історію як одна з найрезультативніших снайперок. Її бойова майстерність, психологічна стійкість та незламний дух стали символом мужності і професіоналізму [5].

Жінки також брали активну участь у повітряних боях, виконуючи роль льотчинь, які з ризиком для життя долали відстані в небесних просторах, забезпечуючи повітряну підтримку та транспортування вантажів і поранених. Також їх залучали до роботи в спеціальних підрозділах, де вони виконували завдання зв'язківців, розвідниць і операторок зв'язку. Їхня здатність оперативно передавати інформацію, координувати дії та організовувати бойові операції ставала вирішальним фактором у багатьох битвах.

Не варто забувати і про тих жінок, які працювали в медичних службах на передовій. Вони, надаючи допомогу пораненим, рятували життя солдатів, що дозволяло бойовим частинам залишатися у боєздатному стані навіть у найскладніших умовах війни. Їхня робота була невід'ємною частиною військової машини, адже кожна хвилина допомоги могла змінити хід подій на полі бою.

Серед них **Галина Кузьменко**, яка працювала медсестрою та розвідницею в підпіллі ОУН. Ризикуючи життям, вона допомагала пораненим повстанцям, одночасно виконуючи складні розвідувальні завдання. Її діяльність дозволяла уникати репресій багатьом родинам, а передана нею інформація часто мала вирішальне значення для українських підпільників [6].

Таким чином, окрім безпосередньої участі у бойових діях, багато жінок активно долучалися до підпільної діяльності, займаючись організацією опору, культурною та політичною роботою.

Олена Теліга – яскрава представниця українського визвольного руху в роки Другої світової війни. Ще у юності Олена відчувала тягар національного поневолення і присвятила своє життя боротьбі за свободу України. Вона стала членкинею Організації українських націоналістів, а згодом – однією з провідних діячок цієї організації. У 1941 році вона прибула до окупованого нацистами Києва, де очолила культурно-просвітницький відділ. Теліга О. організувала культурні заходи, підтримувала українську інтелігенцію і редагувала журнал «Літаври», в якому закликала до національної єдності. Її діяльність привернула увагу гестапо. У лютому 1942 року Телігу заарештували разом із чоловіком Михайлом. Вони були розстріляні в Бабиному Яру, залишивши по собі приклад незламної боротьби за ідеали незалежної України [7].

Ярослава Стецько – ще одна визначна постать. Її життя було пов'язане з національно-визвольним рухом, до якого вона долучилася у юному віці. Як членкиня ОУН, вона виконувала важливі політичні та організаційні завдання, займаючись зв'язками з іншими європейськими рухами опору. Після війни Ярослава продовжила боротися за українську справу, живучи в еміграції. Вона стала однією з провідних діячок Антибільшовицького блоку народів, до кінця свого життя віддано працювала над поширенням ідей незалежності України [8].

Таким чином, внесок українських жінок у Другу світову війну був надзвичайно багатограним. Вони діяли сміливо і самовіддано, виконуючи як організаційні, так і гуманітарні завдання. Їхня боротьба стала свідченням величезної сили духу українського

народу і залишила глибокий слід в історії визвольного руху. Життя цих жінок – це не лише історія про жертвність, але й про неймовірну віру в майбутнє своєї країни.

Після Другої світової війни багато жінок, які боролися за Україну, стали жертвами сталінських репресій. Система радянської влади, прагнучи знищити будь-які ознаки національного опору, безжально вражала тих, хто навіть в минулому ризикував своїм життям на передовій або в підпільних організаціях. Українки, які колись були символом мужності та патріотизму, опинилися в лабіринті сталінського режиму, де кожна їх дія, кожне слово сприймали як зраду державі. Вони звинувачувалися в антирадянській діяльності, контрреволюційних змовах і зраді, причому докази майже завжди були сфабрикованими, а зізнання отриманими під тиском жорстоких допитів. Жінки, які боролися на передовій, змушені були боротися і в судових залах, де безжалісно виносили вироки, призначали довготривалі терміни ув'язнення, заслання до таборів або навіть розстріл.

Наприклад, **Катерина Зарицька**, про яку вже йшла мова, була однією з найяскравіших представниць українського підпільного руху, учасниця ОУН та зв'язкова УПА. Вона координувала передачу розвідувальної інформації, організовувала схованки для поранених бійців і забезпечувала безпеку провідників. У 1947 році її заарештували органи НКВС. Катерина була засуджена до тривалого ув'язнення в таборах ГУЛАГу, де попри суворі умови продовжувала боротися за збереження українського духу серед в'язнів [9].

Галина Дидик – ще одна знакова постать визвольного руху, розвідниця та довірена особа Романа Шухевича. Вона брала участь у забезпеченні діяльності підпільної мережі УПА. Після арешту у 1950-х роках її піддали жорстоким допитам і катуванням, однак

Галина зберегла вірність ідеям боротьби. Засуджена до заслання в Сибір, вона залишилася символом витримки та відданості [10].

Ірина Сеник – поетеса, медсестра УПА та активна діячка ОУН. Її заарештували за підпільну діяльність і відправили до таборів ГУЛАГу. Там Ірина продовжувала писати поезії, підтримуючи моральний дух ув'язнених. Вона провела за ґратами понад 30 років, але її творчість і боротьба залишили глибокий слід в історії [11].

Сталінські репресії впливали не лише на окремих осіб, а й на їхні родини та суспільство. Імена жінок-націоналісток свідомо стиралися з історії через знищення документів. Їхній героїзм довго замовчували, а режим жорстоко карав навіть після війни. Сьогодні їхній подвиг надихає нові покоління у боротьбі за правду й справедливість.

Сучасна війна в Україні, яка почалася у 2014 році після російської агресії та набрала обертів з моменту повномасштабного вторгнення у 2022 році, стала сторінкою героїзму для багатьох українських жінок. Вони активно долучаються до захисту своєї країни в найрізноманітніших ролях: як військові, волонтерки, медики, журналістки та активістки. Ці жінки не лише демонструють виняткову мужність, а й змінюють уявлення про роль жінок у війні.

Багато з них пройшли через суворе навчання та підготовку, щоб у реальних бойових умовах ефективно виконувати свої обов'язки. Так, жінки-снайперки знищують ворога, рятуючи побратимів, медики на передовій надають допомогу, а волонтерки забезпечують логістику та підтримку. Їхній внесок у боротьбу неоціненний.

Особисті історії жінок-учасниць війни надихають та кидають виклик стереотипам. Так, **Яна Червона ("Відьма")** – волонтерка, парамедик і воїн. У 2014 році Яна залишила мирне життя і

долучилася до батальйону добровольців. Вона служила на передовій, забезпечуючи бойові підрозділи необхідним спорядженням і самотужки виконуючи бойові завдання. Її відважність і почуття гумору стали підтримкою для багатьох побратимів. Яна загинула у 2019 році внаслідок обстрілу на Донбасі, але її образ залишається символом жіночої відваги [12].

Катерина Поліщук ("Пташка") – парамедик, яка стала відомою під час оборони "Азовсталі" в Маріуполі. Катерина, перебуваючи під постійними обстрілами, надавала медичну допомогу пораненим і підтримувала бойовий дух захисників. Її пісні, виконані в бомбосховищах "Азовсталі", стали символом незламності. Після полону її історія надихнула мільйони українців [13].

Валерія Бурлакова – військова кореспондентка та боєць. Після початку війни Валерія покинула журналістську кар'єру, щоб долучитися до добровольчих підрозділів. Її репортажі, зібрані безпосередньо з передової, допомагають світу зрозуміти реалії сучасного конфлікту, передаючи історії про мужність, трагедії та надію українських захисників. Валерія стала важливим голосом, який відкриває правду про події на фронті [14].

Катерина Ступницька – медикіня-сержантка з початку повномасштабного вторгнення була в самому епіцентрі боїв на Київщині. У важких умовах постійних обстрілів вона організовувала надання невідкладної медичної допомоги, рятуючи життя поранених солдатів. Її спокій, професіоналізм і здатність зберігати людяність у найекстремальніших ситуаціях стали яскравим прикладом для тих, хто підтримує українську армію. Катерина загинула 10 березня 2022-го, коли на Київщині тривали

важкі бої за визволення селища Макарів, через яке ворог мав намір прорватись до столиці [15].

Крім цих відомих постатей, існує безліч інших жінок, чії імена поки що залишаються маловідомими, але чії дії мають величезне значення для захисту України. Вони воюють, рятують, волонтерять, проявляючи відвагу й відданість. Їхній героїзм єднає українців у боротьбі за свободу та стає частиною історії.

Отже, жінки, які боролися за Україну, – це не просто сторінки історії, це символи незламності, відваги та відданості ідеалам свободи та незалежності. Їхній внесок у боротьбу за волю України охоплює різні епохи, від перших світових конфліктів минулого століття до сучасної війни, що триває на нашій землі.

Кожен період знаменувався унікальними випробуваннями, на які українські жінки відповідали надзвичайною силою духу та непохитністю. У роки Першої світової війни жінки проявили себе як віддані патріотки, які не лише підтримували армію в тилу, а й безпосередньо брали участь у бойових діях в лавах Легіону Українських січових стрільців. Друга світова війна принесла нові виклики, і знову українські жінки виявили надзвичайну стійкість. Вони боролися як у складі радянської армії, так і в підпіллі УПА. Їхній героїзм допоміг зберегти та передати ідею незалежності наступним поколінням, навіть попри жорстокі переслідування і втрати після війни. Сталінські репресії стали трагічною сторінкою для українських жінок. Вони піддавалися арештам, депортаціям, тортурам і тривалим ув'язненням за свою боротьбу за ідеали свободи. Їхня мужність у в'язницях, таборах, засланні стала проявом незламності українського духу. Жінки не лише зберігали свою віру в незалежність, але й виховували нові покоління борців за Україну навіть у найважчих умовах.

Сучасна війна, що триває в Україні з 2014 року, продовжує демонструвати безпрецедентну роль жінок у боротьбі за Батьківщину. Жінки сучасної війни стали новим уособленням сили й незламності, а їхній героїзм надихає не лише Україну, але й увесь світ.

Усі ці епохи об'єднує одне: жінки завжди були та залишаються невід'ємною частиною боротьби за незалежність України. Їхня відданість, самопожертва та вміння тримати удар у найскладніших умовах доводять, що боротьба за свободу — це не лише справа армій чи політичних лідерів, але й щоденна праця кожної, хто вірить у майбутнє своєї країни. Вони показали, що боротьба — це не тільки поле бою, а й збереження людяності, культури, традицій та національної ідентичності.

Жінки, які боролися за Україну, є джерелом натхнення для сучасних і майбутніх поколінь. Їхній подвиг нагадує, що свобода й незалежність не здобуваються легко, але за них варто боротися до останнього. Українки стали символом того, що сила народу полягає не лише в мужності чоловіків, але й у стійкості жінок, які борються за майбутнє своїх дітей, за мирне небо над головою та за право бути вільними на своїй землі. Їхній внесок є безцінним і назавжди залишиться у вдячній пам'яті нації.

Посилання:

1. Перша офіцерка в українській історії: 8 маловідомих фактів про Олену Степанів. ШоТам. URL: <https://shotam.info/persha-ofitserka-v-ukrainskiy-istorii-8-malovidomykh-faktiv-pro-olenu-stepaniv/> (дата звернення: 17.03.2025).
2. Софія Галечко [Галечко] (1891-1918) : українка в лавах Січових стрільців. Національна історична бібліотека України.

URL: <https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/414/> (дата звернення: 17.03.2025).

3. Ольга Михайлівна Басараб (Левицька). Національна історична бібліотека України. URL: <https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/781/> (дата звернення: 17.03.2025).

4. Мілена Рудницька – гідна донька великої культурної Нації. УКРАЇНСЬКИЙ ІНТЕРЕС. URL: <https://uain.press/blogs/milena-rudnitska-gidna-donka-velikoyi-kulturnoyi-natsiyi-1293942> (дата звернення: 17.03.2025).

5. Людмила Павличенко – “леді смерть” зі снайперською гвинтівкою. УКРАЇНСЬКИЙ ІНТЕРЕС. URL: <https://uain.press/blogs/lyudmyla-pavlychenko-ledi-smert-zi-snajperskoyu-gvyntivkoju-1059207> (дата звернення: 17.03.2025).

6. Українці проти нацизму: 10 історій про співвітчизників — героїв 7 армій. Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2015/04/28/148161/> (дата звернення: 17.03.2025).

7. Теліга Олена Іванівна. Життя та творчість. УкрЛіб. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/bio/printit.php?tid=1689> (дата звернення: 18.03.2025).

8. «Справа всього життя»: до сторіччя з дня народження Слави Стецько. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/sprava-vsogo-zhyttya-do-storichchya-z-dnya-narodzhennya-slavy-stecko> (дата звернення: 18.03.2025).

9. 1914 - народилася Катерина Зарицька "Монета", діячка ОУН. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lystopad/3/1914-narodylasya-kateryna-zarytska-moneta-diyachka-oun> (дата звернення: 18.03.2025).

10. ГАЛИНА ДИДИК. Просвітниця і Берегиня Романа Шухевича. УКРАЇНСЬКА ПРАВДА. URL:<https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/643d38024c0ad/> (дата звернення: 18.03.2025).
11. 1926 – народилася Ірина Сенік, поетеса, громадська діячка. Український інститут національної пам'яті. URL:<https://www.uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/cherven/8/1926-narodylasya-iryna-senyk-poetesagromadska-diyachka> (дата звернення: 18.03.2025).
12. Яна Червона – історія загиблої волонтерки та кулеметниці. BBC NEWS УКРАЇНА. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47799248> (дата звернення: 18.03.2025).
13. "Народжена для війни". Як зараз живе і чим займається "Пташка" з Азовсталі. РБК – УКРАЇНА. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/narodzhena-viyni-de-zaraz-i-k-zhive-ptashka-1730737527.html> (дата звернення: 18.03.2025).
14. «Я б дуже хотіла бути там, де мені зараз не соромно бути, - на фронті», - ветеранка Валерія Бурлакова. Sestry. URL:<https://www.sestry.eu/statti/ya-b-duzhe-hotila-buti-tam-de-meni-zaraz-ne-soromno-buti-na-fronti-veteranka-valeriya-burlakova> (дата звернення: 18.03.2025).
15. Загиблі у війні Росії проти України. МЕМОРІАЛ. Платформа пам'яті. – URL:<https://www.victims.memorial/people/katerina-stupnitska> (дата звернення: 18.03.2025).

Валентина Проценко,
викладач української мови та літератури
ВСП «Технологічний фаховий коледж
Державного університету економіки і технологій»
e-mail: roctanci59@gmail.com

Перемагає той, хто пам'ятає

*«Україна — це ексклюзив. По ній пройшли всі катки історії.
На ній відпрацьовані всі види випробувань.
Вона загартована найвищим гартom»
(Ліна Костенко)*

У сучасному світі найновіших розробок і найсучасніших технологій ми помічаємо, що наша пам'ять намагається «розсортувати» інформацію на важливу і не дуже. Ми багато чим цікавимося із сучасного життя але, на жаль, досить рідко переважна більшість із нас досліджує історію свого краю (міста чи села, де народилися ми чи наші батьки), про історію свого роду багато хто взагалі майже нічого не чув.

Метою цієї невеликої роботи є бажання привернути увагу кожного до подій, які значною мірою вплинули на формування нас як народу і нації. Не можна забувати і про історію свого роду, який є дрібненькою, але надзвичайно важливою складовою історії нашої України.

Звернімося до словників і ще раз пригадаймо визначення понять «історія», «етнос» і «нація». Адже на тлі останніх буремних і трагічних подій у нашій країні все більше людей цікавляться ними.

Історія (від грец. *ιστορία* — розповідь про минулі події, знання, дослідження) — наука, що на підставі матеріальних і

писемних пам'яток минулих подій вивчає конкретні прояви історичного процесу, зародження та всебічний розвиток людства [1, с. 51].

Ми знаємо, що ще в античні часи люди намагалися зберегти і передати майбутнім поколінням знання про події та відомих особистостей, які в більшій чи меншій мірі вплинули на перебіг цих подій. Значно пізніше Леопольд фон Ранке розробив методологію сучасної історіографії, засновану на абсолютизації архівних джерел.

Як бачимо, увесь цивілізований світ намагається зберігати і досліджувати власну історію. Тому не можна не згадати про те, що автором одного з перших підручників історії України був Михайло Грушевський. Науковий доробок Михайла Грушевського складають понад дві тисячі праць. Чільне місце серед них посідає «Історія України-Руси» в десяти томах. Завдяки М. Грушевському сформувалося бачення окремої від історії інших народів української національної історії. Предмет історія України з'явився в 1917р.

Саме у 1917 році на місці південно-західних губерній Російської імперії народилася Українська Народна Республіка, яка контролювала території центральної, східної та південної України і встановила дипломатичні відносини з понад двадцятьма країнами світу. Але це не могло задовольнити більшовицький уряд, який став на чолі нової імперії – СРСР. І в результаті кровопролиття і домовленостей УНР припинила своє існування у 1921 році [3, с. 730]

«Історія летить невинним маховим колесом» (Гнат Хоткевич).

Чи усвідомлювали мої предки, які жили в той час на території теперішньої Чернігівської та Сумської областей, себе частинкою українського народу? Мені здається – ні. Вони знали, що є мешканцями того чи іншого села, православними християнами,

землеробами з діда-прадіда ...На мою непрофесійну думку, яка підкріплюється думками сучасних істориків, їх можна ідентифікувати як частину етносу.

Етнос (від дав. -гр. ἔθνος — «народ») — стійке соціальне угруповання людей, що виникло упродовж тривалого історичного розвитку на певній території, де люди мають власну біологічну складову (раса, спільне походження), мову, культуру, усвідомлення власної єдності та відмінності від інших етносів [2. с.130]

Це значно пізніше ми стали усвідомлювати себе українцями. Але наскільки ж дорогу ціну ми заплатили і продовжуємо платити за це усвідомлення.

Формуванню українського народу як нації не лише у минулому, а і в сьогоденні хочеться приділити особливу увагу на сторінках цієї роботи.

Із розповідей моєї бабусі Вовкули Анастасії Онисимівни (1907 р.н.) я безліч разів чула, як вони жили одноосібно на невеликому хуторі, мали власну землю і декілька гектарів лісу, чимало худоби і власний ставок з млином...Здавалося, усі бурі і лихоліття були десь і не повинні були зачепити простих землеробів. Але пролунало страшне слово «колективізація» - частина політики розкуркулення в СРСР, яка кривавим терором пройшла в період між 1928-1933 роками. Почали створюватися колективні господарства на основі заможних селянських дворів. Як можна забути сотні тисяч чи навіть більше землеробів-трудолюбів, які були нещадно винищені або вислані до далекого Сибіру в ті роки? Серед них був мій дідусь Вовкула Василь Васильович 1902 р.н., який не бажав добровільно вступати до колгоспу і віддавати все, що наживалося віками чесним роботящим родом. Улітку 1931 року після чергової «розмови» із активістами-комуністами с. Алтинівки (нині Кролевецький р-н Сумської обл.) його було посаджено до льоху під варту. За дві доби

він захворів на пневмонію і помер менше ніж за тиждень у віці 29 років. Моя бабуся, маючи двох малих дітей, дала згоду на «добровільний» вступ до колгоспу і передала туди майже всю землю, худобу і реманент. Про звірства активістів-комуністів у ті страшні часи місцевий краєзнавець Іван Боровик написав книгу «Алтинівка у вирі століть». За словами очевидців, за постійну незгоду з рішеннями правління колгоспу у декількох селян згоріли хати, врятувати майже нічого не було можливості, бо траплялося це виключно вночі, а хати були криті соломою, тож виносили дітей а не хатні начиння [4. с. 264] А особливо непокірних просто фізично винищували – старі люди розповідали, як ходили по хатах активісти із «комісаром», забирали чоловіків і вивозили у глинище – невеличкий кар'єр за селом, де копали глину для господарчих потреб. Звідти забрані не поверталися, і лише за кілька днів рідним дозволяли забрати тіла для поховання [4. с.287] Цього страшного року народився мій батько Вовкула Іван Васильович. Тільки завдяки неймовірним зусиллям моєї бабусі родина змогла вижити у ці страшні часи (про юшку із лободи і молодої кропиви пам'ятають усі мої рідні). Про жахіття 1932-1933 років багато написано у вищезгаданій книзі [4. с.305-487]

На мою суб'єктивну думку активне формування сучасної української нації відбулося на межі XIX-XX століття. Саме тоді досить велика частина мешканців Наддніпрянщини, Галичини, Закарпаття, Буковини, які багато років жили у різних державах, стали усвідомлювати себе українцями. Цьому значною мірою сприяв розвиток освіти, літературні видання українською мовою, яка пережила безліч заборон – Валуєвський циркуляр і Емський указ найвідоміші з них.

А скільки подібних заборон було у значно пізніші часи. Не можна не згадати рух шістдесятників – це загальновідома назва

української інтелігенції із яскраво вираженою громадянською позицією. Вони намагалися відстоювати українську мову і культуру, прагнули виходу за рамки соцреалізму, демократизації суспільно-політичного життя. Поети Василь Симоненко, Микола Вінграновський, Ліна Костенко і Василь Стус, Дмитро Павличко, Іван Драч, прозаїки Григор Тютюнник, Валерій Шевчук і багато інших. Вони намагалися відроджувати національну свідомість.

НАЦІЯ (лат. *natio* — плем'я, народ) — спільність людей, об'єднаних, незалежно від їхнього етнічного походження, політичними інтересами, усвідомленням своєї спільності на певній території (землі) з певною державною організацією (суверенітетом), єдиним громадянством, юридичними правами та обов'язками. Цій спільноті характерна низка специфічних, притаманних саме їй ознак, а її члени виявляють почуття солідарності між собою.

Важливі ознаки нації:

- особливий менталітет, характер,
- історична пам'ять,
- міфологія (архаїчна культурна спадщина),
- духовні та політичні традиції,
- мова (див. Рідна мова, Національна мова) [2. с. 233].

Німецький мислитель XVIII ст. Георг Гегель із сумом зазначав: «Досвід та історія навчають, що народи й уряди нічого не навчилися з історії і не діяли згідно зі знаннями, які могли з неї здобути».

На превеликий жаль, ми вкотре переконалися у справедливості цих слів. Ціною величезних жертв українці почали усвідомлювати себе як націю і народ, який споконвіку живе на цій землі.

Кривава бійня у самому центрі Європи змусила багато народів і урядів замислитися над тим, хто може бути наступним. На жаль,

далеко не всі це розуміють у багатьох країнах світу. Нас українізували найжорстокішими і найстрашнішими методами. Як ми бачимо – це абсолютно протилежне тому, чого очікували наші східний сусід Російська Федерація. Велика кривава імперія продовжує жити на її теренах і продовжує нищити усе і всіх, хто має національну гордість і гідність.

Завершити хоче словами українського поета Василя Стуса:

Ви, байстрюки катів осатанілих,

Не забувайте, виродки, ніде:

Народ мій є! В його волячих жилах

Козацька кров клекоче і гуде!

Посилання:

1. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. С. 51.

2. Енциклопедія Сучасної України

URL: <https://esu.com.ua/article-12823>

3. В. Солдатенко. Українська Народна Республіка // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 730 с. Боровик І. Алтинівка у вирі століть. Ніжин: ПП М. Лисенко, 2016. 616 с.

Анатолій Русначенко,
доктор історичних наук, доцент
кафедри державно-правових і
гуманітарних наук
Таврійський національний університет
ім. В. Вернадського
e-mail: rusnachenko.anatolii@tnu.edu.ua

Концепція тоталітаризму для дослідження совєтського суспільства в цілому і УРСР зокрема

В цьому тексті спробує коротко розглянути основні концепції тоталітаризму і їхню придатність до висвітлення історії СРСР і УРСР (пишу так, як найчастіше, останні звалися в ту епоху).

В більшості випадків згадується, що першими, хто виклав цю концепцію, є Карл Фрідріх і Збігнев Бжезінський. Але, на ділі, оцінка цього суспільства як тоталітарного висвітлювалася й раніше. Зокрема, слід згадати, що італійське суспільство часів Беніто Муссоліні теж окреслювалося як тоталітарне. Тож італійські фашисти вживали цей термін - тоталітаризм - відкрито. Якщо бути точним, то вперше цей термін вжив Джіованні Амендола в газеті Il Mondo 12 травня 1923 р.[1]. Інші внески до даної концепції зробили критики сталінізму з числа колишніх видних діячів більшовиків: зокрема, Християн Раковський, Лев Троцький, а також західні соціал-демократи. Вони критикували більшовицький режим, який утвердився в ССРСР, як зовсім не соціалістичний, як утвердження нової бюрократичної машини.

Фрідріх фон Хайек, австрійський емігрант, розглядав цю концепцію з погляду економічного, насамперед, але й не тільки. В книзі «Дорога до рабства», опублікованій в США в 1944 р, Гаск

побачив коріння російського комунізму і німецького фашизму в загальноєвропейській тенденції лібералізму від XIX ст., як було заявлено в соціалістичній думці. Гаск вважав, що соціалісти не усвідомлюючи свого радикального концептуального розриву з ліберальною традицією, висунули плани, які вели до повного зруйнування найбільшого досягнення ери лібералізму - автономного індивидуума, який визначає своє власне життя відповідно до своїх власних ідей. За визначенням Гаска, цей ліберальний індивідуум не був позаісторичним творінням, а прийшов до життя в умовах змагальності вільного ринку, який і є гарантією існування лібералізму. Тому Гаск вважав, що віра в те, що соціалізм може принести свободу, була в соціалістів дійсною і щирою. Але те, що було обіцяно як «Дорога до Свободи», стало фактично «Великою Дорогою до Рабства» [2].

Сучасник Ф. Гаска, один з керівників українського визвольного руху 1940-х років, зокрема і на Закерзонні, Ярослав Старух вказував у статті «Упир фашизму», що досвід українського народу, який пережив два тоталітарних режими - німецький і большевицький, показує, що вони своєю практикою є повністю подібні і обидва належать до одного й того ж типу – фашистського [3]. Фашизм італійський, гітлерівський - німецький і большевизм - російський є однакові тоталітарні системи. Я. Старух підкреслював й особливість російського тоталітаризму - його доктрини інтернаціоналізму при сутнісному імперському характеру режиму [4].

В 1953 р. відбулася конференція з проблем тоталітаризму як такого. Відкриваючи її, відомий американський дипломат і політик Джордж Кеннон визначав тоталітарні режими як аморальне звершення того, що «принижене людство атакувало людську віру в себе», виказуючи тоталітарні схильності, які не були чужими

людській природі [5]. На цьому зібранні мова йшла і про советський терор.

Цілісній концепції тоталітаризму ми зобов'язані праці Карла Фрідріха «Тоталітаризм» (1954 р., США), праці «Тоталітарна диктатура і автократія», виданій у 1956 р. і написаній К. Фрідріхом вже зі З. Бжезінським. Основні риси тоталітарного суспільства К. Фрідріх вбачав у:

1). Офіційній ідеології, яка охоплювала всі сторони людського існування і яку кожен повинен був сповідувати.

2). Єдиній масовій партії, ієрархічно організованій, керованій, як правило, однією людиною і тісно пов'язаній з державною бюрократією.

3). Системі терористичного поліційного контролю, спрямованій не тільки проти ворогів режиму, але й проти довільно вибраних суспільних груп.

4). Монопольному контролю за засобами масової інформації, у тому числі, пресою, радіомовленням, кінематографом.

5). Монопольному контролю за всіма засобами збройної боротьби.

Звичайно, дану схему не слід розглядати як незмінну протягом всього часу існування режиму, це не «ідеальна модель», а просто добра модель, яка трохи розходилась з ідеальним прототипом. На даний час ця модель стала вже класичною для розгляду тоталітарного режиму в СРСР, але не тільки.

Емігрантка вже з Німеччини, (внаслідок утвердження нацизму в Німеччині) Ханна Арендт у своїй праці «Походження тоталітаризму» (1959 р., США) обґрунтувала думку, що в ХХ ст. склалась якісно нова, цілком унікальна форма деспотизму, заснована на масовій мобілізації, всеохоплюючому підпорядкуванні суспільства політико-ідеологічною владою. Найяскравішими

виявами, типовими прикладами таких форм деспотизму Арендт називала нацизм і комунізм. Вона дала своє визначення тоталітарному суспільству у третій частині своєї книги, яке не дуже відрізняється від визначення, яке дали попередні два автори:

1. Зосередження влади в руках лідера.
2. Заміна партійної системи масовим рухом.
3. Терор як механізм контролю.
4. Прогресуюча відміна людських прав і свобод.
5. Співіснування дійсної й удаваної влади.
6. Вживання пропаганди і освіти для індокринації.
7. Централізоване і державне управління економікою.
8. Застосування закону шляхом маніпуляцій з

законністю.

Бачимо спільність цих визначень у ролі партії, терорі, вживання ідеології на виправдання різної політики і контролю над економікою держави з попереднім визначенням. Разом з тим, Х. Арендт писала, що «тоталітарні рухи є масові організації атомізованих, ізольованих елементів». Але для них характерна цілковита лояльність індивідуальних членів». Того вимагають лідери тих партій, ще до того, як вони прийдуть до влади [6]. Маса вони намагаються завоювати пропагандою. Воля фюрера/вождя є найвищим законом в тоталітарній державі. А тоталітарні рухи можливі там, де є маси, які з тієї чи іншої причини набувають політичної організації [7]. Таке визначення, як бачимо, майже не відрізняється від характерних рис сучасної Росії. Арендт вбачала походження тоталітаризму і в імперіалізмі. Саме так називалася друга частина її книги «The Origins of Totalitarianism» [8].

Х. Арендт вивчала суть тоталітарного феномену, підкреслюючи близькість між нацистською Німеччиною й

Советським Союзом. Обидва режими прагнули побудувати безкласове суспільство.

Сучасник тієї епохи, який дотримувався лівих поглядів, історик Ерік Габсбаум називав німецький тоталітаризм фашистським, але не завжди відмічав різницю між політичними режимами Італії і Німеччини 1920-х-40-х років, хоч у визначенні Німеччини того часу писав про неї як «нацистська». Але він відмітив відсутність расизму спершу в італійському нацизмі. На думку Е. Габсбаума, фашизм має такі риси як: націоналізм, антикомунізм, анти-лібералізм та інші нефашистські елементи, які він поділяв з правими. На його думку, відмінність між фашистами і правими не-фашистами полягає в тому, що фашизм існує, завдяки мобілізації має знизу. «Фашизм славиться мобілізацією має і підтримується символічно у вигляді публічного театру-ходи Нюрнбергом, маршем з Пяцца у Венеції, дивлячись на Муссоліні, який жестикулює присутнім з балкону - навіть тоді, коли фашизм вже прийшов до влади. Так само діє й комуністичний рух. Фашисти є революціонерами контрреволюції», вважав історик [9].

Тому не дивно, що назва гітлерівської партії «Національно-Соціалістична Робітничая Партія», з модифікованим червоним стягом, встановленням гітлерівцями 1 Травня як свята в 1933 р. Власне, в час окупації гітлерівцями України, він (червоний прапор) вивішувався з німецьких установ, так що люди могли сприймати це факт як відсутність зміни влади. Така ілюзія виникала при перших поглядах на ці (гітлерівські) установи.

Згодом, десь в 1970-х, виникла інша концепція для пояснення явищ-феноменів, які відбувалися в країнах соціалізму і деспотизму. Ця концепція дістала назву «ревізіонізму». Школа «ревізіонізму» стверджувала, що соціалізм тримається на тому, що має масову підтримку. Щоправда, її дотримувалися тільки дослідники, які жили

на Заході. Учасники рухів Опору, національно-визвольних рухів, що існували в СРСР, були майже всі прибічниками тоталітарної моделі, коли необхідно було пояснення процесі, що відбувалися в країнах соціалістичного блоку. Мені вже доводилося подавати ці тексти і писати про це в попередніх працях [10].

Історики, так чи інакше, використовували ці концепції в 1950-80-х роках. Але прихильники ревізійністської концепції потерпіли крах з розпадом СРСР і соціалістичного блоку, бо виявилось, що тільки тоталітарна модель здатна була її не тільки використовувати, а й «розуміти». Не всі це погодилися визнати, зокрема відомий історик Стівен Коуен, автор біографії Ніколая Бухаріна. Дослідження феномену тоталітаризму в західній науці по війні, його застосування в політичній практиці, зокрема советологами, а потім ревізійністами цієї концепції здійснив Абот Глізон [11]. Навколо походження СРСР і витоків соціалістичного ладу, як відомо, відбулася низка наукових дискусій, зокрема і в середовищі колишніх ревізійністів.

В 2000-х роках концепція тоталітаризму продовжила існувати якості наукового знаряддя (прийому) для істориків (і політологів).

Так, Петер Грідер вважає, що необхідним є більш гнучкий прагматичний підхід до теорії тоталітаризму, виходячи з того, що обидва режими виглядають, як на його думку, політичними релігіями [12].

Британський історик Річард Саква переконує також, що характеристики, надані Фрідріхом, Бжезінським, Арендт, звичайно не характеризують всю советську систему, але підкреслюють якість політичних відносин між державою і суспільством [13]. Він додає, що советське суспільство не мало ефективної протидії проти державної арбітражної влади. В своїй праці він пояснює, вслід за Х.

Арендт, що вироблення політики в державі було не тільки централізовано, а й було таємницею для звичайних людей. Той самий Й. Сталін обманював суспільство, вживаючи різні теоретичні і теологічні елементи, щоб виправдати жертви і жорстокість. Партійна лінія могла бути зміненою тільки зі зміною лідера (вождя). Але ця зміна відбувалася за потреби безумовної і сліпої покірності суспільства.

Можуть мені зауважити, що Карл Маркс й інші теоретики революції до нього (Руссо, зокрема) не передбачали не лише масовий терор, а навіть тоталітарну державу. Можливо, тому, що виходили з деяких утопічних уявлень, а суспільство ще не дозріло до цього феномену.

Леонард Шاپіро, британський історик, вважав тоталітаризм «пост-демократичним феноменом», який з'являється в час націй і національних держав, появи масового суспільства, в час узаконення влади демократичними формулами, з іншими сторонами модерного віку, коли стає можливо технічно контролювати все суспільство і пронизувати його з пропагандою режиму і його терором [14]. Тож модерна тоталітарна держава не знає, практично, меж. Поява щонайменше трьох таких держав у світі і призвела до II Світової війни.

Лешек Колаковський визначав головні етапи сталінського тоталітаризму наступним чином. На першому з них основні форми представницької демократії були відкинута: парламент вибори, політичні партії, неконтрольована преса. На наступному етапі, який перетинається з попереднім і зветься «воєнним комунізмом», були встановлені заходи, які звалися тимчасовими, але, насправді, такими не були. Тобто: заборона вільної торгівлі, примусове вилучення «надлишків» з селян, пайки і норми споживання, обов'язкова праця. Це заходи були послаблені, відмінені тільки

тоді, коли стало видно, що вони ведуть до економічного краху країни в період НЕПу. Та й сам робітничий клас практично за роки «громадянської війни» майже зник. Третім етапом цієї моделі в СРСР автор вважав примусову колективізацію, яка тим самим нищила селян як окремий клас суспільства. Таким чином, вже в першій половині 1930-х років держава дістала змогу контролювати все економічне життя. Наступним етапом, вважав Л. Колаковський, було нищення через терор і репресії самої комуністичної партії. Внаслідок цих етапів чи стадій, держава підпорядкувала собі суспільство й підійшла досить близько до зразкової єдності, зцементоване партією і поліцією. Так було за Сталіна [15]. Не так багато змінилося і після нього, вважає цей автор. Залишається і автократія однієї персони у владі, яка таки перейшла від особистої тиранії до олігархії. Залишилося й загальне шпигунство в суспільстві, всемогутність ідеології. На думку цього ж автора, саме передбачення Маркса про чудову єдність людства і його міфологія про історичну привілейовану пролетарську свідомість разом відповідають за те, що вони перетворилися на ідеологію тоталітарного руху [16; 17].

Варто зазначити, що тоталітарна модель, так чи інакше, застосовується і сучасними українськими істориками при вивченні історії України (УРСР). Багато хто з них цією моделлю і обмежувався до початку російсько-української війни, навіть в академічних інститутах і з «високих кафедр» ще «вищих» університетів. Спробу подати ширший погляд на ці проблеми після статті для дискусії в «Українському історичному журналі» Станіслава Кульчицького в 2007 р. автором даного тексту, редакція відхилила. На тому дискусія й закінчилася. Все ж я таки її оприлюднив іншим способом, пішов далі в своїх академічних публікаціях і викладах. Мова, звичайно, йде про використання

також поряд з концепцією «тоталітаризму» концепції «імперії» для усвідомлення характеру СРСР і місця в ньому України. Власне, такий підхід до історії СРСР пояснює й нинішню російсько-українську війну. Бо ж як відомо з історії, імперії які розпадаються, завжди прагнуть відвоювати втрачені терени, особливо найцінніші. Так діяли ще в Римській імперії, в час розпаду європейських імперій, так діє і нинішня Росія, залишаючись у минулому, яке, звичайн, змальовується як прекрасна дійсність. Але інші концепції історії СРСР, їхня взаємодія на сьогодення – це вже таки інша історія...

Таким чином, вважаю, що концепція тоталітаризму досить повно описує суть політичної системи СРСР і спроби встановлення комунізму в різних країнах світу. Виклад її сторін був здійснений сучасниками й дослідниками цих явищ. Концепція значною мірою відображає дійсність, яка панувала в тих країнах, спроби поширити її за межі Європи. Звичайно, слід пам'ятати, що однією концепцією обмежуватись в таких викладах не слід.

Посилання:

1. Bruno Bongiovanni and John Rugman. "Totalitarianism the Word and Thing". In: Journal of Modern European History/ Zeitschrift für moderne europäische Geschichte / Revue d'histoire européenne contemporaine. Vol. 3, No. 1, 2005. P. 5-17.
2. Hayek F. A. The Road to Serfdom. The University of Chicago Press. 1994. P. 31.
3. Літопис УПА. Т.8. С.190. (В першому виданні Літопису УПА цей текст є польською мовою. Згодом віднайшовся й український примірник).

4. Див. аналіз його викладу у моїй: Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940- 1980-х років. К.: Видавничий дім «KM Academia», 1999. С. 85-87.
5. Totalitarianism. Proceedings of a Conference Held at the American Academy of Arts and Sciences, March 1953. Edited by: Carl J. Friedrich. Harvard University Press, 1954. P.17.
6. Carl J. Friedrich, Zbigniew Brzezinski. Totalitarian Dictatorship and Autocracy. New York: Frederick A. Praeger, 1956. P. 9-10.
7. Arendt, Hannah. The Origin of Totalitarianism. Cleveland and New York, Meridian Books. 1962. P. 323.
8. Там само. P. 311.
9. Arendt, Hannah. Imperialism. Part two of The Origin of Totalitarianism. New York and London, 1968.
10. Hobsbawn Eric. The Age of Extremes. A History of the World, 1914-1991. New York, Vintage book. 1994. P.117.
11. Див., наприклад: Русначенко Анатолій. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950—початок 1990-х років. К.: Видавництво ім. О. Теліги, 1998. С. 485-503; «Нариси новітньої історії України» в 5 кн. Київ, 2014-2015.
12. Abbott Gleason, Totalitarianism. The Inner History of the Cold War, New York, Oxford, Oxford University Press, 1995.
13. Див.: Peter Grieder, «In Defence of Totalitarianism Theory as a Tool of Historical Scholarship» in: Politics, religion and ideologies, 2007.
14. Sakwa, R. Soviet politics: In perspective. New York: Routledge, 2nd. ed. 1998.
15. Див. його виклади у: Leonardo Schapiro, Totalitarianism, New York: Praeger Publishers, Inc., 1972.

16. Leszek Kolakowski. «Marxist Roots of Stalinism»-In: Stalinism. Essays in history interpretation. Transaction Publisers. New Brunswick and London. 1999. P. 286-287.

17. Там само. P. 291.

Анна Мигуль,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Право»
Державний університет економіки і технологій
e-mail: myhul_av_24654@kneu.dp.ua,
Наук. керівник: **Оксана Теличко,**
к.ю.н., доцент,
зав кафедри права
Державного університету економіки і технологій
e-mail: telichko_oa@kneu.dp.ua

Циклічність історії «рашизму» як ідеологічної політики прояву росії в українських містах

Реалії сьогодення показують нам, що окрім всім вже відомих ідеологій таких, як: «шовінізм», «нацизм», «сталінізм», «фашизм» наприкінці XX століття з'явилась ще одна ідеологічна доктрина як «рашизм». Що ж ми розуміємо під «рашизмом»? В останній час науковці, зокрема пересічні українці все частіше і частіше звертаються до цього поняття.

«Рашизм» у науковому та політичному дискурсі використовується для опису сучасного тоталітарного режиму в російській федерації. Він поєднує в собі такі елементи як: агресивний націоналізм, імперіалізм та пропаганду війни та ненависті до інших народів. Означена політична ідеологія спрямована на цілковите знищення України як суверенної та незалежної держави та її пересічних громадян. Вона проявляється у масових злочинах проти цивільного населення України, придушенні культурної ідентичності, політиці етнічного очищення та геноциду.

Натомість українська вікіпедія визначає рашизм як поняття, складене із англійського слова “russia” та “фашизм” на позначення “політичної ідеології та соціальної практики владного режиму росії кінця XX — початку XXI століття”.

Серед характеристик, які пропонуються у Вікіпедії з посиланням на низку статей 2014, 2015 та 2020 років, виокремлюється особлива цивілізаційна місія росії, нетерпимість до інших культур, російське православ'я як моральна доктрина тощо. У свою чергу, на сторінці інформаційного агентства Міністерства оборони України можна знайти статтю від березня 2022 року, у якій “рашизм” описується автором статті “як прояв тваринності проти людства і людяності”, спираючись на “сильний культ особи, мілітаризм та тоталітаризм”.

Історія пам'ятає багато прикладів прояву агресії та людської жорстокості - різанина у гетьманській столиці Батурин, сталінські репресії та Великий терор, масові вбивства людей у Києві на початку XX століття, а ще Катинь, Кортеліси, Сребрениця та ін. На превеликий жаль, у XXI столітті знищення відбувається і в Україні. «Рашизм» ґрунтується на уяві керівної еліти росії про свою винятковість, «надлюдськість». Ідеологія рф спрямована на прагнення представити себе в якості «світового судді». Зверхнє, зневажливе ставлення до сучасних загальнолюдських принципів моральності та світового правопорядку, використання грубої воєнної сили має цілком фашистську сутність [1].

«Історія циклічна» - так можна сказати, коли аналізуєш всю історію росії (у будь-якому її історичному змісті). Адже ця держава знову і знову застосовує політику катувань, геноциду, зґвалтувань, руйнування культурної спадщини та інших злочинних дій проти людяності. Пригадаємо, події у Бучі навесні 2022 року, коли сотні тіл людей було знайдено зі слідами катувань. А схожу ситуацію,

тільки, у місті Ізюм, де було знайдено масові поховання і також, зі слідами насильницької смерті. Згадаємо уроки історії, коли нам розповідали про Великий терор (1937–1938 рр.), коли у часи Сталіна в Україні проводились масові репресії, катування, розстріли, де було вбито сотні тисяч людей. Ця вся ситуація – це аналогія з Бучей та Ізюмом. Методи залишилися ті самі, але час вже інший. Розглянемо ще один приклад, Війна в Чечні (1994–2000 рр.). Коли росія застосовувала тактику масового знищення мирного населення, обстріли міст (Грозний), згвалтування, катування в тюрмах (наприклад, в «чистках» у Алді), знищення культури чеченського народу. Наразі, в Україні відбувається все те саме. Коли йдеться про дії росії, то це завжди насилля, примус, знищення опозиції та чужої ідентичності, тобто можна сказати що це і є «рашизм».

За даними Міністерства культури та інформаційної політики України, станом на квітень 2023 року було зруйновано або пошкоджено понад 550 об'єктів культурної спадщини. Зокрема, на тимчасово окупованих територіях Херсонської, Луганської, Запорізької та Донецької областей зафіксовано 334 порушення щодо культурної спадщини, включаючи привласнення об'єктів, використання у воєнних цілях, переміщення культурних цінностей, пограбування музеїв та незаконні археологічні роботи [2]. З початку війни було задокументовано понад 500 випадків незаконного вивезення музейних експонатів з тимчасово окупованих територій України. Зокрема, з музеїв Херсона та Мелітополя були викрадені тисячі унікальних предметів, включаючи стародавні артефакти та картини відомих українських художників [3].

Дії росії – це не виняток, а вже закономірність. Сьогодні, як і сто років потому, метою є – придушити українську ідентичність, зламати волю, знищити культуру, але сучасний світ має

інструменти, щоб цьому протидіяти. Основами для правової оцінки масового «рашизму» повинно бути міжнародне право та його конвенції, такі як: Женевські конвенції 1949 року та їхні Додаткові протоколи, Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998), Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948), Конвенція проти катувань (1984) та ін.

Отже, Україна обов'язково має реалізувати свій історичний шанс на розвиток та процвітання, який виборюється зараз нашими захисниками. У цій логіці Перемога України – це не просто вихід на кордони 1991 року, а й крах головної причини війни – ідеології рашизму. Що, цілком ймовірно, буде означати і крах породженого нею режиму.

Посилання:

1. Рашизм як людиноненавистницька ідеологія має бути засуджений всім цивілізованим світом | Вища рада правосуддя [Електронний ресурс] // Новини | Вища рада правосуддя. Режим доступу: <https://hcj.gov.ua/news/rashyzm-yak-lyudynonenavysnytska-ideologiya-maye-buty-zasudzhenyy-vsim-cyvilizovanym-svitom>(дата звернення: 22.04.2025).

2. Interfax-Ukraine. В Україні понад 550 пам'яток та об'єктів культурної спадщини зруйнували або пошкодили окупанти - Мінкультури [Електронний ресурс] / Interfax-Ukraine // Інтерфакс-Україна. Режим доступу: https://interfax.com.ua/news/general/904674.html?utm_source (дата звернення: 22.04.2025).

3. Російські загарбники здійснили понад 530 порушень щодо української культурної спадщини - експертка - НСПУ [Електронний ресурс] // НСПУ. Режим доступу: <https://nspu.com.ua/novini/rosijski>

zagarbniki-zdijsnili-ponad-530-porushen-shhodo-ukrainskoi-kulturnoi-spadshhini-ekspertka/ (дата звернення: 22.04.2025).

Данило Качалкін,
здобувач фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Теплоенергетика»,
ВСП «Технологічний фаховий коледж
Державного університету економіки і технологій
e-mail: kachalkin24@kmt.in.ua
Наук. керівник: **Ірина Колесник,**
викладач вищої категорії
ВСП «Технологічний фаховий коледж
Державного університету економіки і технологій
e-mail: kolesnyk_iv@kmt.in.ua

Чому варто пам'ятати

Друга світова війна по праву вважається найбільшою трагедією ХХ століття. Вона не лише охопила більшість країн світу, але й спричинила колосальні людські жертви, матеріальні руйнування та моральні потрясіння, які змінили хід історії і залишили глибокий слід у свідомості людства. Передусім, це була найкривавіша війна в історії. За різними оцінками, у конфлікті загинуло понад 60 мільйонів людей, серед яких були як військові, так і мирні жителі. Мільйони людей стали жертвами бойових дій, бомбардувань, голоду, репресій та геноциду. Найбільше постраждали країни Європи, Радянський Союз, Китай і Японія. Масштабні руйнування охопили цілі міста, інфраструктуру, культурні пам'ятки та житлові райони. Однією з найжахливіших сторінок війни став Голокост — систематичне знищення нацистським режимом євреїв, ромів, людей з інвалідністю, політичних опонентів та інших «небажаних» груп. У нацистських концтаборах було вбито близько шести мільйонів євреїв. Це стало

символом крайньої жорстокості, знецінення людського життя та проявом геноциду в найстрашнішій формі. Війна принесла також глибокі психологічні та моральні травми. Люди втратили домівки, родини, віру в справедливість. Мільйони дітей залишилися сиротами. Ті, хто пережив війну, часто зазнавали психічних розладів та фізичних каліцтв, а світ вступив у післявоєнну епоху з великим почуттям втрати та болю. Не менш трагічними стали наслідки використання ядерної зброї. Атомні бомбардування Хіросіми та Нагасакі стали першим (і поки що єдиним) випадком бойового застосування ядерної зброї. Ці удари вбили сотні тисяч людей і показали, наскільки руйнівною може бути сила сучасного озброєння. Крім людських втрат, війна знищила економіки багатьох країн. Міста лежали в руїнах, сільське господарство було паралізоване, мільйони людей залишилися без засобів до існування. Відбудова тривала десятиліттями, а деякі наслідки відчуються й досі. Окремо варто згадати масові депортації, примусову працю, переселення народів, розділення Європи на сфери впливу після війни та початок Холодної війни, що стало ще одним джерелом напруги й страху у світі. Таким чином, Друга світова війна стала найбільшою трагедією XX століття не лише через свої масштаби, а й через глибину страждань, які вона принесла людству. Вона стала уроком для всіх наступних поколінь про ціну агресії, ненависті, тоталітаризму та зневаги до людського життя [1].

У сучасному світі, який стрімко змінюється, питання збереження історичної пам'яті є надзвичайно актуальним. Особливо це стосується таких подій, як Друга світова війна — наймасштабніший і найтрагічніший збройний конфлікт XX століття. Пам'ять про ті події не тільки формує національну свідомість, а й є запобіжником повторення подібних трагедій у майбутньому.

По-перше, історична пам'ять — це фундамент національної ідентичності. Знання свого минулого допомагає кожному народу усвідомити, хто ми є, через що пройшли і за що боролися наші предки. Без цього знання суспільство втрачає зв'язок між поколіннями, а разом із ним — почуття відповідальності та гідності.

По-друге, пам'ять про війну вчить цінувати мир і свободу. Покоління, що не пережили воєн, можуть сприймати мир як щось буденне і само собою зрозуміле. Але варто згадати мільйони загиблих, зруйновані долі, страшні злочини проти людяності, щоб зрозуміти: мир — це найвища цінність, яка потребує щоденного захисту.

По-третє, збереження історичної пам'яті — це спосіб протистояти дезінформації та спробам переписати історію. На жаль, сьогодні ми часто стикаємося з фальсифікацією історичних фактів, применшенням злочинів тоталітарних режимів або навіть героїзацією агресорів. У таких умовах пам'ять про реальні події стає зброєю правди й справедливості.

Важливо також пам'ятати, що історія — це не лише минуле, а й уроки для майбутнього. Через збереження пам'яті про війну ми формуємо у молодого покоління критичне мислення, громадянську позицію та повагу до людського життя. Без цього суспільство ризикує втратити моральні орієнтири. Збереження пам'яті вимагає конкретних дій: проведення пам'ятних заходів, догляд за меморіалами та військовими похованнями, вивчення історії у школах, документування спогадів очевидців, створення музеїв та архівів, підтримка історичних досліджень. Сьогодні, в умовах війни в Україні, це питання набуває ще більшого значення, бо ми самі творимо нову історію — боротьбу за свободу, правду й людяність.

Отже, збереження історичної пам'яті — це не лише вшанування минулого, а й відповідальність перед майбутнім. Це

обов'язок кожного громадянина — пам'ятати, знати й передавати правду наступним поколінням [2].

Друга світова війна стала періодом масового залучення українців до збройної боротьби на боці різних армій і політичних сил. Складна геополітична ситуація, окупація українських земель та прагнення до визволення й незалежності зумовили участь українців як у лавах Червоної армії, так і в підпільних національних формуваннях, зокрема в Українській повстанській армії (УПА), а також у військах країн-союзників. Цей внесок був значним як за кількістю, так і за впливом на хід війни.

Друга світова війна стала не лише битвою армій, а й тотальним змаганням економік і мобілізованих народів. Від того, наскільки країни-учасниці могли забезпечити фронт живою силою, технікою, озброєнням і продовольством, залежав результат бойових дій. У цьому сенсі людські та економічні ресурси відігравали вирішальну роль у визначенні переможця, і вартість цієї перемоги була неймовірно високою.

Після завершення Другої світової війни перед людством постало завдання не лише відновити зруйновані міста та економіки, а й осмислити величезну трагедію, яка торкнулася мільйонів людей. Саме тому з перших повоєнних років почалося формування культури пам'яті — системи моральних, культурних та освітніх практик, що зберігають і вшановують пам'ять про жертви війни, героїзм, страждання та уроки цієї глобальної катастрофи.

Одним із найпоширеніших способів увічнення пам'яті стали меморіали та пам'ятники. У всьому світі зведено тисячі монументів, присвячених солдатам, загиблим мирним жителям, жертвам Голокосту, героям спротиву. В Україні — це Меморіал Вічної Слави в Києві, Курган Безсмертя у Полтаві, меморіал у Хатині (Білорусь) — як символ спалених сіл. Величезне символічне

значення має Меморіал жертвам Бабиного Яру — місця одного з наймасовіших розстрілів євреїв під час Голокосту. У Хіросімі створено Меморіальний парк миру, який нагадує про трагедію ядерного бомбардування. Також важливу роль у збереженні історичної пам'яті відіграють музеї війни. У багатьох країнах створено спеціалізовані музейні комплекси, що документують події війни, зберігають артефакти, фотографії, листи, особисті речі загиблих. В Україні функціонують Національний музей історії України у Другій світовій війні, Меморіал пам'яті жертв Голокосту «Бабин Яр», музей «Тюрма на Лонцького» у Львові, які показують війну не лише як воєнну подію, а як глибоку гуманітарну трагедію. Крім фізичних об'єктів, важливим елементом культури пам'яті стали дні вшанування. 8 травня у світі відзначають День пам'яті та примирення, а 9 травня — День перемоги над нацизмом. Для багатьох країн ці дні стали не лише офіційними, але й особистими — у цей час родини згадують своїх предків, кладуть квіти до могил, беруть участь у пам'ятних заходах. У школах проводяться тематичні уроки, у ЗМІ транслують документальні фільми, а в соціальних мережах поширюють спогади ветеранів і свідків війни. Сьогодні культура пам'яті продовжує розвиватися. Вона включає цифрові архіви, проекти усної історії, освітні ініціативи, які дозволяють молодому поколінню дізнаватися правду про війну з перших вуст. Це особливо важливо в умовах сучасних воєн і конфліктів, коли зростає потреба в збереженні історичної правди та формуванні гуманістичного світогляду.

Формування культури пам'яті є необхідною відповіддю на біль, що його принесла Друга світова війна. Це — спосіб не забувати про жертви, вчитися на помилках історії, розуміти ціну миру й гідності людини. І саме завдяки пам'яті людство має шанс не повторити страшного досвіду минулого.

Після завершення Другої світової війни кожна держава виробила свою власну політику пам'яті — офіційний підхід до вшанування подій війни, її героїв, жертв і уроків. Ця політика відображає не лише історичну правду, а й сучасну ідеологію, державні інтереси, суспільні настрої та навіть міжнародні відносини. Тому пам'ять про війну в різних країнах часто має різні акценти, символи та інтерпретації. У Радянському Союзі (а згодом — у Росії) політика пам'яті була зосереджена на героїзмі Червоної армії, перемозі над фашизмом і величі народу. День Перемоги — 9 травня — став центральним святом, а ветерани війни — шанованими символами минулого. Однак про репресії, пакт Молотова–Ріббентропа, Голодомор, депортації, окупаційну політику на чужих територіях офіційно не говорилося або ж ці теми ігнорувалися. У сучасній Росії пам'ять про війну часто використовується як інструмент державної пропаганди та підсилення імперських наративів.

У Німеччині політика пам'яті пішла іншим шляхом — шляхом каяття, відповідальності та глибокого переосмислення. З перших повоєнних десятиліть у Федеративній Республіці Німеччина були відкриті меморіали жертвам Голокосту, концтаборів, геноциду. Вивчення злочинів нацистського режиму стало важливою частиною освітньої системи. У 2005 році в центрі Берліна збудовано Меморіал убитим євреям Європи, що став символом глибокого жалю та відповідальності німецького народу.

У Польщі політика пам'яті також охоплює як боротьбу з нацизмом, так і страждання народу від двох тоталітарних режимів — гітлерівського і сталінського. Значну увагу приділено таким трагічним подіям, як розстріл польських офіцерів у Катині, повстання у Варшаві, окупація радянськими військами у 1939–1941 роках. Польща активно підтримує збереження пам'яті про Голокост

і має численні меморіали на місцях колишніх концтаборів, зокрема в Освенцимі (Аушвіц-Біркенау).

В Ізраїлі політика пам'яті зосереджена на Голокості — найбільшій трагедії єврейського народу. 27 січня (у день визволення Аушвіца) у країні відзначають Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту, а національний День Катастрофи і Героїзму (Йом га-Шоа) супроводжується хвилинами мовчання, закриттям установ і масовими меморіальними заходами. У Єрусалимі створено Яд Вашем — головний центр дослідження, збереження і вшанування пам'яті про жертв Шоа.

У США війна пам'ятається як боротьба за свободу і демократію. Меморіали Другої світової війни у Вашингтоні, музеї у Новому Орлеані чи Перл-Гарборі відзначають внесок американців у перемогу. Водночас країна активно досліджує й власні суперечливі сторінки, зокрема інтернування японців-американців під час війни.

В Україні політика пам'яті зазнала трансформації після розпаду СРСР. Якщо в радянський період акцент робився на братерстві народів і перемозі під керівництвом Москви, то в сучасній Україні дедалі більше уваги приділяється власному внеску українців у перемогу, трагедіям, які пережив український народ, Голокосту, депортаціям кримських татар, злочинам двох окупаційних режимів — нацистського та сталінського. 8 травня відзначається День пам'яті та примирення, а символом пам'яті став червоний мак, на знак пошани до загиблих.

Таким чином, політика пам'яті — це не лише вшанування минулого, а й відображення того, як кожна країна бачить себе в сучасності, що вона цінує, яких уроків навчилася. І хоча підходи до пам'яті різняться, головне — щоб вона слугувала миру, справедливості та недопущенню нових трагедій.

Пам'ять про Другу світову війну є не лише важливою частиною національної ідентичності багатьох народів, але й потужним інструментом політичного впливу. Історія війни нерідко стає об'єктом маніпуляцій, фальсифікацій, ідеологічної обробки, що спричиняє загрозу для об'єктивного розуміння минулого. Такий підхід називають історичним ревізіонізмом, коли факти навмисне переосмислюються або спотворюються, щоб відповідати сучасним політичним потребам. Одним із найяскравіших прикладів є використання радянської (а нині — російської) пропаганди, яка десятиліттями будувала міф про «визволення» народів Європи Червоною армією. При цьому ігнорувалися або виправдовувалися злочини сталінського режиму: пакт Молотова–Ріббентропа, окупація Балтії, Східної Польщі, Бессарабії, масові депортації, репресії проти мирного населення. Сучасна російська політика активно використовує цей міф, щоб виправдати імперську агресію, зокрема вторгнення в Україну, подаючи його як «боротьбу з нацизмом». Так само, замовчування Голокосту або применшення його масштабів у деяких країнах є прикладом ревізіонізму. Попри величезний обсяг доказів і свідчень, досі трапляються спроби заперечити факт геноциду євреїв або представити його як перебільшену трагедію. У деяких випадках це поєднується з антисемітизмом і ксенофобією, що загрожує повторенням подібних злочинів у майбутньому. Історичний ревізіонізм часто використовується для легітимізації сучасних режимів. Авторитарні уряди схильні підмінювати історичну правду ідеологічними шаблонами, створювати «офіційну версію» історії, яка виправдовує внутрішню репресію, зовнішню агресію та усуває «небажані» наративи. Це веде до цензури в освіті, переслідування незалежних істориків, знищення архівів та пам'яток. У відповідь на ці виклики багато країн і міжнародних організацій підтримують ініціативи з

протидії історичним фальсифікаціям. Йдеться про створення незалежних дослідницьких центрів, цифрових архівів, проєктів усної історії, освітніх програм. Такі проєкти не лише відновлюють правду, а й формують у громадян критичне мислення та відповідальне ставлення до минулого.

Отже, пам'ять про Другу світову війну є полем боротьби між правдою і маніпуляцією. Щоб не допустити повторення трагедій минулого, важливо захищати історичну істину, опиратися на факти, а не на політичні міфи, і пам'ятати, що чесне ставлення до історії — це також боротьба за свободу й гідність сьогодення [3].

Друга світова війна стала однією з найстрашніших катастроф в історії людства, і її уроки не втратили актуальності навіть через десятиліття. Вона показала, до чого можуть призвести ненависть, нетерпимість, агресія та мовчання у відповідь на зло. Історія війни нагадує сучасному світу про цінність миру, важливість прав людини, потребу в міжнародній співпраці та відповідальності за свої дії. Головним уроком є те, що війна — це не героїка, а трагедія. Війна не вирішує проблем, а лише створює нові страждання. У сучасному світі, де знову спалахують конфлікти, в тому числі й на європейському континенті, збереження пам'яті про Другу світову війну є щитом проти повторення подібних трагедій. Пам'ять про війну виконує важливу просвітницьку і моральну функцію. Вона допомагає усвідомити ціну свободи, важливість людського життя, небезпеку тоталітарних режимів та руйнівної сили пропаганди. Саме тому так важливо зберігати й передавати історичну правду — не лише для того, щоб вшанувати минуле, а й для того, щоб будувати відповідальне майбутнє. Особливу роль у цьому процесі відіграє молоде покоління. Саме молодь сьогодні є носієм ідеалів демократії, гуманізму, поваги до прав людини. Молоді люди — це ті, хто вже не є свідками війни, але саме на них покладено завдання

зберегти правду, розвивати критичне мислення і не дозволити брехні викривити історію. Через навчання, участь у волонтерських ініціативах, цифрових архівах, проєктах усної історії, дослідженнях та публікаціях, молоді люди можуть і повинні стати активними захисниками пам'яті. Вони мають змогу говорити про складні сторінки історії чесно, неупереджено, з розумінням контексту, а не з політичного замовлення. Їх голос — це голос майбутнього, який має сказати рішуче «ні» війні, насильству, дискримінації, історичній амнезії.

Таким чином, уроки Другої світової війни — це не лише історія про минуле. Це попередження і дороговказ для сучасності. Пам'ять — це не тягар, а обов'язок. І тільки завдяки спільним зусиллям, відповідальному ставленню до історії та активній участі молоді, людство зможе зробити все можливе, щоб подібна трагедія більше ніколи не повторилася.

Посилання:

1. Друга світова. Непридумані історії / упоряд. В. Кіпіані. Київ: Видавництво «Vivat», 2016-2018. 304 с.
2. Ambrose, S. E. When the Sea Came Alive: An Oral History of D-Day. New York: Simon & Schuster, 2024. 608 с.
3. Judt, T. Postwar: A History of Europe Since 1945. London: Penguin Books, 2005. 878 p.

Світлана Корнієнко,

викладач української мови та літератури

ВСП « Технологічний фаховий коледж

Державного університету економіки і технологій»

e-mail: kornienkosvetlana20021970@gmail.com

«Неназване, туманом поинялося. Непізнане, пішло у небуття»

Ліна Костенко

На цвинтарі села Веселого (Криворізького р-ну) «скромно» зліва від усіх надгробків стоїть пам'ятна гранітна плита, під якою знайшли вічний спочинок близько двох тисяч невинно вбитих руками фашистів та їх прислужників у роки Другої світової війни. Напис на ній - радянського зразка, вкрай «скупий», не містить ніякої конкретики: ні дат, ні імен.

Дивлячись на плиту, чомусь на думку спадають слова Л.Костенко: « І що там варт чиясь окрема доля, той тихий зойк у безмірі ночей?..» І миттєво виникають асоціації із постаментами з бронзи та мармуру Вождам та їх приплічникам, якими так рясніли вулиці міст нашої країни.

Майже всі безіменні, хто покоїться в цій могилі, - розстріляні євреї, мирне населення найближчих сіл, яке було знищене у середині 1942 р. Серед убитих було багато дітей, яких матері старалися врятувати, прикриваючи власними тілами. Старожили розповідали, що розстріл здійснили у селі Ганнівка Сталіндорфського р-ну. Людей зганяли до яруги партіями, ставили на краю ями і кулеметними чергами наповнювали урвище. Переказували очевидці, що кулемети перегрівалися і їх поливали водою для охолодження від безупинної « пекельної місії». Тіла, щоб застерегти розповсюдження інфекції, рясно пересипали сіллю.

А після цієї божевільної вакханалії ще кілька діб шевелилася земля, нагорнута поверх тіл.

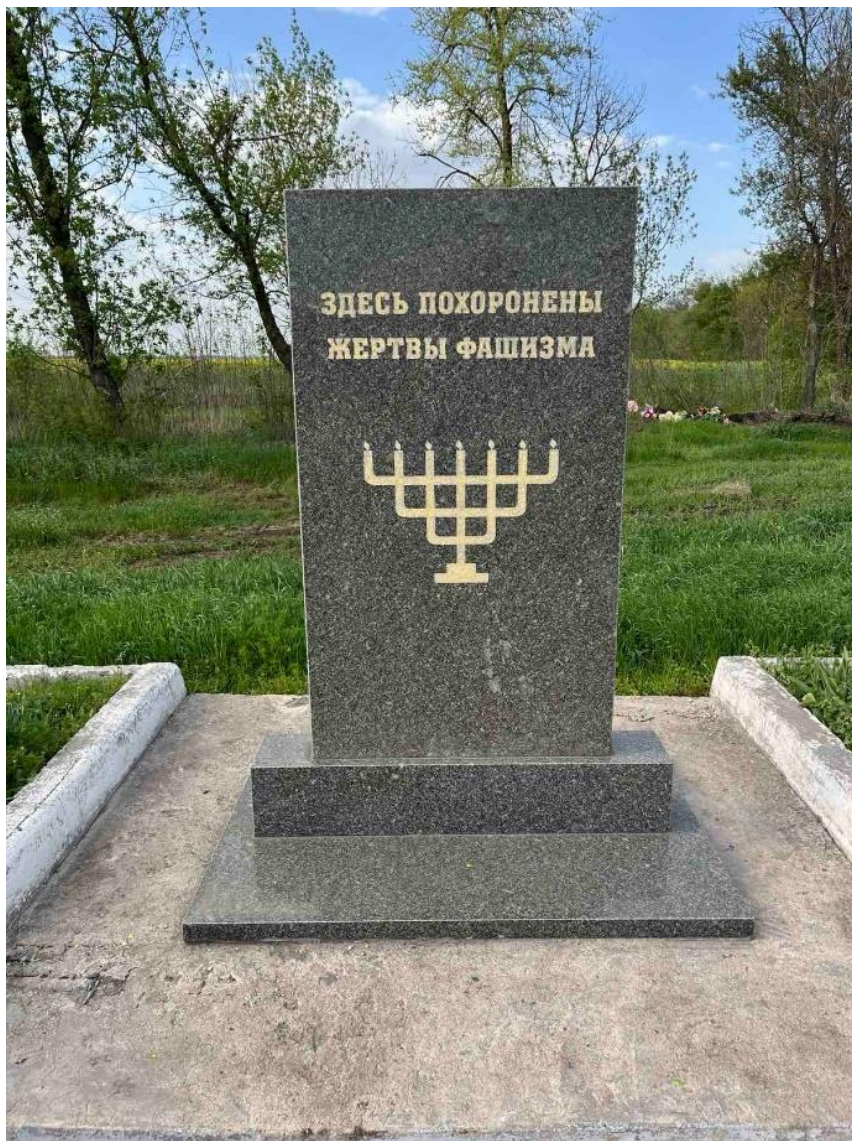

Фото братської могили (с. Веселе, Криворізького р-ну)

Але цьому ЗЛОЧИНУ передувало багато подій. Згідно історичної довідки у Кривому Розі та довкола нього до Другої світової війни проживало близько 40% євреїв. Значна частина єврейського люду мешкала у селах Ганнівка, Шлях, Земтруд, Бурлацьке, Новожи́томир, Карпівка, Красний Ручей, Михайлозаводське, Жовтока́м'янка Ста́ліндорфського р-ну (тепер Веселівська, Красінська та Радушанська сільські громади). [4, с.54 - 56].

У 1924 р. єврейська діаспора із Сполучених Штатів Америки фінансувала підтримку єврейської спільноти цього регіону. Влада довго роздумувала над дилемою: як витратити немалі грошові кошти. І, врешті, було прийнято рішення спрямувати фінанси на будівництво житла місцевим. Так у цих поселеннях почали зводитися цілі вулиці будівель барачного типу. Туди ж звозили переселенців із депресійних регіонів Росії, нащадки яких до цього часу мешкають у селах, які дещо змінили назву: Шлях – на Новий Шлях, Бурлацьке – на Вовче-Бурлацьке. Але значна частина селищ була знищена, а точніше – затоплена.

У 1959 р. нагальною та стратегічно важливою стала потреба створення водоймища для потреб промисловості, розбудови потужностей металургійного підприємства «Криворіжсталь». І Урядом було визначено територію, що підлягала затопленню з метою створення водосховища Ю́жне. Влада почала масово відселяти мешканців п'яти сіл, що опинилися б у зоні затоплення. Держава виділяла кошти вимушеним переселенцям на придбання нового житла. Люди, в основному, будувалися у с. Веселому, с. Вільному, с. Радушному та у приватному секторі Довгинцівського р-ну міста Кривого Рогу. Влада навіть дала дозвіл бажаючим на ексгумацію померлих родичів із кладовищ зони затоплення. І от тоді постало питання про ви́лучення останків тіл братської могили

с. Ганнівка. Людський ресурс для проведення екстумації був залучений із колгоспу ім. Богдана Хмельницького: більше місяця потужна будівельна бригада колгоспу займалася виготовленням трун, які, з естетичних міркувань, було оббито тканиною червоного кольору. Безпосередньо діставати залишки, часто муміфікованих тіл, направили в'язнів так званої 80 – ки, тобто виправної установи перебування осіб, якими скоєно злочин.

Зі свідчень (на той час санітарного фельдшера місцевої лікарні) Чернечко Галини Михайлівни (1934 р. н.) : « Я була у групі спеціально призначених людей, які чітко виконували покладені на них обов'язки. Сказати, що було важко, то нічого не сказати... Багатьох убитих я пам'ятала ще з дитинства. Значна частина тіл через використання солі, була, як законсервована. «Зеки» не витримували: вкрай важко було морально. Тому їм привозили у каністрах спирт і вони в такий спосіб могли далі робити свою страшну роботу. Багато хто з них відмовлявся... Труни не були індивідуального призначення: кісками та уцілілими тілами « набивали» гроби дощенту. Ніякої експертизи та підрахунків точної кількості вбитих не проводилося та й потреба була – оперативно звільнити місце під водосховище. Достеменно число замордованих я вже зараз і не згадаю, та точно - під дві тисячі. І що ще перед очима й зараз стоїть: багато останків дітей у обіймах кісток рук дорослих: видно, мами, як могли, хотіли вберегти своїх дітей. Не вберегли... Ось і все. Тіла було перепоховано на території кладовища с. Веселе: провели мітинг, виступило начальство із Кривого Рогу. Із цегли зліпили тумбу - пам'ятник ... Воно ж цих братніх могил хіба тільки ця? Між селами Красіно та Златоустівка, у Новожитомірі, теж сотні забитих купою звалені у одній ямі. У Кривому Розі у шурф шахт кидали євреїв, на Гданцівці кілька тисяч убили. Та тих гетто, фашистами створених, по усій області було та

було! Дорогу із Кривого до Дніпропетровська теж євреї-раби було клали, Скільки їх там замордували! Ніхто точно й не скаже, бо один Господь зна. Вік прожила – і думаю: невже належність до нації визначає, яка ти людина?! Ми ж не вибираємо: серед кого та із яким кольором очей маємо народитися та жити! І ще страшніше, що люди до цього часу ніяких висновків для свого розуму не зробили: що у Бучі, Ірпені та у селах Херсонщини ті нелюди наробили... Мабуть, того розуму й нема, або дірка замість серця ».

На стендах музею культури єврейського народу та історії Голокосту Михайла Мармера в синагозі міста Кривого Рогу розміщена інформація про активних учасників масових вбивств: « Одним із місцевих організаторів Голокосту у сільській місцевості Криворіжжя був начальник поліції Криворізького сільського району Степан Никитський. Одним із завдань, яке він ставив перед своїми підлеглими було пошук євреїв. У кінці січня — на початку лютого 1942 р. керівник Веселовської волосної дільниці поліції Павло Нечепуренко в селі Новий Шлях (Сталіндорфського району) заарештував 15 євреїв. Вони утримувались у приміщенні місцевої школи. Згодом Нечепуренко та Никитський відправили їх до Кривого Рогу. Їх прізвища та подальша доля залишаються нез'ясованими » [3, 24].

« Протягом 1941—1942 років на території Криворіжжя було знищено майже все єврейське населення. Невелика кількість євреїв, яких не знищили, змушені були в жорстоких умовах мешкати у трудових таборах та працювати на примусових роботах. Доля тих небагатьох євреїв склалась по-різному. Одні повернулись і далі мешкали в місті та селах Криворіжжя, але більшість вирішили не повертатись до населеного пункту, з яким пов'язані вбивства рідних та знайомих » [1-4, с. 65].

«В лютому 1944 р. Кривий Ріг було звільнено від нацистів. З цього часу в місті почала діяти Надзвичайна державна комісія зі встановлення злочинів нацистських загарбників. За результатами її роботи було складено акти про місця масових розстрілів, а також зібрані свідчення очевидців » [1-3, с.142]. На жаль, достеменних даний часто бракувало та й свідчення очевидців не завжди співпадали. Як висновок, цифри стосовно кількості загиблих приблизні, а за повну інформацію про осіб затриманих або знищених людей навіть мова не йде – в умовах війни це нереально.

Тому на пам'ятнику жертвам Голокосту у Кривому Розі, який встановлений біля синагоги «Бейс Штерн Шўльман», викарбувана цифра - 15 тисяч - це приблизна кількість загиблих євреїв Криворіжжя.

Кажуть, що статистика – річ вперта, але у цьому контексті – страшна: бо мова йде про долі людей зі своїми мріями, вчинками і правом на ЖИТТЯ! І це право у них відібрала чиясь химерна ідея-забаганка хворого фіурера! «Історія має властивість повторюватися», - сказав хтось із великих... То ж слід пам'ятати минуле, щоб мати майбутнє!

Посилання:

1. Невідоме Криворіжжя: сторінки єврейської історії, 2015. ДА СБУ м. Дніпро, ф. 6(Р), оп.1, спр. П-7099, [1-4, с. 65].
2. Круглов О., Уманський А., Щупак І. Голокост в Україні: Рейхскомісаріат «Україна», Губернаторство «Трансністрія»: монографія. Дніпро: Український інститут вивчення Голокосту «Ткума»; ПП «ЛПРА», 2016, ДА СБУ м. Дніпро, ф 4(Р), оп. 2, спр. 74, т.4[1 - 3, с.142].

3. Неизвестное Криворожье: странички еврейской истории / М. І. Мармер, С. І. Поддубна. Кривий Ріг: Видавець ФОП Чернявський Д. А., 2015. [1- 6, с.24].

4. Архівні документи Веселівської селищної громади Криворізького р-ну.

Ярослава Воронова,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Публічне управління та адміністрування»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: voronova.iaroslava@gmail.com

Наук. керівник: **Оксана Теличко,**

завідувачка кафедри права,

кандидатка юридичних наук, доцент,

Державного університету економіки і технологій

e-mail: telichko_oa@kneu.dp.ua

«Шістдесятники» як моральна еліта опору: ідеї, форми спротиву та значення для національного відродження України

Хочеш жити у вільній державі – не жалій себе. Хочеш жити у чесній державі – не жалій інших. Хочеш жити у правовій державі – не бійся віддати своє життя (Сенека).

Історія світової культури розвивається упродовж віків за специфічними законами естетики. Її неперервність у багатьох ключових моментах забезпечує еволюцію «без лакун і спотворень» (М. Коцюбинська). Українській же літературі повсякчас доводиться переживати схему «зруб-парости», «знищення- відродження» (Ю. Лавріненко). Міркуючи над цими проблемами, Л. Костенко у статті про Лесю Українку «Геній в умовах заблокованої культури» ставить закономірне питання: «Чому у поневолених народів є основоположники, борці, мученики, але менше авангардистських течій?». І дає прозору відповідь: «Тому що авангардисти б'ють шибки. А тут треба ламати ґрати» [1, с. 5]. Безнастанне вставання з колін, відродження, подібно до птаха Фенікса, із тотального попелища, систематичні нелегкі потуги повернути, утвердити й

продовжити втрачені надбання – це той реальний шлях національної культури, який В. Стус афористично сформулював як «раптових спроб зазубрені шпилі» [4, с. 96].

Одним із таких потужних «паростів» стало унікальне явище українського культурно-мистецького та суспільно-політичного життя – шістдесятництво.

Сучасне українське літературознавство стоїть нині перед проблемою комплексного дослідження шістдесятництва як специфічного дискурсу української літератури ХХ століття. Адже шістдесяті роки вже стали історією, а критична маса „бродіння” літературознавчої думки та наукових підходів визріває до тієї межі, коли стає можливим осмислити цей період і зробити певні узагальнення – тобто настав час «перечитання української літератури 60-х в ключі есхатологічної правди ХХ ст.» (О. Пахльовська). Тим більше, що явище шістдесятництва, з якого «вилонилися» наступні літературні покоління, активно резонує в духовному середовищі українства початку ХХІ століття [5, с.109].

Початковий період «шістдесятництва» (кінець 50-х – початок 60-х років ХХ ст.)

характеризувався пошуками «правди і чесної позиції», «власної індивідуальності», нових форм творчості, переглядом морально-етичних цінностей у житті та літературі. Символом творчої розкнутості, духовного демократизму, етичного максималізму, нонконформізму, пориванням до експерименту на початку 60-х років був позначений доробок багатьох письменників: М. Вінграновського, Є. Гуцала, І. Драча, В. Дрозда, В. Коротича, Л.Костенко, Б. Олійника, Д. Павличка, В. Симоненка, В. Стуса, Г.Тютюнника, В. Шевчука; літературних критиків: І. Дзюби, І.Світличного, Є. Сверстюка; художників і графіків: А. Горської, П. Заливахи, Г. Севрук, В. Зарецького, В. Кушніра, І. Марчука,

Л. Семикіної, Г. Якутовича; композиторів: Л. Грабовського, Л. Дичко, В. Сильвестрова, М. Скорика; кінорежисерів, акторів і театральних діячів: Ю. Ілленка, І. Миколайчука, Л. Осики, Л. Танюка, С. Параджанова; публіцистів: В. Марченка, В. Мороза, В. Чорновола та ін.

Представники «шістдесятництва» - це духовні подвижники, лицарі культури, ревні захисники загальнолюдських і національних інтересів.

Українська література другої половини ХХ століття здійснює спробу подолати канони соцреалізму. Відбувається «закулісний» розвиток модернізму, опозиційні прояви різних стильових тенденцій. Розриваючи сталінські ідеологічні пута, митці поверталися до осмислення і відображення загальнолюдських цінностей та ідеалів, до реальної людини з її багатогранними інтересами, запитами. Можливість мати власну, а не сформовану в кабінетах чиновників від культури думку, сприяла духовному розкріпаченню митців.

Досить розмаїто постає жанрова система «шістдесятників»: лірична поезія, балади, притчі, етюди, поеми, сонети, рубаї, ліричні новели, історичні романи, роман у віршах, химерна проза) і проблемно-тематичні обшири: традиційні (природа, Вітчизна, народ, історична пам'ять, людина у всьому багатстві її проявів — суспільне життя, моральність, кохання, творчість) та нові теми (підкорення космосу, етична правомірність, стандартизація особистості в умовах новітнього міщанства). Розширюється коло тематики творів, крім традиційних (природа, народ, історична пам'ять, людина, суспільне життя, моральність, кохання), з'являються нові (підкорення космосу, етична правомірність, стандартизація особистості в умовах новітнього міщанства).

У літературу прийшла «жива людина», яка розкуто мислила та високо цінувала красу, не соромилася плакати й уміла сміятися, гніватися, любити по-справжньому, а не на словах, спроможна відбити свої переживання в слові.

Явище «шістдесятництва» було неоднозначним як за творчими постатями, так і за стильовими течіями, ідейно-естетичними вподобаннями. Тут є і модерністи (І. Драч, В. Голобородько), і неоромантики (М. Вінграновський, Р. Лубківський, неонародники (В. Симоненко, Б. Олійник), і постмодерністи (В. Стус). Таке розмаїття свідчило про багатство відновлюваної української літератури. Воно не вкладалося в жорсткі рамки «соціалістичного реалізму», загрожувало його існуванню, і тому радянська влада намагалася його дискредитувати, звинувачуючи в «естетизмі», «абстракціонізмі», відірваності від життя.

Шістдесятники – це означення, підставою для виникнення якого стала книжка І.Кошелівця «Сучасна література в УРСР», що зчинила такий переполюх у тодішніх офіційних колах України і через яку автор зажив «слави» буржуазного націоналіста й запеклого ворога українського народу. Насправді ж він лише вказав на спроби молодих тоді письменників модернізувати українську літературу, які «більш-менш типово відбивають найприкметнішу рису молоді прози: бажання модернізувати безнадійно захуторянену т. зв. «народністю» нашу літературу». Тож, наголошуючи саме на естетичних критеріях та спонуках цього явища, І.Кошелівець мовби сперечається з тими, хто намагається пояснити – тоді й тепер – появу цієї літературної плеяди лише ідеологічними мотивами. Упорядкована І.Кошелівцем і видана за кордоном антологія «Панорама найновішої літератури в УРСР. Поезія. Проза. Критика», що вважалася тоді в Україні крамольною

й передавалася з рук у руки нарівні із самвидавом, і була, власне, першою антологією подібного типу, яка репрезентувала шістдесятництво, ввівши його в літературний обіг і взагалі в духовну ауру нації як цілісне літературно-естетичне явище [5, с. 9 - 110].

Чим же насправді було в історико-культурологічному контексті, зокрема, у літературному ландшафті того часу українське шістдесятництво – «філософією бунту» (О. Пахльовська), «рухом опору інтелігенції» (І. Жиленко), «юним ідеалізмом та шуканням правди і чесної позиції» (Є Сверстюк), «імпульсивною мужністю» (В. Дрозд), «феноменом суто художнім» (М. Наєнко) тощо і якою мірою воно є синтезом цих та інших імпульсів та передумов і точкою відліку наступних тенденцій та літературно-критичних процесів.

Як художньо-етичне явище, що включає у свій арсенал різні мистецькі напрями (художню літературу, мистецтво перекладу, музику, образотворче мистецтво тощо), шістдесятництво становило новий етап модернізму, що «ставило його репрезентантів перед необхідністю поєднати етичний та естетичний вибір. Рівновага/нерівновага цих світоглядних домінант і визначала як сутнісний статус письменника в цьому явищі, здатного тією чи тією мірою модернізувати літературу, так і його місце в тогочасному літературному процесі. Оскільки модернізм щодо мистецьких явищ не тільки встановлює хронологічні межі свого існування, а і є «ідеологічною дефініцією в тому сенсі, що «-ізм» передбачає програму неодмінних змін та ідею реформ» можна говорити про певні парадигмальні переакцентації в культурно-естетичному просторі доби другої половини ХХ століття. [2, с.91]

Саме шістдесятники пропонували свою мистецьку концепцію, яка апелювала до національної ідеології, «поміркованого

модернізму й поміркованого формалізму, а також органічності національної культури». Шістдесятники намагалися довести до онтологічної стійкості, демонструючи своєю творчістю і громадянською позицією, що «рівновага особистості» має у своїй основі національний імператив. Зважаючи на те, що «тільки тих, хто спромігся на вчинок як вольовий акт – акт вибору, – сучасна суспільна свідомість ідентифікує поняттям шістдесятники».

Нові імена сприймалися читачем і закріплювалися в його пам'яті. Молоді письменники відмовились від виробничої тематики у своїй творчості. Вони не збиралися прославляти голів колгоспів, бригадирів, доярок, свинарок, а писали про людей. Це вже було прихованим викликом, замаскованою полемікою з партійними настановами літератури. «Люди серед людей» — назва дебютної книжки Євгена Гуцала. «Серед тижня» — перша збірка Валерія Шевчука. Цим підкреслювалося, що авторів цікавить звичайне щоденне життя людей. Шістдесятники активно друкувалися й не відали, що попереду кожного з них чекає випробування.

Це було мистецтво українське, пов'язане з національною й етичною традицією і водночас глибоко новаторське, посправжньому модерне, а відтак — європейське, здатне підкоряти світові обшири. Прагнення покоління молодих митців позбутися тоталітарного диктату у творчому процесі згодом переросло в нерегламентовані культурно-просвітницькі акції (неформальні літературні читання, художні виставки, вечори пам'яті репресованих митців, заходи зі збереження історичної спадщини, складання петицій на захист української мови та ін.), у появу позаофіційних об'єднань, таких як Клуби творчої молоді.

Творчість шістдесятників викликала численні обговорення на сторінках української радянської преси та внутрішні літературно-мистецькі дискусії в середовищі творчих спілок. Висловлюючи

підтримку творчій молоді у «змістовності та сміливості суджень», експериментальних пошуках, представники літературно-мистецького істеблішменту Спілки письменників, Спілки художників, Спілки композиторів піддавали м'якій та обережній критиці нову генерацію за аполітичність, захоплення модерністськими теоріями, орієнтацію на мистецький спадок західної культури.

Значний вплив на їх становлення справила західна гуманістична культура, традиції «розстріляного відродження» та здобутки української культури кінця XIX — початку XX століття. Одним із тих, хто закладав фундамент шістдесятництва в Україні, став доцент факультету журналістики Матвій Шестопад, серед його учнів були В. Чорновіл, Б. Олійник, В. Симоненко, В. Крищенко, Б. Рогоза, В. Мицик та багато інших патріотично налаштованих особистостей.

Шістдесятники розвинули активну культурницьку діяльність, яка виходила за межі офіціозу: влаштовували неформальні літературні читання та художні виставки, вечори пам'яті репресованих митців, ставили замовчувані театральні п'єси. Складали петиції на захист української культури, виступали на захист національної мови і культури, свободи художньої творчості, сповідували свободу творчого самовираження, культурний плюралізм, пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими.

У 60 роки XX століття відбувся перегляд морально-етичних цінностей у житті та літературі, загострилися питання правди та історичної пам'яті. Митці звернулися до заборонених тем голодомору та сталінських репресій, хоча повністю розкрити їх так і не вдалось. У цей час письменників надихають новітні здобутки: розщеплення атома, з'ясування молекулярної структури ДНК, польоти в космос. Це приводить до усвідомлення крихкої

беззахисності всезагальної гармонії. Віра в людину, в любов до людини втілюються у щирій любові до України, вірі у непоборну силу її народу, його провідну місію.

Створювалися громадсько-культурні організації, де митці збиралися обговорити

мистецькі та громадські питання, послухати поезію і музику, тут лунали гострі думки і «заборонені» слова Україна, нація, національна свідомість. Шістдесятники були досить активними у Львові, Харкові, на Донеччині. У Львові діяв клуб творчої молоді «Пролісок», який очолював М. Косів, у Харкові діяв гурт молодії, прогресивно налаштованої інтелігенції на чолі з поетом К. Чичибабіним. Організовані у 1959-1960-х рр. Клуб творчої молоді «Сучасник» у Києві та в 1962 році клуб «Пролісок» у Львові стали справжніми осередками альтернативної національної культури. Шістдесятники відновили традиції класичної дореволюційної інтелігенції, якій були притаманні прагнення до духовної незалежності, політична відчуженість, ідеали громадянського суспільства та служіння народові.

Хоча ці об'єднання були не так уже й помітними у вирі суспільного життя республіки, надалі їх діяльність стала важливим чинником у пробудженні громадської активності, започаткувала нову хвилю національного відродження. Але цей період був досить недовгим. Уже в серпні – вересні 1965 року Україною прокотилася хвиля політичних арештів. Почалася ера наклепів і доносів, лицемірства і брехні, закритих судів, публічних покаянь, в'язниць і спецбожевільень. Але багато митців не схилили голову в жахливих умовах концтаборів і поселень – продовжували писати твори неперевершеної художньої вартості.

Культурницька діяльність, яка не вписувалась у рамки дозволеного, викликала незадоволення влади. Шістдесятників не

вдалося втримати в офіційних ідейно-естетичних межах: із кінця 1962 року почався масовий тиск на інтелігенцію. Перед шістдесятниками закрилися сторінки журналів, посипалися звинувачення у «формалізмі», «безідейності», «буржуазному націоналізмі».

Наштовхнувшись на жорстокий опір партійного апарату, частина шістдесятників пішла на компроміс із владою, інші еволюціонували до політичного дисидентства, правозахисного руху та відкритого протистояння режимові.

Дисидентський рух в СРСР — рух, учасники якого виступали за демократизацію суспільства, дотримання прав і свобод людини, в Україні — за вільний розвиток української мови та культури, реалізацію прав українського народу на власну державність.

Помітний вплив на формування інакодумства справляли зовнішні фактори. Передусім це стосується антикомуністичних виступів у країнах «соціалістичного табору», зокрема 1956 року в Угорщині, потім Польщі, НДР, Чехословаччині, розгортання світового правозахисного руху, стимульованого прийнятою ООН у 1948 році та розповсюдженою в Україні з 1963 року «Загальною декларацією прав людини».

Творчу долю митця визначає епоха, в якій йому випало жити, — це аксіома. Але кожен митець визначає власну долю в рамках тієї ж таки епохи залежно від міри своєї внутрішньої свободи. І чи не найкращою ілюстрацією цієї тези є доба тоталітаризму, коли робилася ставка на повну й безоглядну інтеграцію індивідуума в колектив, і цей агресивно-наступальний колективізм ламав людину, вимагаючи повного її послуху й беззастережного підпорядкування думок і вчинків. Із появою хвилі шістдесятництва, на моє переконання, зійшлися воєдино всі названі вище спонуки, та все ж внутрішньо-первинною спонукою була таки внутрішня —

екзистенційно-егоцентрична, яка, покликавши до життя право людини зробити свій власний вибір, виштовхнула назовні – через індивідуалізацію як вирізнення одиничного, індивідуального „я” із загального уніфікованого „ми”, як становлення творчої індивідуальності, неповторного творчого голосу – потужну енергію художнього творення, аби дати можливість зреалізуватися непересічним особистостям. А вже всі інші – суспільні, естетичні, культурологічні – потреби часу щасливо „спрацювали” на цю одвічну потребу людської особистості до адекватного самовираження. Тож цілком очевидно, що однією з найсуттєвіших проблем, яку винесло на поверхню шістдесятництво, якраз і була проблема вибору й проблема внутрішньої свободи („Моя свобода завжди при мені”, – за- являла Ліна Костенко)– те екзистенційне поняття, яке приходило до молодих не стільки через праці представників такої філософської течії, як екзистенціалізм, бо в ті роки він офіційно оголошувався мертвонародженим дитям буржуазної ідеології, а доступ до першоджерел був дуже обмеженим (і освоювався через посередництво хіба що польської чи російської літератур), скільки через власний досвід зіткнення зі світом тоталітаризму і комуністичних догм [5, с. 115].

У такому разі мова може йти про людину, котра робить свідомий вибір, маючи досить міцні й ґрунтовні світоглядні засади, точку опори, не орієнтовану на існуючі загальноприйняті суспільні й моральні вартості і котра або абстрагується від зовнішнього світу, знаходячи втіху й покликання у самозреченні в ім’я свого мистецького й естетичного покликання, або чинить відвертий спротив існуючій системі.

Таким чином, шістдесятництво як „філософський феномен” було освячене кантівським розумінням людини-індивідуума, яка аргіогі підкоряється лише вимогам морального закону і вже цим

виступає як „мета сама собою”, через що має право на беззастережну цінність і не може використовуватися тільки як засіб. У своєму самопізнанні його репрезентанти виявили себе на стадії воледіяння - свободи свідомого вибору, підійшовши до межі воледіяння - любові як вищого ступеня духовної самореалізації [5, с. 120].

«Шістдесятники, по суті, обстоювали право здорового глузду, повернення словам і поняттям їх питомого змісту, можливість говорити правду про очевидне, що не можна любити людство зневажаючи рідну матір. Не можна будувати культуру, не знаючи її. Не можна мислити і творити у атмосфері незліченних табу. Кожна п'ядь відвойованого оді здорового глузду і свободи самовираження давалися нелегко, ставлячи людину на кожному кроці перед проблемою екзистенційного вибору. А головне – була духовним плацдармом для нового мислення» (Михайліна Коцюбинська)

Саме шістдесятники, проходячи процес індивідуації як неминучий супровідний „внутрішній сценарій” самореалізації у художній творчості, що об'єктивно живиться підсвідомим, зуміли відчутти унікальність власної індивідуальності та диференціювати власне «я» – кожен у міру своєї внутрішньої свободи та міри природного хисту.

Посилання:

1. Костенко Л. В. Геній в умовах заблокованої культури // Дивослово. 2001. № 2. С. 2–7.

2. Павленко О. Феномен шістдесятництва: рецепція й осмислення перекладознавчою науковою традицією. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/20.167456>

3. Райбедюк Г.Б. Українське шістдесятництво: інтерпретаційне поле дискурсу.

4. Стус В. С. Твори: У 6 т., 9 кн. Львів: Просвіта, 1999. Т. 3. Кн. 2. 495 с.

5. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво як концепція «Духу часу» // Roczniki Humanistyczne. 2006–2007. Т. LIV–LV, zeszyt 7.

6. Український спротив: 50 років від "генерального погрому" українського шістдесятництва – операція "Блок" [Електронний ресурс].

Режим доступу:
<https://msmb.org.ua/biblioasuresursi/bibliografiya/istorichni-podii/ukrainsykiy-sprotiv-50-rokiv-vid-generalynogo-pogromu-ukrainsykogo-shistdesyatnitstva-operatsiya-blok/> (Назва з екрана).

Неля Переверзева,

викладач соціально-гуманітарних дисциплін

викладач-методист

викладач Вищої категорії

ВСП “Фаховий коледж економіки і технологій

Державного університету економіки і технологій”

e-mail: perevierzieva@kfk.duet.edu.ua

**Найгірші практики нацизму-рашизму на тимчасово
окупованих українських територіях: росіяни закатували в
полоні мера Дніпрорудного Євгена Матвєєва за те, що «не
давав окупантам зайти в місто»**

24 лютого 2022 року - день, який кожен українець запам'ятав назавжди і який став переломним у житті кожного громадянина України. Уся країна прокинулася, почувши страшну новину: почалося повномасштабне вторгнення росії в Україну.

Відтоді триває найдовший і найтяжчий день в історії нашої країни. 24 лютого 2025 року виповнилося вже три роки від початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну. Але біль і щем за загиблими людьми під час окупації не проходить. Тому сьогодні хотілося б ще раз згадати про мера тимчасово окупованого міста Дніпрорудного Євгена Сергійовича Матвєєва, якого закатували окупанти в полоні за те, що “не давав окупантам зайти в місто”[1].

Євген Сергійович мером обирався тричі - в 2006 р., в 2010 р., в 2020 - це говорить про високу народну довіру до цієї людини. І хоча в 2020 р. Матвєєв Є., як повідомляє рух «Чесно», втретє політика обрали на посаду міського голови як члена партії ОПЗЖ («Опозиційна платформа за життя» – партія, яка є забороненою

зараз в Україні) [1]. Не дивлячись на це, мер займав принципово проукраїнську позицію, тому зумів організувати спротив міста, який кілька днів тримав колони до зубів озброєних агресорів, не давав їм увійти в місто. Окупанти, захоплюючи мера, думали, що, коли не буде мера - місто підкориться. Хотіли створити ілюзію передачі влади росіянам місцевими добровільно.

Мер створив дружину містян для патрулювання, блокпости на в'їздах до міста, постійно перебував на робочому місці та відмовлявся співпрацювати з російськими окупантами. 27 лютого 2022 року Євген Матвєєв разом з іншими містянами виходив назустріч російським танкам, змусивши їх повернути назад.

Тому 13 березня 2022 року Євгенію Сергійовичу повідомили телефоном про затримку окупантами автобуса з працівниками чергової зміни Запорізького залізничного комбінату на блокпосту. Очільник міста не з'явився та виїхав на місце події. Гірників відпустили, а міський голова потрапив у лапи загарбників. Влітку 2022 р. окупанти доставили Євгенія Сергійовича до Дніпрорудненської в'язниці, але потім мера знову вивезли. Востаннє живим його бачили в лютому 2023 р. Подальша його доля до 2024 р. була невідома.

Як вияснилося пізніше, Євгеній Сергійович перебував у російському полоні 2 роки і 8 місяців та був закатований [2]. Під час чергового обміну повернули Україні вже не мера, а його тіло.

Неодноразово асоціація міст України, правозахисні організації та міжнародні партнери закликали країну-агресорку звільнити полоненого міського голову. Відповіді не поступало і, тільки в листопаді 2024 р., під час обміну полоненими було повернуто тіло Матвєєва Євгенія Сергійовича [1]. "Відповідно до лікарського свідоцтва про смерть, чоловік помер у лютому 2024 року", - йдеться у повідомленні Запорізької обласної прокуратури.

Зазначається, що його тіло повернули з ознаками насильницької смерті. Правоохоронці відкрили кримінальне провадження за фактом його смерті у полоні (ч. 2 ст. 438 КК України) [4].

4 грудня 2024 р. у Запорізькій військовій адміністрації повідомили про те, що Росія повернула тіло Дніпрорудненського міського голови Євгенія Матвєєва, якого закатували в полоні. Керівниця департаменту документування Медійної ініціативи за права людини Анастасія Пантелєєва розповіла «Новинам Приазов'я», що тіло Євгена Матвєєва повернули з одного з місць несвободи саме з території Росії, не з окупованих регіонів [1].

5 грудня в Бучі на Київщині було поховано міського голову Дніпрорудного Євгенія Матвєєва, якого закатували в російському полоні [3]. Жив, працював і загинув від рук окупантів незломленим.

На сьогодні, як заявив Президент України, Володимир Зеленський, у російському полоні досі перебувають щонайменше шість мерів і голів громад. Таку історію можна розповісти про будь кого з них: очільника Херсона Ігоря Колихаєва, про полоненого мера Голої Пристані Олександра Бабича, Анатолія Сірого — старости села Нові Боровичі Чернігівської області.

Світла та вічна пам'ять справжньому патріоту своєї країни!

Посилання:

1. «Не давав окупантам зайти в місто»: запорізький мер помер у російському полоні. Що про це відомо? [Електронний ресурс]// <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-posadovtsi-u-poloni-rosiyi-smert-mera-dniprorudnoho/33232485.html>

2. Росіяни закатували в полоні мера Дніпрорудного Євгена Матвєєва [Електронний ресурс]//

<https://texty.org.ua/fragments/113993/rosiyany-zakatuvaly-v-poloni-mera-dniprorudnoho-yevhena-matvyeyeva-foto/>

3. Його закатували в російському полоні: у Бучі прощаються з мером Дніпрорудного Євгенієм Матвєєвим [Електронний ресурс]// https://24tv.ua/evgeniy-matvyeyev-zaginu-v-poloni-buchi-proshhayutsya-merom-dniprorudnogo_n2700749

4. Мер Дніпрорудного, якого катували у російському полоні, помер ще у лютому [Електронний ресурс]// https://ukrainiannews.net.ua/ru/mer-dniprorudnogo-yakogo-katuvali-u-rosiyskomu-poloni-pomer-shche-u-lyutomu_zmi/

Андрій Дрозд,
здобувач вищої освіти,
спеціальність: «Публічне управління та адміністрування»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: time.andrey@gmail.com
Наук. керівник: **Ганна Пурій,**
кандидат економічних наук, доцент,
В.о. завідувача кафедри
Публічного управління та адміністрування
Державний університет економіки і технологій
ORCID: 0000-0003-4226-4445
e-mail: puriy_av@duet.edu.ua

Розстрільні списки путіна

Тема «Розстрільні списки Путіна» розкриває один із найбільших тривожних інструментів, який використовує російський режим у політичній боротьбі сучасного часу. Варто згадати історичний контекст масових репресій СРСР, особливі «сталінські списки» розстрілів [2]. В сучасній росії цей метод став використовувати неофіційні переліки небажаних осіб для залякування та знищення людей з протилежним мисленням. Ці списки стали інструментом терору проти активістів, журналістів і волонтерів, які виступають за Україну. Такі дії є прямим продовженням радянської каральної традиції, що впливає на постійну політику державного насильства. Усвідомлення цієї загрози має вирішальне значення для створення спротиву та збереження національної ідентичності [3].

Напередодні вторгнення у 2022 році росія розділила українців на чотири групи. У першу групу ввійшли активні учасники

Революції гідності та інші опоненти режиму, кого потрібно було фізично знищити. Ще до початку вторгнення ФСБ тренувалась у знаходженні, захопленні та вбивстві їх. Другу групу людей мали пригнічувати шляхом обшуків, доправлення до фільтраційних таборів і, найнебезпечніших, депортацію до росії. Для інших передбачалося «перевиховання». Нейтральні громадяни, які схильні до співпраці, становили у третю групу. В четвертій групі були колаборанти, на яких покладалася функція легітимізації.

Крім того, у плані передбачалося використання проросійських депутатів для створення «Руху за мир», який мав би бути здатним заборонити протести. Окремі регіони мали бути відключені від фінансових і енергетичних систем у разі їх непокори. Окрема увага приділяється ролі проросійських агентів, особливо «Казбека» (Портнова), що повернувся в Україну після приходу нової політичної сили і починав складати репресивні списки [5].

Незважаючи на риторику путіна про «один народ», російські спецслужби створили значну базу українців, які сприяють нелояльності до окупаційного уряду. У списку вже понад 100 000 людей, які проживають на тимчасово окупованих територіях. За допомогою співробітників місцевих адміністрацій працівники ФСБ та ГРУ займаються створенням цієї бази. У майбутньому військові можуть мати доступ до цієї бази через блокпости, що дозволяє місцевим арештам і репресіям. Такі дії росії фактично перетворюють окуповані території на гетто, де вважають українську ідентичність злочинною. Під прикриттям концепції «денацифікації» Кремль проводить політику знищення українців як народу, включаючи їхню мову, культуру та право на самовизначення [1].

Створення «розстрільних списків», створення мобільних пересувних крематоріїв та організація масових поховань були

частиною підготовки, за словами Кирила Буданова. Через пропаганду та державні механізми росія просувала ідею ліквідації українського народу. В свою чергу, російський диктатор заперечив право українців на існування, що стала ідеологічною основою майбутніх злочинів. Кирило Буданов підкреслив, що тотальна українофобія стала не лише політикою російської влади, але й обов'язковою суспільною переконаністю. На передодні вторгнення окупантам дали інструкції щодо розташування групових могил і підготовки «розстрільних списків», людей, які підтримували українську державність, включали журналістів, священиків, громадських діячів, ветеранів АТО та вчителів української мови та літератури [4].

Згадка про «списки на ліквідацію» українських громадян також широко відомо. Служба безпеки України повідомила, що російські спецслужби готували замах на голову розвідки Кирила Буданова. «У переддень інавгурації «путлера», на Великдень, вони хотіли організувати, в тому числі, замах на генерала Буданова. І керували цим всім з Лубянки безпосередньо. А виконавцями були високопосадовці Управління державної охорони. Тобто, це ті, хто мали відповідати за охорону перших посадових осіб, але ворог свого часу проник і зумів їх завербувати», - зауважив Голова СБУ Малюк [6].

Можна зробити висновок про те, що існує глибокий історичний зв'язок між терором Сталіна та сучасною репресивною політикою Кремля. Російська влада продовжує використовувати методи попереднього СРСР для фізичного та психологічного знищення противників, адаптуючи їх до гібридної війни проти України. Такі дії є свідомими спробами знищити опір, позбавити українців їхньої національної ідентичності та створити страх на окупованих територіях. Зміцнення протидії, міжнародної

солідарності та збереження української культурної спадщини народу має усвідомити масштаби цієї загрози та її ідеологічного підґрунтя. У таких ситуаціях національна пам'ять, активна громадянська позиція та правдива історія є найкращим засобом проти агресії.

Посилання:

1. Сидорченко П. «Адін нарот»: російські окупанти внесли понад 100 тисяч українців у розстрільні списки. 02.01.2024 URL: <https://vinnychany.info/war/adin-narot-rosijski-okupanty-vnesly-ponad-100-tysiach-ukrainsiv-u-rozstrilni-spysky/>

2. Губернський Б. Розстріл 17 квітня 1938 року 20.04.2015. Сторінки Кримської історії. URL: <https://ua.krymr.com/a/26968146.html>

3. Кордіяк А. Розстріли за списками: традиції збережені, «почерк» незмінний... ЗБРУЧ. URL: <https://zbruc.eu/node/117121>

4. Розстрільні списки та мобільні крематорії: росія планувала геноцид українців задовго до вторгнення. 23.11.2024. Арсія.ІНФОРМ. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/11/23/rozstrilni-spysky-ta-mobilni-krematoriyi-rosiya-planuvala-genocyd-ukrayincziv-zadovgo-do-vijny/>

5. Петренко М. РФ до 24 лютого розділила українців на 4 групи, перша підлягала ліквідації -Ти в якій? 05.2022 Інформаційний портал центру "МИРОТВОРЕЦЬ". URL: <https://myrotvorets.news/rf-do-24-liutoho-rozdilyla-ukrainsiv-na-4-h/>

6. Спецслужби Росії готували замах на Буданова, - голова
СБУ. 23.02.2025. Київ Пост.
URL:<https://www.kyivpost.com/uk/post/47668>

Ярослав Щербак,

Вчитель історії та правознавства

Криворізької гімназії №76,

e-mail: yarik_az@ukr.net

**Дисидентський рух в УРСР 1960–1980-х рр.: Опір репресіям і
боротьба за права людини. Відлуння свободи в імперії
мовчання**

Однією із характерних ознак суспільного життя УРСР в 1960–1980 – х рр. став розвиток дисидентського руху, який у відповідь на репресії радянської влади визначив своєю метою боротьбу за дотримання прав і свобод в УРСР. Діяльність дисидентського руху стала справжнім феноменом, оскільки справжніми очільниками руху були інтелігенція.

Справжнім сигналом для початку репресій став прихід до влади в Радянському Союзі Л. Брежнєва, за вказівкою якого почалися арешти та стеження за провідними діячами дисидентського руху. Називаючи інакомислення формою опору, Г. Касьянов у своїй праці «Незгодні: українська інтелігенція в русі 1960-1980» вірно відзначає, що прем'єрний показ «Тіні забутих предків» С. Параджанова став для української національної інтелігенції можливістю продемонструвати свою позицію щодо репресій, які проводилися радянською владою. Саме національна інтелігенція В. Стус, В. Чорновіл, І. Дзюба стали найвиразнішими представниками, які дали поштовх для зародження дисидентського руху, що своєю діяльністю вбачав захист прав громадян, в т.ч. національної інтелігенції [1].

Основними формами опору у сфері національної політики у своїй монографії «Український національний рух: основні тенденції

і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті роки» Ю. Данилюк, О. Бажан називають виникнення різноманітних гуртків і об'єднань у великих та малих містах, які мали на меті поширювати листівки та самвидавську літературу національного характеру. При цьому радянська влада активно взялась за ліквідацію даних осередків, оскільки остерігалась надмірного поширення діяльності таких об'єднань на території УРСР. Проте дані заходи не перешкодили виникненню нових подібних гуртків та об'єднань вже як таємних організацій на квартирах учасників [2].

Однією з перших праць, яка стала поштовхом для формування дисидентського руху, була робота І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація» який зазначив, що формальна рівність націй, що закладена в підгрунтя формування Радянського Союзу, вже після смерті В. Леніна, була переглянута в сторону русифікації.

Проте з приходом до влади Й. Сталіна, на думку І. Дзюби, почалося поступове згортання українізації, формування доктрини про один радянський народ. При цьому І. Дзюба у своїй праці не випадково зачіпав питання того, що радянська влада проводила політику, спрямовану як проти українців, так і проти інших народів [3].

Таким чином, однією з форм боротьби ставали праці української національної інтелігенції, написані дисидентами як на території УРСР, так і за межами її. У контексті таких праць варто відзначити лист В. Стуса «Я обвинувачую», в якому він звернувся з вимогою притягти до юридичної відповідальності усіх, хто стоїть за репресіями та арештами, починаючи з 1970 –х. рр. Так В. Стус зазначає, що органами КДБ та міліцією було вилучено не лише його твори, але і твори інших літераторів І. Драча, Л. Костенко, В. Симоненка, М. Вінграновського.

Разом з тим, В. Стус наголошує на тому, що ворогами для влади Радянського Союзу є не тільки українські поети та дисиденти, але і творчість К. Юнга та Ортеги-і-Гассета, що дає змогу припустити, що будь-які прояви інших культур були ворожими для радянської влади.

Крім того, В. Стус у листі «Я обвинувачую» наголошує на тому, що радянська влада систематично порушує свої ж закони, не надаючи можливість ознайомитися із юридичними кодексами, і систематично знущаючись та, завдаючи побоїв дисидентам, тримаючи роками останніх в психлікарнях, при цьому застосовуючи каральну медицину. В. Стус зазначив, що КДБ є злочинною організацією, яка має бути засуджена [4].

Ще одним із напрямів дисидентського руху став рух за повернення кримських татар, депортованих з Криму в 1944-1945 на їхню історичну Батьківщину. У контексті даної теми важливими є дослідження Г. Бекірової «Пів століття опору: кримські татари від вигнання до повернення (1941–1991 роки). Нарис політичної історії», яка відзначає, що в 1970 – х рр. кримські татари неодноразово зверталися до державних органів з проханням розглянути їхнє повернення на історичну Батьківщину до Криму. Діячі кримськотатарського руху Бекир Османов, Муксим Османов, Решат Османов закликали свій народ організовувати демонстрації з вимогою повернення додому, самовільно селитися в своїх будинках в Криму [5].

Навіть попри прийняття Указу Президіума Верховної Ради СРСР «Про громадян татарської національності, проживаючої в Криму», який по суті скасовував попередній указ 1944, в якому кримські татари звинувачувалися у співпраці з німцями під час окупації Криму німцями, кримських татар все ще не допускали до переселення в Крим [6].

Як зазначає Г. Бекірова, влада Узбецької РСР навпаки зверталась до ЦК КПРС з проханням почати розгляд запитів на переселення до Криму та Грузії окремих представників кримських татар. Проте, дане звернення також було проігнороване, а в 1977 р. радянська влада посилила заходи паспортного контролю з метою недопущення до Криму кримських татар і відновила арешти та судові процеси над тими, хто незаконно, на думку влади, перетинав кордон з Кримом [5].

Півстолітня боротьба кримських татар за повернення на їхню історичну Батьківщину завершилась 1991, прийняттям Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про відновлення Кримської Автономної Радянської», згідно з яким було вирішено відновити Кримську Автономну Радянську Соціалістичну Республіку в межах території Кримської області в складі Української РСР [7].

Проте, наразі боротьба українців та кримських татар за право повернутися до свого дому, триває: переконані, що навіть дослідження та спогади про минулі поневіряння, сприяють поверненню кожного до свого дому.

Посилання:

1. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. К.: Либідь, 1995. 224 с. ISBN 5-325-0070. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/5-325-00704-1/5-325-00704-1.pdf>

2. Бажан О.Г., Данилюк Ю.З. Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті роки). К.: Інститут історії України НАН України, 2000. 232с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Danyliuk_Yurii/Ukrainskyi_natsion

alnyi_rukh_osnovni_tendentsii_i_etapy_rozvytku_kinets_1950-kh__1980-ti_roky.pdf?

3.Дзюба І.М. Інтернаціоналізм чи русифікація? К.: Видавничий дім "KM Academia", 1998. 276 с. URL: <http://litopys.org.ua/idzuba/dz.htm>

4.Сучасність: зб. Українського товариства закордонних студій «Сучасність» / ред. кол.: В. Бургардт, А. Камінський, Б. Кордюк, І. Кошелівець, В. Маркус, К. Митрович, А. Оленська-Петришин, М. Прокоп, Р. Рахманний, Б. Рубчак, М. Скорупська. 1967. URL: https://web.archive.org/web/20151123181633/http://shron.chtyvo.org.ua/Suchasnist/1976_N01_181.pdf

5.Бекирова, Гульнара. Кримські татари. 1941–1991 (Досвід політичної історії). Том I. Сімферополь: Видавничий дім «Тезис», 2008. 480 с. URL: https://samlib.ru/b/bekirova_g/bekirova2008.shtml

6.Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про громадян татарської національності, які проживали в Криму». Москва, 1967.

7.Закон Української РСР «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки» // Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 9. С. 84.

Олексій Петьков,
здобувач фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Електроенергетика,
електротехніка та електромеханіка»,
ВСП «Технологічний фаховий коледж
Державного університету економіки і технологій»
e-mail: alex.petkov3218@gmail.com
Наук. керівник: **Ірина Андрійчук,**
e-mail: iravnkr@gmail.com

Дослідження поняття «рашизм» і його наслідків

У сучасних умовах воєнного конфлікту зростає увага до феномена, який отримав назву «рашизм» - ідеології, що поєднує елементи тоталітаризму, імперіалізму та агресивної націоналістичної політики Росії. Цей термін набув поширення внаслідок політики, яку Російська Федерація проводить як всередині країни, так і на міжнародній арені, особливо у контексті воєнної агресії проти України з 2014 року, що продовжується й дотепер.

Поняття «рашизм» стає об'єктом дослідження для багатьох науковців, політологів і громадських діячів, оскільки воно відображає певний зсув у традиційних формах авторитаризму та пострадянської політики. Ця ідеологія не тільки впливає на зовнішню політику Росії, але й формує соціальну поведінку та світогляд мільйонів її громадян. Рашизм призводить до радикалізації суспільних настроїв, сприяючи підтримці агресивних дій на міжнародній арені.

Метою даного дослідження є аналіз сутності поняття «рашизм», виявлення його ключових елементів, а також оцінка

наслідків, які ця ідеологія має як для Росії, так і для світу в цілому. Історичний контекст формування цієї ідеології впливає на геополітичну ситуацію.

Рашизм - це ідеологія, яка базується на націоналізмі, імперіалізмі та авторитаризмі. Він відкидає демократичні цінності та права людини, натомість пропагуючи концепцію «Русского мира» - домінування Росії над іншими народами. Рашизм характеризується нетерпимістю, пропагандою та прагненням до розширення впливу Росії будь-якими засобами, включаючи збройну агресію.

Олена Стяжкіна називає рашизм ідеологією ненависті, яка поєднує радянські імперські амбіції, ідею месіанства росіян, культ насильства, а також культ особи, що представлений фігурою Володимира Путіна. Це явище розглядають як модернізовану версію фашизму, що використовує сучасні методи пропаганди та інформаційної війни [1].

Український інститут національної пам'яті описує рашизм як комплексну ідеологію, що містить тоталітарний культ лідера, придушення демократичних свобод, агресивну експансію і нехтування міжнародним правом. Зовнішня політика рашизму включає збройну агресію, геноцид, кібернапади та втручання у внутрішні справи інших країн [2].

Рущенко І. П., наголошує, що «рашизм є архаїчним світоглядом, він зародився сотні років тому і не змінюючись проіснував до XXI ст., а сьогодні є гострою загрозою своїм сусідам і країнам світу [3].

В «Urban Dictionary», в березні 2022 р., з'явилася стаття з таким визначенням: «Рашизм є формою фашизму, яка включає зневагу до ліберальної демократії та західної парламентської

системи... Він охоплює культ насильства щодо всіх, хто не ідентифікує себе як росіянин» [4].

Історичні корені рашизму можна поділити на три етапи.

Перший етап - зародження ідей «Русского мира». Ідеї рашизму сягають корінням у 19 столітті, коли почали формуватися концепції «Москви - третього Риму» та «Русского мира» як ідеології домінування Росії над іншими народами.

Другий етап можна окреслити як «Радянський імперіалізм». В часи СРСР ці ідеї були розвинуті в концепцію «старшого брата» та експансії комуністичної ідеології. Радянський режим придушував національні почуття інших народів.

Третій етап – «Новий російський імперіалізм». Після розпаду СРСР ідеї рашизму були відроджені та посилені в сучасній Росії під керівництвом Путіна, який прагне до відновлення колишньої могутності Російської імперії.

Ключовою ідеологією рашизму є переконання у винятковості та меті Росії до світового панування. Це виражається в агресивних зовнішніх політиках та нетерпимості до національних меншин. Рашизм відкидає демократичні свободи та концентрує всю владу в руках авторитарного режиму на чолі з одноосібним лідером. Рашизм прославляє військову силу та агресію як засіб досягнення своїх цілей, ігноруючи норми міжнародного права.

Для поширення ідеології рашизму використовують різні методи пропаганди. Режим Путіна повністю контролює основні телеканали, газети та інтернет-ресурси в Росії, використовуючи їх для поширення своєї пропаганди. Російські тролі-ферми та боти активно використовують соціальні медіа для координованого поширення фейкових новин та дезінформації. Рашистська пропаганда намагається вплинути на громадську думку в інших країнах, використовуючи різноманітні канали та платформи.

Рашистський режим жорстоко придушує будь-яку опозицію та критику, застосовуючи арешти, тортури та вбивства політичних опонентів.

Рашизм супроводжується нетерпимістю та дискримінацією національних, релігійних меншин в Росії. Збройна агресія Росії проти України супроводжується масовими порушеннями прав людини, геноцидом, катуваннями та вбивствами.

Рашистська політика та жорсткі міжнародні санкції призвели до глибокого економічного спаду в Росії, девальвації рубля та росту інфляції. Агресивні дії Росії спричинили її економічну ізоляцію від міжнародної торгівлі та фінансової системи, що завдає серйозного удару по її економіці. Тотальна невизначеність та ризики ведення бізнесу в Росії через рашистський режим відлякують іноземних інвесторів. Масовий виїзд освічених та кваліфікованих кадрів з Росії підриває її людський капітал та інноваційний потенціал.

Провідні країни світу запровадили безпрецедентні економічні санкції проти Росії, спрямовані на ізоляцію її фінансової системи та провідних галузей економіки. Країни НАТО та ЄС надавали Україні масштабну військову допомогу для протистояння російській агресії та звільнення окупованих територій. Росія зазнає міжнародної політичної ізоляції, виключена з багатьох інших міжнародних організацій.

Висновки. Рашизм є загрозою демократії, миру та правам людини, тож міжнародна спільнота повинна рішуче протидіяти цій небезпечній ідеології. Надання всебічної допомоги Україні, є ключем до перемоги над російською агресією та поваленням рашистського режиму.

Тільки консолідація зусиль демократичних країн світу, громадянського суспільства та всіх, хто поділяє цінності свободи та людської гідності, здатна перемогти виклики сьогодення.

Посилання:

1. Заборонити рашизм / В. Огнев'юк , В. Андрєєв, В. Брехуненко, М. Відейко, Б. Гуменюк, І. Гирич, Л. Масенко, Ю. Митрофаненко, В. Огризко, О. Палій, В. Піскун, П. Полянський, В. Сергійчук, П. Чернега ; за заг. ред. В. Піскун. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 252 с. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/44912/>
2. Що таке рашизм? Український інститут національної пам'яті . 2024. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyi-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/istorykynyalarysa-yakubova-shcho-take-rashyzm>
3. Рущенко І. П. Ідеологія рашизму: монографія / І.П.Рущенко. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. 276 с.
4. Rushism. Urban Dictionary. URL: <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Rushism>

Петро Дисак,

викладач історії, вищої категорії,

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій»

e-mail: pdysak@gmail.com

Олександра Матвійчук,

здобувачка фахової передвищої освіти,

спеціальність: «Підприємництво та торгівля»,

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій»

e-mail: oleksandramatv328@gmail.com

Сутність російського націоналізму, його реалізація та супротив Українського руху Опору на тимчасово окупованих територіях

Здавалось би, що під бурхливим розвитком новітніх технологій у ХХІ ст. відбуватимуться нові зміни у розвитку людської цивілізації та світобудови. Але пішло не так, поява путінського режиму у російській федерації здійснила реверс і світ опинився в умовах гібридної війни, який порушив світовий порядок. Цей процес має історичне підґрунтя російського націоналізму у сформованому в ідеології «русского мира», який являє собою великодержавний шовінізм бездуховності та цинізму. Виходячи із історії розвитку російського суспільства, яке протягом багатьох століть виховувалось на принципах політики «русизму», та є основною причиною появи чергових носіїв «великої імперії», яку сьогодні уособлює в. путін, Ш. Басаєв відмічає: «Ваша великоросійська мрія – сидячи по горло в лайні, затягнути туди усіх інших. Це і є русизм [1]». Якщо проаналізувати хід формування

«русизму», можна побачити, що відбулося трансформувannya поняття «рашизм» саме в ХХІ ст. «Сьогоднішній російський неонаціоналізм поєднав у собі історично набуті людиноненависницькі теорії, підкріплені комуністичною ідеологією, яка стала перехідним етапом до сучасної ідеології «русского мира». «Рашизм» як ідеологічна основа «путінізму» і «путінізм» як різновид авторитарного політичного режиму нинішньої Російської Федерації, може існувати і після відходу (відставки, утечі, природної чи насильницької смерті тощо) В. Путіна. У цьому випадку замість «батька-засновника» цієї системи роль ключової постаті режиму виконуватиме черговий наступник. Така модернізація квазіідеології «рашизму» і фасаду «путінізму» може бути вигідна фінансово-бюрократичній олігархії, оскільки може послабити чи й позбавити загалом її бізнес від дошкульних міжнародних санкцій та ізоляції [2]». На жаль, деякі світові політики зневажливо ставляться до уроків історії у нових умовах світового розвитку. Світова спільнота, яка позбулася найжорстокіших режимів людства - фашизму, нацизму і комунізму, отримали нове явище - «рашизм», як феномен ХХІ ст. «У роки Другої світової війни і по її закінченні одним із найстрашніших слів було слово «нацизм». Сьогодні поруч із ним стало вживатися інше – «рашизм». Воно не менш злочинне і страшне по своїй суті. Органічно пов'язане з Гітлером та Путіним. Це загроза не тільки Європі, але і всьому світу. Один фюрер у промовах прославляв німців як наднарод і арійську націю, інший – гіперболізує російську. В результаті обоє втягнули народи в смертоносну бійню [3]». Український інститут національної пам'яті у публікації «100 років з початку збройного опору Української Народної Республіки проти російської агресії» зазначає: «Середина другого десятиліття третього тисячоліття проходить під знаком загострення

міжнародних політичних протиріч на фоні гібридних воєн РФ проти Заходу. Прийнято вважати, що гібридна війна як війна четвертого покоління – породження останніх років чи останніх десятиліть. Але насправді це не зовсім так. Гібридні війни – це давній московський інструмент пригноблення народів і примушування до миру [4]».

Факти нелюдської жорстокості російських військових у жахливих катуваннях і вбивствах на окупованих територіях, які сколихнули весь світ, дали змогу остаточно переконатися у появі цинічного російського неонацистського режиму у формі «рашизму», що є ототожненням «фашизму», «сталінізму», «нацизму», а путін – уособленням кривавих диктаторів - Муссоліні, Сталіна, Гітлера. Наявним фактом політики своїх попередників вирізняється цей «світ» у жорстокості російських окупантів вже у перші місяці війни, від якої світ здригнувся (жахливі факти геноциду у Бородянці та Ворзелі Київської області, багатьох селах і містах Чернігівщини, Сумщини, Харківщини, Херсонщини, Донеччини, Луганщини, Маріуполі). За даними квітня 2022 року рашисти убили 165 дітей (на сьогодні – 618), 266 (на сьогодні – 1887) отримали поранення різного ступеня тяжкості. Через бомбардування та обстріли пошкоджено 869 закладів освіти, 83 з них зруйновано повністю [5].

Болючим питанням для українського народу є тимчасово окуповані території (ТОТ). На незаконно анексованих українських територіях російська федерація, при підтримці колаборантів, здійснює політику геноциду проти українського населення. Першочерговим завданням російського окупаційного режиму є: по-перше, скасування і знищення всього, що пов'язано з Україною; по-друге, впровадження російського законодавства, яке позбавляє місцеве населення можливості вирішувати юридичні питання за звичними міжнародними правовими нормами; по-третє, тотальна

русифікація з використанням різних методів примусу, з використанням адміністративного покарання та кримінального переслідування.

Чимало фактів засвідчують про злочини російських окупантів проти мирного населення, яким немає виправдання. «Деякий період тому розстріляли хлопчика 2010 року народження. Вони на дачних оцях біля селища Кринки, це Новокаховська територія, жили. Розстріляли дитину за те, що знайшли в неї в телефоні, ну, якась там техніка російська була сфотографована, зробили (розстріляли – ред.) це на очах у матері. Де мати, сьогодні невідомо, бо вона намагалася руки на себе накласти, коли оце все бачила», – розповів міський голова Володимир Коваленко [6].

Хочеться передати історію про перебування в окупованому Херсоні, що переповіла переселенка Лера студентці Олександрі: «Мене звати Лера, прізвище хочу залишити анонімно. Родом з Херсону, жила у центрі міста. Перші дні війни виявилися найтяжчими, одразу від початку вторгнення росіянами я мала йти в школу, але з вікна мого будинку здійснювся стовп диму. Заїхали танки, росіяни розстрілювали цивільне населення. Одного дня, йшовши з родиною до АТБ, де ходили тільки рублі, нам треба було купити базові продукти. Полиці магазинів були наполовину спустошені. Моя маленька сестричка, поки ми скуплялися з мамою і татом, вибігла за касу, де стояв російський військовий. Я, злякавшись за неї, побігла забрати її, а він коли почув, що моя сестричка говорить українською, наставив на нас дуло пістолета і змусив говорити російською. Мама з татом благали не чіпати нас, він відпустив нас зі словами: «Скажете спасибо, что не застрелил вас хох лов». Майже не виходили гуляти, бо звідусіль чатували російські військові. Зайшовши у квартиру нашої сусідки на 7 поверсі, вони винесли цінні речі та застрелили її через українську

позицію, бо вона почала співати гімн України. Мою однокласницю, ученицю 9 класу, жорстко вбили та згвалтували військові, коли вона гуляла зі своєю собакою неподалік дому. Змусили змінити сімкарту на російську, щодня на вулиці чутно було перестрілки, гучні вибухи. Її наша родина прийняла рішення тікати. У середині березня 2022 року забирали знайому з Антонівського мосту, яка чудом врятувалася. На блокпостах знищували все, що пов'язано з Україною, чистили переписки, видаляли символіку. Перетнувши Херсонську область, плакали слізьми, тому що вибралися з цього пекла. Деякі знайомі, які залишилися там, дзвонили і казали, що у наш будинок влучила ракета, тепер повертатися нікуди. Зараз живемо 3 рік у місті Берегово, Закарпатська область. Але щодня живуть мрії у серці повернутися додому [7]».

Складніше стає на ТОТ, як каже жителька міста Пологи: «Навіть якщо люди не читають російські новини, не дивляться їх і не слухають, то ми чуємо розмови наших односельців, розмови людей, які живуть навколо. Вони з кожним днем втрачають віру у щастя, адже люди не бачать своїх близьких, люди втратили власну самоідентифікацію. І ми дуже боїмося того, що ТОТ і далі залишатимуться ТОТ, бо повертати, морально повертати людей звідси навіть після перемоги буде надзвичайно складно [8]». Це є одне із найскладніших питань: питання тривалості окупації, яка ставить певну частину населення під моральний занепад та зневіру, бо, перебуваючи під ідеологічним тиском окупаційних адміністрацій, втрачають віру у майбутнє. За даними підпілля, на окупованих територіях збираються розбудовувати об'єкти так званого «спеціального інфраструктурного проєкту», тобто, створення та поширення концентраційних таборів для нелояльного населення. Крім цього, паралельно, москва різним чином намагається «русифікувати» окуповані території російськими

громадянами. Для прикладу, з моменту анексії Криму на півострів переїхало понад пів мільйона росіян, така ж практика кремля залишається і на ТОТ. Тому передавати ТОТ, під будь-яким форматом російській федерації, є небезпекою втратити території.

Найболючіше питання – діти ТОТ, де «носії руского мира» особливу увагу приділяють їх «русифікації» та мілітаризації на кшталт російського «патріотичного» рухів «Юнармії», кадетських класів, прививаючи їм ненавидіти все українське і воювати за вороже російське. Загарбники використовують різні засоби пропаганди, шантажу, залякування для зміни самосвідомості та примушують українських дітей носити уніформу, співати російський гімн та крокувати під «триколом». Це ще раз доводить, що російський неонацизм системно нищить українську ідентичність дітей в окупації, всупереч взятим на себе зобов'язанням щодо законів та звичаїв ведення війни, передбачених Женевською конвенцією та Факультативним протоколом Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах.

У ході тривалої війни на окупованих територіях сформувався Український рух Опору, який здійснює підпільну і партизанську боротьбу проти ворога. Так, бійці «Атеш» («вогонь») підривають залізниці, надають розвіддані про ворога, підтримують місцеве населення, проводять агітацію серед російських окупантів. «Те, що роблять росіяни на окупованих територіях, – це просто жах. Як варвари, вони намагаються випалити все українське й татарське з наших рідних земель. Ідуть репресії, депортації, зомбування дітей. Це найстрашніше. І це треба зупинити якнайшвидше», – пояснює свою мотивацію «Атеш» [9]. Є і інші рухи опору. Рух «Жовта стрічка» – це інший полюс опору в Україні: ненасильницький. Почався цей рух з 27 квітня 2022 року на великому протесті проти російської окупації Херсона, там сформувалися координатори руху

«Жовта стрічка» супротиву російській окупації. Слід відмітити креативність українців, які назвали свій рух, взявши міфологічний образ «Зла Мавка».

Одним із явищ ведення війни російською федерацією - шахедно-ракетний терор проти цивільного населення з метою деморалізувати і налаштувати українське населення проти української влади. Такі дії є марними, адже більшість українського населення ще більше згуртовуються і активізуються до спротиву і допомозі ЗСУ. Останні жахливі події в Кривому Розі та Сумах, під час мирних переговорів, РФ використала бойові ракети з касетами «Іскандер» проти цивільного населення, результати шокуючі: сотні поранених і десятки вбитих мирних мешканців. І це ще більше викликало невдоволення і засудження діям агресора. На великий жаль, деякі світові політики бачать світ через рожеві окуляри і намагаються не помічати та потакати агресору путіну продовжувати війну та здійснювати чергові злочини проти громадян України.

«Мирний план», «енергетичне перемир'я», які порушує ерефія, намагання адміністрації президента Д. Трампа завершити російсько-українську війну - це нагадує нам відому в історії політику умиротворення агресора 30-х років ХХ ст., і чим це закінчилося, нам відомо. Сьогодні стає зрозумілим, що за допомогою лише міжнародного права, США не зможуть реалізувати свій «мирний план» без підтримки Європи, на що неодноразово наголошував президент В. Зеленський: «Ми не розглядаємо альтернатив. Це наша чітка позиція. Європа дуже велика, і вона повинна мати чітке представництво за цим столом перемовин. Усі партнери в Європі домовились, що Європу будуть представляти Франція і Британія [10]». Розуміння настало 17 квітня 2025 року, коли в Парижі відбулися зустріч щодо досягнення миру

в Україні за участі представників США, Франції, Великої Британії, Німеччини та України. Як зауважив міністр закордонних справ Жан-Ноель Баро: «Довгий час існували побоювання, що європейці не братимуть участі у переговорах – але сьогодні саме в Парижі європейці, американці та українці вперше зібралися разом [11]».

Світ повинен збагнути, те що звучить з рупорів російської пропаганди, це не просто залякування, а в реальності цілеспрямована дія російського нацизму на знищення України як держави та українців як етносу. Тільки героїчний опір українців та світова спільнота можуть зупинити новоявлену чуму - «рашизм» XXI століття.

Посилання:

1. Шаміль Басаєв. <https://uk.wikiquote.org/wiki>.
2. Борис Дем'яненко. «Рашизм як квазіідеологія пострадянського реваншизму» <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-85ebe1c3-5219-42fd-9b27-487aad293d39>.
3. Юрій Дем'янчук. Український погляд на «рашизм» в історичному ракурсі. Історичні студії. УДК 94(477):327.2 «XX».
4. 100 років з початку збройного опору Української Народної Республіки проти російської агресії URL:<http://www.memory.gov.ua/methodicmaterial/100-rokiv-zpochatku-zbroinogo-oporu-ukrainskoi-narodnoi-respubliki-proti-rosiiskoi>.
5. З початку повномасштабної війни в Україні загинули 165 дітей – Прокуратура. <https://www.unian.ua/society/rosiyske-vtorgnennya-z-pochatku-povnomasshtabnoji-viyni-v-ukrajini-zagynuli-165-ditey-novini-ukrajini-11773423.html>.

6. «Паспортний терор, вбивство дітей, стерті села»: життя українців в окупації. Підсумки 2023 року.

<https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-zhyttya-ukrayintsiv-v-okupatsiyi-pidsumky-2023/32742017.html>.

7. Спогади жительки Лери з Херсону в перші місяці окупації після широкомасштабного наступу російської федерації в Україну.

8. «Паспортний терор, вбивство дітей, стерті села»: життя українців в

окупації. Підсумки 2023 року.

<https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-zhyttya-ukrayintsiv-v-okupatsiyi-pidsumky-2023/32742017.html>.

9. Від ракетних ударів до балончиків з фарбою: як український рух опору бореться з російською окупацією.

<https://texty.org.ua/articles/111102/vid-raketnyh-udariv-do-balonchykiv-z-farboyu-yak-ukrayinskyj-ruh-oporu-boretsya-z-rosijskoju-okupacijeyu/>.

10. Зеленський: Європу на переговорах мають представляти Франція та Британія.

<https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelensky-ievropu-na-perehovorah-mayut-predstavliaty-frantsia-a-brytania/33362208.html>.

11. Макрон: переговори в Парижі – шанс для зближення України, США та Європи щодо миру.

<https://www.radiosvoboda.org/a/makron-peremovyny-v-paryzhi/33388657.html>.

Ілля Чорний,
здобувач фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Електроенергетика,
електротехніка та електромеханіка»,
ВСП «Технологічний фаховий коледж
Державного університету економіки і технологій»
e-mail: illacornij73@gmail.com
Наук. керівник: **Ірина Андрійчук**
e-mail: iravnkr@gmail.com

Фашизм, нацизм та рашизм як ідеології ненависті

Світова історія вкотре нам дає урок про те, що найкривавіші та найстрашніші події мають здатність повертатися до нас в новому проявленні, пристосовані до сучасних умов. Фашизм, нацизм і рашизм попри різницю в назвах, мають багато спільного. Це передусім культ лідера, мілітаризація суспільства, пропаганда ненависті, агресивна зовнішня політика, зневага до прав людини та повне придушення свободи слова.

Ці режими виникали в періоди глибоких криз — політичних, економічних чи моральних. Усі вони приходили до влади під гаслами "порятунку нації", "відновлення величі", "захисту народу". На практиці це оберталось репресіями, війнами, етнічними чистками, масовими злочинами проти цивільного населення. Найстрашніше - ці дії виправдовувалися офіційною ідеологією, яку насаджували через пропаганду. Ворог завжди створювався штучно: євреї в нацистській Німеччині, українці й "колективний Захід" у сучасній Росії.

Сьогодні ми спостерігаємо, як рашизм - новітній гібрид фашизму й імперіалізму — загрожує не лише Україні, а й усьому

світові. Його основа — це культ Путіна, міф про "руській мір", пропаганда війни як "звільнення територій", заперечення права інших народів на існування. Буча, Ірпінь, Маріуполь, Харків, Дніпро та кожне місто України, перебуваючи щодня під ракетними ударами та обстрілами, стали символами злочинів, які дуже схожі на ті, що вже здійснювалися в XX столітті. Це — не просто повторення, це ігнорування уроків історії.

Фашизм виник у 1919 році в Італії з появою Італійського союзу боротьби та його ідеї відродити велич Римської імперії. Італійське слово «фашіо» у перекладі значить «сніп». Це метафора: сила — в єдності, адже сніп значно важче переламати, ніж окремий колосок. У цій ідеології також йшлося про винятковість та вищість італійців. Надалі фашизмом стали називати будь-яку ідеологію, що має певні риси: прагне підкорити інші нації.

Гітлер та його прихильники в Німеччині ніколи не називали себе ані фашистами, ані нацистами, а лише націонал-соціалістами. У 1920-х роках політичні супротивники прозвали їх нацистами. Нацизм відзначався вірою в особливе походження німецької нації, псевдоісторичні та псевдобіологічні докази цього, уособлення всіх рис нації у вожді, який одноосібно вирішує долю країни, необхідність заради чистоти нації триматися осторонь представників інших націй. Більшість націй, за ідеологією нацизму, слід було підкорити, а частину — взагалі знищити.

Рашизм — термін, що якнайкраще характеризує політичний режим Росії, іншими словами — назва російського фашизму. Рашизм має всі ознаки фашизму: проголошує росіян богообраним народом, що протистоїть шкідливим впливам Заходу, утверджує верховенство сили над правом, пропагує агресію і ненависть до всіх, хто не підтримує рашизм. [1]

Спільні риси фашизму, нацизму та рашизму:

- Культ традицій, заперечення прогресу. Фашизм шукає цілі не в майбутньому, а в минулому. Мотивує не створювати щось нове, а нібито відроджувати традиції предків. Італійські фашисти прагнули відродити славу Стародавнього Риму. У нацистській Німеччині оголошували себе нащадками арійців. У РФ обґрунтовують винятковість «перемогами дідів», спадком Петра I, Івана Грозного, оголошують себе обраним Богом народом.

- Культ дії та зневага до роздумів, осуд критичного мислення. Такі погляди спонукають діяти, бо так сказали згори, а не обмірковувати. Мати власну позицію, критикувати загальноприйняте — це зрада.

- Індивідуалізм неможливий. Усе вирішує народ (вождь). Тож кожен має виконувати те, що він скаже.

- Нормалізація війни, культ смерті. Гітлер писав, що війна для чоловіків — такий само нормальний процес, як пологи для жінок. Окрім засудження пацифізму, яке очевидне в РФ, триває мілітаризація. Людям кажуть, що сам факт смерті на війні робить їх героями.

- Зневага до слабких. Чоловік має бути воїном, брутальним, зневажати свої та чужі слабкості, його сила може бути на межі насилля, а ставлення до жінок — зверхнім та поблажливим.

- Зневага та страх перед іншими націями. Пошук зовнішніх ворогів. Фашистські режими вважають потенційними підлеглими всіх, хто говорить їхньою мовою. У Німеччині це були громадяни Австрії. Російськомовних мешканців України Путін називає своїми людьми, попри їхнє самовизначення як українців та ставлення до нього.

- А ще зазвичай збройну агресію починають, щоб порятувати своїх в іншій країні від утисків. Саме під цим приводом Німеччина ввела війська в Польщу у 1939 році.

- Міф про світову змову — теж частина фашистської ідеології. Нацисти сповідували, що їм віками протистоять корисливі англосакси. У РФ майже дослівно кажуть те саме.

- Фантазії про панування над іншою нацією. Нацисти стверджували, що неповноцінні народи не здатні керувати країною так само добре, як арійці, тож ті мають панувати для їхнього блага. У статті «Що росія має зробити з Україною», що у квітні 2022 вийшла на державному порталі РІА.Новості, йдеться про те, що кожен українець має страждати, спокутувати провину перед Росією за ставлення до неї як до ворога, що на мирне населення очікують репресії, жорстка цензура, заборона на українську культуру та освіту, знищення українців як нації. Керувати країною та визначати правила мають росіяни, написано там. Глава МЗС Латвії Едгарс Рінкевичс назвав статтю «звичайним фашизмом» [2].

Отже, ідеологія РФ відповідає всім ознакам фашизму.

Історик Тімоті Снайдер 19 травня 2022 року у New York Times написав статтю «Це має прозвучати: Росія — фашистська держава», де аргументував цю тезу. За його словами, як і в 1930-х роках, демократія в усьому світі відступає, і фашисти розпочали війну зі своїми сусідами. "Якщо Росія переможе в Україні, це буде не просто силове знищення демократії, хоча це досить погано. Це буде деморалізація для демократій у всьому світі. Фашистська перемога на полі битви підтвердила б, що сила вища від права, що винні ті, хто програв, що демократії мають зазнавати невдачі", - наголошує Снайдер. Історик переконаний: «Якби Україна не чинила опір, це була б темна весна для демократів усього світу. Якщо Україна не переможе, нас очікує десятиліття темряви [3]».

Рашизм успадкував методи та підходи від своїх попередників, посилюючи тоталітарні риси і гібридне використання усіх відомих соціальних інструментів і технологій насильства в їх еволюції.

Його інноваційні риси проявилися в адаптації, індивідуалізації та радикалізації використання сучасних технологій репресій, поширення пропаганди, суспільного контролю та мобілізації прихильників. Рашизм не є простим відродженням фашизму чи нацизму, він – вдосконалена, гібридна форма тоталітаризму та політичного екстремізму, що становить загрозу демократичному світу. Він демонструє певну еволюцію та ескалацію дегуманізуючих практик і є кардинальним випробуванням для європейських гуманістичних цінностей, оскільки вимагає обміну життя на гідність, примушує до вибору між життям і свободою [4].

Подібні ідеології — надзвичайно небезпечні. Вони позбавляють людину волі, перетворюють народ на нікчемних істот, а суспільство — на інструмент насильства. Щоб зупинити поширення подібних поглядів, світ має діяти не лише силою зброї. Не менш важливо — висвітлювати правду, підтримувати свободу слова, не допустити фальсифікації історії, навчати нові покоління мислити критично.

Світова спільнота повинна бути єдиною і рішучою. Санкції, міжнародна ізоляція агресора, підтримка жертв, створення міжнародних трибуналів — це не лише інструменти покарання. Це сигнали, що людство більше не погодиться коритися і мовчати. Ми вже заплатили занадто велику ціну у XX столітті — і не маємо права допустити повторення цих страшних подій. Фашизм, нацизм і рашизм — це хвороби суспільства. І якщо ми не будемо про них пам'ятати — вони повернуться знову у вдосконаленому вигляді. Тому лише вивчаючи історію, захищаючи правду і свободу, ми можемо зупинити це тотальне зло.

Посилання:

1. Рада визнала "рашизм" державною ідеологією РФ: що це означає? URL:<https://life.pravda.com.ua/society/2023/05/4/254127/>
2. Фашизм, рашизм, нацизм.
URL: <https://osvitoria.media/experience/fashyzm-rashyzm-natsyzm-yak-poyasnyty-tsi-slova-dityam/>
3. Timothy Snyder. We Should Say It. Russia Is Fascist.
URL: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html?searchResultPosition=7>
4. Фашизм, нацизм та рашизм: загальні риси та відмінності.
URL: <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1133/1145>

Ігор Шмельов,

здобувач вищої освіти, спеціальність: «Право»

Навчально-наукового юридичного інституту
Державний університет економіки і технологій

e-mail: shmlv123@gmail.com

Наук керівник: **Ілія Гіоргадзе,**

асистент кафедри права,

Навчально-наукового юридичного інституту
Державний університет економіки і технологій

e-mail: hiorhadze@duet.edu.ua

Викорінення та залякування: політичні репресії серед селянства й інтелігенції Дніпропетровщини

З проголошенням незалежної України в 1991 році українці отримали можливість кардинального переосмислення історичного минулого. В українських закладах вищої освіти розгонули активну роботу наукових студій, які були присвячені добі радянського комунізму. Зрештою, для побудови демократичного суспільства в Україні потрібне детальне і поглиблене наукове осмислення сутності комуністичної системи, її розвитку, причин кризи і деградації. Зусиллям багатьох дослідників відбулося розсекречення злочинів радянського тоталітаризму. Зокрема це стосується і періоду 1937 - 1938 років, який називають «великим терором» або «єжовщиною» – часом жорстокої репресивної політики в СРСР, і відповідно в УРСР. Вивченню цього періоду присвячено значний масив наукових публікацій, що висвітлюють різні сторони проблеми. Проте, констатуючи значний інтерес до проблеми з боку дослідників, зазначимо, що дослідження регіональних

особливостей «великого терору» все ще не набуло належного масштабу.

Найпоширенішими категоріями «ворогів народу» в радянські часи були дві антагоністичні між собою верстви населення – селяни та інтелігенція. Інтелігенція потрапляє під суворий нагляд репресивно-каральної машини зі встановленням більшовицької влади в Україні. Процесом керував сам Володимир Ленін, тому й не дивно, що 5 вересня 1922 року Фелікс Дзержинський надсилає записку своєму заступнику, в якій зазначається: «Директиви Володимира Ілліча. Продовжити неухильне висилання активної антирадянської інтелігенції за кордон. Потрібно всю інтелігенцію розбити на групи. Приблизно: 1. Белетристи; 2. Публіцисти та політики; 3. Економісти; 4. Техніки; 5. Професори і викладачі і т. ін. Відомості мають збиратися всіма нашими відділами і стікатися у відділ по інтелігенції. На кожного інтелігента має бути справа [1, с. 787]. З огляду на наведене розпорядження, таке ставлення більшовицької влади до інтелігенції було зведене у стан державної політики, запроваджувалося на всіх рівнях керівних структур під пильним наглядом державного керівництва. Восени 1922 року секретар ЦК КП(б)У Дмитро Лебідь писав, що «...різні ліберальствующі вчені та інтелігенція повинні бути поставлені на таку відстань від робітників і селян, де вони могли б робити тільки те, що наказує їм влада без ніяких проявів політичної думки [2, с. 30]. Така політика більшовиків призвела до розвалу університетської системи в Україні. Зокрема, дослідник В. С. Савчук зазначає, що «реформування вищої школи, що звелось до створення інститутів народної освіти з трирічним терміном навчання, призвело практично до нуля науково-дослідницьку роботу у колишніх університетах, які мали значний науковий

потенціал. Не дивно, що змиритися з цим вчені не могли і це стало одним з перших конфліктів наукової інтелігенції з владою [1;788].

одо селянського прошарку суспільства, то воно попало під нагляд радянського режиму наприкінці 1920 – на початку 1930х років, коли більшовики розпочали соціалістичну перебудову аграрного сектору. Відбулися кардинальні зміни форм власності в українському селі: індивідуальну почала витісняти колективна власність як на землю, так і на засоби виробництва. Власність колгоспів формується шляхом усупільнення індивідуального майна селян. До того ж колективізація мала примусовий характер, бо майно у селян відбирали. Тож і не дивно, що своє майно, яке селяни примусово віддавали в колгоспи, згодом вони сприймали як відчужене.

До того ж, і політика держави відіграла свою роль у формуванні ставлення до колективної власності. Вона застосовувала репресії проти селян, які зазіхали на майно колгоспів. В свою чергу, Йосип Сталін у виступі на січневому об'єднаному пленумі ЦК і ЦК КВКП(б) в 1933 році обґрунтував необхідність використання жорстких заходів щодо «розкрадачів соціалістичної власності», заявивши: «Основою нашого ладу є громадська власність, так само, як і основа капіталізму – власність приватна. Якщо капіталісти проголосили приватну власність священною і недоторканною, домігшись свого часу зміцнення капіталістичного ладу, то ми, комуністи, тим більше повинні проголосити громадську власність священною та недоторканною, щоб закріпити тим самим нові соціалістичні форми господарства в усіх галузях виробництва і торгівлі. Припускати крадіж і розкрадання громадської власності[...]і проходити повз такі контрреволюційні неподобства, - значить сприяти підризу радянського ладу, що спирається на громадську власність як на свою базу» [3, с. 209].

Із проголошенням сталінської промови на теренах УРСР, зокрема на території Дніпропетровської області розгорнулися репресії проти селян. Так, наприклад, селянок із села Дмитрівка Казанківського району Криворізького округу засудили до 1 – 3 років позбавлення волі за самоправний вихід із колгоспу [4]. Із плином часу масштаби арештів і соціально-трудоий статус арештантів почав набирати оберти. Так, наприклад, 22 жовтня 1937 року обласна газета «Зоря» проінформувала своїх читачів, що органи НКВС викрили «контрреволюційну антирадянську зграю заклятих ворогів народу в П'ятихатському районі». В газеті зазначалося, що всі вони «були пов'язані з троцькістсько-бухарінськими бандитами в керівних організаціях області», систематично здійснюючи «підривну шкідницьку діяльність у сільському господарстві П'ятихатського району». Як наголошує автор статті, серед викритих «шкідників» були секретар районного комітету партії Ю. Зайченко, голова райвиконкому С. Чайка, директор Саксаганської МТС В. Куликов, директор П'ятихатської МТС І. Волкобой, старший агроном Саксаганської МТС Д. Москаленко. Тож згідно з рішенням спеціальної колегії обласного суду, Ю. Зайченко, В. Куликов і І. Волкобой були розстріляні, а інші учасники «контрреволюційної організації» отримали різні строки ув'язнення. Ця справа була сфабрикована, тому пізніше всіх її учасників було реабілітовано» [5, с. 784].

Не залишалися поза зором радянських спецслужб і інтелігенція, «охоту» на яких, як вже було зазначено, розпочали із встановленням більшовицького режиму на теренах України. Все почалося з «оновлення» керівництва вищих навчальних закладів. В результаті у в'язницю потрапили ректори гірничого інституту – П. Герасимов, металургійного – Циплаков, державного університету – І. Єфімов. До речі, Дніпропетровський державний університет і

його керівники були під постійним наглядом НКВС та партійних органів. Так, у березні 1937 року було засуджено до розстрілу колишнього ректора М. Комаровського, у квітні заарештували його попередника на цій посаді М. Куїса та кількох проректорів. Як зазначають дослідники В. Іваненко, Л. Прокопенко та Р. Терещенко, у справі «паритетного центру контрреволюційної троцькістсько-меншовицько-терористичної організації» заарештували завідувача кафедри геології університету Н. Александрова, професорів В. Фідровського, Л. Фельдмана. Як зазначають науковці, обвинувачення проти них носило відверто безглуздий характер. «Антирадянський злочин» В. Фідровського, скажімо, полягав у тому, що під час виступу на заводі ім. Петровського «свідомо не роз'яснив необхідність боротьби з перекрученнями марксистсько-ленінської філософії. В іншій лекції знову ж таки навмисно нічого не сказав про вирішальну роль партії у справі зміцнення влади в умовах диктатури пролетаріату. І цей «кримінал» обернувся для людини розстрілом [6, с. 215-216].

На основі наведеного матеріалу можна зробити висновок, що політичні репресії на Дніпропетровщині мали системний характер і спрямовувалися на викорінення потенційної «соціальної загрози» для радянської влади — селянства як носія приватновласницьких традицій і інтелігенції як джерела критичної та альтернативної думки. Влада цілеспрямовано застосовувала стратегії залякування, фізичного усунення і морального знищення, що дозволяло тримати суспільство в стані постійного страху й покори. Особливо вражає масштаб фабрикацій справ, які без жодних доказів призводили до розстрілів, тюремного ув'язнення, або довічної дискредитації. І хоча сьогодні жертви репресій здебільшого реабілітовані, суспільна свідомість досі не до кінця усвідомила весь обсяг трагедії, в багатьох пострадянських державах і досі продовжують підносити

квіти до монументів та меморіалів організаторів та виконавців Великого терору. Дослідження подібних регіональних кейсів є важливим не лише для історичної науки, а й для формування ідентичності українців як вільної та самосвідомої нації. Саме через такі дослідження ми відновлюємо історичну справедливість та зміцнюємо демократичні цінності в сучасній Україні.

Посилання:

1. Савчук В. С. Інтелігенція Дніпропетровщини в «обіймах» влади: 20–30-ті роки XX ст. // Реабілітовані історією. Кн. 1. 2009.
2. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920–1930 рр.: соціальний портрет та історична доля. К.: [б.в.], 1992. 30 с.
3. Сталін І. В. Підсумки першої п'ятирічки: доповідь 7 січня 1933 р. // Сталін І. В. Твори: у 13 т. М.: Держвидав політичної літератури, 1951. Т. 13. С. 209.
4. Романець Н. Р. Репресивні заходи щодо захисту «соціалістичної власності» в українському селі (1930–1936 рр.) // [б.з.].
5. Голуб А. І. Терор «червоної інквізиції» проти селянства Катеринославщини – Дніпропетровщини у міжвоєнну добу // Реабілітовані історією. [б.р.].
6. Іваненко В., Прокопенко Л., Терещенко Р. «Великий терор» на Дніпропетровщині // Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації / упоряд. О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. К.: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 215–216.

Надія Агафонова,

к.і.н., доцент

e-mail: agafonovanv320@gmail.com

Ольга Луньова,

к.і.н., доцент кафедри загальної економічної теорії
та економічної політики

Одеського національного економічного університету

e-mail: Naumchikova555@gmail.com

«Бессарабське питання» у контексті радянсько-румунського протистояння: 1917-1940 рр.

Сьогодні Україна у стані війни. Звідси і тому надважливою для неї є міжнародна підтримка. Відносини між Україною та Румунією на сучасному етапі переживають переломний момент, орієнтований на значне покращення. Від самого початку агресії росії Румунія надає продуктивну допомогу Україні: зброю, боєприпаси. У листопаді 2023 року в Румунії на авіабазі Фетешть відкрито навчальний центр для F-16, де проходять навчання українські пілоти. Румунія прийняла 1,2 млн. біженців, забезпечивши їм достатній рівень прав. Триває експорт української сільськогосподарської продукції територією Румунії. Посилюється співробітництво в енергетичній сфері. Відносини між Україною та Румунією – приклад стратегічного партнерства. Румунія переживає відмову від втілення у життя ідеї «Великої Румунії», яка передбачала включення до її складу українських Бессарабії та Південної Буковини.

Акцентована проблема має свою історію, що криється за конструктом «бессарабське питання», яке в загостреній формі постало у ході Першої світової війни у зв'язку з революційними

змінами в Російській імперії. Після Лютневої революції Бессарабія потрапляє під управління Тимчасового органу влади – Румчероду, який визнав радянську владу у жовтні 1917 року.

Українська Центральна рада, що ставила собі за мету відродження української державності, на Першому всеукраїнському національному конгресі (6-8 квітня 1917 р., Київ), приймає рішення про встановлення кордонів за етнографічним принципом [1, с. 10, 343]. Виходячи з цього принципу, на засіданні П'ятої сесії Центральної ради (20 червня – 1 липня 1917 р.) Бессарабію визнано «неукраїнською», висунуто часткові територіальні вимоги: Хотинський та частина Аккерманського повіту.

Сфатул церій, орган державної влади Бессарабії, сформований у листопаді 1917 року, і Центральна рада були керовані завданням спільної боротьби з більшовицькою Росією, тому питання територіальної приналежності Придунайських земель відкладено до скликання українських і молдавських установчих зборів. Та 2 (15 грудня) 1917 року Сфатул церій приймає Декларацію II Верховної крайової ради Молдавської республіки, в якій Бессарабію заявлено складовою цієї республіки [2, с. 201].

8 січня 1918 р. військові частини Румунії, долаючи опір більшовиків, започаткували наступ на північні та південні райони МНР. Сфатул церій вітає прихід румун. Рада НК РРФСР 13 (26) січня 1918 р. розриває дипломатичні відносини з Румунією, а 24 січня 1918 р. засновує Верховну автономну колегію РНК з російсько-румунських справ, яку очолив Х. Раковський. Перед колегією постало завдання досягти позитивного результату у переговорному процесі з Румунією щодо виведення румунських військ з території Бессарабії. Врахувавши несприятливі умови для Румунії (успіхи Червоної армії на Півдні України, окупація Румунії

німецько-австрійськими військами, нестабільна політична ситуація в Бессарабії) генерал Авереску підписує 5-9 березня 1918 р. з Раднаркомом РСФСР угоду, за якою румунські війська були зобов'язані залишити Бессарабію протягом 2-х місяців.

На цьому часі Сфатул церій, після переговорів з урядом Румунії, розробляє план приєднання Бессарабії до Румунії на правах автономії. 27 березня (9 квітня) 1918 р. Сфатул церій проголошує Акт приєднання Бессарабії до Румунії. Вже 18 квітня 1918 року Ради висловились категорично проти, відзначивши, що таке рішення є «насиллям над бессарабським населенням» [2, с. 221].

Павло Скоропадський, прийшовши до влади, також не знімає з «порядку денного» проблему Бессарабії. Вважаючи Бессарабію окупованою, гетьманський уряд не квапиться встановлювати дипломатичні відносини з Румунією, застосовує метод економічних санкцій: 11 травня 1918 р. його уряд (Ф. Лизогуб, С. Гутник) видає наказ «Про заборону вивозу товарів до Румунії і Бессарабії» [3, с. 102].

Румунія вдається до дипломатичних кроків з метою відновлення торгово-економічних відносин. Першотравнева 1919 р. угода між Українською Державою і Румунією відновила вигідні для сторін взаємини.

Надалі, усвідомлюючи всю складність «бессарабського питання», Румунія намагається добитися визнання нового статусу Бессарабії з позицій міжнародного права. Так, 28 жовтня 1920 р. у Парижі підписано «Угоду стосовно об'єднання Бессарабії з Румунією». Великобританія, Франція, Італія, Японія визнали автономію Бессарабії у складі Румунії [4, с. 72].

Реакція урядових сил Радянської Росії і Радянської України на підписання «високими сторонами» Паризького протоколу була оперативною: 1 листопада 1920 року народний комісар закордонних

справ РРФСР Чичерін та Голова Ради Народних комісарів і народний комісар з іноземних справ УСРР Х. Раковський надіслали урядам сторін-підписантів – Франції, Італії, Англії і Румунії – ноту протесту [5, с. 153].

Взимку 1920 року РРФСР та Румунія вступають у двосторонній переговорний процес: копенгагенські переговори 9-14 лютого 1920 року, які залишилися безрезультатними. Другим етапом стала радянсько-румунська плелімінарна конференція у Варшаві, робота якої триває від 22 вересня до 25 жовтня 1921 року. Але пропозиція представника Росії Л. Карахана взятися до обговорення проблеми Бессарабії була відхилена румунською стороною. Румунський посол Фіلالіті запропонував Росії визнати факт приєднання Бессарабії до Румунії. Сторони пропонують свої аргументи і контраргументи. Румунська наполягала на історичному (Бессарабія – інтегральна складова Румунії до 1812 року) і національному (Бессарабія населена переважно румунами) «мотивах», що мали забезпечити правомірність підпорядкування історичної області Бессарабія – Румунії. До всього, румунська сторона акцентувала на тому, що Бессарабія приєдналася до Румунії за рішенням Сфатул церій – парламенту Молдавської Народної Республіки, яка була визнана Тимчасовим урядом Росії [2, с. 277-278].

Наступний етап переговорного процесу – Генуезька конференція (10 квітня – 19 травня 1922 р.) та Гаазька конференція (1922 р.), які у вирішенні «бессарабської проблеми» виявилися непродуктивними, оскільки Румунія була проти обговорення і виділення даного питання.

Кроком до порозуміння Румунії і СРСР стала Тираспольська конференція, питання про Бессарабію, на якій не розглядалося як окреме, але радянський уряд запропонував відновити роботу

торговельних представництв у Москві і Бухаресті. Важливістю відзначилося підписання 20 листопада 1923 року Румунією і СРСР «Положення про заходи та засоби попередження та вирішення конфліктів, які можуть виникнути на річці Дністер». При цьому, від імені радянського уряду висловлено, що Дністер не є кордоном, а розглядається лише як тимчасова демаркаційна лінія між СРСР та Румунією [6].

На конференції у Відні (1924 р.) радянська делегація, очолювана Н. Крестинським, вкотре заявила, що дії румунського уряду у 1918 році розглядаються СРСР як окупація та насильницьке захоплення цієї території [2, с. 307].

В кінці 1920-х – на початку 30-х років настав новий етап переговорного процесу: 1929 року сторони підписали Московський протокол, що посприяв нормалізації радянсько-румунських відносин, а 9 червня 1934 року між СРСР та Румунією встановлено дипломатичні відносини. З цього часу між підписантами розпочався новий етап (1934-1938 рр.) у вирішенні «бессарабського питання». Встановленню дипломатичних відносин між означеними геополітичними реаліями посприяла, значною мірою, особиста ініціатива впливового політика тогочася – дипломата, головуєчого сесії Ліги Націй Н. Тітулеску, який, презентуючи погляди переважаючої частини політиків, що відстоювали принцип уникнення Румунією як локальних, так і світових конфліктів, посприяв підписанню (будучи головою зовнішньополітичного відомства Румунії) конвенції про визначення агресора, яку ініціювала зовнішньополітична служба Радянського Союзу [7, с. 186].

Ситуація змінилася в контексті подій 1936 року: у зв'язку з воєнними діями Німеччини проти Іспанії. Підписання пакту про взаємодопомогу не сталося, оскільки міністра закордонних справ Н.

Титулеску, який стояв на позиції осуду агресії Італії і Німеччини проти Іспанської республіки, Кароль II, співпрацюючи з Німеччиною, відправив у відставку.

1938 рік характеризується активізацією переговорного процесу між Румунією і Німеччиною. Кароль II, з одного боку, гарантує Гітлерові необхідний Німеччині нейтралітет, а, з другого, – посилює обороноздатність кордону з СРСР, розраховуючи на підтримку Гітлера «в реалізації планів подальших територіальних «придбань» на схід від Дністра».

Отже, територіальні проблеми між Радянським Союзом та Румунією постали з новою силою на початку Другої світової війни. Свою зацікавленість землями Бессарабії СРСР фіксує у секретному додатковому протоколі до договору про ненапад, підписаному між СРСР та Німеччиною 23 серпня 1939 року. У пункті третьому цього протоколу йшлося: «Відносно Південно-Східної Європи радянська сторона вказала на свою зацікавленість в Бессарабії. Німецька сторона ясно заявила про повну політичну незацікавленість в цих територіях [9, с. 8]». Така позиція Німеччини, фактично, визнавала незаконність загарбання Румунією Бессарабії у 1918 році. Можемо припустити, що це визнання носило вимушений характер. На підтвердження такого висновку може служити пояснювальна записка І. Ріббентропа рейхсканцлеру А. Гітлеру, зміст якої відтворює мотивацію дій у ході переговорного процесу: «...через тодішню невизначеність німецько-російських відносин, з чим ми повинні були заради обережності рахуватися, я вирішив не визнавати російських претензій на Бессарабію відкрито, у письмовій формі, і обрав для протоколу формулювання загального характеру... [10, с. 101]».

Уряд Румунії був проінформований щодо радянсько-німецьких домовленостей про ненапад, але, слід зазначити, – не

володів інформацією про таємний протокол. За ситуацією в Румунії на цьому часі активно спостерігали дипломатичні представники СРСР. Так, уповноважений у справах СРСР в Румунії П. Куколев у телеграмі, доповідаючи про реакцію правлячих кіл Румунії, зазначив, що румунський уряд після заключення німецько-радянського пакту про ненапад зайняв позицію нейтралітету [2, с. 336]. Серед населення Бессарабії розповсюджуються чутки, що скоро Бессарабія буде відібрана Радянським Союзом, у зв'язку з чим бессарабці намагаються повернутися на батьківщину, а офіційні органи Румунії вивозять з основних пунктів Бессарабії важливі архіви у глиб країни [2, с. 335].

Занепокоєння ситуацією уряд Румунії став виявляти після вступу радянських військ у Західну Україну та Західну Білорусію. 21 вересня 1939 року міністр іноземних справ Румунії Г. Гафенку заявив, що Польща та Румунія до цього часу виконували функцію бар'єра проти більшовизму; Румунія не зможе одна справлятися з цим завданням [10, с. 260].

Отже, уряд Румунії активізує консультації з Німеччиною. Мета консультацій – з'ясування позиції останньої щодо «бессарабської проблеми». На початку грудня 1939 року Г. Гафенку просив німецького радника у Бухаресті В. Фабриціуса з'ясувати чи може Німеччина утримати Москву від її зазіхань на Бессарабію, оскільки від вирішення цього питання залежить проникнення більшовизму в Європу. Спеціальною директивою німецькому раднику у Бухаресті статс-секретар Вайцзеккер рекомендує оповістити румунський уряд про те, що у Німеччини не існує інформації про наміри Росії у відношенні Румунії, адже у останньої немає підстав претендувати на Бессарабію, яка до 1918 року належала Росії. В цьому бачилося пояснення до того, що уряд СРСР

володіє правом не визнавати приєднання цієї області до Румунії [10, с. 261].

Уряд Румунії вимушено тримається політики нейтралітету та добросусідства, стає на шлях запевнень в тому, що зберігатиме дружні відносини з Радянським Союзом [2, с. 338]. Однак, незважаючи на вище акцентовану тактику, вже на початку 1940 року спостерігається значна концентрація румунських військ на території Бессарабії та Північної Буковини, про що неодноразово доповідав П. Г. Куколев В. М. Молотову [2, с. 339]. Окрім того, у записці наркома внутрішніх справ УРСР І. Сєрова, датованій 16 червня 1940 року, наркому внутрішніх справ СРСР Л. Берії наявна інформація про те, що продовжується виселення місцевого населення прикордонних сіл в тил, яке супроводжується вивезенням всієї побутової власності та худоби. А протягом останніх днів серед цивільного населення проводяться масові облави з метою виявлення підозрілих [11, с. 422].

У той же час за військово-політичною ситуацією в Румунії активно спостерігає радянська розвідка. За її даними навесні 1940 року в Румунії проведено мобілізацію. У результаті, станом на 20 червня 1940 року, румунська армія нараховувала 39 піхотних та 4 кавалерійські дивізії, 12 артилерійських полків та інші військові з'єднання, з яких – 36 дивізій та 2 бригади сконцентровано на Східному фронті, тобто на території Бессарабії. Крім того, радянська розвідка доповідала, що на румунсько-радянському кордоні форсовано будуються оборонні спорудження [12, арк. 6].

На підтвердження факту мобілізаційних заходів Румунії можуть служити заяви мешканців Бессарабії про реквізицію тяглової сили протягом 1939-1940 років. Так, мешканець села Каїра Саратського району П. І. Попа заявляє, що 20 червня 1940 року у нього конфісковано коня, вартість якого складала 12000 лей [13,

арк. 164]. Подібні випадки зафіксовано у багатьох населених пунктах Аккерманського та Ізмаїльського повітів.

Керівництво СРСР також було занепокоєне збільшенням коштів на утримання румунської армії. Якщо у 1936 році прямі витрати на її озброєння складали 3,6 млрд. лей, то у 1940 році – 16,2 млрд. лей [14, с. 436]. На підтвердження активізації процесу мілітаризації Румунії може служити інформація про наявність у неї плану щодо воєнних дій проти СРСР. Важлива складова вищезначеного плану – створення Східного фронту («Frontul de Est»), до якого включено і Бессарабію. Планом передбачено арешти та евакуацію з придністровської зони «неблагонадійних» та небезпечних для Румунії мешканців Бессарабії. До таких, в першу чергу, належали комуністи і комсомольці. Кількість «неблагонадійних» обчислювалась тисячами, їх звільняли з роботи, заарештовували [15, с. 434].

Для аккумуляції коштів на користь румунської армії та зміцнення її обороноздатності румунським урядом 16 вересня 1939 року видано декрет-закон «Про аграрну мобілізацію» [15, с. 435]. Декретом передбачено обов'язок селян обробляти власні наділи та сільськогосподарський суспільний фонд власною тягловою силою та реманентом. Для контролю за результативністю означеного заходу, села розбито на сектори очолювані прискіпливо підібраними для цієї ролі примарями. Як приклад, село Галілешти Кілійської волості Ізмаїльського повіту поділено на 8 секторів, у складі яких налічувалось 450-600 осіб [15, с. 435].

У цей же період уряд Румунії розпочинає розбудову системи укріплень уздовж Дністра – «Східний вал», яку названо «лінією Кароля». Для її зведення масово використовувалася праця бессарабських селян [15, с. 43].

З 1939 року почастишали випадки порушення демаркаційної лінії з боку Румунії. За перше півріччя цього року радянськими прикордонними службами затримано 109 порушників кордону, серед яких дванадцятьох кваліфіковано агентами румунської розвідки [16, с. 366]. На радянсько-румунському кордоні в цьому часі виникали різні інциденти: перестрілки, порушення повітряного простору, обстріли. Так, замісник наркома внутрішніх справ І. Масленников звертається з письмовим проханням до Народного комісаріату іноземних справ СРСР вжити по дипломатичній лінії заходи для припинення збройних провокацій з боку Румунії на радянсько-румунському кордоні. Про обстріли прикордонників лівого берега Дністра та жителів території СРСР свідчить також зміст меморандуму врученого В. М. Молотовим румунському дипломату Г. Давидеску 9 квітня 1940 року, в якому йшлося про 15 випадків обстрілів радянської території з румунської сторони та доведені факти мінування мостів через Дністер [2, с. 341]. На кордоні з Румунією зафіксовано також мінування румунськими військовими шляхових магістралей [16, с. 395]. В. М. Молотов наполягає на тому, що «...така поведінка румунських військових неприпустима, постає питання чи існує якесь керівництво румунськими військами базованими на кордоні з СРСР... [2, с. 341]».

На початку червня 1940 року агентурними та іншими службами СРСР зафіксовано активізацію військової підготовки Румунії. Вищезначені служби повідомляли, що на території Бессарабії інтенсивно споруджуються укріплення [12, арк. 2]. Більше того, в цьому ж часі місцева влада Бессарабії отримала таємне розпорядження-завдання на випадок відступу румунської армії отруїти криниці, водоймища, фураж та продовольство [12, арк.

3]. Радянська розвідка володіла інформацією з радіомережі про активізацію військово-повітряних сил Румунії [12, арк. 3].

Концентрація радянських військ, провокаційні дії та посилення розвідувальної діяльності відзначають на цьому часі і Радянський Союз. На наш погляд, пояснення такої тактики і практики дій в тому, що наприкінці березня 1940 року Політбюро ЦК ВКП(б) затвердило рішення про формування військового угруповання з метою організації походу у Бессарабію. Отримавши розпорядження, народний комісар С. К. Тимошенко видав директиви за № ОУ583 та № ОУ584 – про формування Південного фронту із з'єднань та частин 12-ої та 5-ої армій Київського особливого військового округу та 9-ої армії Одеського військового округу. Командувачем Південним фронтом призначено генерала армії Г. К. Жукова.

В першій декаді червня 1940 року спеціальними службами Румунії затримано декілька радянських розвідників, завдання яких полягало у заволодінні військовими документами та топографічними картами з відомостями про прикордонні області, а також інформацією про дислокацію військ та командування, розміщення державних установ та їх керівництво, точне розташування складів боєприпасів, систему охорони стратегічних об'єктів. Від розвідників вимагали інформації щодо зразків погонів румунських військових усіх чинів та родів військ [17, с. 214]. Часто до виконання спеціальних доручень московських спецслужб залучались також комуністи Бессарабії.

Перехід до практики дій у вирішенні «бессарабського питання» може бути датований 29 березня 1940 року, коли голова РНК СРСР В. М. Молотов, доповідаючи про зовнішню політику СРСР на сесії Верховної Ради СРСР, заявив: «У нас немає пакту про ненапад із Румунією. Це пояснюється наявністю невирішеного

спірного питання про Бессарабію, загарбання якої Румунією Радянський Союз ніколи не визнавав, хоча й ніколи не ставив питання про повернення Бессарабії військовим шляхом... [2, с. 322]».

Після цієї промови В. М. Молотова в Румунії настало розуміння того, що СРСР переходить до практики конкретних дій у вирішенні «бессарабського питання». На підтвердження цього свідчить запис у щоденнику Кароля II. Головна проблема, на його погляд, – промова Молотова, яка викликала стурбованість [2, с. 323]. Реакцією Румунії стають кроки до зближення з Німеччиною: заключення у травні 1940 р. «нафтового пакту» і пропозиція Німеччині про дружбу та політичний союз [2, с. 323]. Так Бессарабія обирає на себе роль плацдарму, володіння яким уможливить для СРСР контроль над нафтовим промислом Румунії, яка була, слід відзначити, на тому часі основним постачальником нафти для Німеччини.

Реакція громадян СРСР на промову В. М. Молотова була неоднозначною. Так, професор, член-кореспондент УАН Дьяченко, оцінюючи доповідь В. М. Молотова висловив наступне: «...слід розуміти Молотова так, що ведуться перемовини між нами і Румунією про мирне вирішення питання про Бессарабію. Таку політику радянського уряду, безперечно вітає все наше населення [2, с. 1125]».

Органи Державної безпеки СРСР фіксують інший погляд на промову В. М. Молотова. Як приклад, заява співробітника Торгово-посередницької контори Абрамовича: «...цікава промова, мета якої виправдати нашу агресію, а за кордоном нас вважають справжніми імперіалістами. В Москві ведуться переговори з Румунією, яка під загрозою нашого наступу вимушена віддати Бессарабію [2, с. 1127]. Критиці піддано зовнішню політику Радянського Союзу і у позиції

висловлений Сапильником: «...промова Молотова, звична для нас – говорильня, а ось є ще люди які вірять. З промови зрозумілим є одне: ми ліземо в бійку. Навесні присікаємось до чого-небудь ще і під шумок відберемо Бессарабію, а потім зробимо невинне обличчя і будемо кричати на весь світ, що Англія і Франція загарбники-імперіалісти [2, с. 1128]».

В Радянському Союзі підготовка щодо вирішення «бессарабського питання» носила ґрунтовний характер: до її розробки залучено вище політичне керівництво СРСР, Наркомат іноземних справ, Наркомат оборони та інші силові відомства. 13 червня 1940 року у Москві відбулася нарада вищого військово-політичного керівництва СРСР. На нараді під час обговорення питання про проведення військової операції проти Румунії прийнято рішення утворити оперативне об'єднання Чорноморського флоту на річці Дунай – Дунайську флотилію. Ставлячи за мету приєднання Бессарабії, СРСР вживає практику широкої пропаганди. В Червоній армії вона була настільки всеоб'ємною і продуктивною, що червоноармійці своїми виступами і зверненнями у пресі вимагали тиску на Румунію аби та «мерщій віддала Бессарабію» [18, с. 359].

На такому стані справ акцентовано увагу керівником Головного політичного управління робітничо-селянської Червоної армії Л. Мехлісом на нараді присвяченій питанням військової ідеології 27 травня 1940 року. В доповіді йшлося про наступне: «...ані в Монголії, ані у Фінляндії інтернаціональні гасла не спрацювали і не справили очікуваного враження ні на місцеве населення, ні на власну армію [18, с. 359]». Отже, в армії разом із закликами до визволення етнічних меншин та повернення відчуженої раніше території радянська пропагандистська машина працювала на вживлення гасла про визвольну місію і захист власних

кордонів: «...Звільняючи радянську Бессарабію з-під гніту румунських капіталістів і поміщиків ми захищаємо і укріплюємо наші південні і південно-західні кордони [19, арк. 24]».

Слід зазначити, що пропагандистська робота та підготовка до наступу мали проводитись в умовах посиленої таємничості. Керівництво Червоної армії готувало спеціальні листівки для солдат та населення Бессарабії, які плановано розповсюдити у перший день наступу [19, арк. 27]. Спецвідділ з пропаганди строго конспіративно мав підготувати випуск газети до початку наступу на Бессарабію. Виконання даного завдання супроводжувала інструкція наступного змісту: «...особовий склад працюючих над цим номером не випускати із типографії і редакції до початку військових дій. Так само під час друку листівок. Газету таємно передати в підрозділи увечері, перед наступом [19, арк. 28]». Усього було надруковано 6 мільйонів екземплярів листівок, якими 27 червня 1940 року завантажено літаки [19, арк. 28].

Не менш важливим завданням для політпрацівників Червоної армії була комплектація відділу для роботи серед румунських військових та формування редакційних колегій газет румунською та російською мовами, для посиленого інформаційного впливу на населення. Основна мета пропагандистської роботи серед військових румунської армії полягала у тому, щоб «...розвалити армію, деморалізувати тил і, з найменшими втратами отримати повну перемогу. На конкретних фактах показувати важке становище трудових мас, особливо батраків і малоземельних в Бессарабії, терор та насилля в тилу з боку поліцейсько-жандармського апарату... [19, арк. 33]».

Пропагандистські заходи мали сприяти переходові військових-бессарабців на бік Червоної армії. В роз'ясненнях йшлося про те, що бійці та командири Червоної армії доброзичливо

поставляться до тих солдат, які добровільно здадуться в полон, а полонені у Радянському Союзі перебувають у безпеці та сприятливих умовах. Ставилося завдання у таборах для військовополонених видавати газету дивізійного типу «Друг військовополоненого» румунською та російською мовами.

Політуправління Червоної армії скерувало у розпорядження політуправління Київського військового особливого округу 4 звуковіщувальні станції та 2 радіостанції, а у політуправління Одеського військового округу – 2 звуковіщувальні станції та 1 радіостанцію «РАТ» [19, арк. 34]. В цьому випадку також ставилося завдання комплектації обслуговуючого персоналу означених технічних засобів румуномовним контингентом. Програми передач, які готувалися для трансляції станціями мали виходити дуже оперативно. Табори для військовополонених забезпечувалися також кінопересувною технікою для демонстрації кращих радянських кінофільмів, особливо патріотичного змісту [19, арк. 33].

Для налагодження пропагандистської роботи Головне політичне управління Червоної армії скерувало у якості резерву у розпорядження Політуправління Київського особливого військового округу 470 політпрацівників: середньої ланки – 300 осіб, старшої – 89, вищої – 81; а у розпорядження Політуправління Одеського військового округу – середньої – 449 осіб, старшої – 50, вищої – 38 [19, арк. 25].

В травні 1940 року усіх працівників радянських та партійних установ піддано мобілізації. Як приклад, з МАРСР до лав Червоної армії призов склав 64 особи молдавської національності, з числа яких для подальшої роботи підготовлено 34 редакційних працівники і 30 пропагандистів та агітаторів. На цьому ж часі укомплектовано редакції румуномовних газет: 2 – армійські та 4 – дивізійні;

започатковано видання російсько-української газети [20, с. 217]. З працівниками редакцій газет, політпрацівниками та лекторами проведено комплекс навчань, у ході яких основним завданням визначено вивчення румунської мови, мов суміжних держав, а також історії Бессарабії.

Наступний етап активізації політики радянського уряду щодо вирішення «бессарабської проблеми» розпочався після підписання Францією 22 червня 1940 року умов капітуляції [21, с. 380], внаслідок якої Румунія втратила підтримку західноєвропейських держав. Отже, радянський уряд обрав вигідний для себе момент для наступу на Румунію засобами дипломатії. Про свої наміри СРСР повідомляє Німеччині.

23 червня 1940 року відбулася зустріч В. М. Молотова з німецьким послом у Москві В. Шуленбургом. Останній у телеграмі Міністерству іноземних справ Німеччини повідомляв: «Молотов зробив мені сьогодні наступну заяву: вирішення бессарабського питання не виключає подальше відтермінування. Радянський уряд все ще намагається вирішити питання мирним шляхом, та він має намір використати силу, якщо румунський уряд відкине мирну угоду... [2, с. 343]».

Зрозуміло, що в умовах, коли воєнні дії Німеччини на Заході тривали, вона уникала загострення відносин з Радянським Союзом. Реакція німецької сторони у відповідності до тексту телеграми І. Ріббентропа була наступного змісту: «1. Німеччина залишається відданою московським угодам, тому вона не виявляє інтереса до бессарабського питання. Та на цих територіях живе приблизно 100000 етнічних німців, і Німеччині, зрозуміла річ, їх доля не байдужа, вона сподівається, що їх майбутнє буде гарантованим... [2, с. 345]». До всього, в телеграмі висловлювалось побажання врегулювати дане питання мирним шляхом [2, с. 345]. Отже, по

закінченні переговорного процесу між СРСР та Німеччиною радянські урядові кола переживали переконання в тому, що остання не буде втручатися в процедуру вирішення «бессарабського питання» [2, с. 345].

Таким чином, забезпечивши собі підтримку Німеччини, Й. В. Сталін санкціонував передачу румунському урядові відповідної ноти. Вручено її В. М. Молотовим послу Румунії у Москві Г. Давидеску 26 червня 1940 року. 29 червня 1940 року текст заяви оприлюднено у газеті союзного рівня «Известия». В заяві вказано на нові кордони на карті, лінію яких візуалізовано в додатку до ультимативної ноти. На карті-додатку нова лінія кордонів охоплювала не лише Бессарабію та Північну Буковину, а й північний край Молдови: земний обшир між річками Прут та Серет, район міста Герц та ряд молдавських сіл, які, слід зазначити, історично належали Румунії [2, с. 325].

Складність ситуації, в якій опинилась Румунія під час прийняття рішення зафіксовано у спогадах короля Румунії Кароля II: «Яким великим не був би ризик, моя думка заключається в тому, що ми повинні виявити спротив подібному виклику і дотримуватися того, про що ми скільки разів заявляли – якщо на нас нападуть, ми будемо захищатись... І все ж я не можу уявити собі, як може суверен країни поступитися територією, що є безсумнівно фактично і історично румунською [2, с. 358]».

В присутності Кароля II у обговоренні ситуації 27 червня 1940 року взяли участь прем'єр-міністр Г. Тетереску та шеф міністерства закордонних справ І. Джигурту. Вони висловилися за необхідність поступитися вимогам Радянського Союзу [2, с. 35].

Для прийняття остаточного рішення король скликає Коронну Раду і ставить питання на голосування. Його результати були наступними: 11 – «проти» визнання, 10 – «за», 4 – «за обговорення»

та 1 член Коронної Ради – «утримався». Проти визнання радянських вимог рішуче виступив колишній прем'єр-міністр Румунії Н. Іорга і представники Бессарабії та Буковини. Пояснення позиції («проти») представників Бессарабії в Коронній Раді в тому, що вони, будучи власниками, переживали розуміння своїх перспектив (чи відсутність таких) в разі встановлення радянської влади в краї.

Слід зазначити, що на цьому етапі уряд Румунії намагається заручитися підтримкою своїх союзників – Німеччини та Італії. Та німецька сторона трималася у цьому питанні своїх зобов'язань на адресу СРСР: нейтрально. Так, німецький радник у Бухаресті В. Фабриціус знайомить румунські правлячі кола зі змістом рекомендацій Ф. Ріббентропа: «...румунському уряду поступитися вимогам радянського уряду» [2, с. 357]. Такої ж позиції трималися країни Антанти, до яких за підтримкою звернулася Румунія.

Можемо припустити, що саме ознайомлення з жорсткою позицією Німеччини та Італії вплинуло на голосування в Коронній Раді під час другого засідання: 19 – «за» (прийняття ультиматуму), 6 – «проти», 1 – «утримався». 27 червня 1940 року о 23-й годині румунський посол Г. Давидеску передав від уряду Румунії відповідь на ультиматум. В. М. Молотов, в свою чергу, відповів, що уряд Радянського Союзу може вважати відповідь Румунії на ультиматум позитивною «...тільки у випадку згоди на дві конкретні пропозиції радянського уряду, викладені в його заяві від 26 червня» [2, с. 363]. Отже, мова йшла про наступні пункти: «1) про повернення Радянському Союзу Бессарабії; 2) про передачу йому північної частини Буковини».

28 червня 1940 року В. М. Молотов вручив Г. Давидеску відповідь уряду СРСР, в якій було перераховано конкретні вимоги уряду на адресу Румунії і план дій радянської сторони. Вони були наступними: «1. Протягом 4-х днів, починаючи з 2 год. за

московським часом, 28 червня, очистити румунським військам територію Бессарабії і північної частини Буковини.

2. Радянським військам за цей же період зайняти територію Бессарабії і північної частини Буковини.

3. Протягом 28 червня радянським військам зайняти пункти: Чернівці, Кишинів, Аккерман.

4. Королівському уряду Румунії взяти на себе відповідальність за цілість і недопущення псування залізниць, паровозного і вагонного парку, мостів, складів, аеродромів, промислових підприємств, електростанцій, телеграфу.

5. Призначити комісію з представників радянського і румунського урядів (по 2 від кожної сторони) для врегулювання спірних питань з евакуації румунських військ і установ з Бессарабії і Північної Буковини» [22].

Румунською стороною було прийнято вимоги радянського уряду, але за умови продовження терміну евакуації румунської армії [22]. В. М. Молотов відповів спочатку відмовою, але 29 червня 1940 року о 17 годині 30 хвилин заявив, що уряд СРСР погоджується на продовження термінів евакуації до 14 години 3 липня [8, с. 21].

Війська Червоної армії, спираючись на радянсько-румунські домовленості перейшли кордон о 14 годині 28 червня 1940 року. У відповідності до наказу за № 120 від 16 травня 1940 року за підписом народного комісара оборони СРСР С. К. Тимошенка та директиви за № 0140 від 21 червня 1940 року за вказівкою Головного політичного управління РСЧА військовим ставився ряд завдань. Першочергове завдання – зайняти всі життєво важливі об'єкти. Протягом дев'яти днів, від шостої ранку 19 червня 1940 року, війська Південного фронту зайняли бойові позиції на кордоні

з Румунією, увібравши у свій склад базований на кордоні з Румунією військовий контингент [9, с. 21].

Наступне завдання – демаркація кордонів, виконання якого покладалось на військових та представників Народного комісаріату іноземних справ за участі моряків IV загону морської прикордонної охорони капітана-лейтенанта Кубишкіна. Основна відповідальність припадала на III дивізіон означеного загону. На випадок надзвичайної ситуації дії військових мали підтримати кораблі Чорноморського флоту та сформована Дунайська флотилія [9, с. 21].

У свою чергу, Генеральним штабом РСЧА було розроблено два плани дій радянських військ, реалізація яких покладалася на 12-у, 5-у та 9-у армії Південного фронту, командувачем якого призначено генерала армії Г. К. Жукова.

Перший варіант операції Військова рада Південного фронту розробила 17 червня 1940 року і взяла за основний. Ним передбачено план дій на випадок незгоди передати територію Бессарабії СРСР мирним шляхом. За таких обставин ставилося завдання нанесення концентрованого удару частинами 12-ої армії уздовж річки Прут на Ясси і 9-ої армії – південніше Кишинева. Ідея удару передбачала оточення румунських військових з'єднань в районі міст Бельци та Ясси [9, с. 28].

З метою ознайомлення з планом проведення операції, 19 червня 1940 року у Проскурові проведено спеціальне заняття зі складом військових рад армій та командирами корпусів. Тобто, за 7-8 днів до початку операції, армії були ознайомлені з загальним характером та завданнями даної операції [9, с. 60].

В той же час, у контексті виконання завдання, 20 червня 1940 року командувачеві військами Київського особливого військового округу генералові армії Г. К. Жукову надіслано директиву за №

101396 «О занятии нашими войсками Бессарабии» [23, арк. 1]. Означена директива містила наступні розпорядження: «Приступити до зосередження військ і бути готовими до 22 годин 24 червня до вирішального наступу з метою розгрому румунської армії і захоплення Бессарабії...» [23, арк. 4].

Другим планом передбачалися дії Червоної армії у разі, якщо уряд Румунії дасть згоду на добровільне повернення Бессарабії. В такому випадку завдання військ полягало у швидкому проходженні радянських військ до річки Прут, щоб встановити контроль над процедурою відходу румун [9, с. 72]. Цей варіант дій, його документальний формат, завчасно надано командирам радянських військових з'єднань. Отже, військове командування Червоної армії СРСР було заздалегідь поінформоване про можливі (два) варіанти вирішення «бессарабського питання» та володіло усіма необхідними розпорядженнями та вказівками на той чи інший випадок.

У ході підготовки операції не менша увага приділялася питанням організації тилу. Вжито заходи щодо забезпечення тилових служб тракторами, автотранспортом, гужовим транспортом та обмундируванням за рахунок інших частин військового округу. Та, незважаючи на вжиті заходи з підготовки до проведення операції, збої все ж були. Військове командування інформувало заступника народного комісара оборони, армійського комісара першого рангу Є. А. Щаденка про те, що операція проводилася без особової секретності: «...гармошка, голосний спів, шум, а вночі десятки тисяч вогнів від автомобілів різних типів і видів (вантажні і бойові) з усією ясністю говорили румунам, що були базовані на протилежному березі, який у них не був командним, що ми підточуємо до Дністра і вдень і вночі величезні сили [9, с. 29]».

Відповідно до другого варіанту, на територію Бессарабії і Північної Буковини вводилися наступні військові з'єднання: частина сконцентрованих військ: 4-й кавалерійський корпус та 23-тя танкова бригада, 2-й кавалерійський корпус та 5-та танкова бригада (1-й ешелон), 60-та, 58-а, 131-а стрілецькі та 192-а гірськострілецька дивізія (2-й ешелон) 12-ої армії. Крім того, передбачалося використати 201-у та 204-у військово-десантні бригади. Інша частина військ залишалася на попередньому кордоні у повній бойовій готовності [9, с. 29].

Територією Придунайського краю України рух військ тривав у такий спосіб: 26 червня 1940 року наведено міст через Косу до Аккермана. Цим мостом переправилися до міста Аккерман розвідувальний та танковий батальйони 25-ої стрілецької дивізії [24, арк. 3]. Подальші дії Червоної армії передбачали рух 74-ої стрілецької дивізії у напрямку населених пунктів Паланка, Карлівка, Аккерман, а 25-ої – до міста Сарата. Сконцентрувавшись у районі населених пунктів Татарбунари і Акмангит, 25-та стрілецька дивізія отримала завдання 4 липня 1940 року дістатися міст Рені, Ізмаїл, Болград [24, арк. 3]

Під час просування Червоної армії територією Бессарабії зафіксовано втрати особового складу: так, під час форсування Дністра в районі дій 9-ої армії перевернувся човен з 30-ма військовослужбовцями, з яких 16 затонули. Серед загиблих був 1 офіцер, 6 молодих командирів та 9 рядових солдат. Під водою опинилися також 8 кулеметів, частина гвинтівок та боєприпасів [25, с. 94].

Відставання частин 9-ої армії та інформація про випадки мародерства румунських частин під час евакуації, спонукало керівництво Червоної армії висадити десанти на південну частину території Бессарабії. Увечері (18.35 хв.) 28 червня 1940 року

командир 204-ої повітряно-десантної бригади полковник Губаревич отримав наказ від командування Південного фронту про захоплення міст Рені та Кагул [26, арк. 77].

29 червня 1940 року головні сили 204-ої повітряно-десантної бригади вступили до міста Болград. На цей факт представники від румунських військових заявили свої претензії, оскільки через місто Болград 30 червня мала пройти 3-я румунська кавалерійська дивізія. У місцевого населення висадка парашутного десанту у кількості 1335 осіб викликала, у своїй більшості, позитивні реакції [26, арк. 43]. Реакція румунських військових була протилежною: «...29.6.40 на очах у населення румунський батальйон місцевих стрілецьких військ добровільно склав перед нашими парашутистами зброю і розійшовся по домівках, у тому числі й офіцери [26, арк. 43]».

Під час просування військ Червоної армії зафіксовано також факти опору з боку румунської армії. Зокрема, 30 червня 1940 року, коли 4-та рота 204-ої повітряно-десантної бригади увійшла до міста Рені, група румунських офіцерів та солдат (20-25 осіб) вдалися до обстрілу радянських військових [26, арк. 56]. Лише після відповідних дій з боку Червоної армії румуни припинили обстріл. Вранці 30 червня, 5-ту роту 2-го батальйону 204-ої повітряно-десантної бригади обстріляв румунський винищувач. У результаті цього обстрілу загинув один військовослужбовець Червоної армії.

30 червня 1940 року віддано наказ командувача військово-повітряних сил Південного фронту про передислокацію 201-ої повітряно-десантної бригади до міста Ізмаїла [27, с. 327]. З цього часу всі державні установи та підприємства переходили під контроль військових. Було налагоджено зв'язок з представниками Одеського обласного КП(б)У, яких скеровано для організації місцевого самоврядування [26, арк. 56].

30-го червня о 21-й годині десантники налагодили і забезпечили охорону кордону течією Дунаю від Сату-Ноу до Старої Некрасівки. Цього ж дня, о 22-й годині, до міста Ізмаїл вступив передовий загін 25-ої стрілецької дивізії та ескадрон 18-го танкового полку 32-ої кавалерійської дивізії 5-го кавалерійського корпусу [28, с. 327]. На перераховані військові сили покладалося завдання посилити охорону міста і кордону. 1 липня частини Червоної армії вступили до населеного пункту Вилкове і закріпилися уздовж усього кордону.

3 липня 1940 року о 14 годині за московським часом, у чітко встановлений радянським урядом термін кордон з Румунією було закрито. Частина військових підрозділів румунської армії, що не встигла евакуюватися була затримана.

Важливим завданням політичних органів Червоної армії стало проведення роз'яснювальної та масово-політичної роботи серед місцевого населення. Проводилася ця робота у формі бесід, мітингів і т.ін. З доповідної керівникові управління бойової підготовки Червоної армії дізнаємося: «... на території Бессарабії, перебуваючи ще в тилу противника, силами працівників відділу політпропаганди і кращими політпрацівниками підрозділів були створені тимчасові комітети управління радянської влади в містах...проведено ряд мітингів і доповідей про життя народу Радянського Союзу, а також про міжнародний стан» [26, с. арк. 128]. Так, масовий мітинг відбувся 4 липня 1940 року у місті Аккермані. У організації мітингу, про що свідчать фотоматеріали, взяли участь також активісти у боротьбі за встановлення радянської влади в Придунайському краї.

Важливе значення у пропагандистській роботі посідали друковані органи. За період проведення процедури приєднання Бессарабії видано значний ряд друкованої продукції, серед якої: спеціальний номер газети «Красная Армия» і 5 наступних номерів,

загальним тиражем в 700.000 екземплярів; повідомлення ТАРС російською, українською і румунською мовами в кількості 1800, звернення до населення – 700 тисяч примірників і різних лозунгів – 10 тисяч. Також було перекладено з російської на румунську мову і видруковано в кількості 270 тисяч екземплярів «Доклад т.Сталина на VIII Чрезвычайном Съезде Советов», Конституція СРСР і біографія народного комісара оборони С. К. Тимошенка. До всього, для Бессарабії та Північної Буковини видруковано 156 тисяч портретів керівників партії та уряду, різної літератури російською та українською мовами (520 тисяч екземплярів), які мали розповсюдити радянські військові [9, с. 64-65].

Для вирішення спірних питань, пов'язаних з евакуацією румунських військ з території Бессарабії та Північної Буковини, 28 червня 1940 року в Одесі створено радянсько-румунську комісію. Радянську складову очолював генерал Д. Козлов, румунську – дивізійний генерал А. Алдя. Саме за її рішенням збройний арсенал румунських військових з'єднань та майно як військових, так і приватних осіб, вимушено залишені відступаючими з території Бессарабії, переходили у розпорядження радянського військового керівництва [10, с. 266].

Характеризуючи події червня-липня 1940 року на території Бессарабії, відзначимо, що дії керівництва Червоної армії не завжди відповідали радянсько-румунським домовленостям. Так, за румунськими оперативними даними від 2 липня 1940 р., такі випадки мали місце у місті Рені, де радянські військові частини забарикадували шляхи сполучення і не пропускали румунські війська та обози. В ході операції мали місце також випадки, коли радянські військові роззброювали румунські частини, які залишилися на території Бессарабії [10, с. 265].

До всього, можемо констатувати, що спроби румунської сторони домовитися з радянським керівництвом про виконання термінів евакуації (що було передбачено домовленостями) виявилися не результативними.

В свою чергу, радянська сторона теж інформує про провокаційні дії румунських військовослужбовців, на характер яких, зокрема, вказував В. М. Молотов румунському послу Г. Давидеску: «...на деяких пунктах радянсько-румунського кордону мали місце затримання румунською владою радянських жителів. У тому числі і червоноармійців... [2, с. 374]».

Під час евакуації радянською стороною зафіксовано масові випадки незаконних дій румунських військових щодо місцевого населення. Так, 30 червня 1940 року у місті Рені затримано 8 товарних потягів з майном, награвованим у місцевих жителів. Але можемо припустити, що основну частину експропрійованого румуни вивезли до вступу військ Червоної армії.

Для потреб евакуації румунські військові незаконно використовували тяглову силу та автомобільний транспорт мешканців краю. На підтвердження вищезначеної практики з боку румунських військових виступають матеріали, які візують діяльність радянсько-румунської технічної комісії. Її засновано 31 серпня 1940 року з метою калькуляції збитків, спричинених румунською армією під час відступу з Бессарабії. Комісія розпочала свою роботу 2 вересня 1940 року і діяла до 22 листопада 1940 року. На території Придунайського краю такі випадки зафіксовано майже у всіх населених пунктах. Як приклад, у місті Вилкове румунські військові з метою перевезення свого багажу на пароплав конфіскували паром [13, арк. 21]. А мешканці села Дмитрівка Д. І. Унтіла [29, арк. 38] та села Муравлівка А. С. Соколов в своїй заяві на адресу комісії заявили про експропріацію відступаючими

румунами гужового транспорту. З заяви Г. В. Курмиженка дізнаємося, що відступаючі румуни експропріювали у нього автобус «Опель» на 28 місць, вартість якого складала 458000 румунських лей [30, арк. 70]. Під час евакуації з Болграда, представники румунської влади масово відбирали у мешканців міста легкові автомобілі: у Зільбермана Нахмана – «Опель», у Русель Георгія – «Форд обі», у громадян Новікова та І. Штейнберг – автомобілі марки «Шевроле» [29, арк. 139]. За даними зведеної відомості, претензії за нанесені збитки заявили 228 мешканців міста Аккерман, їх матеріальні втрати сягнули 15.969.947 лей [31, арк. 1-4].

Значні збитки завдано підприємствам та установам. Так, під час евакуації з міста Вилкове румуни знищили туристичний готель «Дельта», розташований на березі Дунаю. З міста Ізмаїл 27-28 червня 1940 року керівництвом румунської пожежної команди вивезено майно, яке належало пожежній службі [32, арк. 119]. А з школи села Василівка вивезено інвентар, знищено весь шкільний архів та документи. В матеріалах комісії містяться також відомості про невиплату заробітної плати працівникам державних установ та найманим робітникам [30, арк. 1].

Під час вступу Червоної армії на територію Бессарабії радянська сторона вдавалася до заходів агітаційно-пропагандистського характеру з метою вплинути на морально-психологічний стан румунської армії, а особливо бессарабців у її складі [33, с. 76]. Як наслідок, самороззброївся артилерійський дивізіон із складу 4-ої кавалерійської дивізії – складом до 3000 осіб. Такі акції носили масовий характер [12, арк. 9]. До дезертирства вдавалася навіть деяка частина офіцерського складу. Зокрема, генерал Кононенко покинув розташування дивізії і виїхав на своєму авто у невідомому напрямку [12, арк. 9].

Про моральний стан солдат Червоної армії відзначалося: «Політико-моральний стан військ здоровий, це підтверджується зростанням політичної активності бійців та керівного складу і бажанням якомога краще виконати завдання партії та уряду». Та при цьому, йшлося й про таке: «Поряд з міцним політико-моральним станом мали місце випадки негативних політичних настроїв, які проявилися у формі: а) ворожих висловлювань окремих бійців щодо питань взаємин СРСР з Румунією; б) негативних висловлювань щодо заходів, спрямованих на зміцнення радянської військової дисципліни» [9, с. 62]. У ряді частин та з'єднань дисципліна була на низькому рівні. Про це свідчать наступні факти: з 10 червня по 1 липня 1940 року було зареєстровано 234 випадки дезертирства та 29 випадків пияцтва з дебошем; 51 випадок терористичних погроз на адресу керівного складу з боку бійців та молодих командирів. З 1 по 10 липня 1940 року притягнуто до кримінальної відповідальності за антирадянські висловлювання – 28 чоловік, з них 8 – засуджено до розстрілу, 1 – до тюремного ув'язнення [9, с. 62].

Під час проведення операції мали місце також факти ухилу від служби в Червоній армії. Зокрема, у змісті доповіді народному комісару оборони СРСР маршалу Радянського Союзу С. К. Тимошенко про діяльність військ Південного фронту під час визволення Бессарабії та Північної Буковини, за підписом начальника штабу округу генерала-лейтенанта Ватутіна зазначалося, що за таку поведінку до судової відповідальності притягнуто 148 чоловік. П'ятьом з них винесено вирок – розстріл, 38 осіб засуджено до тюремного ув'язнення терміном від 5 до 10 років, від 3 до 5 років – 21 особу, від 1 до 3 років – 34, умовно засуджено – 4 [9, с. 63].

Отже, практична реалізація вирішення «бессарабського питання» з боку Радянського Союзу розпочалася у березні 1940 року. Підготовчі заходи дипломатичного, пропагандистського та військового характеру засвідчують, що на початку Другої світової війни уряд СРСР надавав проблемі територіальної приналежності Бессарабії великої уваги, розуміючи стратегічне значення краю. Отримавши 26 червня 1940 року ноту ультимативного характеру від СРСР, Румунія, позбавлена підтримки з боку союзників, вимушена була погодитися на мирне вирішення територіальної приналежності Бессарабії на користь Радянського Союзу. Процедура приєднання тривала протягом 28 червня-3 липня 1940 року і відбувалася не завжди у відповідності з радянсько-румунськими домовленостями. Це призводило до провокаційних дій, невиконання румунською армією термінів евакуації, випадків дезертирства (як серед румунських, так і радянських військових) та незаконних дій румунських військових щодо місцевого населення. В результаті, у відповідності з висновками Радянсько-румунської технічної комісії, місцеве населення, підприємства, установи, розташовані на території Бессарабії зазнали значних збитків.

Посилання:

1. Боєчко В. Д. Формування державних кордонів України. 1917-1940 рр. / Боєчко В. Д., Ганжа О. І., Захарчук Б. І. К. , 1991. 34 с. (Препринт / АН УРСР ; Інститут історії України ; № 3).
2. Виноградов В. Н. Бессарабия на перекрестке европейской дипломатии : документы и материалы / [В. Н. Виноградов, М. Д. Ерещенко, Л. Е. Семенова и др.]. М. : Индрик, 1996. 380 с.

3. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. / Дмитро Дорошенко : в 2-х т. [док.-наук. вид]. К. : Темпора, 2002. (Vita Memoriae).

Т. 1. : Доба Центральної Ради / упоряд. Галушко К. Ю. 2002. 320 с.: іл.

Т. 2. : Українська Гетьманська держава 1918 року / упоряд. Галушко К. Ю. 2002. 352 с.: іл.

4. Гакман С. Бессарабія та Буковина на перехресті національних та геополітичних інтересів в період Першої світової війни та післявоєнного врегулювання (1916-1920 рр.) / Сергій Гакман // Suceava-Hotin: culturale=kulturni marmarshruti=cultural itineraries / Ihor Burkut, Sergei Hakman. Cluj-Napoca : Qual Media, 2009. С. 58-74.

5. Освобождение Бесарабии и Северной Буковины : документы / [сост. А. Антосян] // Международная жизнь. 1991. № 8. С. 148-157.

6. Гакман С. М. Проблема Бессарабії та Буковини у контексті радянсько-румунських міждержавних відносин 1917-1940 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 – всесвітня історія / С. М. Гакман. Чернівці, 2001. 20 с.

7. Чернявська В. П. «Бессарабське питання» в дипломатичній грі 1934-1940 р.р. / В. П. Чернявська // Записки історичного факультету / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2003. Вип. 13. С. 185-195.

8. Чийшия: очерки истории и этнологии болгарского села Городне в Бессарабии / [А. В. Шабашов, Н. Н. Червенков, М. Д. Пинти и др.]; гл. ред. В. Н. Станко. Одесса : Астропринт, 2003. 792 с.

9. Пакт Молотова-Риббентропа и его последствия для Бессарабии : сборник документов / [сост.: В. Вэратек, И. Шишкану; пред. В. Матей]. Кишинев: Университас, 1991. 124 с.

10. Семиряга М. И. Тайны сталинской дипломатии. 1939-1941 / М. И. Семиряга. М. : Высшая школа, 1992. 303 с.

11. Радянські органи державної безпеки. Документи ГДА СБ України / [упоряд. Василь Даниленко, Сергій Кокін]. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 1311 с.

12. Российский государственный военный архив, г. Москва. Ф. 25580. Управление Киевского военного округа. 1935 – 1941 гг. Оп. 4. Д. 5. Политдонесения, спецсообщения, радио и разведсводки штаба округа, 23 июня – 10 июля 1940 г., 110 л.

13. Государственный архив Российской Федерации, г. Москва. Ф. Р-7627 Советско-румынская техническая комиссия по выяснению убытков, причиненных румынской армией и властями при эвакуации из Бессарабии и Северной Буковины. 1940 – 1941 гг. Оп. 1 Д. 178. Акты, заявления и другие документы об убытках причиненных румынской армией и властями при эвакуации населения Измаильской области, июль 1940 – март 1941 гг., 198 л.

14. Лебеденко О. М. Етнополітична ситуація в Українському Придунав'ї / Олександр Лебеденко, Анатолій Тичина // Четвертий Міжнародний конгрес українців: Одеса, 26-29 серпня 1999 р. : Південь України. Одеса: доповіді та повідомлення. Одеса : Астропринт, 1999. С. 144-153.

15. Лазарев А. М. Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос / А. М. Лазарев. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974. 900 с.

16. Радянські органи державної безпеки. Документи ГДА СБ України / [упоряд. Василь Даниленко, Сергій Кокін]. К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 1311 с.

17. Гакман С. М. Політико-дипломатичні та військово-пропагандистські підготовчі заходи радянського керівництва щодо приєднання Бессарабії та північної частини Буковини до СРСР / С. М. Гакман // Україна – Румунія- Молдова : історичні, політичні та культурні аспекти взаємин : міжнародна наукова конференція, 16-17 травня 2001 року. Чернівці, 2002. С. 214.

18. Гриневич В. Сталінська модифікація ідеології радянського патріотизму наприкінці 30-х – на початку 40-х років ХХ ст. / В. Гриневич // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки : міжвідомчий зб. наукових праць / НАН України, Інститут історії України. К., 2002. Вип. 8. С. 356-369.

19. Российский государственный военный архив, г. Москва. Ф. 9. Секретариат начальника Политуправления РККА. Оп. 29 Д. 504. Директивы и листовки Политуправления РККА в период освобождения Красной Армией Западной Украины, Белоруссии, Бессарабии и Прибалтики, сентябрь 1939 – июнь 1940 гг., 123 л.

20. Гакман С. М. Політико-дипломатичні та військово-пропагандистські підготовчі заходи радянського керівництва щодо приєднання Бессарабії та північної частини Буковини до СРСР / С. М. Гакман // Україна – Румунія- Молдова : історичні, політичні та культурні аспекти взаємин : міжнародна наукова конференція, 16-17 травня 2001 року. Чернівці, 2002. С. 214.

21. Історія Півдня України в книгах : бібліографічний показник літератури Всеукраїнського державного видавництва «Маяк»: 1945-1990 рр. Одеса: Маяк, 2004. 352 с.

22. Мирное разрешение советско-румынского конфликта по вопросу о Бессарабии и Северной части Буковины (Сообщение ТАСС) // Правда. 1940. – 29 июня. № 179 (8225).

23. Российский государственный военный архив, г. Москва. Ф. 37977 Оперативное управление генштаба РККА. 1938 – 1941 гг.

Оп.1. Д. 656. Приказ наркома обороны СССР командующему войсками Киевского особого военного округа о приведении к готовности войск к наступлению, 20 июня 1940 г., 7 л.

24. Российский государственный военный архив, г. Москва. Ф. 37977 Оперативное управление генштаба РККА. 1938 – 1941 гг.. Оп.1. Д. 685. Оперативные сводки штаба Киевского особого военного округа, 26 июня 1940 – 10 июля 1940 гг., 188 л.

25. Гакман С. Проблема Бессарабії та Буковини в радянсько-румунських відносинах початку Другої світової війни (1939-1940 рр.) / Сергій Гакман // Suceava-Hotin: culturale=kulturni marmarshruti=cultural itineraries / Ihor Burkut, Sergei Hakman. Cluj-Napoca: Qual Media, 2009. С. 85-101.

26. Российский государственный военный архив, г. Москва. Ф. 31983 Управление боевой подготовки РККА. 1930 – 1941 гг. Оп. 2. Д. 474. Доклады и отчеты о состоянии боевой подготовки воздушно-десантных частей и акты инспектирования, январь 1940 – октябрь 1940 гг., 234 л.

27. Мельтюхов М. И. Бессарабский вопрос между мировыми войнами 1917-1940 / М. И. Мельтюхов. М. : Вече, 2010. 482 с. (Актуальная история).

28. Луньова О. К. Формування місцевих органів влади в Придунайському краї на першому етапі радянізації: 1940-1941 рр. / О. К. Луньова // Генерація наукових ідей: соціально-економічні, суспільно-політичні, гуманітарні, історичні, культурологічні та правові аспекти досліджень проблем сучасного українського суспільства : зб. наук. праць I Всеукр. наук.-практ. конф., 11-13 лютого 2011 року. Первомайськ : ПФ КІРУЕ, 2011. С. 204-21

29. Государственный архив Российской Федерации, г. Москва. Ф. Р-7627 Советско-румынская техническая комиссия по выяснению убытков, причиненных румынской армией и властями

при эвакуации из Бессарабии и Северной Буковины. 1940 – 1941 гг. Оп. 1. Д. 95. Заявления об убытках, причиненных румынской армией и властями населения Килийского района Измаильской области, март 1941 г., 148 л.

30. Государственный архив Российской Федерации, г. Москва. Ф. Р-7627. Советско-румынская техническая комиссия по выяснению убытков, причиненных румынской армией и властями при эвакуации из Бессарабии и Северной Буковины. 1940 – 1941 гг. Оп. 1. Д. 170. Списки граждан Татарбунарского района, у которых румынской армией и властями забраны лошади, сельскохозяйственный инвентарь, вещи и не выплачены пенсии и зарплаты, 1941 г., 157 л.

31. Государственный архив Российской Федерации, г. Москва. Ф. Р-7627 Советско-румынская техническая комиссия по выяснению убытков, причиненных румынской армией и властями при эвакуации из Бессарабии и Северной Буковины. 1940 – 1941 гг. Оп. 1. Д. 26. Ведомость претензий и заявления об убытках, причиненных румынской армией и властями гражданам г. Аккермана, март 1941 г., 119 л.

32. Государственный архив Российской Федерации, г. Москва. Ф. Р-7627 Советско-румынская техническая комиссия по выяснению убытков, причиненных румынской армией и властями при эвакуации из Бессарабии и Северной Буковины. 1940 – 1941 гг. Оп. 1. Д. 19. Ведомость претензий к румынскому правительству, акты и другие материалы об убытках, причиненных румынской армией и властями учреждениям и населению Аккерманского уезда Измаильской области, 30 июня 1940 г., 62 л.

33. Гакман С. Приєднання Бессарабії та північної частини Буковини до СРСР: військові аспекти / Сергій Гакман // Науковий

вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць.
Чернівці, 2000. Вип. 96-97: Історія. С. 69-81.

Вікторія Дубровська,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Право»
Державний університет економіки і технологій
e-mail: dubrovska_vs_24264@kneu.dp.ua

Механізми захисту прав потерпілих від політичних репресій

Політичні репресії — це надзвичайно глибока, болюча та водночас недостатньо осмислена тема для українського суспільства, яка охоплює не лише трагедії окремих людських доль, але й національну пам'ять у цілому. Вони стали однією з найтрагічніших і найтемніших сторінок у новітній історії України, залишивши по собі мільйони зламаних доль, безповоротно втрачені життя, розбиті родини, знищену культурну спадщину та знівечену інтелігенцію. Радянська тоталітарна система використовувала механізми державного терору як інструмент систематичного придушення будь-якого спротиву, формування страху, ізоляції та беззаперечної лояльності до влади. Серед найбільш масових проявів репресій в Україні особливо варто відзначити штучно створений Голодомор 1932–1933 років, Великий терор 1937–1938 років, численні депортації етнічних груп (зокрема кримських татар, німців, поляків), примусове виселення українців з прикордонних регіонів, а також безперервне переслідування учасників українського визвольного руху [2;3]. Координували ці злочини каральні органи — спочатку НКВС, а згодом КДБ, які діяли поза межами законності, часто ґрунтуючи звинувачення на доносах, фабрикованих доказах, неправдивих свідченнях і політичних мотивах [6].

Перші спроби держави хоча б частково відновити справедливість щодо жертв репресій відбулися в період

хрущовської «відлиги», коли почалася часткова реабілітація деяких категорій громадян, незаконно засуджених у період сталінізму. Проте ці заходи мали обмежений і фрагментарний характер: рішення про реабілітацію ухвалювалися переважно закрито, без залучення громадськості, вибірково, без надання матеріальної компенсації чи морального вибачення [7]. Лише з проголошенням незалежності України у 1991 році розпочався повноцінний етап визнання прав потерпілих. У цьому ж році був ухвалений Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», який став першим комплексним нормативно-правовим актом, що офіційно визнавав невинуватість осіб, засуджених із політичних мотивів, і встановлював можливість для них або їхніх нащадків отримати соціальні пільги, грошові компенсації, правове відновлення доброго імені та інших громадянських прав [1].

Одним із найважливіших досягнень незалежної України у сфері захисту прав потерпілих стало відкриття архівів колишніх радянських спецслужб. Починаючи з 2015 року, в Україні діє законодавча політика відкритості архівів репресивних органів комуністичного режиму, зокрема НКВС і КДБ, що дало можливість тисячам громадян отримати доступ до архівних справ, дізнатися правду про долі своїх рідних, а також ініціювати процеси реабілітації. Велику роль у цьому відіграють Український інститут національної пам'яті, Центр досліджень визвольного руху, Галузевий державний архів СБУ, Музей Голодомору, Музей терору та інші інституції, які не лише зберігають документальні свідчення, але й проводять просвітницьку, наукову та меморіальну діяльність, сприяючи формуванню колективної пам'яті про жертв тоталітарного режиму [5].

Попри всі позитивні зрушення, Україна досі стикається з низкою серйозних викликів у сфері реалізації прав реабілітованих

осіб. Серед ключових проблем — недостатнє фінансування програм грошової компенсації, складна й заплутана бюрократична процедура визнання статусу репресованого або реабілітованого, відсутність чіткої програми психосоціальної підтримки для жертв і членів їхніх родин [8;9]. У цьому контексті надзвичайно важливо вивчати і адаптувати міжнародний досвід. Наприклад, у Польщі діють спеціальні фонди, які надають підтримку постраждалим; у Німеччині — створено національний центр документування злочинів тоталітаризму, а в Чехії — функціонує Інститут вивчення тоталітарних режимів, який реалізує як наукові, так і соціально-реабілітаційні програми. Крім того, Європейський суд з прав людини неодноразово розглядав справи громадян, які постраждали внаслідок дій радянської влади, визнаючи за ними право на справедливую сатисфакцію, що формує важливий прецедент для українського законодавства та судової практики [10].

Пам'ять про жертв політичних репресій повинна займати гідне місце не лише в історичних нарисах і музейних залах, а й у національній правовій культурі та суспільній свідомості сучасної України. Захист прав цих осіб має виходити за межі суто юридичних інструментів і включати розвиток гуманітарної політики: створення меморіальних комплексів, впровадження тематики репресій в освітні програми, організацію публічних заходів пам'яті, зокрема днів жалоби, пам'ятних вечорів, конкурсів для учнівської молоді [11].

Захист прав потерпілих від політичних репресій — це акт історичної, моральної та соціальної справедливості, який не лише формує довіру громадян до своєї держави, а й відновлює гідність і честь постраждалих, закладає основи для розвитку демократичного, правового суспільства, в якому головними цінностями є права, свободи людини і повага до людської гідності.

Посилання:

1. Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 р. № 962-XII. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/962-12>

2. Білокінь С. І., Подкур Р. Ю., Рубльов О. С. Політичні репресії в Україні (1917–1980 рр.): Бібліографічний покажчик. К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – 312 с. URL: https://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=S&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21CNR=20&S21COLORTERMS=0&S21FMT=elib_all&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID%3D&S21REF=10&S21STN=1&S21STR=000040

3. Шаповал Ю. І. Політичні репресії радянської доби в Україні: Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. Упоряд.: Т. Приліпко, О. Марченко, З. Мусіна; Автор вступ. ст. Ю. І. Шаповал; Держ. іст. б-ка України. К.: Арістей, 2008. 761 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Marchenko_Oksana/Politychni_represii_radianskoi_doby_v_Ukraini_Naukovo-dopomizhnyi_bibliohrafichnyi_pokazhchik.pdf

4. Бажан О. Г., Подкур Р. Ю. (упорядники). Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 15 березня 2012 р. К.: Інститут історії України НАН України, 2013. 456 с. URL: https://www.reabit.org.ua/gallery/?ALIAS=other_editions&LANGUAGE=&START=10&cat=143

5. Папакін Г. В., Подкур Р. Ю., Лисенко О. Є. Політичні репресії як інструмент більшовицької політики в Україні в 1920–1930-х рр. Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.:

дослідницькі рефлексії та інтерпретації. К.: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 25–45. URL: <https://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6887-6/978-966-02-6887-6.pdf>

6. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х т. К.: Либідь, 1994. Т. 1: 422 с.; Т. 2: 428 с.

7. Білокінь С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження. К.: Наукова думка, 1999. 447 с.

8. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З., Рубльов О. С. Історія під пресом ідеології. Зневажена Клію. Інститут історії України НАН України; ред. кол.: Ю. З. Данилюк (голов. ред.) та ін. К., 2005. С. 3–74.

9. Василь Овсієнко. Політичні репресії 60–80-х років. Різновиди політичних в'язнів: «націоналісти», «демократи», «відмовники», «релігійники». Харківська правозахисна група, 2013. URL: <https://khpg.org/1384861378>

10. Яремій В. Політичні репресії в Україні в 20–30-х рр. XX ст. Електронний архів К-ПНУ. URL: <https://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/4154/Yaremi-V.-Ist1-B16-free.pdf?isAllowed=y&sequence=1>

11. Грицак Я. Кожен період більшовицько-комуністичних репресій починався з. Радіо Свобода, 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/>

Кирилл Шмигленко,
здобувач фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Автоматизація, комп'ютерно
інтегровані технології, та робототехніка»,
ВСП «Технологічний фаховий коледж
Державного університету економіки і технологій»
e-mail: k9199460@gmail.com

Найгірші практики нацизму-рашизму на тимчасово окупованих українських територіях

З 2014 року, а особливо з початком повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, світ став свідком безпрецедентних за масштабами злочинів, які здійснюють російські війська на тимчасово окупованих територіях України. Злочини рашистів вражають своєю жорстокістю і нагадують найгірші практики нацистського режиму Другої світової війни. Варто детальніше проаналізувати основні прояви цих злочинів для глибшого розуміння масштабів трагедії, їхніх гуманітарних, культурних та соціально-політичних наслідків. Злочини рашистів в Україні мають характер цілеспрямованої державної політики і є серйозним викликом для всієї міжнародної системи безпеки.

Однією з найбільш кричущих практик рашизму стали масові розстріли цивільних осіб. Після звільнення містечка Буча під Києвом було виявлено понад 400 тіл мирних жителів зі слідами катувань, розстрілів у потилицю, слідами тортур. Подібні масові вбивства зафіксовані у Бородянці, Гостомелі, Ірпені. Жертви мали зв'язані руки, прострелені коліна, ознаки сексуального насильства. Багатьох цивільних страчували за найменші прояви проукраїнської позиції, носіння символіки чи навіть збереження українського

паспорта. Світова спільнота кваліфікувала ці дії як військові злочини та потенційні прояви геноциду. Масові поховання стали свідченням систематичної політики терору проти мирного населення, яка була спрямована на залякування, деморалізацію українців і руйнування національної самосвідомості. Ці дії підривають основи гуманітарного права та принципи захисту цивільного населення в умовах війни.

Російські війська систематично вивозили українців, включаючи дітей, до віддалених регіонів РФ. Були створені фільтраційні табори, де людей перевіряли на лояльність до окупаційної влади. Тих, хто не проходив фільтрацію, катували або примусово зникали. За даними української влади, сотні тисяч українських громадян, у тому числі близько 20 тисяч дітей, були насильно переміщені до Росії. Багато з них потрапляли у спеціальні інтернати або були передані у прийомні родини, де їх примусово русифікували, змінювали імена та позбавляли української ідентичності. Депортація супроводжувалася пропагандистськими кампаніями, спрямованими на знецінення української культури та історії. Масштабне вивезення дітей є особливо тривожним аспектом, оскільки воно спрямоване на знищення майбутнього української нації шляхом переривання міжпоколінного культурного зв'язку.

На захоплених територіях систематично вивозили музейні колекції, ікони, архівні документи, старовинні книги. Наприклад, з Маріупольського краєзнавчого музею вкрали понад 2000 експонатів, серед яких унікальні скіфські артефакти. У Херсоні було викрадено колекції обласного художнього музею ім. Шовкуненка. У Мелітополі окупанти викрали унікальне золото скіфів. Було зруйновано десятки храмів, пам'яток архітектури та культури, серед яких історичні центри Охирки, Чернігівщини.

Відомо про спроби переписати історичні документи, вилучити українські книги з бібліотек, запровадити у школах "нові" російські програми, що прославляють імперську політику Москви. Окремим напрямом стала кампанія зі знищення пам'ятників національним героям України та заміна їх радянською символікою. Плондрування культурної спадщини має далекосяжну мету — змінити ідентичність населення через ліквідацію матеріальних символів його історії та культури.

Трагедії. У лісах біля Ізюма виявлено понад 440 тіл у братських могилах, багато з яких мали сліди насильницької смерті, тортур, переломів, колотих ран. Деякі загиблі були дітьми. Згідно з результатами судово-медичних експертиз, багато тіл мали ознаки страт, садистського знущання. У Маріуполі через цілеспрямовані обстріли житлових кварталів загинуло понад 20 тисяч осіб. Під час облоги міста люди помирали від голоду, холоду, відсутності медичної допомоги. Руйнування Драматичного театру, де ховалися сотні цивільних, стало одним із найжахливіших воєнних злочинів. Окупанти створювали масові поховання у дворах житлових будинків, знищували докази своїх злочинів бульдозерами та залякували місцеве населення. Маріуполь сьогодні став символом стійкості України, героїзму її мешканців та одночасно — втіленням геноцидної політики Кремля проти українського народу.

З відкритих джерел стало відомо про підготовку "розстрільних списків" громадських діячів, журналістів, представників місцевої влади, вчителів, ветеранів АТО, які мали бути знищені або заарештовані після захоплення територій. У списках фігурували також активісти проукраїнських організацій, митці, інтелігенція, релігійні діячі, волонтери. Підготовка таких списків свідчить про спробу повного знищення української національної свідомості та будь-яких осередків спротиву.

Створення "розстрільних списків" нагадує практику гестапо та радянського НКВС під час Другої світової війни, коли головною метою було фізичне усунення інтелектуальної та громадської еліти захоплених територій. Використання методів терору і планомірних зачисток є характерною рисою тоталітарних режимів. Такі дії спрямовані на створення атмосфери страху, безправ'я та повної політичної покори.

Отже, злочини рашизму на тимчасово окупованих територіях України є прямим продовженням політики терору, геноциду, етнічних чисток та культурного винищення. Масові вбивства, депортації, катування, примусова русифікація і плюндрування культурної спадщини вимагають не лише міжнародного засудження, а й ефективних кроків для покарання винних. Роль міжнародних трибуналів, розслідувань та фіксації фактів має бути визначальною для відновлення справедливості. Необхідно забезпечити підтримку постраждалим, розробити механізми компенсації збитків, а також укріпити міжнародно-правові механізми, які унеможливають безкарність за злочини проти людяності. Світова спільнота зобов'язана забезпечити, щоб подібні злочини більше ніколи не повторилися, а боротьба за права людини, свободу та суверенітет стала спільною місією всіх цивілізованих націй. Лише через визнання правди та справедливе покарання агресора можна побудувати стійкий мир у світі.

Посилання:

1. Офіс Генерального прокурора України. Звіти про розслідування військових злочинів РФ в Україні.
URL:<https://gp.gov.ua/ua/posts/prosecutor-war-crimes>

2. Human Rights Watch. Ukraine: Russian Forces Torture, Kill Civilians. URL: <https://www.hrw.org/news/2022/07/22/ukraine-russian-forces-torture-kill-civilians>

3. Amnesty International. Ukraine: Summary Killings and Other Grave Abuses by Russian Forces. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/05/ukraine-summary-killings-and-other-grave-abuses-by-russian-forces/>

4. Міністерство культури та інформаційної політики України. Звіти про пошкодження культурної спадщини внаслідок війни. URL: <https://mkip.gov.ua/content/zvit-shodo-ruynuvannya-kulturnoi-spadshchini.html>

5. United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine (HRMMU). Report on the human rights situation in Ukraine. URL: <https://www.ohchr.org/en/countries/ukraine>

Валерія Михальченко,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Психологія»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: valeriamhlhnh@gmail.com
Наук. керівник: **Марія Тюганова,**
асистент кафедри психології
Державний університет економіки і технологій
e-mail: tiuhanova@duet.edu.ua

Психологічний портрет українських героїв російсько-української війни 2022 року: фронт боротьби та мужності

Актуальність роботи полягає в тому, що військовий конфлікт став серйозним випробуванням для тисяч українських захисників, які щодня стикаються з фізичним та психологічним навантаженням, приймають складні рішення та підтримують бойовий дух попри загрози.

Аналіз бойового досвіду дозволяє оцінити ризики посттравматичних розладів і депресії, що має значення для розробки програм підтримки та реабілітації військових. Вивчення психологічного портрета захисників війни 2022 року є важливим не лише для наукового розуміння героїзму, а й для створення ефективних стратегій допомоги тим, хто бореться за незалежну Україну. **Метою** роботи є дослідження того, як війна впливає на психічне здоров'я військовослужбовців. Та визначення способів повернення військових, що були на фронті, до нормального життя.

Служба військовослужбовців завжди супроводжується ризиком для життя та значним впливом стресових факторів на їхню психіку. Наслідки такого впливу є індивідуальними: надмірне

психологічне навантаження може спричинити розвиток психічних розладів. Вони виникають внаслідок отриманих психічних травм, що можуть призводити до порушень психічної діяльності та часткової або повної втрати боєздатності. Світова статистика свідчить про зростання проблеми психогенних втрат, що підкреслює важливість дослідження механізмів психологічної підтримки військових [1, с. 5].

Щоб глибше зрозуміти психічний стан військовослужбовців, важливо дослухатися до їхніх слів та досвіду. Для цього необхідно проаналізувати інтерв'ю з різних джерел, щоб виявити ключові психологічні аспекти, що впливають на їхню стійкість, адаптацію та емоційне благополуччя.

Олексій Оксаніченко про моральний стан під час служби «Власне, втому відчуваю. І втому відчувають більшість. Я не скажу зараз, що фізично дуже стомлений. Все-таки я не постійно на "нулі". Є люди, які значно більше задіяні. Але морально — так. Хочеться просто спокою, хочеться відпочинку. Однозначно так. Також я розумію, що якщо зараз повернуся, то від цього стане тільки гірше. І така сама думка є у моїх побратимів. Тобто залишити це на півдорозі — ні, це потрібно закінчити», — говорить Олексій Оксаніченко [2].

Артем Осипян про зміну життя після служби: «Втратився інтерес до будь-яких цивільних активностей. Ми зробили багато корисних речей, але наш голод на соціальне добро важко вгамувати, і ми не відчуваємо, що робимо щось важливе. Готовність до небезпеки постійно зростає. Вона мутує, зменшується, але ніколи не зникає. Раніше я тримав пістолет біля ліжка, а тепер я тримаю його в чохлі. Коли я йду вулицею, фантазую про те, що може статися, і що я повинен робити в різних ситуаціях. Я не можу повністю змиритися з тим, що нічого не відбувається. Іноді мені здається, що

я хочу, щоб щось сталося, щоби відчутти приток адреналіну. Я боюся розслабитися, бо пам'ятаю, в якому безпорадному стані я був 24 лютого. Хочеться бути в тонусі. А щоб бути в тонусі, має щось відбуватися, тому і тягне на війну. Я не можу ходити по Києву з порожньою головою. Думаю, ветеранам, бійцям, людям, які колись служили, важко перелаштуватися на мирний режим» [3].

Психологічний стан військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, характеризується емоційним виснаженням, високим рівнем стресу, гіпернастороженістю та внутрішньою мотивацією до продовження боротьби. При цьому вони стикаються з труднощами у адаптації до мирного життя, оскільки бойовий досвід змінює їхню поведінку та сприйняття реальності. Дослідження цих аспектів є важливим для розробки програм реабілітації та психологічної підтримки ветеранів, що допоможе їм повернутися до повноцінного життя після війни.

Успішне повернення військовослужбовців до мирного життя потребує комплексного підходу, що включає психологічну підтримку, соціальну інтеграцію та реабілітаційні програми. Важливим елементом є терапія посттравматичних станів, яка може включати індивідуальне та групове консультування, когнітивно-поведінкову терапію та роботу з техніками емоційної регуляції, наприклад: самоконтролю та релаксації.

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) — це порушення психічного здоров'я, яке може розвинутиися після переживання травматичної ситуації, що викликала сильний емоційний стрес.

Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) — це науково психологічний метод, який зосереджується на зв'язку між думками, переконаннями та емоціями, що впливають на поведінку людини. Вона сприяє розвитку навичок, необхідних для подолання життєвих викликів і ефективного управління емоційними реакціями [5].

Техніки самоконтролю та релаксації — це методи, що сприяють регулюванню стресу та тривожності, допомагаючи впоратися з їхніми проявами. Вони включають різноманітні вправи, які позитивно впливають як на психічне, так і на фізичне здоров'я, сприяючи загальному самопочуттю та емоційній рівновазі [6].

Висновок. Отже, психологічний стан військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, свідчить про глибокий вплив війни на їхню психіку та поведінку. Бойовий досвід змінює сприйняття реальності, викликаючи постійне почуття напруженості, гіпернастороженість та зниження інтересу до цивільних активностей. Створення спеціалізованих центрів для ветеранів, організація програм психологічної допомоги та залучення військових до громадських ініціатив відіграють ключову роль у формуванні адаптаційних стратегій. Дослідження психологічного портрета українських героїв війни 2022 року має важливе практичне значення, оскільки допомагає не лише краще зрозуміти їхній стан, а й розробити ефективні механізми підтримки та реабілітації. Це сприяє успішній інтеграції військових у суспільство після завершення бойових дій та допомагає їм знайти нове значення у мирному житті.

Посилання:

1. Блінов О. А. Психологія бойової психічної травми : монографія. К.: Талком, 2016. 246 с
2. Психологічні проблеми на війні: з чим стикаються військовослужбовці з Херсонщини та яку допомогу отримують. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://suspilne.media/kherson/922243-psihologicni-problemi-na-vijni->

z-cim-stikautsa-vijskovosluzbovci-z-hersonsini-ta-aku-dopomogu-otrimuut/.

3. Про думки, відчуття і бажання: історія про повернення добровольця у цивільне життя. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/viyskovyyu-povernennya-u-tsyvilne-zhyttya-vidchuttya-provyny-viyna-ukrayina/32315116.html>.

4. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.rcpsych.ac.uk/mental-health/translations/ukrainian/post-traumatic-stress-disorder-PTSD>.

5. Що таке КПТ? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cbt-therapist.net/what-cbt>.

6. Що таке техніки емоційної регуляції? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zlyi.lito.v.ua/maysternist/shho-take-tekhniki-emociynoi-regulyacii.html>.

Анастасія Алексієнко,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Історія, правознавство»
Державний університет економіки і технологій,
кафедра соціально-гуманітарних наук,
e-mail: alekseenkonastya4@gmail.com
Наук. керівник: **Олена Гончаренко,**
к.філол.н., доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних наук
Державного університету економіки і технологій
ORCID: 0000-0002-8577-6240
e-mail: olenagoncharen@gmail.com

Про символічне значення постаті Василя Стуса в історії дисидентського руху 80-х років ХХ ст.

Актуальність дослідження. Дисидентський рух в Україні 60 – 80 років ХХ ст. став ключовим для розуміння становлення сучасної української нації, оскільки був каталізатором національного відродження, виявивши глибокі суперечності між радянською ідеологією та прагненням українців до самовизволення. Вивчення діяльності «шістдесятників» - ідеологічної еліти того часу, зокрема В.Стуса, що став однією з яскравих постатей руху за права людини в Україні, дозволяє розкрити духовний потенціал нації, її незламну волю до свободи та демократії. Розуміння історичних коренів українського опору допомагає глибше усвідомити сучасні події та зміцнити національну ідентичність.

Вивченням дисидентського руху в Україні займалися українські вчені: Іван Дзюба «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (Київ, 1965), Євген Сверстюк «Блудні сини України» (Лондон,

1978), Василь Овсієнко «Світло людей: нариси про шістдесятників» (Харків, 2007). Про творчість та громадянську позицію В.Стуса як одного із провідних борців за права українців у 80 роках ХХ ст. писали Дмитро Павличко «Два кольори» (Київ, 1964), Євген Сверстюк «Василь Стус: поет і громадянин» (Торонто, 1992), «На святі надій» (Київ, 1992), Ігор Качуровський «Променисті силвети: лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки» (Мюнхен, 2002), Михайлина Коцюбинська «Мої обрії. Спогади» (Київ, 2005), Василь Овсієнко «Світло людей: Спогади-есеї про Василя Стуса та його сучасників» (Харків, 2007).

Мета дослідження - визначити символічне значення постаті В.Стуса в дисидентському русі в 80 роках ХХ ст., окреслити прояви його боротьби проти радянської тоталітарної системи та визначити вплив на сучасне покоління українців, які виборюють право жити і бути вільними на своїй землі в ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу тез. Відомо, що в 60-70-х роках у Радянському Союзі політику уряду стала відкрито критикувати невелика, але дедалі більша кількість людей, яких звичайно називали дисидентами, які вимагали ширших громадянських, релігійних і національних прав. Слово «дисидент» (від лат. *dissidens* — незгідний), яке в своєму історичному значенні застосовувалося як назва для єретиків, стали називати осіб, які у 1960 - на початку 80 р. в СРСР та інших країнах «соцтабору» піддавали сумніву й критикували офіційну комуністичну ідеологію та політику. Збільшення кількості осіб, які у 60–80-х рр. відкрито висловлювали незгоду з офіційною ідеологією та політикою, і тих, які так чи інакше солідаризувалися з ними, дало підставу говорити про дисидентський рух в СРСР [6].

Вже у 1980-х років в УРСР дисидентський рух у боротьбі за національну ідентичність та демократичні свободи набув

загрозливого становища для СРСР, підривав його соціально-політичні основи. Цей період характеризувався появою нового покоління політичних активістів, відомих як «шістдесятники», які кинули виклик радянській системі та її ідеології. Шістдесятники – назва покоління радянської та української національної інтелігенції з яскраво вираженою громадською позицією, що увійшла у культуру та політику СРСР у другій половині 1950-х - період тимчасового послаблення комуністично-більшовицького тоталітаризму і найповніше себе творчо виявило на початку та в середині 1960-х років. Її виникнення було зумовлене низкою факторів, серед яких «хрущовська відлига», відхід від сталінської системи керівництва, що призвів до часткової лібералізації суспільного життя; а також національне пробудження та зростання інтересу до української мови і культури, як факторів ідентифікації української нації. До найбільш відомих представників покоління шістдесятників належать Ліна Костенко, Василь Симоненко, Василь Стус, Іван Драч та багато інших представників української інтелігенції. Вони зробили значний внесок у діяльність дисидентів, адже слово – це найбільша зброя всього людства. За допомогою слів вони гостро критикували становище радянського режиму та висвітлювали свої плани та заклики на національне відродження. За визначенням Івани Дзюби, «Національне питання — це питання не лише минулого, а й майбутнього, це питання нашого сьогодення і нашого майбутнього» [2]. А тому вони потайки переписувалися, передавали з рук в руки свої напрацювання. Така система називалась «самвидавом». Першою «самвидавською» роботою (1966) була «Правосуддя чи рецидиви терору?» В'ячеслава Чорновола. У січні 1970р. почав виходити журнал «Український вісник», а до 1972р. вийшло шість номерів. Завдяки

цілеспрямованим діям дисидентів у 60-х роках була започаткована традиція 22 травня вшановувати пам'ять Тараса Шевченка [1].

Основними проявами діяльності шістдесятників в УРСР були активна участь у культурному та національному відродженні, відкрите висловлення протесту проти радянської політики русифікації, захист української мови, традицій та історичної пам'яті, а також виступи на захист політичних в'язнів і порушених прав людини. Василь Овсієнко у праці «Світло людей: нариси про шістдесятників» (Харків, 2007) вказує, що «Шістдесятники — це покоління, яке пробудило національну свідомість українців», оскільки організовували літературні вечори, створювали неформальні творчі об'єднання, поширювали самвидав, писали відкриті листи на захист репресованих. Вони прагнули до оновлення мистецтва, літератури й філософії, поєднуючи національну ідею з загальнолюдськими цінностями, що стало основою подальшого формування правозахисного руху в Україні [7]. Своєю творчістю вони вийшли за межі радянської тоталітарної системи, бо обрали свободу. Так, Євген Сверстюк у своїй роботі «Блудні сини України» (Лондон, 1978) вказував, що «Свобода — це не відсутність обмежень, а здатність робити свідомий вибір».

Дисидентський рух в УРСР виник як форма ненасильницького спротиву радянській тоталітарній системі, головною метою якого було відстоювання прав людини, захист національної культури, мови, свободи думки, совісті та віросповідання, а також прагнення до державної незалежності України. До основних завдань руху належали: правозахисна діяльність, боротьба з русифікацією, збереження й розвиток української культурної та духовної спадщини, поширення самвидаву, інформування міжнародної спільноти про порушення прав людини в СРСР, а також критика комуністичної ідеології. У межах дисидентського руху постать

Василя Стуса набула символічного значення: як поет і правозахисник, він не лише виявляв моральний спротив системі, а й створив глибоко філософську, національно зорієнтовану поезію, що стала формою культурного опору. Євген Сверстюк у статті до збірці «Василь Стус: поет і громадянин» (Торонто, 1992) стверджував: «Василь Стус — це не просто поет, це голос української нації».

Василь Стус народився 6 січня 1938 року в селі Рахнівка Вінницької області в сім'ї селян. Його батьки Семен та Ірина Стуси, були працьовитими людьми, які, прагнучи дати своїм дітям кращу долю, переїхали до Сталіно (нині Донецьк). Саме там Василь зростав, навчався та формувався як особистість. Велику роль в його житті і світогляді відігравала українська класика, особливо творчість Тараса Шевченка, а також національно свідомі викладачі Сталінського педагогічного університету, серед яких варто згадати літературознавця Григорія Кочура та мовознавця Євгена Гуцало, які пробуджували інтерес до історії та культури України.

Дисидентська діяльність Василя Стуса розпочалася у 1960-х роках, коли він вступив до аспірантури Інституту літератури ім. Т. Шевченка. У цей період його критичне ставлення до радянської системи почало формуватися під впливом наукового керівника Бориса Олійника, хоча фактично керівником у нього був академік Микола Шамота. Ключовим моментом став протест у кінотеатрі «Україна» 4 вересня 1965 року під час прем'єри фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» [2]. Після завершення фільму Іван Дзюба, В'ячеслав Чорновіл та Василь Стус виступили перед публікою із закликом протестувати проти арештів української інтелігенції. Серед заарештованих були Іван Світличний, Валентин Мороз, Микола Горбаль, Алла Горська та інші діячі науки та культури, яких заарештували за звинуваченням в «антирадянській

агітації та пропаганді», що насправді було репресіями за вільнодумство. Цей крок призвів до виключення В.Стуса з аспірантури, але також став початком його активної участі в дисидентському русі. Упродовж 1965-1972 років Стус активно писав збірки віршів «Круговерть» (1965). У ранній поезії Стус висловлює почуття внутрішньої боротьби і сумнівів, які часто є результатом політичного тиску і реальності того часу. 1965 рік — час, коли в Україні посилювався контроль за творчістю, і письменники, які прагнули до свободи слова, ставали об'єктами переслідувань. Збірка «Зимові дерева» (1970), і звісно поезії, що потім увійшли до збірки «Світло обов'язку» та статті, найвідоміша «Феномен доби (Сходження на Голгофу слави)» [4], написана 1971 року, здебільшого мали соціальний і політичний характер. В цій статті Стус розмірковує про українську інтелігенцію в контексті радянської реальності. Голгофа, як символ страждання і самопожертви, використовується як метафора для того, що необхідно пройти через біль і муки для досягнення справжньої свободи - «Голгофа є неминуча: ми всі йдемо нею, кожен за своєю доріжкою». Його роботи поширювалися через самвидав, оскільки офіційні видавництва відмовлялися їх публікувати через їхню гостру критику радянської влади. 12 січня 1972 року Стус був заарештований за «антирадянську агітацію і пропаганду», і вже у вересні того ж року засуджений до 5 років таборів і 3 років заслання. У мордовських таборах Стус продовжував писати вірші зокрема, «За мною Київ тягнеться у снах», «Мені зоря сіяла нині вранці» та перекладати Редьярда Кіплінга «Синові», попри суворі обмеження і конфіскацію його робіт. Його літературна творчість у таборах стала символом незламності духу і спротиву, що яскраво прослідковується в його поезії: «Як добре те, що смерті не боюся я...», бо безмірна любов до рідного краю, рідної землі є провідними

мотивами його поезій: «Земле рідна! Тобі одній / Я волів би служити до скону. / До твоїх до прийдешніх днів / Дотягнутися б хоч рукою» або «Земле! Краю мій! / У сизуватій млі, / Там, де розтав вишиваний рукав, / Лишилось серце...» або «Земле рідна! / Я виросту! Я піднесусь! / Я зможу / Тебе уберегти!»[8].

Після звільнення у 1979 році Стус не припинив свою правозахисну діяльність і приєднався до Української Гельсінської групи – правозахисної організації, засновану 9 листопада 1976 року Миколою Руденком. У жовтні 1979 року він публічно відмовився від радянського громадянства, чим викликав черговий гнів влади і призвело до нового арешту на 10 років. Але навіть у таборі його твори таємно передавали на волю і набули міжнародного резонансу. Написані в умовах тоталітарного режиму, вони не втратили своєї актуальності сьогодні, в умовах воєнного лихоліття: «Моя Україна забула сміятись. Вона гомонить. / Моя Україна невщухла / Од прагнення жити. / Моя Україна не знає / Веселих світань. / Моя Україна палає / Умить догорянь. / Моя Україна тривожиться, / Бунтує, буя. / На чорнім рабованім торжищі Вкраїна моя»[8]. У 1980 році Василя Стуса було номіновано на Нобелівську премію з літератури. Однак через неможливість особистої присутності на церемонії (одна з вимог премії) та тиск радянської влади він її не отримав. Лауреатом Нобелівської премії став польський поет Чеслав Мілош.

Василь Стус помер 28 серпня 1985 року в карцері табору, оголосивши голодування на знак протесту...[3] За час, який він провів у в'язниці вдалося винести нотатки «Із таборового зошита». Це все, що встиг написати Василь Стус, ховаючи, як колись Шевченко, захаявну книжечку. Виявляється, в історії цього табору особливого режиму в с.Кучино Пермської області це єдиний документ, який вдалося винести на свободу. Серед сотень судових

сторінок неймовірно щемливими є живі спогади тих, хто особисто знав Стуса, зокрема, колишній політ'язень Василь Овсієнко. Він згадує, що в своїх останніх листах до родини від писав: «Які добрі вірші спадають мені на голову. Як теплий літній дощ, як сяйво жарптиці» [5]. Сам Овсієнко досі дуже жалкує, що через свій стан здоров'я, не вивчив напам'ять хоч декілька віршів із Стусового синього таборового зошита. Василь Овсієнко вказував, про «150 віршів написаних у Кучино», а збереглося лише шість. Цей факт яскраво свідчить про трагічну долю Василя Стуса як митця і громадянина. Як письменник, він до останнього залишався вірним слову, продовжуючи творити навіть у нелюдських умовах табору. Як людина — він зберіг моральну стійкість і духовну силу. Як дисидент — він став символом незламності й боротьби за свободу слова та людську гідність у радянському репресивному суспільстві. Його твори звучать як заповіт поета, адресовані молодому поколінню, яке має осмислити трагічну долю України, щоб жити праведно і чесно на святій українській землі: «Хай покоління прокричать, / проорять і продзвенять на струнах з людських жил твоє минуле зганьблене, /прийдешне твоє спаплюжене минулим. / Гірко з сльозами на очах радить нащадкам, /які колись очистяться од скверни і злочинів, /у світі найстрашніших: /вбивати правду - правдою» [8].

Висновки. Український дисидентський рух в СРСР був вагомим проявом спротиву тоталітарній системі, заснованим на прагненні до національної і культурної самобутності, утвердження прав людини та демократичних свобод. Постать Василя Стуса посідає в цьому русі особливе символічне місце. Його активна участь у правозахисній діяльності, публічне відстоювання свободи слова й совісті, а також глибоко патріотична творчість перетворили його на символ морального опору радянському режиму. Ціна, яку

він заплатив за свої переконання — життя, віддане боротьбі за істину та гідність — є свідченням незламності духу українських дисидентів. Його приклад і сьогодні надихає нові покоління українців боротися за справедливість та свободу, право вільно жити на своїй землі.

Посилання:

1. Бурій В. В'ячеслав Чорновіл // Ватутінезнавство: події, факти, персоналії. Черкаси : Вертикаль, 2015. С. 205–211.
2. Касьянов Г. В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960- 80-х років. К., 1995. С. 224
3. Коцюбинська М. Феномен Стуса. Сучасність. 1991. №9. С. 26–35
4. Стус В. Феномен доби (Сходження на Голгофу слави) // Вибрані твори. К.: Дніпро, 1991. С. 132–149.
5. Овсієнко В. «Світло людей». К.: Смолоскип, 2004. С. 412
6. Дисидентський рух / В. С. Лісовий // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-24366>
7. Бажан О. Шістдесятництво // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка 2013. Т. 10 : Т — Я. С. 641.
8. Стус В. Як добре те, що смерті не боюся я... // Стус В. Вибрані твори. Київ: Смолоскип, 2005. С. 276.

Вікторія Голованова,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Психологія»,

e-mail: osvicktoria@gmail.com

Наук. керівник: **Надія Шулюк**

асистент кафедри Психології

Державний університет економіки і технологій

ORCID: 0000-0003-3365-5938

e-mail: shyliuk@duet.edu.ua

Механізми розвитку резильєнтності у військових в умовах війни

Актуальність дослідження. Сьогодні життя кожного громадянина України характеризується високим рівнем нестабільності та постійним стресом, спричиненим повномасштабним вторгненням. Війна змусила всіх українців адаптуватися до нової реальності, однак особливих психологічних змін зазнали військовослужбовці. Саме їхнє повсякденне життя втратило звичний ритм і зазнало найглибших трансформацій, адже вони щодня стикаються з небезпекою, потрясіннями та екстремальними умовами, що неминуче позначається на їхньому психічному стані. Через такі обставини постає питання збереження психологічного здоров'я та розвитку стійкості військових, які перебувають на фронті під час воєнного конфлікту. Розвиток резильєнтності сприяє підтриманню високої ефективності виконання бойових завдань, забезпеченню адаптації до постійної загрози та мінімізації негативних наслідків тривалого стресу. Розуміння механізмів формування та розвитку резильєнтності дозволить розробити ефективні психологічні стратегії, спрямовані

на підвищення стійкості до стресових чинників і збереження психічного здоров'я. Саме тому тема вивчення механізмів розвитку резильєнтності у військових в умовах війни є надзвичайно актуальною.

Мета дослідження — всебічно проаналізувати та узагальнити основні механізми формування та розвитку резильєнтності у військовослужбовців в умовах війни.

Виклад основного змісту. Для розуміння механізмів розвитку резильєнтності необхідно визначити саме поняття резильєнтності. Термін «резильєнтність» (від англійського *resilience*) дослівно означає стійкість, гнучкість і пружність. Спочатку цей термін був запозичений із фізики, де ним позначають здатність твердих тіл відновлювати свою форму після механічного впливу [1]. У психології ж термін розглядається як механізм, який дозволяє особистості не тільки подолати стресові ситуації та кризи, але й відновлюватися та пристосовуватися до нових умов, зберігаючи психологічну стійкість і благополуччя [2].

Резильєнтність розуміють як здатність особистості адаптуватися до стресових подій і швидко відновлювати емоційну стабільність у складних життєвих обставинах [3]. Найчастіше резильєнтність визначають як здатність зберігати позитивну поведінку попри перебування у стресових ситуаціях, ефективно відновлюватися після травм, підтримувати психологічну стабільність у складних обставинах та демонструвати компетентне функціонування навіть під тиском невдач [4].

Крім того, резильєнтність розглядається як здатність особистості повернутися до психічного та фізичного стану, що передував кризі, а згідно з теорією «посттравматичного зростання» — використовувати негативний досвід для власного розвитку й підвищення якості життя [1]. Узагальнюючи різні наукові

визначення цього поняття, можна зробити висновок, що резильєнтність — це здатність людини протистояти життєвим труднощам, знаходити внутрішні ресурси та відновлюватися після стресових і травмуючих подій.

Також резильєнтність визначають як рису особистості, яка має складний комплекс особливостей людини. Вона проявляється у здатності людини підтримувати відносно стабільний рівень психологічного та фізичного функціонування навіть під впливом потенційно руйнівних подій, а також у здатності переживати позитивні емоції та вчитися на власному досвіді. Психологічний зміст резильєнтності полягає у вмінні особистості адаптуватися до несприятливих або травматичних обставин. При цьому резильєнтність виступає як індивідуальна властивість, що знижує негативний вплив стресу та сприяє ефективній адаптації особистості [4].

Розглядаючи механізми розвитку резильєнтності, важливо зупинитися на моделі резильєнтності особистості, яка представляє собою цілісну систему стійких позитивних рис і внутрішніх ресурсів, що сприяють успішному поверненню людини до нормального психічного та фізичного стану після пережитих стресових або травматичних подій.

Компонентами моделі резильєнтності є: **оптимізм** (проявляється у впевненому й позитивному сприйнятті майбутнього), **соціальні контакти** (або здатність формувати і підтримувати мережу міжособистісних стосунків, які забезпечують емоційну підтримку та соціальну інтеграцію), **самопроєктування** (уміння діяти відповідно до власного бачення майбутнього, реалізуючи особистісні життєві плани), **самоствлення** (здатність формувати уявлення про себе та світ, прогнозувати власну соціальну ефективність і регулювати взаємини з оточенням),

цілеспрямованість (проявляється у свідомому плануванні майбутнього через постановку чітких, реалістичних цілей) та **смисли** (або знаходження глибинного життєвого покликання і присвячення себе справам, які наповнюють життя сенсом) [4].

Важливим процесом у розвитку резильєнтності є адаптація. Зокрема, пристосування людини до зміненої реальності, яке передбачає:

- зміну способу життя внаслідок кризових обставин;
- вибіркове коригування окремих сфер життєдіяльності;
- активне перетворення реальності через створення нових можливостей та середовищ («ніш») для безпечного й стабільного існування.

А також адаптація через зміну особистісних та індивідуальних характеристик, яка включає:

- трансформацію емоційного ставлення до навколишньої дійсності, переосмислення мотиваційних установок, ціннісних орієнтацій та рівня домагань;
- зміну функціональних можливостей особистості для ефективної взаємодії з новими обставинами.

Тобто, можливість розвитку резильєнтності є динамічним процесом, який полягає у постійній адаптації до життєвих і професійних викликів. У процесі такої адаптації поступово формуються й зміцнюються відповідні психологічні якості та риси особистості.

Хоча певний рівень резильєнтності і є вродженим, її подальший розвиток залежить від свідомого вибору людини: стратегій поведінки, способів мислення і життєвих установок. Таким чином, кожен індивід має можливість обирати шлях особистісного зростання через розвиток власної резильєнтності [5].

Для військових така здатність виступає життєво необхідною, адже, через особливості своєї професії, вони зазнають значних стресів та ризиків, таких як постійна напруга, фізичні навантаження, бойові дії, втрати побратимів та тривала відсутність у сім'ї. Резильєнтність є критичною для їхньої здатності ефективно впоратися з цими екстремальними умовами служби.

Дослідження показують, що резильєнтні військові краще контролюють свої емоції, швидше відновлюються після стресових подій і швидше повертаються до звичайного ритму життя. Розвинена резильєнтність допомагає їм долати емоційні травми та зменшує ймовірність виникнення посттравматичного стресового розладу, депресії, тривожних розладів та інших психологічних труднощів, сприяючи поліпшенню якості сну та загального самопочуття. Тобто, резильєнтність допомагає солдатам ефективно справлятися з викликами військової служби та забезпечує довготривале збереження їхнього психічного здоров'я [3].

Крім того, резильєнтність є важливим чинником підтримання бойової ефективності. Психологічна стійкість безпосередньо впливає не лише на фізичну витривалість військовослужбовців, а й на їхню здатність ухвалювати рішення, взаємодіяти в команді та залишатися мобільними під час виконання бойових завдань. Високий рівень резильєнтності дає змогу зберігати концентрацію, мотивацію та спроможність діяти раціонально навіть у ситуаціях високого ризику [3].

Важливу роль резильєнтність відіграє і після завершення військової служби. Вона стає необхідним ресурсом для успішної адаптації до цивільного життя. Після демобілізації військовослужбовці часто зіштовхуються з труднощами, пов'язаними зі зміною професійних обов'язків, переходом до нових соціальних ролей та необхідністю пошуку нових джерел доходу.

Розвинена резильєнтність допомагає їм зберігати гнучкість мислення, відкритість до нових можливостей, а також ставити перед собою нові цілі та успішно їх реалізовувати. Таким чином, розвиток резильєнтності відіграє важливу роль як у забезпеченні готовності до служби, так і у сприянні успішній адаптації після демобілізації [3].

Висновки: Аналіз механізмів розвитку резильєнтності у військових в умовах війни показав, що цей процес є критично важливим для збереження психічного здоров'я та підтримки високої ефективності військовослужбовців. Резильєнтність дозволяє адаптуватися до постійних стресових ситуацій, зберігати емоційну стабільність і швидко відновлюватися після травмуючих та екстремальних подій. Ключовими елементами цього процесу є оптимізм, здатність формувати соціальні зв'язки, цілеспрямованість, а також пошук сенсу в складних ситуаціях. Розвинена резильєнтність допомагає зменшити ризик розвитку посттравматичних стресових розладів, депресії та інших психічних труднощів, сприяючи кращій адаптації до обставин війни та збереженню психологічної стійкості. Вона також відіграє важливу роль у забезпеченні ефективності бойових завдань, збереженні мотивації та концентрації, а також у розвитку здатності до швидкого відновлення після важких ситуацій. Крім того, розвинена резильєнтність сприяє успішній адаптації військовослужбовців до цивільного життя після демобілізації, допомагаючи їм знаходити нові життєві цілі та успішно їх реалізовувати.

Посилання:

1. Медянова О. В., Дворніченко Л. Л., Любіна Л. А., Шкраб'юк В. С., Кононенко О. І. Психологічна резильєнтність особистості в

умовах війни. Перспективи та інновації науки. 2023. №10(28). С. 601-611.

2. Попович І., Дубчак А. Резильєнтність осіб в умовах військового стану. Адаптивні технології управління навчанням: збірник матеріалів десятої міжнародної конференції. Одеса-Київ, 23–25 жовтня 2024 р. – Київ: ЦО НАПН України, 2024. С. 29-31.

3. Солодчук С. Є. Резильєнтність як захисний фактор військовослужбовця. Теперішнє та майбутнє української психології: надбання та втрати / Збірник тез доповідей Всеукраїнського наукового круглого онлайн-столу (м. Київ, 22 травня 2024 року) / за ред. С. Д. Максименка, В. В. Турбан. – Київ, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. С. 48-50.

4. Береженна О. Ю. Резильєнтність як важлива особистісна властивість подолання стресу в умовах військових дій. Інноваційні проекти для післявоєнного відновлення та розвитку України [Електронний ресурс] : зб. доп. Ювілейної 90-ї щорічної студентської наукової конференції, 17 квітня — 20 травня 2023 р. Київ, КНЕУ, 2023. С. 40-42.

5. Гамбарова Е., Заболоцька С. Вплив рівня емоційного інтелекту на резильєнтність особистості в умовах воєнного стану. Проблеми гуманітарних наук. Психологія. 2022. №50. С. 25-31.

Наталія Шелудякова,

доцентка кафедри міжнародних відносин, к.і.н.,
Державного університету економіки і технологій

email: sheludiakova_na@duet.edu.ua,

orcid.org/0000-0002-6721-8077

Історична пам'ять у контексті стратегічних комунікацій України

Упродовж останніх десятиліть спостерігається чітка тенденція до розширення меж конфліктів за рахунок нематеріальних складників — ідей, наративів, символів. У цьому контексті збройні зіткнення дедалі частіше поєднуються з інформаційною боротьбою за інтерпретацію минулого, де сторони конфлікту намагаються утвердити власне бачення історії як основи для сучасної ідентичності та легітимності. Це явище дістало назву «війна пам'ятей» (memory wars) — протистояння між політичними, національними або ідеологічними групами довкола тлумачення подій минулого, яка має безпосередній вплив на сучасні політичні рішення, дипломатичні кроки й стратегічні комунікації.

Із початку 2000-х років цей феномен перебуває в центрі уваги дослідників пам'яті, зокрема в межах так званого «пам'яттєвого повороту» в гуманітарних науках (Я. та А.Ассмани, П. Нора, Дж. Оллік та ін.). Історична пам'ять осмислюється не лише як продукт національного самовизначення, а як поле політичної боротьби, у межах якого вибудовується ієрархія жертв і героїв, формуються політики визнання й відшкодування, здійснюється моральна оцінка минулого. Особливого значення набувають ці процеси у посттоталітарних і постколоніальних суспільствах, де історичне минуле залишається непроговореним або конфліктним.

У Східній Європі, зокрема в російсько-українському контексті, війна пам'ятей набула відкрито геополітичного виміру. Російська Федерація системно використовує історичну аргументацію для виправдання своїх дій, конструюючи наративи про «один народ», «історичну справедливість» та спадкоємність імперської величі. Особливе місце в цій стратегії посідає мілітаризована пам'ять про Другу світову війну, яка подається як універсальний взірець героїзму та легітимації насильства. У відповідь Україна, починаючи з 2014 року, послідовно формує альтернативну історичну політику, зосереджену на темах деколонізації, національного спротиву, жертв Голодомору, Революції Гідності та російської агресії.

Таким чином, історична пам'ять перестає бути виключно сферою гуманітарної культури — вона набуває функцій національної безпеки, елементу інформаційного захисту та інструмента дипломатичної дії. Пам'ять стає ресурсом, який держава може мобілізувати для формування внутрішньої стійкості, зовнішньої підтримки, репутаційної переваги. Водночас це підносить питання про межі легітимного використання історії, про відповідальність держави та суспільства за конструювання «пам'яттєвих» наративів.

Сучасні дослідники справедливо зазначають, що наративи пам'яті описують минуле й водночас формують майбутнє. У ситуації втрати смислової стабільності сучасність дедалі частіше звертається до історії як до джерела орієнтирів і політичних рішень. У цьому сенсі пам'ять — це не просто спогад, а практика влади, що формує рамки допустимого і недопустимого в політичному житті.

Відтак аналіз ролі історичної пам'яті в сучасних конфліктах, зокрема в умовах російсько-української війни, вимагає міждисциплінарного підходу, який поєднує історичну науку, теорії

стратегічних комунікацій, політичну філософію та memory studies. Лише така аналітична оптика дозволяє описати і зрозуміти механізми трансформації пам'яті на політичний інструмент, а також окреслити ризики та можливості, які це несе для демократичного суспільства.

Дослідження феномену історичної пам'яті в умовах сучасних конфліктів неможливе в межах окремої дисциплінарної рамки. Специфіка сучасного «режиму історичності» [1], у якому минуле постає не як завершений об'єкт реконструкції, а як поле боротьби за смисли, вимагає поєднання аналітичних підходів із різних наукових галузей. Міждисциплінарність у цьому випадку дає можливість інструментально збагатити методологію дослідження та стає умовою адекватного пізнання складного, політично навантаженого явища.

У дослідженні ролі історичної пам'яті в стратегічних комунікаціях необхідно, передусім, враховувати три взаємодоповнювальні теоретичні поля: історичну науку, memory studies та теорію стратегічних наративів.

У межах історичної науки поняття колективної пам'яті набуло аналітичного статусу з другої половини XX століття, починаючи з робіт М. Альбракса, який одним із перших окреслив пам'ять як соціальну конструкцію, детерміновану груповою належністю [2]. Подальший розвиток цього підходу представлений концепцією місць пам'яті (*lieux de mémoire*) П'єра Нора, який наголошував на символічній природі пам'яттєвих ландшафтів і на їх здатності кристалізувати колективну ідентичність у момент розриву з «живою пам'яттю» [3].

Я. Ассман, розрізняючи комунікативну та культурну пам'ять, акцентував на тривалості, формалізованості й трансмісії пам'яттєвих смислів через інститути [4]. У контексті цього

дослідження важливим є усвідомлення, що культурна пам'ять, закріплена через офіційні наративи, церемонії, архітектуру та освітню політику, — це вже не просто минуле, а ресурс легітимації сучасного порядку.

Memory studies, як міждисциплінарна галузь, сформувалися на перетині історії, соціології, культурної антропології та філософії. Цей підхід фокусується не на «фактах минулого», а на процесах його інтерпретації, інструменталізації та емоційної рецепції. Значний внесок у розвиток цієї сфери досліджень зробив Дж. Оллік, який ввів поняття публічної пам'яті та політики жалю (politics of regret), акцентуючи на ролі держави у встановленні прийнятних форм згадування [5]. М. Гірш запропонувала концепт постпам'яті — механізму, завдяки якому травматичне минуле передається наступним поколінням через медіа, мистецтво й сімейну комунікацію, навіть у відсутності безпосереднього досвіду [6]. Це особливо актуально в умовах постгеноцидного наративу, як-от у випадку української політики пам'яті щодо Голодомору.

У центрі memory studies — розуміння того, що пам'ять не є відображенням минулого, а сучасною практикою творення ідентичності, колективної моралі та політичної мобілізації. Саме тому вона є предметом постійного перегляду, боротьби й інституціоналізації.

У сфері міжнародних відносин і комунікацій з початку 2010-х років формується окремий аналітичний напрям — теорія стратегічних наративів (strategic narratives theory), розроблена А. Міскімоном, Б. О'Лафліном і Л. Розелл. Відповідно до цього підходу, держави використовують наративи — структуровані історії з моральною рамкою — для формування уявлень про світ, власну роль у ньому та легітимність своїх дій [7]. Стратегічні наративи можуть бути спрямовані як на внутрішню аудиторію

(зміцнення національної ідентичності, підтримка політики), так і на зовнішню (формування іміджу, здобуття союзників, делегітимація супротивника). У такій моделі історична пам'ять стає джерелом аргументації, морального виправдання та емоційної мобілізації. Вона — не нейтральне тло, а інструмент публічної дипломатії.

Особливу увагу ця теорія приділяє боротьбі за інтерпретацію подій, тобто конфліктам пам'яті як формі інформаційного протистояння. У цьому контексті формулюється поняття наративної влади (*narrative power*) — здатності не просто продукувати інформацію, а визначати, як її сприйматимуть і в які смисли її вбудують інші актори міжнародної спільноти.

Кожна з окреслених теоретичних традицій пропонує свої аналітичні інструменти, які у поєднанні дозволяють виявити, як саме пам'ять перетворюється на політичний ресурс (історія та *memory studies*); зрозуміти, як цей ресурс конструюється, транслюється та інституціоналізується (стратегічні комунікації); оцінити ефективність і ризики використання історії в політичних цілях, не впадаючи в апологетику чи моралізаторство. Міждисциплінарність дозволяє адекватно осмислити сучасні феномени війни пам'ятей, у яких переплітаються історичне, емоційне, символічне й стратегічне.

У контексті розпочатої РФ у 2014 році війни проти України історична пам'ять для українців стала елементом національної самоідентифікації, а разом з тим — ефективним інструментом стратегічних комунікацій держави. Її трансформація з інтелектуального і морального ресурсу в дієвий компонент інформаційної безпеки та публічної дипломатії зумовлює потребу у фаховому аналізі тих змістів, форм і інституцій, що забезпечують її продукування та трансляцію.

Після Революції Гідності Україна вступила в активну фазу ревізії радянського та імперського спадку, що набуло форми цілісної політики декомунізації. На рівні офіційних наративів сформувалися декілька стрижневих сюжетів, які підтримують національну ідентичність та виступають чинниками формування геополітичної орієнтації країни.

Один із них — наратив про Голодомор як геноцид — історична правда про злочин радянського режиму, яка стала основою дипломатичних зусиль України щодо міжнародного визнання (на сьогодні визнаний актом геноциду у понад 28 країнах). У цьому випадку історична пам'ять виконує функцію моральної делегітимації імперії та репозиціонування України як жертви тоталітаризму. Не менш важливим є наратив Революції Гідності як поворотного моменту української модерності: він утілює ідеї демократичного вибору, громадянської відповідальності та ненасильницького спротиву. Цей сюжет активно артикулюється у публічних виступах, міжнародних кампаніях та дипломатичній комунікації. Потужний вплив має наратив російсько-української війни (особливо після 24 лютого 2022 року), що розглядається як продовження боротьби за свободу і самостійність української державності, з історичним тлом, яке сягає доби УНР, визвольних змагань ХХ століття та спротиву нацистському і радянському тоталітаризмам.

Усі ці наративи мають структуру стратегічного наративу: вони включають чітку сюжетну лінію, моральну оцінку подій, ідентифікованих героїв і злочинців, а також очікуване майбутнє — перемогу, визнання, справедливість.

Після 2014 року в Україні поступово склалася інституційна інфраструктура державної політики пам'яті, яка забезпечує комплексне управління наративами про минуле у внутрішньому і

зовнішньому інформаційному просторі. Провідними інституціями цієї сфери стали Український інститут національної пам'яті, Міністерство культури та інформаційної політики України, а також мережа музеїв, архівів, громадських організацій і наукових центрів. Український інститут національної пам'яті визначає стратегічні напрями історичної політики, здійснює декомунізацію та розробляє просвітницькі програми. Міністерство культури та інформаційної політики координує реалізацію державних комеморативних заходів, зокрема в умовах війни, тоді як численні громадські й академічні ініціативи забезпечують альтернативне й критичне переосмислення минулого, збагачуючи публічний дискурс.

Українська стратегія комунікації пам'яті реалізується через мультимедійні формати, міжнародні інформаційні кампанії, офіційні звернення, законодавчі ініціативи та участь у глобальних форумах пам'яті. Серед найбільш знакових прикладів — інформаційні кампанії МЗС України, зокрема «Ukraine. Fight for Freedom», ухвалення законів про декомунізацію та визнання Голодомору актом геноциду, участь у пам'ятних заходах у Яд Вашем, Раді Європи, на платформах ООН. Паралельно відбувається активна робота зі створення англомовних інформаційних продуктів, мультимедійних виставок, освітніх проєктів, спрямованих на інтернаціоналізацію української версії історичних подій.

Отже, спробувавши інтегрувати підходи історичної науки, студій пам'яті та стратегічних комунікацій, ми дійшли до висновку, що у сучасному світі пам'ять стала одним із ключових ресурсів державної стратегії, що здатна впливати як на внутрішню згуртованість суспільства, так і на його позиціонування у міжнародному просторі. В умовах російсько-української війни ця тенденція проявилася особливо виразно: битва за територію

супроводжується битвою за історію, де кожен наратив має значення, кожне трактування минулого — політичну вагу.

Аналіз стратегічних комунікацій держави показав, що Україна вибудовує цілісну політику пам'яті, яка слугує водночас засобом національної мобілізації, інструментом опору агресії та платформою для дипломатичної присутності у світі. Ключовими її елементами є наративи про Голодомор як геноцид, Революцію Гідності як етап демократичного вибору, та сучасну війну як продовження боротьби за незалежність.

Крім того, можна зробити висновок, що інституційна екосистема пам'яттєвої політики в Україні поступово набуває структурованості, охоплюючи державні органи, громадянське суспільство, культурні установи та освітню сферу. Дипломатія пам'яті як інструмент м'якої сили використовується Україною для формування міжнародної коаліції підтримки, делегітимації агресора та укорінення українського бачення історії в глобальному публічному просторі. Це включає як парламентські ініціативи та комеморації, так і мультимедійні кампанії та освітні програми.

Встановлено, що міждисциплінарний підхід є методологічно необхідним для аналізу взаємодії пам'яті та стратегічної комунікації. Тільки поєднання історичної епістемології, політичної теорії пам'яті, комунікаційних студій та міжнародних відносин дозволяє повною мірою зрозуміти, як минуле використовується у сучасних політичних практиках і до яких наслідків це призводить.

Посилання:

1. Hartog F. Regimes of Historicity: Presentism and Experiences of Time. Translated by S. Brown. Columbia University Press, 2015. 288 .

2. Halbwachs M. On Collective Memory. University of Chicago Press 1992. 254 p.

3. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. Representations. 1989. 26. 7–24.

4. Assmann J. Cultural Memory and Early Civilization: Writing Remembrance, and Political Imagination. Cambridge University Press. 2011. 319 p.

5. Olick J. The Politics of Regret: The Collective Memory and Historical Responsibility. Routledge. 2007. 238 p.

6. Hirsch M. The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture after the Holocaust. Columbia University Press, 2012.

7. Miskimmon, A., O'Loughlin, B., Roselle, L. Strategic Narratives. Routledge, 2013. 329 p.

Кіра Ларкіна,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Психологія»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: larkinakira60@gmail.com
Наук керівник: **Єлизавета Давоян,**
завідувач кафедри Психології,
доктор філософії (з психології)
ORCID: 0000-0003-0259-5784
e-mail: davoian@duet.edu.ua

Психологія політичних зрад: з давніх часів до сьогодення

Політична зрада – це багатогранний, складний феномен, що супроводжує людство з найдавніших часів, вимагає глибокого аналізу, виходячи не лише з історичної чи правової, а й з психологічної точки зору. Вона постає як акт відступництва від морально-політичних зобов'язань, від обов'язку перед державою, партією чи народом. Водночас зрада рідко буває спонтанною – за нею стоїть низка внутрішніх психологічних конфліктів, процесів самообману та глибоких емоційних протиріч. Політична зрада може призвести до дестабілізації державних інститутів, втрати довіри громадян до влади, загострення соціальних протиріч та послаблення національної безпеки, тому тема психології політичних зрад є надзвичайно актуальною.

У 19 столітті політична арена характеризується домінуванням великих імперій, а ідеї націоналізму та самовизначення набувають широкої популярності. Саме в цей період політична зрада перестає бути виключно актом особистої вигоди й стає елементом ідеологічної боротьби. Як приклад, можна згадати Францію часів

Наполеона III, де багато державних діячів змінювали свою лояльність залежно від політичної кон'юнктури. Подібні зради нерідко виправдовувались благими намірами – "на користь народу" чи "заради стабільності" [4]. Така мотивація свідчить про психологічну трансформацію: зрада починає сприйматися не як гріх, а як необхідність.

Щоб краще зрозуміти витoki політичної зради, слід звернутися до часів Римської імперії. Тут зрада набула майже інституційного характеру. Сенатори, воєначальники й навіть імператори регулярно ставали жертвами змов, часто ініційованих найближчим оточенням. Яскравий приклад – змова проти Юлія Цезаря. Брут, який був не лише соратником, а й майже прийомним сином Цезаря, завдав один з останніх ударів. Його мотивація поєднувала особисту амбіцію, ідеологічну незгоду з авторитаризмом Цезаря та вплив маніпуляцій з боку інших змовників [2]. Цей акт зради демонструє, як політичні та психологічні мотиви можуть зливатися в єдину дію. З іншого боку, варварські племена – готи, вандали, франки – часто використовували зраду як стратегію. Вождь племені, уклавши союз з Римом, міг зрадити його при першій нагоді, якщо це забезпечувало йому більше ресурсів або статусу. Тут зрада була актом холодного розрахунку, часто позбавленого особистих емоцій.

Один з основних механізмів, що допомагає зрозуміти внутрішній стан особи, яка зраджує, – це когнітивний дисонанс. Уперше сформульований Леоном Фестінгером, цей термін означає психологічну напругу, що виникає тоді, коли поведінка людини суперечить її переконанням або цінностям [1]. Політичний діяч, який у своїй публічній риториці декларує відданість національним інтересам, але водночас таємно співпрацює з ворогом, стикається з необхідністю виправдати власні дії. Саме в цей момент

розпочинається процес раціоналізації – внутрішнього самозахисту, що дозволяє зраднику переконати себе у «вищій меті» або «необхідності» зради. Людина починає бачити власний аморальний вчинок у позитивному світлі, що дозволяє їй зберегти цілісність самооцінки.

Сучасна Україна не позбавлена прикладів політичної зради, що набули відвертої антидержавної форми. Деякі українські політики та чиновники відкрито перейшли на бік окупанта, знехтувавши присягою, совістю й пам'яттю загиблих за незалежність. Особливо показовим є приклад Віктора Медведчука – фігура, яка роками просуvalа інтереси кремля під виглядом «діалогу» і «миротворчості». Такі дії – не просто політичні помилки, а цілеспрямовані акти зради, що підривають національну безпеку й сприяють агресору [5].

Подібні прояви спостерігаються і на міжнародному рівні. Дональд Трамп, який ще нещодавно позиціонував США як стратегічного партнера України, дедалі частіше демонструє риторичу, що підіграє ворогові. Його висловлювання щодо припинення підтримки України, толерування диктаторських режимів і загравання з Путіним викликають справедливе обурення [6]. У цьому випадку політична зрада набуває глобального масштабу, бо мова йде не лише про порушення партнерських обіцянок, а й про відкриту загрозу принципам демократії.

Таку поведінку не можна пояснити виключно політичним прагматизмом – вона має глибші психологічні корені. Зокрема, симптоми нарцисичного розладу особистості. Нарцисичний розлад характеризується патологічною потребою в увазі, переоцінці власної значущості, зневазі до моральних обмежень. Політик, що керується лише власними амбіціями, здатен зрадити кого завгодно

– народ, союзників, самого себе – аби лиш не втратити вплив і оплески натовпу. І саме це робить таку зраду особливо небезпечною [7].

Психологія також розглядає зраду як можливий наслідок нарцисичних розладів особистості. Особа, яка має патологічну потребу в захопленні, визнає лише власні інтереси та вважає себе вищою за моральні чи етичні норми. Такий індивід схильний до політичної зради, оскільки сприймає владу не як інструмент служіння, а як засіб самозвеличення. У разі, якщо держава або партія не задовольняє його амбіції, він з легкістю переходить на інший бік – той, що обіцяє більше впливу, ресурсів або визнання [3].

Особливої ваги набуває й феномен соціального конформізму. В умовах тоталітарних режимів або авторитарного тиску зрада часто стає засобом адаптації до політичної реальності. Людина, не бажаючи втрачати статус чи безпеку, піддається груповому тиску, навіть якщо це суперечить її переконанням. Парадоксальним чином, зрадник може навіть вважати себе жертвою обставин, що ще більше розмиває межу між свідомою зрадою та примусовим компромісом.

Іншим аспектом є аморальна відстороненість, коли особа втрачає здатність до співпереживання, не бачить за політичними рішеннями реальних людей і їхні долі. Така деформація сприйняття дозволяє виправдати навіть найжорстокіші дії. Зрадник, керуючись логікою «державної необхідності» або «історичної місії», діє без емоційної відповідальності, часто перекладаючи провину на абстрактні конструкції. На завершення слід підкреслити роль опортунізму – прагнення до вигоди, яке переважає над моральними критеріями. Людина, яка не відчуває глибокого зв'язку з державою, ідеологією чи народом, з легкістю змінює політичні орієнтири заради особистої користі. У такому випадку зрада не є трагедією чи

драмою, вона стає звичайною трансакцією – обміном лояльності на привілеї [3].

На нашу думку, політична зрада – це не просто порушення лояльності, а індикатор глибшої кризи: моральної, ціннісної, ідентифікаційної. Це вчинок, що завжди має наслідки не лише для зрадника, а й для всього суспільства. У сучасному світі, де інформація миттєва, а інтереси стають дедалі складнішими, зрада може бути тонкою, прихованою, але не менш руйнівною. Ми живемо в епоху, коли знання про психологічні механізми, які стоять за зрадою, мають не лише теоретичне, а й практичне значення. Вони можуть допомогти ідентифікувати потенційні ризики, зміцнити суспільну стійкість та виховувати нові покоління з розумінням ціни довіри та вірності.

Політична зрада – це не лише політичний акт, але й психологічна подія, що розкриває глибинні риси особистості, її мотивації, страхи, конфлікти й межі етичної зрілості. Розуміння цих механізмів важливе не лише для осмислення минулого, а й для формування морально свідомого громадянського суспільства, яке здатне розпізнати загрози та протистояти їм на ранніх етапах.

Посилання:

1. Фестінгер Л. Теорія когнітивного дисонансу / Л. Фестінгер. Київ : Основи, 2000. 312 с.
2. Плутарх. Порівняльні життєписи / Пер. з давньогр. Київ : Дніпро, 2001. 576 с.
3. Фрейд З. Масова психологія і аналіз Я / З. Фрейд. Київ : Юніверс, 2002. 224 с.
4. Арендт Г. Джерела тоталітаризму / Г. Арендт ; пер. з англ. Харків : Фоліо, 2016. 640 с.

5. Справа Медведчука: гроші і державна зрада // LB.ua : [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://lb.ua/news/2021/05/11/484386_sprava_medvedchuka_groshi_i_derzhavna.html

6. Trump wants a deal, whatever it means for Ukraine // The Guardian : [електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2025/apr/23/the-guardian-view-on-us-russian-talks-trump-wants-a-deal-whatever-it-means-for-ukraine>

7. Нарцисичний розлад особистості: симптоми і поведінка // Pleso.me : [електронний ресурс]. Режим доступу: <https://pleso.me/ua/blog/narcissistic-personality-disorder>

Олена Гончаренко,

к.філол.н., доцент,

доцент кафедри соціально-гуманітарних наук
Державного університету економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-8577-6240

e-mail: olenagoncharen@gmail.com

Дмитро Пєров,

здобувач вищої освіти,

спеціальність «Інженерія програмного забезпечення»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: dperov618@gmail.com

Образ Валерія Залужного в українському фольклорі

Актуальність дослідження. Український фольклор є особливо важливим джерелом народної мудрості та пам'яті українського народу. Сьогодні його формування триває і досі. Тож можна побачити, як в умовах повномасштабної війни саме фольклор увіковічує ключові постаті сучасності, зокрема – головнокомандувача Валерія Залужного, якого слід вважати однією з основних фігур сучасної української історії. Бо саме його образ у народній свідомості набуває рис легендарного національного героя.

Мета дослідження – визначити провідні риси образу Валерія Залужного в сучасних народних піснях, які виникли під час широкомасштабної фази російсько-української війни, що триває й донині.

Виклад основного матеріалу тез. Важливо підкреслити, що після повномасштабного російського вторгнення в Україну про Головнокомандувача ЗСУ Валерія Залужного почали не лише говорити в усьому світі та називати його «залізним генералом», а

українці почали створювати пісні «по свіжих слідах» подій російсько-української війни. Тому буде доречним порівняти його з легендарним полководцем Національно-визвольної війни Богданом Хмельницьким, який за життя здобув велику шану – не лише як військового лідера, а й став символом боротьби за незалежність Української держави. Тож для того, щоб визначити ключові риси образу Валерія Залужного в українському фольклорі, доречно проаналізувати також і те, як саме висвітлено образ гетьмана Богдана Хмельницького в народних піснях XVII ст.

Причини такого порівняння полягають у тому, що обидві постаті відіграли важливу роль у становленні української державності. Богдан Хмельницький став борцем за свободу та майбутнє українців, Валерій Залужний – символом опору та національного єднання у наш час. Спираючись на праці відомих істориків та біографів гетьмана Б. Хмельницького, варто підкреслити, що гетьман був не лише військовим стратегом. Зокрема, у художніх творах М. Шашкевича («Хмельницького обступленіє Львова») та І. Франка («На Святоюрській горі»), Хмельницький постає як уособлення волі українського народу до самостійності. Саме його дії стали основою для побудови майбутньої незалежної держави. Серед більш сучасних дослідників біографії гетьмана важливо зазначити В. Смоля, який досліджував його політичну діяльність, а також Ю. Тиса-Крохмалюка, який розглядав діяльність гетьмана у контексті європейської політики XVII століття. У художніх творах та наукових працях Хмельницький відображений як одна з ключових постатей у становленні української державності, враховуючи його роль у Національно-визвольній боротьбі [1].

Образ Хмельницького постає у багатьох творах українського фольклору. Так, в історичній народній пісні «Чи не той то хміль»

оспівується перша перемога козаків під проводом Хмельницького у битві під Жовтими Водами у 1648 році. Виникнення цієї пісні зумовлено прагненням українців уславити перемогу та піднести бойовий дух українських козаків, які протистояли ляхам. Провідним образом пісні є Богдан Хмельницький, який постає як мудрий та хоробрий полководець: «А я ляхів не боюся, гадки не маю. За собою велику потугу я знаю»[2]. Народ фокусує увагу на сміливості Хмельницького, що з ляхами б'ється, ... ляшеньків тисне... що ляхів рубає ... [2]. Також доцільно звернути увагу на історичну пісню: «Ой Богдане, батьку Хмелю», у якій українці до Хмельницького звертались як до батька нації: «Ой Богдане, батьку Хмелю, славний наш гетьмане!». Пісня зафіксувала велику довіру до полководця, який вів український народ до звільнення: «З Запоріжжя, з Чигирини військо виступає, / Попереду грізний батько конем виграває. / Попереду батько конем виграває!». У пісні визначено божественне призначення гетьмана, підкреслена його слава і велич у визвольній боротьбі українського народу проти польського панування: «Знає Корсунь і Пилява, / Знають Жовті Води, / Як водив своє козацтво Богдан у походи. / Як водив козацтво Богдан у походи!» [2]. Крім того, подібним чином образ Хмельницького висвітлено і у прислів'ях та приказках. Наприклад, у приказці, як «Без гетьмана військо гине» [3] його згадано як символ лідерства. У фольклорних творах гетьман Богдан Хмельницький відображений як лідер, борець за майбутнє та незалежність української держави.

Подібним чином сьогодні сформований і образ Валерія Залужного в українському фольклорі. Зокрема, доцільно звернути увагу на літературні пісні, які вже стали народними, як «Друже Залужний» [4], «Батько наш Залужний» [5], «Козацькому роду» [6]. У пісні «Друже Залужний» (Вірші Степана Галябарди, музика Юрія

Галича, аранжування Сергія Родька. Виконання - Василь Дунець і Тарас Мельник) провідною ідеєю є освітлення образу головнокомандувача, якому «Перемогу довірив народ». Народ наділив головнокомандуючого непереможною силою, оскільки «Твій хист і уміння й душа патріота злились воєдино, щоб ворога бити!» [4]. Тоді як у пісні «Батько наш - Залужний», що створена на основі повстанської пісні «Батько наш - Бандера», постає образ українського війська під його управлінням, ціль якого чітка і виразна: «Нам чужого поля не треба, / За своє ми б'ємось до кінця!» У пісні відтворена конкретна ситуація російсько-української війни – підготовка українців до контрнаступу: «Наступ наш ніхто не зупинить! / Крізь вогонь ідем до мети: / Звільнимо свою Україну! Ворогам зламаєм хребти! / Всі в родині дружні - ти і він, і я! Батько наш - Залужний! ЗСУ - сім'я!» [5]. Ось чому текст набув нового оптимістичного звучання: «Маєм дух потужний, Бога в голові! / Дасть наказ Залужний - будемо в Москві!» [5].

Відомо, що досягнення Залужного були відзначені політиками, військовими та набули публічного розголосу і в сучасних медіа: «Його наполеглива підготовка напередодні вторгнення і кмітлива тактика ведення бою на ранніх етапах війни допомогли країні відбити російський натиск" [7], — переконано заявляли Times у своєму матеріалі, який присвятили Залужному. А у вересні 2022 року впливовий журнал Time помістив портрет головного українського військового на обкладинку та авторитетно підкреслив, що українська армія навряд чи досягла б таких успіхів без свого командувача. Залужний став першим українським військовим, який потрапив на обкладинку престижного видання. Британське видання Financial Times зазначало, що саме неординарні рішення генерала Залужного щодо ведення бойових дій, допомогли Україні переламати перебіг війни на свою користь. Тим часом

полковник Великої Британії у відставці Глен Грант вважає, що саме Залужний зміг об'єднати військових й став великим мотиватором для всієї української нації [7].

Популярність генерала Залужного і ЗСУ зростала з кожним днем серед українського народу. Доказом слугує саундтрек «Козацькому роду», створений Я.О. Шемаєвою на основі козацьких та історичних піснях, що фокусується на звеличенні українських військових, тоді як Залужний в ньому є лише одним із численних «козаків, що йдуть за свободу», частиною «козацького роду», якому «Нема переводу», бо «Нема рівні козакам!» [6]. Звукове оформлення включає різнохарактерні з художнього погляду тексти відомих козацьких пісень, зокрема «Засвіт встали козаченьки» легендарної піснярки Марусі Чурай, що переосмислюється з позицій сучасності, набуваючи місцевих рис мови: «Ота-отаман Залужний, / Воевода трушний, / Україні Богом даний! / Пеклом раші суджений». Саундтрек «Козацькому роду» як специфічний жанр пісенної творчості, вказує на містичну силу імені генерала, що наводить жах і смерть на ворогів – рашистів: Ота-отаман Залужний Валерій - / Це ім'я кінця / Рашистської імперії!» [6].

У піснях Залужний постає в образі «залізного генерала», «отамана», «воеводи», «кінця рашистської імперії», символізуючи незламність, відданість, силу українського народу. І хоча наразі Залужний не відіграє провідну роль на полі битви, сьогодні його образ у народній свідомості досі зберігає свою актуальність. Окрім літературних пісень вітчизняних співаків, що проникають в усі сфери життя, стають політичною зброєю, згуртовують навколо себе національно свідому спільноту; утверджують національні цінності, які з часом набувають ознак усної народної творчості сучасності, образ Залужного увічніюється і у мистецтві, і у повсякденному

житті. Це є свідченням глибокої народної любові та поваги до бойового генерала, котрий успішно провів військові кампанії України: оборона Києва, контрнаступ на Харківщині, звільнення Херсона.

Висновки. Згідно з результатами проведеного аналізу визнаємо, що сьогодні в сучасному українському фольклорі образ Валерія Залужного асоціюється з образом Богдана Хмельницького. Свідченням є літературні пісні воєнного характеру, перекази, приказки про відважного генерала. Його вважають отаманом, тим, хто вів за собою українців до перемоги та надихав на боротьбу. Відповідно, народну оцінку Залужного на сьогодні можна ототожнити з оцінкою Богдана Хмельницького його сучасниками та наступними поколіннями.

Таким чином, фольклорні уявлення про Валерія Залужного не лише відображають високий рівень довіри та поваги з боку суспільства, а й формують новий героїчний наратив сучасної України, вказують на здатність фольклору адаптувати традиційний образ видатного гетьмана, глибокодумного політика, який боронить інтереси свого народу [8, с. 275].

Тому можна чітко підкреслити, що Валерій Залужний стає своєрідним духовним спадкоємцем гетьмана Богдана Хмельницького, фольклор про якого є уособленням національної стійкості та боротьби українського народу проти московської орди в ХХІ столітті.

Посилання:

1. Корнійчук В. Фольклорно-історичні джерела образу Богдана Хмельницького в поезії Маркіяна Шашкевича та Івана Франка. Україна: культурна спадщина, національна свідомість,

державність: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. № 21. С. 424-435.

2. Чи не той то Хміль [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/narod/printout.php?id=11&bookid=9> (дата звернення: 24.04.2025). Назва з екрана.

3. Знамениті козацькі прислів'я та приказки | Культура | Про Україну [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://we.org.ua/kultura/znameniti-kozatski-prysliv-ya-ta-prykazky/> (дата звернення: 24.04.2025). Назва з екрана.

4. Василь ДУНЕЦЬ - "ДРУЖЕ ЗАЛУЖНИЙ" (Кавер-версія української повстанської пісні "Друже Ковалю) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.youtube.com/watchv=qIUuDAIRtgM&ab_channel=VasylDunets (дата звернення: 24.04.2025). Назва з екрана.

5. "Батько наш Залужний" - військова пісня | "Our father is Zaluzhnyi" - Ukrainian army song [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=HMaN0PgpqHg> (дата звернення: 24.04.2025). Назва з екрана.

6. #КОЗАЦЬКОМУ_РОДУ - Jerry Heil [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=OhKEUfSuRws> (дата звернення: 24.04.2025). Назва з екрана.

7. Залізний генерал: ким став для України та світу Валерій Залужний [Електронний ресурс] // espresso.tv. – Режим доступу: <https://espresso.tv/viyna-z-rosiyeyu-zalizniy-general-zaluzhniy-kim-stav-dlya-ukraini-ta-svitu-golovnokomanduvach-zsu> (дата звернення: 24.04.2025). Назва з екрана.

8. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. 3-тє вид., стер. Київ: Знання-Прес, 2005. 591 с.

Влада Захарова,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Психологія»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: vladazakharova2007@gmail.com
Наук. керівник: **Марія Тюганова,**
асистент кафедри психології
Державного університету економіки і технологій
e-mail: tiuhanova@duet.edu.ua

Реакція дитячої психіки на травматичні події війни

Актуальність. Зумовлена травматичними подіями війни, які глибоко змінюють емоційні реакції та послаблюють адаптаційні можливості психіки дітей, три чверті з яких мають симптоми психологічної травми. Метою дослідження є спостереження та аналіз психологічних реакцій дітей, травмованих війною. У статті акцентується увага на особливостях дитячої психіки як нестійкої, рухливої та сприйнятливої до зовнішніх впливів і загроз психічному здоров'ю. Обґрунтовано ризики порушень психічного розвитку як наслідок порушення регуляторних функцій психіки.

Зараз діти в Україні живуть у стані війни - чують сирени під час ракетних обстрілів, бачать зруйновані будівлі, здригаються від вибухів і стають свідками людських жертв. Багато дітей переживають психологічний стрес внаслідок цих подій. Коли дитина тривожна, вона може бути гіперактивною, примхливою, плаксивою, дратівливою, мати проблеми з увагою - концентрацією, переключенням, розподілом тощо. Вона може втрачати або мати неспокійний сон, боятися темряви, відчувати тремтіння, особливо від гучних, несподіваних звуків. Кожна дитина унікальна і

неповторна, тому реакція на травматичну ситуацію буде різною залежно від віку, статі, історії та темпераменту. Батьки повинні розуміти, що їхні діти не є слабкими. Це адекватна реакція на незвичні обставини.

Виклад основного матеріалу тез. Проаналізувавши дослідження психічного здоров'я дітей, проведені в таких зонах збройних конфліктів, як Афганістан, Балкани, Камбоджа, Чечня, Ірак, Ізраїль, Ліван, Палестина, Руанда, Шрі-Ланка, Сомалі, Уганда та Балкани, вчені дійшли висновку, що пов'язана з війною травма має довгострокові наслідки для психічного здоров'я дітей: чим довший конфлікт, тим важчі симптоми і більша його тривалість [2]. Останні дослідження чітко показують, що війна в Україні впливає на психічне благополуччя маленьких українців, викликаючи значний дистрес і типові симптоми посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Крім того, у маленьких дітей часто розвиваються неспецифічні поведінкові та емоційні реакції, такі як розвиток нових страхів, надмірна емоційна залежність і підвищена агресивність, які відрізняються від проявів дітей старшого віку та дорослих [1].

Відповідно до останньої версії Міжнародної класифікації хвороб - МКХ-11 - подія вважається травматичною, якщо вона є надзвичайно загрозливою або жахливою. Травматична подія не може бути визначена як об'єктивна конкретна подія, а скоріше як суб'єктивний досвід, який визначається як травматичний або нетравматичний через власне сприйняття, оцінку та інтерпретацію [3].

У Діагностичному і статистичному посібнику з психічних розладів (DSM-V) перераховані основні діагностичні критерії розладів та їх деталізація:

а) безпосередній контакт (експозиція) зі смертю або загрозою для життя (експозиція до травми передбачає одну з наступних ситуацій: особистий досвід загрози, свідчення, знання про надмірні страждання або смерть рідних і близьких, а також багаторазовий контакт з нестерпними деталями травматичної події (коли людина бачить руйнування, людські останки, відчуває трупний запах тощо).

б) нав'язливі симптоми (включають нав'язливі спогади, нічні кошмари, дисоціативні реакції (флешбеки), сильний психологічний дистрес, фізіологічні реакції при зіткненні з нагадуваннями (тригерами) про травматичну подію);

в) стійке уникнення травматичних спогадів і нагадувань про подію (полягає в значних зусиллях з усунення неприсмних спогадів, думок і почуттів, а також в уникненні людей і ситуацій, розмов і діяльності, які так чи інакше нагадують про травму);

г) негативні зміни в думках і настрої (пов'язані з придушенням спогадів, викривленими уявленнями про саму подію, її причини та наслідки, стійкими негативними емоційними станами, помітним зниженням інтересу до життя і діяльності, відчуттям відчуженості та відстороненості, нездатністю переживати позитивні почуття, такі як радість або щастя);

д) виражені зміни реактивності (дратівливість і спалахи гніву, ризикована поведінка та поведінка, що завдає собі шкоди, надмірна пильність, перебільшена реакція на переляк, проблеми з концентрацією уваги та порушення сну);

е) тривалість розладу більше одного місяця;

є) тяжкий дистрес і порушення у важливих сферах життя;

ж) відсутність зв'язку симптомів з впливом психоактивних речовин або іншими медичними причинами [4].

На основі контент-аналізу дитячих спогадів про війну ми визначили найбільш травматичні фактори:

а) переживання смерті. Якщо за звичайних обставин дитина усвідомлює поняття «смерть» та її незворотність приблизно у віці 9 років, то в умовах війни це усвідомлення відбувається набагато раніше. Можна сказати, що воно зміщується на період першого досвіду «зустрічі» зі смертю. Особливо, коли це стосується смерті близької та значущої людини (батьків). Чіткі та яскраві образи спогадів про смерть батьків зустрічаються у дітей вже у віці 3-4 років. Цей травматичний досвід одразу призводить до усвідомлення того, що смерть - це кінець життя, яке не можна повернути. Разом з усвідомленням поняття «смерть» відбуваються зміни у формуванні страху смерті. У звичайних, мирних умовах нормою для цього виду страху вважається вік 6-7 років. Натомість у дітей із зони бойових дій цей страх з'являється у віці 4-5 років. Таким чином, можна сказати, що під впливом травматичного досвіду смерті в бою у свідомості дитини відбувається різкий стрибок у перебудові уявлень про людське існування, і виникає страх смерті. Крім того, недостатній розвиток усіх якостей мислення призводить до виникнення низки нав'язливих страхів (діти бояться всіх металевих предметів, осколків тощо) і не дозволяє особистості повноцінно існувати і розвиватися.

б) жорстокість, насильство і нечутливість. На жаль, методи війни приносять багато фізичних і моральних страждань.

На війні й для війни, для ворога та у ворога немає старих і жінок, немає інвалідів і дітей, є лише ті, кого треба знищити !

Не кожна доросла людина зможе знайти в собі внутрішні резерви, щоб пережити ці важкі випробування. Змучена людина, захищаючи свою психіку, стає все більш байдужою до власних страждань і страждань інших. З часом вони стають невід'ємною частиною життя людини, нормою і не викликають значних емоційних переживань. Водночас, якщо ці події не «ламають»

дитину, вони зміцнюють її вольові якості: силу духу, наполегливість, цілеспрямованість тощо.

в) незадоволені основні потреби. Основою гармонійного розвитку психіки дитини є задоволення основних потреб (їжа, сон, відпочинок, безпека, любов, спілкування тощо). На жаль, воєнний режим не може повністю задовольнити базові потреби людини, іноді навіть на мінімальному рівні.

Дитина, що росте в таких умовах, формує в особистості риси «пасивності» і все життя ставить на паузу. Їм складно планувати, вони стають більш залежними від інших. Можна сказати, що вони стають соціально залежними.

У дітей спостерігається сильна поляризація поглядів (поділ на «хороших» і «поганих») і зростає почуття справедливості. Можна сказати, що погляд на життя стає дуже однобічним. Деякі звичні побутові речі набувають нового значення, нового змісту, формують власне ставлення, зрозуміле лише тим, хто пережив жах подій. Вони відкидають і ненавидять усе, що якимось може бути пов'язане з травмою [1].

Висновок. Отже, дитяча психіка гостро реагує на події війни, виливаючись в подальші травми. Такі переживання залишають глибокий слід у внутрішньому світі дитини, викликаючи емоційні збурення, тривогу, страхи та зміни поведінки. Досвід війни прискорює дорослішання, змінює уявлення про смерть і справедливість, створює ризик соціальної ізоляції та пасивності. Діти стають більш вразливими до психічних розладів, які можуть бути тривалими. Усвідомлення цих наслідків є важливим кроком у розробці ефективних програм психологічної підтримки.

Посилання:

1. Похілько Д. С. Травматичні фактори війни: вплив на дитячу психіку [Електронний ресурс] / Д. С. Похілько, Д. С. Тітаренко. Режим доступу: [http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/3621/1/Похілько___тези_ХУПС%20\(1\).PDF](http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/3621/1/Похілько___тези_ХУПС%20(1).PDF).

2. Murthy R. S. Mental health consequences of war: a brief review of research findings. world psychiatry [Електронний ресурс] / R. S. Murthy, R. Lakshminarayana // World psychiatry. [Б. м.]. С. 25–30. Режим доступу: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC1472271/>.

3. Юле У. Лекція Емануеля Міллера – від погромів до «етнічних чисток»: задоволення потреб дітей, постраждалих від війни / У. Юле // J Child Psychol Psychiatry. [Б. м.]. С. 695–702.

4. Яцина О. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків [Електронний ресурс] / Олена Яцина // Наукові перспективи (Naukovì perspektivì). 2022. № 7(25). Режим доступу: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-554-567](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567)

Анастасія Лихолай,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Публічне управління та адміністрування»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: lykholai_ar_23215@kneu.dp.ua

Наук. керівник: **Ольга Орлова,**

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних відносин

Державного університету економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-4432-9743

e-mail: orlova_oi@duet.edu.ua

Впровадження інструментів цифрової публічної дипломатії України

У сучасному світі цифрові технології стали важливим інструментом у дипломатичних відносинах між державами. Цифрова публічна дипломатія є новим напрямом зовнішньої політики, яка допомагає країнам взаємодіяти з міжнародною спільнотою через інтернет-платформи та соціальні мережі. Україна, що опинилася в епіцентрі глобальних криз та гібридної війни, активно розвиває цифрову публічну дипломатію для протидії дезінформації, формування позитивного міжнародного іміджу та підтримки своїх національних інтересів. Важливим завданням для України є впровадження нових інструментів і стратегій цифрової дипломатії для посилення свого впливу на міжнародній арені. Соціальні медіа стали одними з найважливіших платформ для ведення цифрової публічної дипломатії [1; 2].

Однією з головних загроз для цифрової дипломатії України є дезінформаційні кампанії, які активно проводяться з боку

Російської Федерації. Для боротьби з фейковими новинами та пропагандою Україна потребує створення національних платформ для моніторингу та спростування дезінформації в режимі реального часу. Це може включати спеціалізовані аналітичні центри та мобільні додатки, які надаватимуть користувачам перевірену інформацію та роз'яснення [4].

Інструменти цифрової публічної дипломатії можуть бути також використані для просування української культури. Віртуальні виставки, інтерактивні тури по музеях та оцифровані колекції українського мистецтва можуть сприяти популяризації України на світовій арені. Співпраця з міжнародними культурними інституціями та проведення цифрових культурних проєктів є важливою складовою у побудові позитивного іміджу країни [5].

Важливо також культивувати цифрове лідерство серед керівників державних установ, що передбачає відкритість до інновацій, підтримку використання нових технологій та заохочення працівників до навчання. Створення системи мотивацій для управлінців, які активно впроваджують та розвивають цифрові інструменти у своїй діяльності, наприклад, через підвищення зарплат або надання можливостей для кар'єрного зростання.

Доцільним є створення та впровадження навчальних курсів для публічних управлінців, які охоплюють новітні цифрові технології, такі як електронне урядування, кібербезпека, управління даними та штучний інтелект.

Тому, перспективними інструментами розвитку цифрової публічної дипломатії в Україні виокремлено наступні (рис. 1).

Впровадження нових інструментів та стратегій цифрової публічної дипломатії є важливим елементом зовнішньої політики України. Штучний інтелект, соціальні медіа, віртуальні платформи та інші цифрові технології відкривають нові можливості для

взаємодії з міжнародною спільнотою, а також допомагають протидіяти дезінформації та просувати національні інтереси України. Розвиток цих напрямків сприятиме посиленню позицій України на світовій арені та покращенню її іміджу.

Рис. 1. Перспективні інструменти розвитку цифрової публічної дипломатії

Джерело: узагальнено автором на основі [1-5]

В той же час, стрімкий розвиток цифрової дипломатії обумовлює необхідність розробки стратегії публічної цифрової дипломатії для України. Розвиток цифрових технологій та поширення інформації через інтернет змінили традиційні підходи до дипломатії, створивши нові можливості для взаємодії з

міжнародною спільнотою. Для України, яка стикається з численними викликами, такими як військова агресія, інформаційні війни та необхідність підтримки міжнародного іміджу, розробка стратегії публічної цифрової дипломатії стає не лише важливим, але й нагальним завданням.

Україна перебуває в стані тривалої інформаційної війни, спрямованої проти неї через пропагандистські кампанії та поширення дезінформації, особливо з боку Росії. Цифрові платформи часто стають каналами для поширення фейкових новин, маніпуляцій і викривлених фактів, що формують хибні уявлення про Україну у світовій спільноті.

Стратегія цифрової дипломатії має містити механізми боротьби з дезінформацією через оперативний моніторинг фейків, створення інформаційних контрнарративів, активне реагування через соціальні медіа та офіційні канали комунікації.

Для України, як для держави, що проходить трансформаційні процеси, надзвичайно важливо формувати та підтримувати позитивний імідж на міжнародній арені. Публічна цифрова дипломатія дозволяє демонструвати світові досягнення в реформах, зміцненні демократії, економічному розвитку, культурі та науці. Цифрова стратегія може включати: програму просування бренду «Україна» як сучасної та відкритої держави, культурні та освітні онлайн-ініціативи, публічні кампанії на підтримку національних інтересів та залучення міжнародної уваги до ключових питань.

В умовах постійної потреби в підтримці з боку міжнародних партнерів (фінансової, військової, політичної), Україна повинна ефективно комунікувати свої потреби та досягнення на світовій арені. Публічна цифрова дипломатія дає можливість доносити свою позицію безпосередньо до урядів інших держав, міжнародних організацій та громадськості. Це може бути досягнуто через

використання цифрових платформ для прямого звернення до іноземної аудиторії та інформаційні кампанії на підтримку міжнародних санкцій, гуманітарних ініціатив чи економічних програм допомоги.

Цифрові дипломатичні інструменти дозволяють Україні зміцнити свій інформаційний суверенітет, створюючи власні канали комунікації зі світом, що не залежать від зовнішніх джерел. Це забезпечує контроль над інформаційними потоками, які поширюються на міжнародному рівні.

Цифрова дипломатія є потужним інструментом для залучення іноземних інвестицій та просування економічних інтересів країни. Розробка та впровадження цифрових платформ, через які можна представити інвестиційні можливості України, а також активна участь у міжнародних цифрових бізнес-форумах, допоможе зміцнити економічні позиції держави.

Посилання:

1. Tropina T. Cybersecurity and Artificial Intelligence in Diplomacy / T. Tropina // International Affairs Journal, 2022. DOI:10.48550/arXiv.2411.13585
2. Nye J. Public Diplomacy and Soft Power in the Information Age / J. Nye // Foreign Affairs, 2021 Vol. 616, pp. 94-109. URL: <https://www.jstor.org/stable/25097996>
3. Manor I. The Digitalization of Diplomacy: Toward Clarification of a Fractured Terminology . Oxford Digital Diplomacy Research Group: Oxford Department of International Development, University of Oxford. - DigDiploROx Working, Paper No 2, 2018. URL: <https://www.qeh.ox.ac.uk/sites/default/files/2023-08/DigDiploROxWP2.pdf>

4. D'Andrea, A., Fusacchia, G., & D'Ulizia, A. (2025). Policy Review: Countering Disinformation in the Digital Age - Policies and Initiatives to Safeguard Democracy in Europe. *Information Polity*, 30(1), 82-91. <https://doi.org/10.1177/15701255251318900>
5. Filatova O. Cultural diplomacy of Ukraine: Experience, Problems and Prospects. *The Journal of V. N. Karazin Kharkov National University. Issues of Political Science*. 2021, 40. 50-57. DOI: 10.26565/2220-8089-2021-40-06.

Валентин Орлов,

Перший проректор,

доцент кафедри публічного управління та адміністрування,

кандидат наук з державного управління, доцент,

Державний університет економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-6505-470X

e-mail: orlov_vv@duet.edu.ua

Ігор Васютін,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти

спеціальність: «Публічне управління і адміністрування»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: vasiutin_iv_24637@kneu.dp.ua

Вплив Слобожанської наступальної операції на процеси відновлення державності та деокупації

Слобожанську (Харківську) наступальну операцію було проведено на першому етапі повномасштабного вторгнення російсько-української війни Збройними Силами України з метою убезпечення Харкова від загрози окупації та звільнення частини території Харківської області від рашистських загарбників. Метою операції було перенесення лінії зіткнення від обласного центру. В цій контрнаступальній операції брали участь більше тридцяти бригад ЗСУ та Сил оборони України. Результатом стало повернення близько чотирьохсот квадратних кілометрів української землі. Слобожанська операція вирішувала не тільки питання військового характеру, але й мала суттєве суспільно-політичне значення, в тому числі і для системи публічного управління, оскільки під її впливом значно активізувалися процеси деокупації та відновлення структур державного управління на деокупованих територіях.

На думку Д. Комарова та Д. Кругляка, Слобожанська наступальна операція безумовно спричинила потужний морально-психологічний вплив, не тільки на ворога, але й сприяли підйому патріотичного духу в всередині країни. Збройні Сили України отримали значний бойовий досвід, укріпили віру населення окупованих територій у безальтернативність звільнення, перемогу у війні та необхідність консолідуватись та продовжувати боротьбу. Ворог зазнав нищівної поразки та був змушений вдаватись до екстрених заходів, аж до часткової мобілізації, а колаборанти на всіх окупованих територіях відчули неминучість відповідальності за вчинені злочини [1, с. 41].

Важливо відмітити, що за оцінками зарубіжних військових аналітиків внаслідок Слобожанського наступу Україні вдалося відновити державність на переважній частині Харківської області та просунутися до Луганської області. Це створило передумови для відновлення діяльності органів державної влади на звільнених територіях та відкрило перспективи відновлення їх повноцінного функціонування.

Так, на думку С. Lawrence, Україна, очистила всю Харківську область і просунулася до Луганської області. При цьому, українські війська погрожували атакувати Троїцьке на північ від Сватового, поблизу російського кордону. Нова лінія оборони рф відсунулась від Троїцького до Сватового і вниз до Кремінної. Таким чином, Україні вже вдалося очистити близько шостої частини території, яку ще утримувала рф. Це була велика перемога, але вона нажалі не закінчила війну [3].

У вітчизняній історіографії (А. Харука) Слобожанська наступальна операція ще не повністю досліджена, тому виконана робота базується на публікаціях у засобах масової комунікації (ЗМК), а також офіційних зведеннях. Проте останні джерела

характеризуються недостатньою повнотою, а публікації в ЗМК часто містять суперечливі дані, що вимагає ретельного критичного аналізу та зіставлення інформації [4].

Попри це, цілком справедливо треба відзначити, що операція мала суттєвий вплив на державотворчі процеси на деокупованих територіях. Саме тут, на Харківському напрямку, виникла потреба у проведенні деокупації десятків населених пунктів Харківської області, що спричинило необхідність удосконалення механізмів, спрямованих на відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності в межах державного кордону України, здійснення стабілізаційних та фільтраційних заходів, відновлення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, відновлення інфраструктури на зазначеній території, створення умов для повернення місцевого населення.

Особливостями Слобожанської операції є те, що вона була проведена динамічно, тактично та несподівано, що дало змогу в короткі строки відновити працездатність органів влади та встановити правовий режим на цих територіях. Таким чином, можна зробити висновки про те, що успішні дії Сил Оборони України на Харківському напрямку створили передумови для проведення заходів щодо відновлення української державності у населених пунктах в цьому регіоні.

Слід відзначити, що цей регіон потребував особливої уваги в рамках деокупації та відновлення системи державного управління з точки зору таких обставин:

- близькість до державного кордону та висока ймовірність контрнаступів з боку рф;
- відносно високий рівень російськомовного населення та наявність передумов для колабораціонізму;

- високий рівень замінування територій, будівель та техніки;
- потреба у швидкому економічному відновленні регіону для налагодження базових процесів у громадах;
- динаміка руху внутрішньо переміщених осіб, вирішення їх проблем та відновлення житлового фонду;
- потреба у психологічній реабілітації місцевого населення;
- потреба у значних ресурсах для відновлення територій через масштабні руйнування цивільної інфраструктури.

Ці умови визначили характер, специфіку й динаміку заходів та основні завдання української влади на деокупованих територіях. Важливо відзначити, що після контрдиверсійної операції наступальні дії противника не могли призвести до суттєвих успіхів у цих напрямках. А тому процеси відновлення української державності та деокупації були незворотними.

Значення результатів Слобожанської наступальної операції полягає як у поверненні значної частини території, підвищенні бойового духу воїнів, стійкості українського народу та його спроможності чинити опір агресору, так і у створенні надійних передумов для повернення української влади на деокуповані території, налагодження життя у цій прифронтовій зоні, відновленні функціонування інфраструктури регіону та створенні умов для функціонування органів державного управління.

Посилання:

1. Комаров Д., Кругляк Д., Контрнаступальна операція Збройних сил України на Харківському напрямку у 2022 році: досвід та стратегічне значення / Д. Комаров, Д. Кругляк // Вісник

Київського національного університету імені Тараса Шевченка /Історія. 2(157)/2023. С. 41.

2. Рік війни за свободу : Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022- 24.02.2023) у чотирьох книгах. Книга I / Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України та Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 270 с.

3. Lawrence C. The Russo-Ukrainian War of 2022 – Day 191 // The Dupuy Institute.

4. Харук А. Слобожанська наступальна операція: передумови і перший етап (6-12 вересня 2022 р.). Український історичний журнал. 2023. № 1 (568). С. 5-19. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.005>.

Лія Бутяєва,

здобувачка вищої освіти

спеціальність: «Психологія»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: liia0974992561@gmail.com

Наук керівник: **Єлизавета Давоян,**

завідувач кафедри Психології,

доктор філософії (з психології)

ORCID: 0000-0003-0259-5784

e-mail: davoian@duet.edu.ua

ПТСР у жінок, які пережили насилля з боку рашистської армії: особливості прояву та психологічної реабілітації

Актуальність теми. З початком війни Україна переживає складні часи, війна відбивається на повсякденному житті населення. Ми живемо в часи, коли частина територій окупована, а саме: АР Крим, Донецька, Луганська, Харківська, Миколаївська, Запорізька та Херсонська області, деякі з територій вже є звільненими від окупації, але зі звільненням ми дізналися про злочини та звірства, скоєні рашистською армією. Тому особливої актуальності набули дослідження питань впливу військових дій та злочинів російських військових проти українських жінок, які призводять до посттравматичного стресового розладу (далі ПТСР). **Основною метою** нашого дослідження є вивчення розвитку ПТСР у жінок, які пережили насилля з боку рашистської армії та особливості їх реабілітації.

Виклад основного змісту. Посттравматичний стресовий розлад є психологічним станом, який виникає в наслідок психотравмуючих ситуацій, що виходять за межі звичайного

людського сприйняття й фізичної цілісності суб'єкта або інших людей [1, с. 10].

Випадки про які відомо. Тема психологічного та фізичного насилля на окупованих територіях є надзвичайно гострою, адже населення там є незахищеним. Нажаль, під час війни насилля, в тому числ, і сексуальне, є поширеним явищем, від якого можуть страждати як жінк, так і чоловіки, як дорослі, так і діти. Поширеним є і те, що не завжди постраждала людина звертається за допомогою: через страх бути засудженою суспільством та страхом повторного вчинення насильства.

За результатами «Аналізу вразливості жінок та чоловіків в контексті децентралізації на територіях України, що постраждали від конфлікту», який було проведено за участі групи консультантів у період з жовтня 2016 р. по квітень 2017 р. у рамках спільної програми «ПРООН та ООН, Жінки «Відновлення управління та сприяння примиренню в постраждалих від кризи громадах України», яку фінансує Європейський Союз, внаслідок окупації, недотримання порядку та безкарності злочинців відбулося збільшення ризику насильства різного характеру щодо жінок та дівчат. Унаслідок цього, рівень психічних розладів таких як: ПТСР, депресія, тривожний розлад є вищим у жінок, аніж у чоловіків. Це зумовлено вразливістю жіночої частини населення під час воєнного конфлікту та окупації до таких дій рашистів як: зґвалтування, наруга, приниження, залякування, шантаж, погрози, фізичне насильство, сексуальне рабство, проституція, примусові аборти, стерилізація та вагітність, примусовий шлюб, вилучення майна та коштів тощо [2].

Нам вже багато відомо зі статей та інтерв'ю про такі випадки, одним з яких є злочин, який відбувся на території тимчасово окупованого селищного пункту Великоолександрівської

територіальної громади Бериславського району Херсонської області. Військовий ЗС РФ 4 дні спочатку погрожував жителям фізичною розправою, скоєнням фізичного та масового сексуального насильства та через деякий час почав зчиняти сексуальне насильство над жінкою з метою приниження, зниження морального супротиву та морального виснаження. Відомо, що після першого зґвалтування, він почав проживати в її будинку без її згоди та зчиняв над нею насилля кожного дня, в тому числі, і сексуальне протягом декількох місяців, після чого покинув її дім та селище. Цими протиправними діями він завдав жінці фізичної кривди, моральних страждань та психологічної травми [3].

Прояви ПТСР. Посттравматичний стресовий розлад має великий вплив на повсякденне життя людини, він не дає людині змоги жити повноцінно.

Для ПТСР характерні основні, неосновні, додаткові, другорядні та непрямі симптоми. До основних симптомів входять: флешбеки, повторювані та нав'язливі думки, спогади, сни, гіперактивність, погіршення сну, когнітивного та емоційного функціонування, негативізм, складність або неможливість відчувати задоволення від життя. Додаткові симптоми: імпульсивність, спалахи гніву, роздратування, антисоціальна поведінка, зловживання алкоголем та наркотичними речовинами, тривожність, недовіра, втрата сенсу життя, почуття провини, психосоматичні розлади, вступ в залежні стосунки [4].

У людей, які страждають на ПТСР, спостерігаються значні зміни в когнітивній сфері, такі як зниження пам'яті, посилення жорстокості, безкомпромісності, зниження чутливості до соціальних впливів, ригідності до моральних орієнтирів суспільства [1].

Рекомендації щодо психологічної підтримки. Допомога жінкам, які пережили насильство з боку рашистської армії, має бути всебічною і включати в себе медичну, психологічну та правову допомогу.

Отже, вона має орієнтуватися на індивідуальну психологічну допомогу, консультування та навчання навичкам самодопомоги.

Основними принципами індивідуально – психологічної допомоги жінкам, які пережили насилля, є:

1. Не замовчувати ситуацію та не знецінювати пережите жертвою.
2. Кожна особистість потребує індивідуального підходу.
3. Активне слухання.
4. Вибудовування довіри.
5. Засудження лише злочинця та його злочинних дій.
6. Терпіння.
7. Орієнтування на повернення жертви, контролю на власним життям та ситуацією [5].

Окрім роботи спеціалістів, жінки, в яких розвинувся ПТСР, потребують також і підтримки з боку рідних та важливих для них людей.

Рекомендації для осіб, які входять у близьке соціальне оточення постраждалих, у яких розвинувся ПТСР:

- підкреслювати, що все, що відчуває постраждала людина, є нормальними реакціями, які з часом минуть;
- реагувати спокійно, без зайвого занепокоєння тривоги, фіксації на симптомах;
- створити сприятливий та безпечний простір для реабілітації;
- дозволити людині розповідати про травмуючі події тоді, коли їй це потрібно;

- бути у доступі телефонному або фізичному, проявляти готовність зустрітись та вислухати, не відмовляти у контакті та допомозі без вагомих причин;

- підкреслювати позитивний результат реабілітації;
- підтримувати хобі, бажання розвиватися;
- спонукати до спілкування з іншими людьми [6].

Висновок.

Нажаль, насилля над жінками є надзвичайно розповсюдженим явищем, а під час війни це явище стає ще більш масовим. Насилля над українськими жінками, армія агресора здійснює з метою приниження нашої нації, придушення повстань, морального занепаду та задоволення власної кровожерності. Всі ці насильницькі злочини призводять до психологічної травми наших жінок, в тому числі, і ПТСР. Ми, як нація – маємо забезпечити постраждалим жінкам комфортні умови для загоєння ран, створити дієві методи допомоги та покарати кожного російського злочинця.

Посилання:

1. Черногод Р. С. Особливості застосування арттерапії для профілактики ПТСР у жінок-переселенців : кваліфікаційна робота / Р. С. Черногод ; Нац. авіаційний ун-т, Ф-т лінгвістики та соціальних комунікацій, Каф. педагогіки та психології професійної освіти. Київ, 2023. 64 с.

2. Марценюк Т., Дудко О. Становище дівчат і молодих жінок у ситуації гуманітарної кризи: на прикладі війни в Україні : дослідницька робота / Т. Марценюк, О. Дудко ; Нац. ун-т "Києво-Могилянська академія", Ф-т соціальних наук і соціальних технологій, Каф. соціології. Київ, 2023. С. 78–85.

3. Сокурєнко В. В. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: кримінологічний аналіз стану в контексті російсько-української війни [Електронний ресурс] / В. В. Сокурєнко // Вісник Кримінологічної асоціації України. 2024. № 2. С. 242–252. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32631/vsa.2024.2.15> (Дата звернення: 20.04.2025). Назва з сайту.

4. Журавльова Н. Ю., Гурлева Т. С. Додаткові прояви ПТСР як мішені впливу у контексті психологічної допомоги постраждалому від війни [Електронний ресурс] / Н. Ю. Журавльова, Т. С. Гурлева // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. 2023. № 1. С. 190–196. Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.1/31> (Дата звернення: 20.04.2025). Назва з сайту.

5. Власенко С. Б. Проблема сексуального насильства над жінками в період війни / С. Б. Власенко // Методи та засоби психологічної допомоги постраждалим у подоланні ПТСР : тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф., 30 вересня 2023 р., Київ, Біла Церква / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ; Біла Церква, 2023. С. 52.

6. Гавриловська К. П., Дем'янчук Ю. Ю. Застосування арт-коучингових технік у психотерапевтичній роботі з подолання ПТСР / К. П. Гавриловська, Ю. Ю. Дем'янчук // Посттравматичний стресовий розлад: дорослі, діти та родини в ситуації війни : міжнар. наук.-практ. видання / заг. ред. І. Маноха, Г. Собчук. Т. 1. Варшава; Київ: ПАН Гнозис, 2017. С. 7–20.

Ольга Хомич,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Психологія»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: khomycholya15@gmail.com
Наук. керівник: **Надія Шулюк**
асистент кафедри Психології
Державний університет економіки і технологій
ORCID: 0000-0003-3365-5938
e-mail: shyliuk@duet.edu.ua

Психічний стан інвалідів війни як дзеркало національного болю

На сьогоднішній день ми знаємо, що станом на вересень 1946 року, в радянській Україні на обліку перебувало 628 тисяч осіб, офіційно визнаних державою як інваліди Другої світової війни. Це була велика та різнорідна група колишніх військових, яка потребувала посиленої уваги не лише з боку органів влади, а й з боку всього суспільства. У межах Радянського Союзу діяла розгалужена система соціальних установ, що мала забезпечити підтримку цим людям. Крім того, медичні заклади мали надавати комплексну допомогу ветеранам, які повернулися з війни з тяжкими фізичними ушкодженнями [1]. Але також у радянській системі існувало своє специфічне бачення інвалідності. На відміну від загальноприйнятого у світі підходу, де інвалідність розглядається як втрата здоров'я, що обмежує участь людини в різних сферах життя, у СРСР її сприймали переважно як зниження працездатності. Логіка була приблизно такою: якщо здорова людина здатна працювати на 100%, то, наприклад, особа з ампутацією кінцівки

вважається працездатною лише на 70%. Держава брала на себе зобов'язання компенсувати решту 30% через пенсії або грошову допомогу. Все інше, згідно з радянською ідеологією, людина повинна була заробити самостійно — відповідно до принципу «не працюєш — не їси» [2]. Ми вважаємо, інваліди Другої світової війни — одна з найбільш травмованих і водночас найбільш замовчуваних груп у суспільному дискурсі радянської та пострадянської доби. Їхній психічний стан — відображення не лише особистих страждань, а й колективного болю, витісненого з офіційної пам'яті.

Після виписки з медичних закладів багато колишніх військовослужбовців усвідомлюють, що їм доведеться жити з наслідками поранень до кінця життя. Це часто призводить до розвитку депресивних станів. В умовах пануючої в армійському середовищі культури гіпермаскулінності, отримана інвалідність сприймається як катастрофа, яку неможливо подолати, як втрата фізичної спроможності та соціального статусу чоловіка. Ветеран починає сумніватися у своїй здатності забезпечувати родину. Крім того, поява людини з інвалідністю в сім'ї супроводжується додатковими труднощами — медичними, фінансовими та психологічними. Під тиском нових викликів, родина може замкнутися в собі, ізолюватися від соціального оточення і втратити відчуття життєвої мети [3].

Пережиті травми війни, особливо у поранених солдатів та цивільних осіб, часто призводять до розвитку психічних розладів, таких як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія, тривожні розлади, а також проблеми з адаптацією до мирного життя. Але важливо зазначити, що ці психологічні травми не обмежуються тільки індивідуальним досвідом, вони мають великий вплив на національну ідентичність та колективну пам'ять. Інваліди війни, як носії болю та страждань, є своєрідними символами

національної травми, що передають пережите через особисті історії [4, с. 26]. На нашу думку, вони нерідко стають центральними фігурами у суспільному дискурсі про героїзм, жертви та обов'язок перед державою. Їхня присутність в медіа, освітніх програмах і публічних подіях слугує нагадуванням про ціну війни, але водночас може поглиблювати стигматизацію та соціальну ізоляцію, якщо не супроводжується належною підтримкою. У багатьох випадках адаптація інвалідів війни до повсякденного життя ускладнюється не лише через фізичні обмеження, але й через недостатньо розвинену систему психосоціальної реабілітації та нерозуміння з боку суспільства.

У часи Великої Національної війни ХХІ століття нам потрібно приділити окрему увагу питанню організації корекційної роботи з людьми, які пережили травму війни та мають інвалідність. Вона має охоплювати кілька важливих напрямів, що спрямовані на стабілізацію психоемоційного стану. По-перше, важливо створити безпечне середовище, де особа може відкрито говорити про свій досвід. Індивідуальні зустрічі сприяють глибшому саморозумінню, а групова терапія допомагає зменшити почуття самотності через спілкування з іншими, хто пережив подібне. По-друге, одним із проявів ПТСР є соціальна ізоляція. Для її подолання необхідно підтримувати контакт із близькими, розвивати навички спілкування та сприяти професійній адаптації. Також роз'яснення природи ПТСР та його симптомів допомагає людині краще розуміти власний стан. Такі знання сприяють опануванню емоцій, зменшенню тривоги, депресивних проявів, агресії чи нічних страхів. Для подолання симптомів ПТСР ефективними є методи когнітивно-поведінкової терапії, експозиційна терапія та EMDR. Вони допомагають людині переосмислити травматичні події, зменшити емоційний дискомфорт і змінити деструктивні переконання.

Поєднання фізичної та психологічної реабілітації сприяє формуванню впевненості, адаптації до змін і подоланню наслідків втрати фізичних можливостей. Важливо забезпечити доступ до роботи, освіти, медичних послуг і житла. Державна участь і відповідне фінансування сприяють ефективній довготривалій реабілітації. У суспільстві мають проводитися інформаційні кампанії, спрямовані на зменшення упереджень щодо ментального здоров'я, аби люди з ПТСР не почувалися відкинутими чи засудженими [5, с.25-26].

Рекомендації щодо комунікації з людьми з інвалідністю:

1. Проявіть вдячність — це завжди правильний крок. Якщо ви знаєте, що людина отримала інвалідність через поранення під час війни, ввічливо подякуйте за її службу. Категорично не рекомендується пропонувати гроші на вулиці. Це принижує і суперечить уявленням багатьох людей з інвалідністю, зокрема ветеранів, про власну гідність та самостійність.

2. Якщо є відчуття, що людині може знадобитися допомога, запропонуйте її, але якщо отримуєте відмову, не ображайтесь — це абсолютно нормальна реакція. Уникати варто й проявів жалості. Фрази на кшталт «мені шкода» можуть бути неприйнятними і сприйматися як знецінення гідності.

3. Не потрібно трактувати інвалідність як «кару згори» чи намагатися дізнатись подробиці про причини травми. Такі запитання можуть викликати роздратування. Якщо людина захоче поділитися своєю історією, вона зробить це з власної ініціативи. Якщо людина носить протез і це викликає у вас цікавість, ви можете запитати про його функціональність або технічні деталі, але лише тоді, якщо вам справді цікаво. Більшість людей, які відкрито носять протези, готові поговорити про це, якщо їм не набридли. Якщо

протез прихований або особа не бажає про нього говорити, краще не загострювати на цьому свою увагу.

4. Також варто уникати загальних, неконкретних висловів, які не мають реального сенсу. Наприклад, побажання «одужати» є неприйнятним для людей із втратою кінцівок чи тих, хто постійно користується інвалідним візком. Їхній стан — це не хвороба, а постійна життєва реальність, тож говорити про «одужання» в такому випадку недоречно.

5. Важливо пам'ятати, що тема інвалідності є особистою, і якщо ви не знайомі з людиною та її історією, не варто робити на цьому акцент, наприклад, жартами. Про інвалідність можуть жартувати лише ті, хто самі мають цей досвід, або ті, хто близько знайомий з людиною і розуміє, через що вона пройшла [6].

Висновки: психічний стан інвалідів війни є не лише наслідком особистої травми, а й відображенням глибшого колективного досвіду — національного болю, витісненого з офіційної пам'яті. Попри наявність соціальних інститутів, багато ветеранів Другої світової війни залишались ізольованими, не отримуючи належної психологічної підтримки. Сьогодні ми спостерігаємо схожі виклики під час нинішньої війни, коли люди з інвалідністю потребують комплексної допомоги — як психологічної, так і фізичної. Під час воєнних дій особи з інвалідністю повинні мати змогу отримувати психологічну допомогу у безпечному, комфортному та культурно чутливому середовищі. Надання такої підтримки має бути одним із пріоритетів як у період конфлікту, так і після нього. Держава та відповідальні організації зобов'язані забезпечити доступність психологічної допомоги для осіб з інвалідністю. Це є важливою умовою для відновлення емоційної рівноваги, посилення стресостійкості та запобігання розвитку серйозних психологічних наслідків. Окрім

ментальної підтримки, не менш важливою є фізична реабілітація та забезпечення рівного доступу до освіти й можливостей працевлаштування.

Посилання:

1. Якимаха Д. Яким було соціальне забезпечення інвалідів Другої світової війни в УРСР після її завершення? [Електронний ресурс] // Дар'я Якимаха. Режим доступу: https://ua.inklusion-inklusiya.com/after_the_wars_legislation/Ukrainian_social_laws.html (дата звернення: 22.04.2025).

2. Буценко О. «Справжня ціна перемоги срср у Другій світовій війні» [Електронний ресурс] // Олена Буценко // Донецька обласна державна адміністрація. Режим доступу: <https://dn.gov.ua/news/spravzhnya-cina-peremogi-srsr-u-drugij-svitovij-vijni> (дата звернення: 26.04.2025).

3. «Інвалідність через війну - поради психологів» [Електронний ресурс] // EnableMe. Режим доступу: <https://www.enableme.com.ua/ua/article/invalidnist-cerez-vijnu-poradi-psihologiv-8534#:~:text=Зустріч%20з%20інвалідністю%20майже%20завжди,з найомих%2C%20часто%20й%20від%20родичів> (дата звернення: 25.04.2025).

4. Дегтяренко Є. В. Психологічна підтримка людей з інвалідністю в умовах війни [Електронний ресурс] // Євгенія Володимирівна Дегтяренко // Кваліфікаційна робота. 2023. – С. 1–51. Режим доступу: <https://er.nau.edu.ua/server/api/core/bitstreams/84a16201-13b0-4809-a9b3-c06264e1007e/content> (дата звернення: 26.04.2025).

5. Бегаль Я. М. Соціально-психологічні аспекти організації корекційної роботи з подолання симптомів птср у поранених та інвалідів війни [Електронний ресурс] // Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи : Матеріали IX Міжнар. науково-практ. конф., Київ, 25 жовт. 2024 р. Київ, 2024. С. 24–26. Режим доступу: <https://doi.org/10.59647/978-617-520-952-3/1> (дата звернення: 24.04.2025).

6. «Як правильно комунікувати з військовими з інвалідністю?» [Електронний ресурс] // Ми є, були й будемо: інформаційний марафон. Режим доступу: <https://hromadske.radio/podcasts/my-ie-buly-y-budem-informatsiynyy-maraton/yak-pravylny-komunikuvaty-z-viyskovymy-z-invalidnistiu> (дата звернення: 29.04.2025).

Дмитро Кропивянський,
здобувач вищої освіти,
спеціальність: «Історія, правознавство»;
«Публічне управління і адміністрування»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: kropivanskijdmitrij@gmail.com

Про особливу роль І. Багряного в історії українського дисидентського руху

Актуальність дослідження. Дисидентський рух 60-80-х років є важливим етапом національного відродження в історії України, який відображає прагнення українців до збереження національної ідентичності і відновлення незалежності. Його початок пов'язаний з активною політикою русифікації та стиранням ідентичності українців, спричинених владою СРСР. Пам'ятати про цей період є надзвичайно важливо й на сьогодні, коли ми ведемо боротьбу з московією за свою незалежність і територіальну цілісність. У період зародження українського дисидентського руху І.Багрянний знаходився у еміграції, проте його твори, як-от «Сад Гетсиманський» та «Тигролови» дали світові розуміння того, яким насправді був сталінський терор в СРСР, зокрема про жорстокість радянської репресивної машини в УРСР [3; 4; 6; 7]. До того ж, його літературна спадщина спрямована на духовне та культурне відродження українців, передусім на збереження їхньої національної самобутності, історії, традицій, мови та прагненням жити вільно у своїй державі.

Історія виникнення дисидентського руху в Україні хвилювала багатьох вчених, як вітчизняних, так і зарубіжних. Англійський вчений Дж. В. Берчі у книзі «Український націоналістичний рух в

СРСР з 1956 року» (Лондон, 1971) вказував, що для українського дисидентського руху середини 1950-х – початку 1960-х років було характерним організаційне становлення (гуртки, спілки, об'єднання), прагнення досягти мети конституційними методами (агітаційно-пропагандистські акції). Вчений намагався проаналізувати структуру, склад, методи діяльності та програмові засади українського руху опору, спираючись на матеріали самвидаву. Берч вважав, що головним результатом діяльності руху стала репресивна реакція радянської влади. Він не бачив позитивних перспектив для цього руху, проте сама книга зіграла важливу роль у приверненні уваги до цієї теми. Наступною стала книга американця Кенета Фармера, у якій він досліджував український націоналізм післясталінської епохи, зосереджуючись на русі опору 60-70-х років. Він пов'язував виникнення опозиції у суспільстві з конфліктом духовних та ідеологічних цінностей між дисидентами та державою в національному питанні [5, с. 6-7].

Заслужують на увагу сучасні дослідження вчених про представників українського опозиційного руху, зокрема про письменника І. Багряного. Так, відомий український поет, перекладач, Голова Народного Руху України Іван Драч відзначав вагому роль Олександра Шугая у популяризації творчості Івана Багряного. Завдяки багаторічному дослідженню Шугая, Багрянний ніби отримав «друге життя». Результатом цієї праці у 2024 стала книга (видання друге, доповнене; перше було ще у 80-ті) - «Іван Багрянний або Через терни Гетсиманського саду» (К., 2024), яка розповідає про становлення більшовицької влади в Україні та юність Івана Лозов'ягіна на тлі цих подій, його короткочасне захоплення комунізмом та швидке розчарування [12].

Мета дослідження – визначити особливу роль І. Багряного в історії виникнення українського дисидентського руху в Україні.

Виклад основного матеріалу тез. Дисидентством називають рух, коли невелика, але зростаюча кількість людей почала відкрито висловлювати незгоду з політикою уряду, домагаючись розширення своїх прав [1]. Слово «дисидент» походить від латинського «dissidens», що перекладається як «незгодний». Дисидентом називають людину, що перебуває в морально-політичній опозиції до влади, домінуючих у державі ідей та цінностей. Дисидентство та дисидентський рух характерні для держав з тоталітарними та авторитарними режимами [2]. Г. Касьянов визначає, що дисидентство називають рухом, оскільки воно являло собою зміну, еволюцію духовного світу значної частини інтелігенції, моральне, а вже потім політичне протистояння тоталітарній системі. До того ж, автор вказує такі ознаки руху опору: організація, ідеологія, програми, лідери [5, с. 6].

В Україні дисидентський рух було започатковано ще у 50-х роках ХХ ст. До причин його зародження можна віднести: по-перше, прагнення національної ідентичності серед українців, спричинене творчістю репресованих діячів «Розстріляного відродження»; по-друге, надію бути почутими завдяки творчості еміграційних письменників та роботі «самвидаву»; і по-третє, невдоволення серед населення економічними проблемами, спричиненими наслідками Другої світової війни та панівною соціалістичною ідеологією Радянського Союзу. Щоб придушити зростаюче інакодумство, КДБ вдавався до різноманітних репресивних заходів. Зокрема, вперше почали використовувати підкидання наркотиків під час обшуків, сфабриковані кримінальні справи та таємні вбивства [8, с. 15].

Період «відлиги» в Радянському Союзі, що розпочався після смерті Сталіна та засудження його «культу особи» на ХХ з'їзді КПРС, став часом відносного послаблення ідеологічного тиску. Ця

епоха породила **нове покоління інтелігенції, відоме як «шістдесятники»** [5, с. 14-15]. В історію воно ввійде як покоління дисидентів, отримавши звання «шістдесятників». Ядром їх руху стали талановиті митці, як-от: Ліна Костенко, Василь Симоненко, Іван Драч, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Микола Вінграновський, Алла Горська та Іван Дзюба. Пізніше до них долучилися й інші незгодні з тоталітарною системою в СРСР, такі як Василь Стус, Михайло Осадчий, подружжя Калинців – Ігор та Ірина, Іван Гель та брати Горині [1]. Вони вже становили національний рух, що розвивався як підпільна діяльність, що мала публічне значення. Влада вбачала у зростанні національної свідомості потенційну небезпеку для існуючого режиму, тому навіть шістдесятники, відомі як зразкові комуністи, потрапили під пильне око КДБ. За період з 1954 по 1959 рік влада виявила 46 антирадянських груп із числа інтелігенції та молоді. Творчість шістдесятників часто показувала історичне минуле та проблеми незалежності українського народу. Влада висвітлювала ці праці як **прояви «буржуазного націоналізму» та «антирадянської діяльності»**. Дисидентів звільняли з роботи, виключали з навчальних закладів, піддавали цькуванню в пресі, а найактивніших – арештовували, ув'язнювали в таборах та психіатричних лікарнях [1, с. 2].

Відзначимо, що у Східній Європі також діяли сильні дисидентські рухи. Особливо це проявлялося в антикомуністичних протестах у країнах соціалістичного табору, таких як Угорщина у 1956 році, а потім у Польщі та Східній Німеччині [1]. У Польщі важливу роль відіграли Комітет захисту робітників (KOR) та «Солідарність» у боротьбі за права та свободи. У Чехословаччині «Хартія 77» об'єднала інтелектуалів, які вимагали дотримання прав

людини. В Угорщині існували опозиційні групи, що критикували режим і виступали за демократію [2].

Серед західних аналітиків українського дисидентського руху існує розбіжність щодо умов, які спонукали людей до відкритого протесту. Олександр Мотиль вважає, що однією з головних причин його появи **був політичний курс радянського керівництва**, а саме спроби Брежнєва завершити Хрущовську «відлигу» [1]. Влада прагнула повністю відновити контроль суспільного життя, тому будь-яке відхилення від офіційної ідеології переслідувалося. Важливо визнати, що радянська влада активно впроваджувала **політику русифікації**, щоб стерти національні відмінності і відтворити «єдність братських народів». Натомість дослідники дисидентського руху Всеволод Ісаєв та Богдан Кравченко [1] наголошують на соціально-економічних чинниках. Вони вважають, що масова міграція росіян до України, організована Москвою, призводила до конкуренції за престижну роботу між російськими переселенцями та амбітними українцями, що часто підштовхувало останніх підтримувати вимоги дисидентів щодо більшої самостійності України. Крім того, важливу роль відіграло **національне питання** та прагнення української інтелігенції зберегти національну спадщину в умовах русифікації. Крім того, **соціальні зміни 1950-1970-х років**, як зазначає відомий канадський дослідник української історії Б. Кравченко, сприяли формуванню нових соціальних груп, готових до опору. До них входить українська інтелігенція, якій не подобався устрій Батьківщини, письменники, поети, художники, кінематографісти, композитори, які відчували тиск цензури, політв'язні, які пережили сталінський терор, робітники та студенти [5, с. 8].

Особливу роль в історії виникнення українського дисидентського руху займає Іван Багряний (справжнє ім'я:

Лозов'ягін Іван Павлович). Народився 19 вересня (2 жовтня) 1907 року в селі Куземин на Полтавщині (тепер Сумська область) в сім'ї муляра Павла Петровича Лозов'яги. Мати майбутнього письменника — Євдокія Іванівна Кривуша — походила із заможного селянського роду із села Куземин біля Охтирки. Він став свідком вбивства свого 92-річного діда лише за те, що той був заможним українським селянином і виступав проти комуни. Також його дядька було вбито за участь у національній армії УНР під командуванням Симона Петлюри. Ці події залишили глибоку травму в його свідомості та сформували стійке негативне ставлення до радянської влади та її представників [10]. У шестирічному віці почав навчатися в церковно-парафіяльній школі, потім закінчив в Охтирці вищу початкову школу [9]. У десять років під впливом байок Л. Глібова та «Катерини» Т. Шевченка написав перший вірш [11]. Це був протест проти вчителя, який бив його за те, що він не розмовляв російською. Ймовірно, цей досвід сформував його погляди проти насильницької русифікації [6]. 1920 року вступив до технічної школи слюсарного ремесла, потім — до Краснопільської школи художньо-керамічного профілю. У цей час охтирську освіту очолював молодий Борис Антоненко-Давидович. Разом з іншими місцевими ентузіастами вони активно працювали над розвитком української культури [10]. 1922 року починається період трудової діяльності та активного громадсько-політичного життя [4]. Він узяв псевдонім «Багрянний», скоріше за все, через любов до червоного кольору, символу боротьби та волелюбності [6].

У 1928 році Багрянний приєднався до літературного об'єднання «МАРС» («Майстерня революційного слова»), де познайомився з Валер'яном Підмогильним, Євгеном Плужником, Борисом Антоненком-Давидовичем, Григорієм Косинкою, Тодосем Осьмачкою та іншими видатними українськими письменниками.

Його учасники створювали літературу, що відображала українську самостійницьку ідею, вони прагнули більшої незалежності для митців. Письменники часто піддавалися критиці з боку радянської влади за "буржуазний націоналізм", викликаний їх прагненням відділити політику від літератури.

Як і багато представників української інтелігенції, І. Багряний зазнав переслідувань з боку радянської влади, але став проявом нескореності українського народу. 16 квітня 1932 року Багряного звинуватили «в проведенні контрреволюційної агітації» за допомогою його літературних творів, таких як поема «Ave Maria», історичний роман «Скелька», поеми «Тінь», «Вандея», «Гутенберг», соціальна сатира «Батіг» і заарештували, а потім ув'язнили в Харківській «внутрішній тюрмі» ГПУ, де пробув 11 місяців в камері самотнього ув'язнення. Сам письменник вказує, що причиною арешту став його «політичний самостійницький український ухил в літературі й політиці» [4]. Через свої націоналістичні погляди був заарештований радянською владою і відправлений у табори на Далекому Сході. Тоді йому було лише 25 років. У засланні він пробув 5 років, працював на будівництві та в тайзі. Його досвід життя в таборах відображений у романах «Сад Гетсиманський» та «Тигролови». Як і герой «Тигроловів» Григорій Многогрішний, Іван Багряний втік із заслання [6].

У 1944 році І. Багряний всього за два тижні написав роман «Звіролови» (пізніше перевиданий як «Тигролови»), який приніс йому велику популярність. Пригодницький роман розкриває тему боротьби українця проти тоталітарної системи. На прикладі Григорія Многогрішного, який тікає з ешелону смерті та виживає в тайзі, де знаходить своє кохання. демонструє незламність людського духу та нагороду, що отримують ті, хто прагнуть свободи. Значну популярність твору принесло порушення таких

проблем: тоталітарність системи в СРСР, значення людини в ній та свободолюбство українців [3, с. 4]. Його романи «Тигролови» та «Сад Гетсиманський» стали популярними в Європі та США. Саме завдяки цим творам світ знає про жорстокість радянської репресивної машини [6].

У 1945 році, після Другої світової війни, через переслідування І.Багряний емігрував до Німеччини, де став одним із засновників літературної організації МУР, яка пізніше перетворилася на об'єднання «Слово» у США, що допомагало українцям, які опинилися під загрозою примусового повернення до СРСР. Його памфлет «Чому я не хочу вертатися до СРСР?» (1946) набув великого розголосу і став одним із тих документів, що змінили на Заході ставлення до проблеми «переміщених осіб». Він писав: «Я повернуся до своєї Вітчизни з мільонами своїх братів і сестер, що перебувають тут в Європі і там по Сибірських концentrатах, тоді, коли тоталітарна більшовицька система буде знесена так, як гітлерівська. Коли НКВД піде вслід за Гестапо, коли червоний російський фашизм щезне так, як щез фашизм німецький. Коли нам – Українському Народові – буде повернено право на свободу і незалежність в ім'я християнства і справедливості [13]».

В еміграції письменник не полишав боротьби за незалежність України: створив Українську революційно-демократичну партію (1948), був головою виконавчого органу Української Національної Ради і заступником президента УНР. І.Багряний виступав за консолідацію українського патріотичного руху, заснував газету «Українські вісті» і був її редактором більше 15 років до самої смерті. Навколо цієї газети виникли видавництва «Україна» та «Прометей», які друкували заборонені в СРСР книги та переклади світової літератури українською, зберігаючи незалежне українське слово [6]. Твори Івана Багряного перекладалися та видавалися

англійською, німецькою, нідерландською, російською, італійською, французькою, іспанською та іншими мовами. Тоді як у Радянському Союзі його твори були заборонені, оскільки назвала його творчість «співом куркульської ідеології», а тому рукописи вилучали, а видані книги забороняли та знищували. Лише після здобуття незалежності України твори Івана Багряного повернулися до шкільних програм. Письменник був помертно реабілітований у 1991 році, відтоді в Україні почали перевидавати його творчу спадщину. Його могила знаходиться в німецькому місті Новий Ульм. На його надгробку вибиті рядки з поеми Багряного «Мечоносці»: «Ми є. Були. І будемо ми! Й Вітчизна наша з нами». Усе це свідчить про значний міжнародний інтерес до творчості Багряного і повагу до його активної громадянської позиції щодо національної незалежності держави Україна.

Висновки. Історія виникнення українських дисидентів демонструє незламну відданість українців ідеалам національного самовизначення, гідності та захисту прав людини, які є ключовими цінностями для нашої держави. «Хрущовська відлига» дала змогу невеличкій групі освіченої еліти письменників створити рух, що зберіг українську ідентичність і спромігся продемонструвати світові непоборну силу українців боротися за свої права і свою державу.

Літературна та політична діяльність І. Багряного актуалізували проблеми несвободи в Радянському Союзі задовго до початку «відлиги», а тому становила загрозу для її існування, підривала основи тоталітарної системи, висвітлювали картини радянщини. Як письменник І.Багряний відстоював право українців на національну самобутність, що було одним з ключових гасел дисидентського руху. Твори письменника «Тигролови» та «Сад Гетсиманський», викриваючи радянську систему ще до початку

зародження дисидентського руху в УРСР, заклали основу для розуміння тоталітарної системи як загрози для існування людства. Його творчість допомогла зрозуміти цивілізованому світу антигуманну суть ідеології Радянського Союзу. І навіть на сьогоднішній день вона є актуальною, бо вказує на жахливе майбутнє України у разі поразки.

Посилання:

1. Грицак Я. Підкова І., Шуст. Р., Солод Ю. Український дисидентський Рух – Освіта.UA. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/reports/history/4081/>
2. Кормич Л.І., Багацький В.В. Дисидентський рух в Україні в 60-80 рр. - Історія України: підручник. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-10004.html>
3. Багряний Іван. Тигролови. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=30>
4. Тетяна Дудіна. Іван Багряний: коротка біографія – Освіта.UA [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://osvita.ua/school/biography/91024/>
5. Касьянов Г.В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років. Київ, «Либідь», 1995, 224 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kasianov/Nezhodni_Ukrainska_intelihentsiia_v_rusi_oporu_1960_-_80-kh_rokiv.pdf
6. J. G. (Джей Джи). Іван Багряний – Цікаві Факти – ТОП 15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dovidka.biz.ua/ivan-bahryanyy-tsikavi-fakty-top-15/>
7. Іван Багряний. Сад Гетсиманський. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=29>

8. Маскаль Олександр Олександрович. Національна складова українського дисидентства та формування громадянської компетентності учнів. Херсон. Херсонський державний університет. 2022; 63 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/16634/Maskal_fpis_2022.pdf?sequence=1&isAllowed=y

9. Іван Багряний - Біографія • OnlyArt. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://onlyart.org.ua/biographies-poets-and-writers/ivan-bagryanyj-biografiya/>

10. Іван Павлович Багряний. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ul.iolya.com.ua/page121.html>

11. Слоньовська. Іван Багряний (1906—1963) - Українська література. Профільний рівень. 11 клас. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uahistory.co/pidruchniki/slonyovska-ukraine-literature-11-class-2019-profile-level/23.php>

12. Головка Т. Зі щитом і мечем у руках або про високе і нище в епоху Івана Багряного. – Культурна Референтура ОУН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kroun.info/bez-rubriki/zi-shhytom-i-mechem-u-rukah-abo-pro-vysoke-i-nycze-v-epohu-ivana-bagryanogo/>

13. Багряний І. Чому я не хочу вертатись до СРСР? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1210>

Ганна Коваль,
професор кафедри
публічного управління та адміністрування
Державного університету економіки і технологій,
д.н. держуправління, професор,
ORCID: 0000-0001-5317-6876
e-mail: koval.gv@ukr.net

Мирослав Янченко,
здобувач вищої освіти,
спеціальність: «Публічне управління та адміністрування»,
Державний університет економіки і технологій
Державного університету економіки і технологій,
ORCID: 0009-0001-1890-2075
e-mail: miroslav.2005.ianchenko@gmail.com

Друга світова війна: погляд через українську призму

З моменту завершення Другої світової війни пройшло майже 80 років, проте навіть зараз тематика її дослідження є актуальною у науково-дослідницьких колах. Зокрема, досліджуються передумови війни, її вплив на світову геополітику, ідеологічні протистояння тощо.

До основних передумов виникнення конфлікту світового масштабу відносять невдалу Версальсько-Вашингтонську систему міжнародних відносин. Вона мала на меті забезпечити мир, проте, як зазначають Рамазанов і Левітас, ця система була нестійкою через низку факторів: економічну нестабільність, конфлікт національних інтересів та нездатність Ліги Націй ефективно реагувати на агресивні дії, наприклад як-от: аншлюс Австрії та бойові дії Італії Муссоліні в Африці [1]. Пророчими виявилися слова маршала

Франції Фердинанда Фоша: «Це не мир. Це перемир'я на наступні 20 років».

У 1930-х роках, коли Німеччина швидкими темпами набирала силу, Франція та Британія вдавались до так званої політики «умиротворення» – використання м'якої сили на агресивні дії Третього Рейху. Це спостерігалось під час Мюнхенської угоди 1938 року, за результатами якої Гітлер отримав зелене світло на окупацію Судетської області у Чехословаччині. Уся політика «умиротворення» плавно призвела до підписання пакту Молотова-Ріббентропа, що вивело світ на прямий шлях до початку світової війни [1].

23 серпня 1939 року у Москві міністром МЗС Німеччини Йоахімом фон Реббентропом та Головою Ради народних комісарів, народним комісаром закордонних справ СРСР В'ячеславом Молотовим, за присутності секретаря ЦК ВКП(б), члена Виконавчого комітету Комінтерну Йосипа Сталіна та посла Німеччини Вернера фон дер Шуленбурга була підписана Угода про ненапад між Німеччиною та СРСР, або так званий пакт Молотова–Ріббентропа. Цей документ мав таємний протокол, що визначав розподіл впливу Рейху та Союзу у Східній Європі. Як підкреслюють науковці у своїй роботі «Український вимір Другої світової війни: науковий дискурс», цей пакт остаточно розв'язав руки Гітлеру для нападу на Польщу [2], що в подальшому призвело до початку Другої світової війни, оскільки Франція та Британія вступились за Польщу.

Надзвичайно складним періодом для України стала Друга світова війна. Цей трагічний період позначився на демографічному, соціальному та національному розвитку [3].

Україна двічі ставала епіцентром масштабних бойових дій під час Другої світової війни. Спочатку країна опинилася під нищівним

ударом німецької навали, що призвело до поразки Червоної армії та окупації значної частини території. Згодом, після перелому у війні, вже радянські війська стрімко просувалися на захід, змушуючи німецькі підрозділи швидко відступати [3].

У Другій світовій війні українці, через окупацію значної частини територій Рейхом, були мобілізовані до лав армій різних сторін. Найбільша кількість українців воювала у складі Червоної армії та в партизанських загонах. У той же час, чимало українців воювали в арміях країн антигітлерівської коаліції.

Слід зазначити про окрему сторінку історії України у період війни – національно-визвольна боротьба. Українці, які не сприймали жодну із сторін вели збройну боротьбу у складі ОУН та УПА [4].

У 1941–1944 роках саме українські землі були місцем масштабних битв, руху фронтів, масових репресій, геноциду та руйнувань.

Враховуючи весь тяжкий тягар континентальної, за розмірами, війни, українці внесли вагомий внесок у повалення нацизму: мужньо бились на фронтах, проводили диверсійну роботу в тилу ворога, забезпечували фронт необхідним. Друга світова війна вплинула на долю усього світу, в тому числі й на Україну, визначивши її місце в повоєнному світі та залишивши великі незагоєні рани.

За різними оцінками, загальні втрати України становлять від 8 до 10 мільйонів людей. Було зруйновано понад 700 міст і селищ, десятки тисяч сіл, сотні промислових підприємств. У багатьох регіонах не залишилося жодної вцілілої будівлі чи родини без втрат.

Після війни Україна знову опинилася під радянським контролем, а пам'ять про її справжню роль у війні – спотворювалася. Тривалий час замовчувалися факти співпраці з

антигітлерівською коаліцією, героїзм визвольного руху, масштаби Голодомору й повоєнних репресій.

Дослідження Другої світової війни через українську призму є важливим для розуміння складності історії народу України та проблематики творення власної державності у той період [4]. Незважаючи на перелік складних історичних факторів, українці зробили значний внесок у перемогу над нацизмом. Вивчення історії України у цей період дозволяє глибше дослідити роль і значення українського народу в процесах, що відбувались у XX столітті.

Сьогодні, аналізуючи події тих років через українську призму, ми повертаємо історичну справедливість, вчимося шанувати своїх героїв, всіх, хто загинув, і захищає свою свободу тепер – у нашої новітній війні за незалежність з російським агресором.

Отже, вивчення Другої світової війни з української точки зору – це основа для патріотичного виховання підростаючого покоління, основа для єдності й стійкості нації, наш обов'язок перед пам'яттю мільйонів загиблих і перед тими, хто сьогодні продовжує боротьбу за вільну демократичну Україну.

Посилання:

1. Рамазанов Ш. Ш., Левітас Ф. Л. До питання початку Другої світової війни: дискусійні проблеми сучасної історіографії. Сторінки історії. Київ: НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського». 2019. URL: https://historypages.kpi.ua/article/view/189560/pdf_86

2. Шевчук В. П., Фурман І. І., Пилявець Р. І. Український вимір Другої світової війни: науковий дискурс. Воєнно-історичний вісник. Київ: Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. 2020. № 36 (2). с. 8–36. URL: <http://viv.nuou.org.ua/article/view/213777/213798>

3. Коваль М. В. Друга світова війна і Україна (1939–1945 pp.). Київ: Інститут історії України НАН України. 1999. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008877>

4. Україна і Друга світова війна / ред. Л. Васько, упоряд. Т. Ємельянова; передм. О. Лисенка. Київ: Інститут історії України НАН України. 2005/ URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000012701>

Нікіта Розводовський,

здобувач вищої освіти,

Таврійський національний університет
імені В.І. Вернадського, м. Київ, Україна

e-mail: rozvodovskijn@gmail.com

«Перемагає той, хто пам'ятає»: колабораціонізм у Другій світовій війні

Актуальність теми: колабораціонізм у роки Другої світової війни став масовим явищем, яке вплинуло на розвиток національних рухів, міжнаціональних відносин та політичні процеси після війни. Вивчення цього явища допомагає глибше зрозуміти мотиви поведінки населення окупованих територій і складність морального вибору в екстремальних умовах. Збереження історичної правди дозволяє протистояти спробам переписати історію. Під час повномасштабної російсько-української війни поняття колабораціонізму набуло нового змісту. Суспільне осудження колаборантів знову стало актуальним, а історичні паралелі з Другою світовою війною — очевидними. Зокрема, в окупованих територіях Донбасу і Криму колаборанти грають ключову роль у функціонуванні адміністрацій, пропаганди, репресій.

Мета: проаналізувати поняття, основні причини та прояви колабораціонізму у різних регіонах світу в роки Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Колабораціонізм у Другій світовій війні - це важливий урок історії, який вчитиме нас уникати подібних помилок у майбутньому.

Історична пам'ять про колабораціонізм – це не лише питання минулого, а й інструмент виживання нації сьогодні. Той, хто пам'ятає про зраду, здатний їй протистояти. Пам'ять про колабораціонізм допомагає розуміти, як і чому деякі люди та групи могли співпрацювати з окупантами, що може запобігти повторенню таких подій.

Друга світова війна (1939–1945) була не лише конфліктом між державами, але й внутрішньою боротьбою в окупованих країнах між прихильниками спротиву та тими, хто співпрацював з нацистською Німеччиною або іншими країнами Осі.

Колабораціонізм — явище співпраці місцевого населення з окупантами — мав різні форми: від адміністративної підтримки до участі у військових формуваннях. Це явище було поширене в Європі та Азії і залишається предметом суперечок через моральні, політичні та історичні аспекти.

Колабораціонізм охоплював різні сфери — адміністрацію, економіку, військову службу, культуру, і навіть ідеологічну підтримку нацизму. Вплив колабораціонізму на сучасність виявляється у кількох важливих аспектах: політичному, правовому, моральному, суспільному та історичному.

Після війни тема колабораціонізму відіграла ключову роль у формуванні національної пам'яті.

У Західній Європі, зокрема у Франції, Нідерландах, Бельгії, колабораціонізм став болючим моральним викликом. Суспільства змушені були переосмислювати своє минуле. Наприклад, Франція довго уникала визнання масової участі у співпраці з нацистами (режим Віші), проте з 1990-х років почала офіційно визнавати відповідальність.

У Східній Європі, деякі форми колабораціонізму, особливо антиросійського чи антирадянського спрямування, згодом були

переосмислені — іноді як боротьба за незалежність. Це актуалізується сьогодні, наприклад, у контексті російсько-української війни.

Цей феномен став одним з найскладніших та найбільш суперечливих явищ Другої світової війни. Вплив колабораціонізму на сучасність проявляється у політиці, історії, національній пам'яті та міжнародних відносинах. У цій доповіді ми розглянемо основні аспекти колабораціонізму, його причини, форми та наслідки у різних країнах.

Колабораціонізм під час Другої світової війни мав різні причини. Політичні мотиви: деякі угруповання бачили в Німеччині союзника проти комунізму (наприклад, українські націоналісти в боротьбі з сср) або інших ворогів. Економічні причини: багато людей йшли на співпрацю через фінансову вигоду або можливість вижити в умовах окупації. Частина колаборантів поділяла нацистські або фашистські погляди, а деякі були змушені працювати на окупантів під загрозою репресій.

Колабораціонізм був поширеним у багатьох країнах Європи, зокрема у: Франції (режим Віші), Норвегії (керована Квіслінгом), Нідерландах, Україні (деякі члени ОУН(М), а також на початку війни ситуативно й ОУН (Б), Дивізія «СС-Галичина», Білорусі (БНР), Прибалтиці (ЛЕГІОН СС) тощо [1].

Основні форми:

Адміністративна співпраця – місцеві уряди та чиновники, які працювали під контролем нацистів (наприклад, уряд Петена у Франції). Багато окупованих країн мали маріонеткові уряди, які керувалися за наказом Німеччини.

У Норвегії, Нідерландах і Бельгії місцеві органи влади нерідко співпрацювали з німцями, допомагаючи їм здійснювати контроль над населенням. У Східній Європі — зокрема в Білорусі, Україні та

країнах Балтії — створювалися органи самоврядування, які діяли під контролем німецької окупаційної адміністрації.

Військовий колабораціонізм — це явище, коли представники місцевого населення або окремі групи приєднуються до збройних сил ворога. Десятки тисяч громадян окупованих країн воювали на боці Німеччини. Так, у серед було багато випадків, коли військовополонені радянські солдати вступали до німецьких військових формувань, так званих «Гіві» («Хіві») (Hilfswillige). У Норвегії було створено власні військові формування, які допомагали німцям. В Україні також було багато випадків колабораціонізму, особливо серед військовополонених. Наприклад, було створено так звані батальйони «Нахтігаль» та «Роланд», які працювали на німців. Створювалися добровольчі батальйони та дивізії СС (наприклад, «Галичина» в Україні). ОУН(Б) і УПА спочатку сподівалися на створення незалежної України під протекторатом Німеччини, але згодом перейшли до боротьби проти обох тоталітарних режимів [1].

Східні легіони — добровольчі формування з радянських полонених (українці, росіяни, білоруси, кавказькі народи). РОА (російська визвольна армія Власова) — антирадянське угруповання, яке воювало проти серед. Балтійські та скандинавські добровольці — естонці, латвійці, литовці, норвежці служили в СС.

Економічна співпраця — постачання ресурсів, робочої сили (примусові робітники). Ця форма включає співробітництво у сфері економіки, коли місцеві підприємці та бізнесмени працюють на користь окупантів. Промисловість окупованих територій працювала на німецьку армію. Прикладом може бути той факт, що у деяких країнах було видано багато ліцензій на виробництво продукції для німецької армії. Багато підприємців та бізнесменів

бачили в співробітництві з німцями можливість для економічного розвитку.

Участь у геноциді – допомога в знищенні євреїв, циган, комуністів (наприклад, участь місцевих поліцейських у Холокості).

Також був поширений побутовий та культурний (релігійний) колабораціонізм, де населення окупованих територій встановлювало дружні відносини з окупантами. Це може бути виглядом відсутності військового спротиву або спільного життя з ними. Співробітництво з окупантами у сфері культури, освіти та інформаційних ресурсів. Так, у окремих країнах загарбники налагоджували системи пропаганди, які пропагували ідеї нацизму та арійської зверхності. Було видано багато газет та журналів, які пропагували ідеї співпраці.

У деяких країнах були сильні національні рухи, які бажали створити свої власні держави під керівництвом німців. Наприклад, у Хорватії було створено режим усташів, який підтримував німців.

Одна з основних причин колабораціонізму - страх перед німецькою армією та її неперевершеністю. Багато людей вважали, що співробітництво з німцями є єдиним шляхом виживання.

У деяких країнах були сильні політичні рухи, які підтримували ідеї нацизму. Наприклад, у Норвегії було сильне рухи, які бажали створити «новий порядок» під керівництвом німців [2].

Регіональні особливості колабораціонізму: Західна Європа. У Франції, Норвегії, Нідерландах колаборанти часто діяли з ідеологічних мотивів (фашистські партії). Уряд Данії формально зберігав нейтралітет, але фактично співпрацював з Німеччиною. У Франції було створено режим Віші на чолі з Анрі Петеном. Цей режим активно співпрацював з німцями, включаючи поліцейську та

економічну сферу. Після завершення війни значну кількість колаборантів було притягнуто до суду та покарано.

У Норвегії було створено уряд міністра-президента Відкуна Квіслінга. Цей режим також активно співпрацював з німцями, включаючи військову та економічну сферу. Після війни багато колаборантів було засуджено та покарано. У Нідерландах було створено уряд голови фашистської партії та "лейдера" (вождя) нідерландського народу Антона Адріана Мюссерта. Цей режим активно співпрацював з німцями, включаючи військову та економічну сферу. Після війни багато колаборантів також було засуджено та покарано [3].

Східна Європа та сср. В Україні, Білорусі, країнах Балтії колаборація часто була пов'язана з антирадянськими настроями. У сср було багато випадків колабораціонізму, особливо серед військовополонених та мирних жителів. У росії колаборанти (наприклад, армія Власова, мільйон вояків) прагнули повалення сталінського режиму. Після війни багато колаборантів було суджені та покарані [4]. Як на думку французького, всесвітньовідомого соціолога та історика XX століття Реймона Арона (праця «Мир і війна між націями: Пер. з фр. К.: МП «Юніверс», 2000. 688 с.), найбільша кількість «ідеологічних» зрадників була у Франції, Росії, Німеччині, й це зрозуміло на той час.

Азія (Японська імперія). У Китаї, Кореї, Філіппінах діяли прояпонські уряди та військові формування [5]. Індійський націоналіст Субхас Чандра Бос створив «Індійську національну армію» для боротьби з Британією [6].

Моральні дилеми: багато людей співпрацювали не з ідеологічних мотивів, а через страх або виживання. Історичні міфи: у деяких країнах (наприклад, у Франції) колаборацію довгий час замовчували.

У багатьох країнах після війни колаборантів чекало суворе покарання. У Франції багатьох засуджених згодом було помилувано. У срер значну частину колаборантів було засуджено та покарано.

Колабораціонізм мав сильний соціальний та політичний вплив на країни, де він був поширений. У деяких країнах це призводило до соціальних конфліктів та політичних перетворень, і він став важливою частиною історичної пам'яті багатьох країн. У деяких країнах він все ще є предметом суперечок та дискусій.

Отже, колабораціонізм під час Другої світової війни був складним і неоднозначним явищем і залишив глибокий слід у сучасній політиці та ідентичності багатьох країн. Він мав різні форми та причини, від ідеології до примусу, а його наслідки залишили глибокий слід у пам'яті народів. Колабораціонізм став важливою частиною історичної пам'яті та навчання війни, та дослідження цього феномену допомагає зрозуміти, як суспільства взаємодіють з тоталітарними режимами в умовах війни та окупації.

Колабораціонізм став частиною колективної пам'яті України, яка впливає на формування національної ідентичності. Окупаційна політика гітлерівців, яка часто була негативно сприйнята населенням, сприяла підняттю національної патріотичності та підтримці ідеї незалежності України. Так, у 1941 році після виходу радянських військ та перед приходом гітлерівських окупантів (німецьких, угорських та інших національностей), у деяких регіонах України виникли спроби самоврядування, що свідчить про прагнення до самостійності та незалежності від імперських проектів.

Дискусії та спори про колабораціонізм допомагають розуміти, як історичні події впливають на сучасне сприйняття національної історії. Він також вплинув на соціальні співвідношення між різними

народами. Наприклад, співпраця деяких українських груп з окупантами викликала негативні емоції та неприязні відношення від інших народів, що окуповані вермахтом, але з іншого боку, багато українців також боролися проти гітлерівських окупантів у складі різних військових формувань, що сприяло підтримці ідеї спільної боротьби проти агресора.

Гітлерівці використовували економічний потенціал окупованої України для своїх військових потреб. Так, вони зберегли колективні та державні господарства, вимагаючи високих поставок продовольства для німецької економіки. Це призвело до сильного економічного знищення та голоду на деяких територіях України, що вплинуло на розвиток економіки в пост-окупаційний період.

Досвід економічної експлуатації окупованих територій вплинув на формування сучасної економічної політики. Сьогодні Україна активно працює над відновленням своєї економіки після окупації та веде діалог з міжнародним співтовариством для підтримки економічного розвитку. Так, ідея циклічної економіки стає все більш популярною як спосіб ефективного використання ресурсів та відновлення економіки після військових дій.

Сьогодні колабораціонізм Другої світової війни часто використовується як аргумент у політичних спорах і маніпуляцій. Наприклад, сучасні російські лідери іноді використовують інтерпретації подій тієї пори, щоб виправдати свої сучасні дії, як це було з тим російсько-українським конфліктом, який відбувся після Другої світової війни у протистоянні УПА і Червоної армії (головним чином, військ НКВС), коли російська сторона нерідко звертається до історичних паралелей з Другою світовою війною, хоча такі паралелі часто не відповідають історичним фактам.

У той же час, обговорення цієї теми залишається болючим через моральні дилеми (наприклад, чи можна виправдати

колабораціонізм боротьбою за незалежність?). Ця тема продовжує впливати на міжнародні відносини, особливо у контексті сучасних конфліктів, таких як російсько-українська війна, коли російські дезінформаційні служби поширюють тези про «неминучі поступки» України та «втрату території», дискредитують мобілізаційний процес в Україні через поширення маніпулятивних матеріалів про начебто «масову втечу чоловіків від представників ТЦК під час святкових заходів», атаку на Президента України через «дискредитацію зустрічі Володимира Зеленського та Президента США Дональда Трампа у Ватикані» 26 квітня 2025 року; поширення російської дезінформації про нібито повне звільнення курської області рф. Продовжується поширення та атаки від російських дезінформаторів на вище військово-політичне керівництво України: поширення маніпулятивних повідомлень про буцімто «провал мирних переговорів у Лондоні» тощо. Цей інформаційно-аналітичний матеріал взято з Українського Центру протидії дезінформації (Моніторинг інформаційних загроз 21-27 квітня 2025 року).

Друга світова війна та колабораціонізм у ній став уроком для міжнародної співпраці. Після війни було створено багато міжнародних організацій, які спрямовані на підтримку міжнародного миру та співпраці, таких як ООН, Світовий банк та Міжнародний валютний фонд. Міжнародні інституції та правосуддя здійснюють внесок у встановлення правди про колабораціонізм, що допомагає уникнути забуття та встановлює контекст для розуміння сучасних військових конфліктів.

Колабораціонізм у Другій світовій війні - це складний і багатогранний феномен, який вплинув на сучасність у різних аспектах. Його вплив відчувається в політичних, соціальних, економічних та міжнародних процесах, а дискусії навколо цього

надзвичайно гострого та дразливого питання допомагають зрозуміти, як історичні події впливають на сучасне сприйняття світу та формування національної ідентичності [7].

Посилання:

1. Поліщук, І. О. Колабораціонізм у Західній Європі в роки Другої світової війни: ідейні засади і прояви / І. О. Поліщук // Наукові праці історичного факультету ЗНУ. 2014. Вип. 39. С. 75–80.
2. Гриневич В. А. Колабораціонізм як суспільне явище: соціальні та психологічні виміри / В. А. Гриневич // Наукові записки. 2010. Т. 96. С. 47–53.
3. Поліщук, І. О. Колабораціонізм у Західній Європі в роки Другої світової війни: ідейні засади і прояви / І. О. Поліщук // Наукові праці історичного факультету ЗНУ. 2014. Вип. 39. С. 75–80.
4. Сучасні підходи до висвітлення природи, причин та проявів радянського колабораціонізму в роки Другої світової війни // Літопис Волині. 2022. № 2. С. 75–89.
5. Тимофєєв, В. І. Японська імперія в період Другої світової війни: стратегія та геополітика. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2005. 286 с.
6. Петренко, І. П. Індійська національна армія Субхаса Чандри Боса: діяльність і роль у боротьбі з британським колоніалізмом. Львів: Видавництво «Піраміда», 2006. 150 с.
7. Тоні Джадт. Після війни: історія Європи від 1945 року. Харків: КСД, 2017.

Віталій Космина,

д.і.н., доцент,

доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук

Таврійського національного університету

імені В.І. Вернадського

orcid.org/0000-0002-0911-5854, Україна

e-mail: vkosmyna@gmail.com

Російський колоніалізм: українсько-кримський аспект

Історичні долі України і Криму, українського і кримськотатарського народів поєднують не тільки тривалі історичні контакти (з позитивними і негативними наслідками), а й те, що приблизно в один історичний період – остання третина XVIII ст. – вони стали об'єктами прямої колоніальної експансії Росії (в Україні вона наростала ще з середини XVII ст.). Насильницькій колоніальній політиці вони піддавалися в наступні століття, а в XXI ст. тут запалала реальна колоніальна війна.

Ідентифікувати російську політику й сучасну війну саме як колоніальні ми можемо, звернувшись до їхнього цивілізаційного змісту. Адже носії всіх відомих європейських завойовницьких (колоніальних) проєктів, особливо XIX ст., тлумачили їх як здійснення «цивілізаторської місії» щодо підкореного населення. Відповідно, історія знає різні цивілізаційні моделі колоніалізму, а відтак – і довготривалі його наслідки. Об'єктами колоніальної політики могли бути і суспільства доцивілізаційні, і суспільства доосьових цивілізацій, і суспільства класичних цивілізацій осьового часу. А колонізатори представляли або суспільства класичних цивілізацій, або пост-цивілізаційне західне суспільство з від-

диференційованими системами політики, економіки, виробництва, науки тощо.

В нашому випадку, ми маємо справу із зіткненням суспільств, що належать до класичних цивілізацій. Кримське ханство було невід’ємною частиною Ісламської цивілізації (хай у її тюркському варіанті). Україна і Росія належали до християнського (і православного) світу. Російська колонізація Криму в цьому сенсі могла відбуватися за моделлю певного «симбіозу» (без прямого «змішування») цивілізаційних структур, що відзначався в балканських країнах із слов’янським православним населенням, завойованих мусульманською Османською імперією, та мусульманських регіонах Азії, колонізованих православною Російською імперією. Це пов’язано з наявністю в обох цивілізаціях принципово схожих суспільних структур – патримоніальної держави й общини. Але в обох випадках із часом колонізовані країни визволилися з-під чужорідної влади колонізаторів майже без утрати власної цивілізаційної ідентичності. Але в Криму все вийшло трагічніше...

Значною специфікою вирізняється колоніальна політика Росії щодо України (як і Білорусі). Справа тут у початковій цивілізаційній близькості України і Росії. У Київській Русі ми спостерігаємо і патримоніальну державу, і общинну організацію. А православ’я сакралізує одне й інше, закріплюючи єдиний цивілізаційний комплекс. Однак Україна з часом утрачає східні цивілізаційні характеристики – патримоніальну державу (на жаль, як і саму державність) і общину (вже в XVI ст.), розпочавши свій довготривалий транзит у бік Західної цивілізації, у той час як у Московії (Росії) ці характеристики невпинно посилюються, визначаючи і закріплюючи по суті східний вектор її цивілізаційної еволюції.

А от православ'я розглядалося як «підстава» для приєднання України до Московії у 1654 р. і для її колоніального «поглинання» у XVIII ст. Вчені (Джордж Мур) вказують тут на особливий, «династичний», тип колоніалізму, коли значна частина місцевої еліти повністю інтегрується в імперські структури, а маса населення експлуатується й дискримінується, аж поки не позбудеться цивілізаційних, у т.ч. мовних, відмінностей і не «розчиниться» в культурно однорідній безмовній імперській масі.

Російська влада практикувала в Україні й інші типи колоніалізму – переселенський (переселення в Україну іноетнічних, передусім російських груп) та експлуататорський (і щодо ресурсів, і щодо населення). Але найглибший вплив мав тип «династичний». Щоправда, для України він не став новиною. Вона вже раніше втратила свою ранню еліту – князівську, що була «асимільована» спочатку ординською, а потім литовсько-польською владою. Тепер же козацька еліта (козацька старшина) була «кооптована» до російського дворянства і здебільшого вірою і правдою служила Російській імперії, у т.ч. у справі подальшої колонізації України.

Із XIX ст. серед нащадків козаків і міщан формується нова національна еліта – інтелігенція. Частина її в XX ст. докладася зусиль до утвердження української державності, хоча б автономної (невдало), а інша, особливо нова, вірно служить уже більшовицькій російській імперії, що чинить численні злочини щодо українського народу. І тільки наприкінці XX ст., коли «творчі сили», а радше – соціально-економічний потенціал тоталітарної радянської імперії, були вичерпані, українська частина загальносоюзної партійно-державної комуністичної номенклатури (в союзі з патріотичними силами) спромоглася на проголошення і початок розбудови незалежної держави. Ставши незалежною, Україна прискорила суспільні перетворення ліберально-демократичного спрямування і

однозначно обрала курс на європейську і євроатлантичну інтеграцію. У Росії ж деякі несміливі спроби в цьому напрямі зазнали краху, і зросла ворожість до України з її прозахідним вектором розвитку. У ХХІ ст. відроджена на нових ідейних (здебільшого шовіністичних) засадах російська імперія розпочала нову колоніальну війну, спрямовану тепер уже на повне знищення української держави.

Кримське ханство було остаточно анексоване Росією у 1783 р. відповідно до маніфесту Катерини II, начебто через «нездатність» кримських татар «вкусити плоди свободи», даровані імператрицею, і небезпеки для кордонів імперії. У російській колоніальній політиці в Криму теж були представлені всі три типи колоніалізму, але в іншому співвідношенні. «Династичний» тип проявився лише на початку колонізації, коли кримськотатарським мурзам і беям, що присягнули імператриці, були надані права і привілеї російських вищих станів, крім володіння кріпосними християнами. Решті населення обіцяли не втручатися в релігійні справи, не вводити рекрутчини. Але відразу ж вводилися нові цивілізаційні порядки, проводилось переселення в Крим болгар, греків, вірмен християнського віросповідання і, звісно, росіян та українців.

А корінне населення цілеспрямовано витіснялося, особливо під час воєн із Османською імперією, а особливо – Кримської війни. Домінуючим став переселенський тип колоніалізму. Пік цієї політики припав 1944 рік, коли взагалі кримські татари були депортовані з Криму, а на їх місце завозилися переселенці з Росії, менше – з України. Залишки попередньої цивілізації, по суті, викорінювалися. Лише у 1989 р. кримським татарам дозволили повернутися на батьківщину, де уже в незалежній Україні почалося відновлення їх прав, але при спротиві переважаючого російського населення. Окупація Криму Росією в 2014 році і розв’язана нею у

2022 р. повномасштабна колоніальна війна з Україною відсунули цей процес на майбутнє.

Таким чином, хоча Україна й історичний Крим свого часу належали до різних за змістом цивілізацій і мали непрості відносини, але в умовах російської колоніальної експансії однаково змушені були боротися за виживання і збереження своєї ідентичності. І сьогодні ця боротьба триває.

Валерія Полякова,

здобувачка вищої освіти

спеціальність: «Інженерія програмного забезпечення»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: poliakova_vi_24150@kneu.dp.ua

(0,6 авт. арк.)

Валентина Шайкан,

prof. DSc in History,

State University of Economics and Technologie,

Kyiv, Ukraine;

e-mail: vashaikan@gmail.com,

orcid.org/0000-0001-9408-9154, Ukraine

(0,6 авт. арк.)

Колабораціонізм і воєнний злочин як явища-феномени XX - XXI століть

У контексті сучасної гібридної війни імплементація норм міжнародного та гуманітарного права у Кримінальний кодекс України є надзвичайно актуальною. Також проблема воєнних злочинів і колаборантства та їх розв'язання є важливою для України, особливо, у контексті потужного інформаційного протистояння між Російською Федерацією та Україною як складової гібридної війни. На підставі опрацьованих документів і літератури [1-8], пропонується наукове визначення колабораціонізму і його проявів за дефініцією і за типологією, автором яких є професор, доктор історичних наук Валентина Шайкан [9; 10].

Радянська тоталітарна система морально скалічила багато поколінь людей. Ідейна і політична невизначеність, розгубленість, соціальна аморфність певної частини населення України,

прокремлівська орієнтація частини українських політиків і сьогодні є основною причиною колабораціонізму і воєнного злочину в Україні. Для Західної Європи характерним є правомірне і загальноприйняте у міжнародній практиці судове переслідування воєнних злочинців. У колишньому Радянському Союзі цей процес супроводжувався масовим порушенням прав людини, політизацією судочинства, застосуванням колективної відповідальності, ігноруванням принципу презумпції невинності тощо. У сучасній Україні, за умов вже 6-ти річної гібридної війни, політики-колаборанти гальмують на законодавчому рівні відповідальність за колаборантство і воєнні злочини.

Проблема колабораціонізму і воєнного злочину як явищ-феноменів у сучасному інформаційному суспільстві є актуальною за умов сучасної гібридної російсько-української війни, яка триває вже шостий рік на Сході України. Питання, кого вважати колаборантом, які дії слід кваліфікувати як воєнний злочин і яке покарання повинні понести злочинці, які ознаки у діяльності військових, населення, політиків є ознаками колаборантства, воєнним злочином тощо залишаються дискусійними і гострими для сучасного українського соціуму. Без чіткої відповіді на ці питання неможливо подолати ті усталені штампи і стереотипи, бар'єри, що мають місце сьогодні у взаємостосунках між населенням різних регіонів України – західними і східними, між українськими військовими і населенням Луганщини і Донеччини на Сході України тощо. Проблема правового підґрунтя, кваліфікації діяльності та злочинів колаборантів, воєнних дій на Сході України, так чи інакше, постане і ї потрібно бути вирішувати.

Колабораціонізм, з точки зору загального міжнародного кримінального та гуманітарного права, є воєнним злочином – порушенням низки базових правил – «законів війни», норм і

принципів міжнародного кримінального та гуманітарного права. Як відомо, за статтею 6 Статуту Міжнародного воєнного трибуналу, прийнятого 8 серпня 1945 року, до міжнародно-правових злочинів віднесені: злочини проти миру, воєнні злочини, злочини проти людяності. Відповідно до цього Статуту, воєнним злочином визнається порушення таких законів та звичаїв війни як вбивство, катування, взяття у рабство чи для інших цілей військовополонених, цивільного населення, взяття заручників, пограбування, безглузде знищення міст і сіл, інші злочини. Відповідно до Римського Статуту Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року, який Україною було підписано 20 січня 2000 р., за статтею 5 (1) серед злочинів, які підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, названо наступні: а) злочин геноциду; б) злочини проти людства с) воєнні злочини; d) злочин агресії. За статтею 8 «Воєнні злочини» воєнними злочинами є: (стаття 8 (2) (а) Римського Статуту: «Грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-які із діянь проти осіб чи майна, що користуються міжнародним захистом, які застосовуються до міжнародних збройних конфліктів», (i-viii), серед яких: умисне вбивство; тортури чи нелюдське поводження; умисне завдання сильних страждань; примушування військовополоненого чи іншої особи служити у збройних силах ворожої сторони; взяття заручників тощо. Стаття 8 (2) (b) Римського Статуту визначає «Інші серйозні порушення законів та звичаїв війни, що застосовуються до міжнародних збройних конфліктів згідно встановлених меж міжнародного права, а саме будь-яке з наступних діянь», (i-xxvi), серед яких: умисний цілеспрямований напад на цивільне населення чи окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях; умисний напад на цивільні об'єкти, пограбування, умисні вбивства,

посягання на людську гідність, зґвалтування, набір чи вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил чи їх використання для активної участі у збройних діях тощо. Стаття 8 (2) (с) Римського Статуту присвячена діям не міжнародним за своїм характером: «У випадку збройного конфлікту не міжнародного характеру серйозні порушення статті 3 спільної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме: будь-які з наступних діянь, здійснених проти осіб, які не беруть активної участі у воєнних діях, включаючи військовослужбовців, які склали зброю, і осіб, які більш не здатні брати участь у воєнних діях внаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини»: «і) посягання на життя та особистість, зокрема вбивство у будь-якій формі, завдання тілесних ушкоджень, жорстоке поводження та тортури; іі) посягання на людську гідність, зокрема образливе та принизливе ставлення; ііі) взяття заручників; іv) винесення вироків та здійснення покарання без попереднього винесення судового рішення, прийнятого судом, створеним за установленим порядком, який забезпечує дотримання всіх судових гарантій, котрі за загальним визнанням є обов'язковими». Стаття 8 (2) (е) Римського Статуту розкриває «Інші серйозні порушення законів та звичаїв війни, які застосовуються до збройного конфлікту не міжнародного за характером у межах міжнародного права, а саме будь-яких з наступних діянь», (і-xii), серед яких: умисне цілеспрямоване нанесення ударів по цивільному населенню та умисний напад на окремих цивільних осіб; пограбування, зґвалтування, умисне нанесення ударів по будь-яким будівлям, історичним пам'ятками таке інше, за умови, що вони не є воєнними цілями; заява про те, що пощади нікому не буде та інші. Україна приєдналася до майже всіх міжнародних договорів – міжнародних правил ведення збройної боротьби, серед яких: чотири Женевські

конвенції про захист жертв війни 1949 р. і Додаткові протоколи до них 1977 р., Конвенція про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту 1954 р., Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 р., Конвенція про звичайну зброю 1980 р., Римський Статут Міжнародного кримінального суду 1998 р. та інші. Один із пріоритетних напрямів діяльності суверенної і незалежної України за статтею 3 Конституції України є: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Сучасні українські правознавці стверджують, що «більше не існує істотних розбіжностей з цілої низки правових питань внаслідок політичних та ідеологічних суперечностей». Так, «істотних розбіжностей» не існує, разом з тим, як на думку авторів, актуальним залишається проблема гармонізації українського законодавства з Римським Статутом і міжнародним кримінальним і гуманітарним правом. Згідно статті 18 Конституції України, підтверджується, що «зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права». Стаття 9 Конституції України стверджує: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість, яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України». Отже, наведені статті Конституції України стверджують, що національна система права сучасної України є складовою єдиної міжнародної системи права. Окрім цього, у «Висновку Конституційного Суду України» від 11 липня 2001 р. за № 3-в/2001 у справі № 1-35/2001 встановлено, що характер воєнних злочинів «як злочинних згідно зі

ст. 18 Конституції України не залежить від приєднання України до Статуту та набуття ним чинності».

З часу гібридної війни проти України навесні 2014 року проблема воєнного злочину та колаборантства продовжує стояти на черзі денної перед суверенною Україною. Ще 17 квітня 2014 року Уряд України подав Заяву до Міжнародного кримінального суду відповідно до ст. 12 «Умови здійснення юрисдикції» (3) Римського Статуту як держава, яка співпрацює та визнає юрисдикцію Суду щодо ймовірних злочинів, скоєних на території України з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року. У квітні 2014 року Прокурором Суду було відкрито спочатку попереднє вивчення ситуації на предмет встановлення, «чи відповідає ситуація в Україні встановленим Римським Статутам критеріям для відкриття провадження». Як відомо, 8 вересня 2015 року Уряд України подав другу Заяву до Міжнародного кримінального суду, визнавши юрисдикцію Суду щодо ймовірних злочинів, вчинених на території України, «починаючи вже з 20 лютого 2014 року і надалі». Отже, Міжнародний кримінальний суд і Прокурор Суду мають встановити «чи поширюється юрисдикція Суду на події, що мали місце в Україні протягом вказаного періоду, та чиє серед таких подій, такі, що можуть кваліфікуватись як злочини відповідно до Римського Статуту». Чинний Кримінальний кодекс України поки ще не містить поняття «воєнні злочини», як це визначено за Статутом Нюрнберзького трибуналу, Женевських конвенцій 1949 р. і Додаткового Протоколу I до них 1977 р., Римському Статуті тощо, але у розділі I «Злочини проти основ національної безпеки України» (статті 109, 110, 110², 111, 112, 113, 114, 114¹) йдеться про злочини, спрямовані на посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, державну зраду, диверсію, шпигунство тощо. У розділах чинного Кримінального кодексу України XIX

«Злочини проти встановлення порядку несення військової служби (військові злочини)», статті 401 - 435 йдеться не тільки про поняття «військовий злочин» (ст. 401), «дезертирство» (ст. 408), «розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю» (ст. 422), «здача або залишення ворогові засобів ведення війни» (ст. 427), «добровільна здача в полон» (ст. 430), «злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні» (ст. 431), «мародерство» (ст. 432), а й воєнні злочини, а саме: «насильство над населенням у районі воєнних дій» (ст. 433), «погане поводження з військовополоненими» (ст. 434), «незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею» (ст.435). У розділі XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», статтях 436 - 447 йдеться про воєнні злочини як «пропаганда війни» (ст. 436), «виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (ст. 436¹), «планування, підготовка, розв'язання та ведення агресивної війни» (ст. 437), «порушення законів та звичаїв війни» (ст. 438), «найманство» (ст. 447) тощо. Як відомо, Україна й на початку 2020 року ще не ратифікувала Римський Статут. Нагадаємо, що під юрисдикцією Міжнародного кримінального суду перебувають міжнародні злочини – геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочини агресії. Правозахисники України вже декілька років з початку «гібридної війни» вимагають від Верховної Ради ухвалити закон про воєнних злочинців, який має «гармонізувати українське законодавство» з Римським Статутом та Міжнародним кримінальним та гуманітарним правом. Для України важливо прийняти статті, які розкривають поняття злочинів проти людяності, адже поки ще ми

не готові розслідувати такі злочини навіть на національному рівні. Міжнародний кримінальний суд згідно Римського Статуту розслідує тільки «дії значимих осіб». У червні 2019 року Верховна Рада проголосувала в першому читанні за законопроект № 08092, але у зв'язку з достроковими парламентськими виборами в Україні не встигла внести до другого читання відповідні поправки. Наприкінці 2019 року, за повідомленням правозахисників - 27 грудня 2019 року зареєстровано Законопроект № 2689 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм Міжнародного кримінального та гуманітарного права», покликаний імплементувати в Кримінальний кодекс України низку норм Римського Статуту. Ініціаторами цього важливого для нашої держави є народні депутати України IX скликання Д. Монастирський, О. Бакумов, Г. Михайлюк, В. Арешонков, А. Осадчук, С. Мінько, В. Неклюдов, В. Медяник. Важливість і необхідність ухвалення Законопроекту № 2689 народні депутати пояснюють тим, що винним у злочинах, вчинених під час збройного конфлікту на Сході України, вдається уникати кримінального покарання й це все, здебільшого, через «відсутність складу відповідних злочинів у Кримінальному кодексі України як підстави кримінальної відповідальності». Кримінальний кодекс України «не передбачає кримінальної відповідальності за злочини проти людяності та за воєнні злочини, що являють собою порушення звичаєвого, а не договірного міжнародного гуманітарного права», йдеться у Законопроекті. Ось саме тому, ініціатори законопроекту і пропонують «привести Кодекс у відповідність до вимог Римського Статуту та Конвенції 1948 року про запобігання геноциду та покарання за нього». З цією метою передбачено внести певні зміни до статті 8 КК, якими запроваджується принцип універсальної юрисдикції щодо злочинів

агресії, геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, який вже не буде пов'язаний з місцем вчинення злочину, громадянством, постійним місцем проживання підозрюваного чи потерпілого, шкодою національним інтересам держави. Потреба виключення деяких статей Кримінального кодексу України, заміна на інші та включення до статей цього Кодексу таких злочинів як «воєнні злочини проти власності», «воєнні злочини, що полягають у застосуванні заборонених методів ведення війни», «воєнні злочини, що полягають у застосуванні заборонених засобів ведення війни», «воєнні злочини проти гуманітарних операцій та використання символів», «злочини проти людяності», «воєнні злочини проти рухомих та нерухомих цінностей, будівель та центрів, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права» та інші обумовлена низкою причин. По-перше, тим, що в період після Другої світової війни дефініція «агресія» у міжнародному праві зазнала серйозної трансформації. По-друге, важливим є «приведення вживаної ... термінології до вимог міжнародного гуманітарного права». По-третє, неприпустимо, коли у статтях чинного Кримінального кодексу України йдеться лише про загальні вказівки, перераховуються окремі порушення законів та звичаїв війни, що, в цілому, на думку ініціаторів Проекту № 2689, лише «грубо порушує принцип правової визначеності». Так, чинна стаття 438 Кримінального кодексу «ігнорує порушення законів та звичаїв війни, закріплених у звичаєвому міжнародному праві, яке є основним джерелом міжнародного гуманітарного права для збройних конфліктів не міжнародного характеру». Крім цього, автори Проекту зазначають, що сьогодні абсолютна більшість держав при регламентації відповідальності за воєнні злочини приймає за стандарт саме статтю 8 Римського Статуту. 30 грудня 2019 року на розгляд Верховної Ради України внесено також новий

варіант законопроекту №0892 про воєнних злочинців, який передбачає зміни до низки статей та доповнення чинного Кримінального кодексу України трьома новими статтями. Одна з них - стаття 31¹, яка «передбачає імплементацію інституту командної відповідальності (responsibility of commanders and other superiors), регламентованого статтею 2 Римського Статуту». Авторський колектив декількох народних депутатів, серед яких ініціатор законопроекту В. Гройсман, голова Комітету з правоохоронної діяльності Д. Монастирський вважають, що такий інститут кримінальної відповідальності «є надзвичайно важливим задля ефективного переслідування за міжнародні злочини, які суттєво відрізняються методикою доказування та її можливостями від інших злочинів, скоєних у співучасті». Дві статті – 438 і 438¹ «охоплюють усі різновиди воєнних злочинів, передбачених статтею 8 Римського статуту, а також інші серйозні порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року про захист жертв війни та Додаткових протоколів до них». Народні депутати, як автори законопроекту № 0892, пояснюють прийняття такого Закону тим, що міжнародний збройний конфлікт з Російською Федерацією, що триває вже понад шість років, вимагає приведення у відповідність положень законодавства України про кримінальну відповідальність з вимогами міжнародного кримінального права, його імплементації в національні правові системи України.

Сьогодні, коли триває збройне протистояння між ерефією і Україною, залишається актуальним вивчення міжнародного та вітчизняного досвіду та визначення правового підґрунтя, кваліфікація злочинів колаборантів, пособників, й не лише Другої світової війни 1939-1945 рр., а й сучасної гібридної війни, розпочатої проти України навесні 2014 р., наслідком якої є окупація російськими військами частини Луганської, Донецької,

Запорізької, Херсонської областей і півострова Крим. Проблема правового підґрунтя, кваліфікації діяльності та злочинів колаборантів з огляду на події сьогодення в Україні, воєнних дій на Сході України, рано чи пізно постане й її потрібно бути вирішувати. Із поверненням до України її територій гостро виникнуть питання: хто злочинці і що робити із зрадниками, як їх карати тощо. Історія, на жаль, за своїми жахливими сценаріями, якщо своєчасно не усвідомити гіркий досвід минулого й не запобігти їх здійсненню, повторюється.

Як відомо, до кінця 80-х років XX століття в Україні проблема колабораціонізму взагалі не досліджувалася, адже за радянського часу вважалася забороненою для дослідників. Існує багато визначень колабораціонізму як явища. Сьогодні, здебільшого, цей термін використовують у широкому сенсі та пояснюють його як «співпрацю населення або громадян держави з ворогом в інтересах ворога-загарбника на шкоду самій державі чи її союзників». Заслугує на увагу «робоча формула» цього явища-феномену у контексті сучасної гібридної війни Ігора Лосєва: «колаборантство – це співпраця з ворожими державами проти власної країни, боротьба проти своєї держави в інтересах агресора, допомога окупантам і участь у переслідуванні патріотів країни, громадянином якої є колаборант».

Загальновизнано, що це явище у роки Другої світової війни мало місце майже в кожній державі, окупованій III Рейхом або його сателітами. За дефініцією колабораціонізм (визначення професорки Валентини Шайкан) – це складне та багатовимірне суспільно-психологічне явище, що виникає у результаті взаємодії суб'єктів комунікативного процесу - окремих індивідів, певної частини населення з окупантами, тобто співпраці з ворогом за умов окупаційного режиму; колабораціонізм – це добровільна, чи

вимушена співпраця з ворогом у будь-яких сферах життя: політичній, військовій, економічній, побутовій, культурній та інших, що носила ознаки злочину (служба в адміністративних, репресивних інституціях ворога, постачання окупантам інформації, що становить військову або державну таємницю; безпосередня участь у каральних експедиціях і акціях проти партизанів і патріотів; переслідування і видача військовослужбовців, партизанів, активістів та членів їх родин; участь у насильствах або вбивствах, пограбуваннях (мародерстві), знищенні майна громадян, кооперативних та громадських організацій, держави тощо). Слід відрізняти колабораціонізм від пособництва, яке, на нашу думку, є також добровільним чи вимушеним сприянням ворогові (його військовій або цивільній адміністрації) у здійсненні військових, політичних, економічних, культурних заходів, спрямованих на укріплення окупаційного режиму (наприклад, в організації чи проведенні робіт на відбудові промислових і комунальних підприємств, транспорті, збиранні продовольства, речей та фуражу для потреб армії ворога, опосередкованому сприянні окупаційній владі у здійсненні розправ та насилля над цивільними та військовополоненими тощо). Разом з тим, автори вважають, що трудову діяльність робітників, селян, службовців, адміністративних та інших установ, лікарів, учителів, агрономів та інших фахівців, чия суспільна активність під час окупації території України була спрямована на виживання та за відсутності в ній ознак злочинів, не повинна підлягати переслідуванню та не є колаборацією. На думку авторів, за типологією, колабораціонізм проявляється у широкому діапазоні – від політичного (а також індивідуально-політичного), військового, економічного, культурного (і релігійного теж) до адміністративного і побутового рівнів. Отже, політичний (а також індивідуально-політичний) колабораціонізм – це співпраця з

ворогом на ідейних засадах. Військовий колабораціонізм – це добровільна і вимушена служба у військових формуваннях ворога та його сателітів. Економічний колабораціонізм означає співпрацю у будь-яких галузях економіки на користь ворога. Культурний колабораціонізм – це співпраця з окупантами у духовній сфері в цілому, яка сприяє поширенню серед цивільного населення й не тільки вірнопідданських почуттів, пропаганді ворожої зверхності (в роки минулої світової війни – арійської раси), високому психологічному настрою окупантів тощо. Побутовий колабораціонізм пов'язаний зі встановленням доброзичливих стосунків між окупантами і місцевим населенням, котрі не наповнені злочинним змістом (прикладом можуть бути: попередження окупантів про заміновані будинки, шляхи, послуги у якості провідників, а також пропонування продуктів харчування, запрошення на родинні свята та інше). Адміністративний колабораціонізм є формою співпраці з ворогом лояльних осіб з місцевого населення в органах управління різного рівня, діяльність яких керована та контрольована окупантами. Автори статті припускають, що, в цілому, колабораціонізм як складне явище-феномен в історії людства, відтворює суспільно-психологічну та етичну реальність у суспільстві під час воєнного стану, спонукає і регулює поведінку не лише окремих індивідів, а й населення в цілому, яке до цього вже перебувало у стані конформності, сприяє появі різних форм співпраці та стосунків з окупантами.

Погоджуємося з думкою Владислава Гриневича, який стверджує, що «за советських часів ... так само замовчувався дуже неоднозначний і контроверсійний український воєнний досвід: співпраця частини населення з окупаційним режимом ...», на боці гітлерівців в роки Другої світової воювали і ті країни та політичні сили, які «намагалися виборювати» свою державність і

незалежність, але не були зрадниками: «І далеко не всіх з них можна назвати зрадниками батьківщини. Просто уявлення про те, якою має бути ця батьківщина, вони мали інше, ніж ті, хто їх звинуватив у зраді».

Сьогодні важливо не повторити тих помилок, яких припустилася у свій час радянська правосудна система в цілому й в роки Другої світової, й у повоєнний час. Ще задовго до Другої світової радянський уряд порушував принцип презумпції невинуватості як один з основоположних принципів демократичного правого судочинства. Сьогодні не таємниця, що репресіям було піддано радянських військовополонених, їх родини, що є грубим порушенням норм Міжнародного кримінального та гуманітарного права. У Кримінальному кодексі СРСР й до, й протягом війни не існувало взагалі понять «колаборант», «колабораціонізм», «пособник». Всі злочини, здійснені колаборантами, кваліфікувалися тільки як «зрада Батьківщині». Радянська правосудна система сформулювала жорсткі принципи відповідальності й покарання воєнних злочинців й так само жорстко втілювала їх на практиці. Наведемо лише декілька наказів на підтвердження цього. За Наказом від 16 серпня 1941 р. за підписами Й. Сталіна, В. Молотова, С. Будьонного, К. Ворошилова, С. Тимошенка, Б. Шапошникова, Г. Жукова командирам і комісарам надавалося право розстрілювати на місці дезертирів, а їхні родини – заарештовувати, родичів червоноармійців, що здалися у полон, залишали без державної допомоги. Радянська система і в роки війни, і повоєнний час продовжувала використовувати злочинний принцип кругової запоруки, який активно використовувався нею для боротьби проти «ворогів народу» ще у міжвоєнну добу – 20-ті – 30-ті роки XX ст.. Разом з тим, не можна вважати, що радянське правосуддя не бачило зловживань, правопорушень у боротьбі проти

зрадників. Так, за Наказом Прокурора СРСР від 15 травня 1942 р. за № 46 сс «Про кваліфікацію злочинів осіб, які перейшли на службу до німецько-фашистських окупантів у районах, тимчасово захоплених ворогом» вказувалося про неприпустимість «огульного притягнення радянських громадян за підозрілістю у пособництві ворогові», а також названі категорії населення – зрадників Батьківщини, до яких застосовувалося суворе покарання за ст. 58¹ «а» - розстріл. Вже влітку 1942 р. радянські репресивні органи посилили й відповідальність родин «дезертирів», «зрадників», «пособників гітлерівських окупантів», «шпигунів». Постановою ДКО за № ГОКО-1926 сс від 24 червня 1942 р. визначено, хто саме вважається членами родини «зрадника». За цією постановою підлягали арешту і заслання до віддалених районів СРСР терміном на 5 років не лише повнолітні члени родин військовослужбовців і громадян, яких було засуджено до вищої міри покарання, а й родини осіб, яких було заочно засуджено до вищої міри покарання за добровільний відхід з окупаційними військами під час визволення загарбаної ворогом території. З початком визволення окупованої гітлерівськими військами радянської території, здійснено спробу класифікувати злочини «зрадників Батьківщини» й внести зміни у законодавство з причин збільшення кількості злочинів гітлерівських окупантів не без допомоги осіб з числа місцевого населення. Згідно Наказу Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 р. «Про міри покарання для німецько-фашистських лиходіїв, винних у вбивствах і катуваннях радянського цивільного населення і полонених червоноармійців, для шпигунів, зрадників Батьківщини з числа радянських громадян і їх підсобників» встановлено, що смертне покарання віднині для зрадників, шпигунів, військових злочинців – повішання. Пособники за цим Наказом засуджувались до заслання на каторжні роботи на термін

від 15 до 20 років. Сьогодні суспільство, завдяки концептуально новим історико-публіцистичним, дисертаційним працям, фундаментальним науковим доробкам науковців Інституту історії України НАН України й не лише, яких чимало вже видано за останні 20-25 років, ознайомлено з приголомшеними матеріалами, документами, фактами карально-репресивної діяльності радянських установ. Справедливості заради, слід визнати, що війна дійсно була тією обставиною, яка змушувала, приміром, військові трибунали й не тільки підвищити рівень репресивних заходів щодо злочинів, які визнавалися радянським кримінальним законодавством як контрреволюційні. Невипадково й те, що, як наслідок, в роки війни в радянському законодавстві з'явилися жорсткі формулювання щодо відповідальності й покарання воєнних злочинців та пособників. Разом з тим, не можна заперечувати й майже суцільний звинувачувальний ухил у діяльності радянських репресивних інституцій, що, дійсно, є незаперечним фактом. Помилки, перекручення, порушення законності, застосування часто-густо несправедливих репресивних заходів щодо громадян, яких було необґрунтовано засуджено за співпрацю з ворогом, родин репресованих, яких притягнуто було лише за родинні стосунки, дорого обійшлися радянському суспільству, в тому числі й населенню України. Масштаби заарештованих за обвинуваченнями у «зраді Батьківщини» та «пособництві гітлерівським окупантам» вражаючи, адже за опублікованими архівними даними СБУ, протягом 1946-1957 рр. таких було 35 тис. 561 особа (це 30,7 % від загальної кількості репресованих осіб в масштабах України за цей час). Щодо перекаліфікації злочинів, здійснених зрадниками й пособниками, то тут спостерігався процес корегування прав всіх репресивних органів, й, у першу чергу, військових трибуналів, які з часом отримали ще більше повноважень й мали право самі, в

кожному конкретному випадку, вирішувати питання про кваліфікацію і перекваліфікацію злочинів за судовими справами цієї категорії репресованих. Як наслідок – зловживання, помилки, несправедливі вироки. Справи засуджених свідчать й про те, що судові органи часто виходили за межі висунутих обвинувачень, не вказували ознаки, які кваліфікували б злочин як «зрада Батьківщини», «пособництво окупантам». Радянська карально-репресивна машина в роки минулої війни, повоєнний час порізно ставилася до «зрадників Батьківщини». Але за цей злочин майже однаково каралися не тільки колишні поліцаї, агенти гестапо, вояки різних українських та інших національних формувань, які не лише служили у німців, а й брали участь у скоєнні злочинів проти мирного населення, військовополонених, партизанів, а й також їх родичі. Радянський уряд однозначно порушував принцип презумпції невинності, як один з основоположних демократичних правових принципів судочинства, згідно з яким обвинувачений вважається невинним до тих пір, поки його провина не буде доведена судом. Гарантія законності грубо порушувалася й у процесі розгляду кримінальних справ на осіб, яких було заарештовано як «зрадників», «пособників» і не тільки за це. Юридично необґрунтовано полон розглядався радянським урядом як кримінальний злочин. Несправедливо піддавалися репресіям й колишні радянські військовополонені, й їх родини. Грубі порушення норм міжнародного права були частково виправлені і засуджені тільки після смерті Й. Сталіна. В роки війни, як ніколи, радянські каральні органи використовували антигуманний метод боротьби проти «ворогів народу» - колективну відповідальність. Незважаючи на розпорядження Прокурора СРСР від 15 травня 1942 р., не допускати «огульного притягнення» громадян за підозрою у пособництві гітлерівцям, Особливі Народи при НКВС, військово-

польові суди, військові трибунали часто нехтували цим і заарештовували невинних людей. Після тривалого розслідування судових справ, нерідко таких потім звільняли. На жаль, морально-психологічні збитки репресивними органами не бралися до уваги. Цього не можна повторити заново. Тим часом, сьогодні, в Україні триває якщо не суспільна дискусія щодо колаборації та колаборантства, то, скоріше за все, політична боротьба у стінах Верховної Ради. Однозначно можна констатувати, що гальмує вирішення цієї проблеми відсутність політичної волі у більшості депутатів Верховної Ради, які ще у 2015 році під час обговорення Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» передбачали ввести до статті 111 чинного Кримінального кодексу України кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність, але в останній редакції під час прийняття Закону 15 квітня 2015 р. відповідальність за колабораціонізм за більшістю голосів народних обранців прописана так й не була. Протягом 2017 року народні депутати України подали для обговорення у Верховній Раді низку Законопроектів, які стосуються саме відповідальності за колабораціонізм. Так, народний депутат України VIII скликання І. Лапін як суб'єкт права законодавчої ініціативи зареєстрував Законопроект № 6170 від 09.03.2017 р. «Про заборону колабораціонізму». Цей проект було відкликано 29.08.2019 року. З «Висновку щодо результатів здійснення антикорупційної експертизи проекту нормативно-правового акта» за підписом Голови Комітету з підготовки і попереднього розгляду – Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Є. Соболева відомо, що, в цілому, у проекті «не виявлено корупціогенних факторів – проект акта відповідає вимогам антикорупційного законодавства (рішення Комітету від 06.09.2017,

протокол № 109». Разом з тим, Комітет відхилив Законопроект № 6170 «Про заборону колабораціонізму», вважаючи, що «вводити кримінальну відповідальність за всі форми колабораціонізму не доцільно. Наявних статей Кримінального кодексу України достатньо для притягнення до відповідальності за такі дії (ст.ст. 111, 258-5 Кримінального кодексу України». Крім цього, Комітетом зроблено низку зауважень до самого змісту Проекту: по-перше, не зрозуміло, яку саме співпрацю з окупаційною владою необхідно вважати злочинною; по-друге, таке визначення як «будь-які інші форми співпраці» можуть призвести, на думку Комітету, «до неоднозначності його тлумачення та корупційних зловживань». Й по-третє, залишається відкритим питання, «чи підпадають під таку категорію жителі Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей, яким доводиться вступати в взаємодію з окупаційними адміністраціями під час вирішення побутових питань, оформленні соціальних виплат та інше». Частково можна погодитися із зауваженнями, разом з тим, автори статті не поділяють висновок Комітету щодо, по-перше, «достатньої» кількості «наявних статей Кримінального кодексу України», а, по-друге, щодо визначених у самому Законопроекті форм колабораціонізму. На думку авторів, суб'єкт права законодавчої ініціативи замість форм колабораціонізму називає лише деякі прояви цього явища.

Наступний Законопроект № 7425 «Про захист української державності від проявів колабораціонізму» надійшов до Верховної Ради 20.12.2017 р. (альтернативний Законопроект за № реєстрації 7425-1 від 28.12.2017 року «Проект Закону встановлення справедливості та покарання винних у воєнних злочинах по подіям на території Донецької та Луганської областей»), відкликано проект було 29.08.2019 р.. Цей Законопроект викликав, як на нашу думку,

ще більше зауважень, ніж попередній. У зв'язку з цим, заслуговують на увагу роздуми та пропозиції Марини Курапцевої, яка піддає сумнівам доцільність функціонування спеціальних «комісій правди», які чомусь неправомірно повинні перебирати на себе функції судів, а ще більше – встановлювати правила таких перевірок. Вона відзначає «відсутність чітких визначень злочинів, критеріїв покарання», що дійсно, так чи інакше, призведе до зловживань і членів «комісій правди», і самих суддів, з чим важко не погодитися. Це стосується, як на нашу думку, хоча б пункту 5 статті 11 «Основні засади проведення перевірки щодо колабораціонізму» Законопроекту № 7425, де йдеться про те, що «Перевірка щодо колабораціонізму може бути проведена один раз щодо однієї особи. У випадках, визначених у пункті 3 цієї статті Закону, перевірка щодо особи не проводиться, якщо до цього Комісія вже винесла рішення за результатом проведення перевірки щодо колабораціонізму».

Законопроект № 7426 від 20.12.2017 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо колабораціонізму та посилення відповідальності за державну зраду)» теж було відкликано 29.08.2019 р.. Під час обговорення й цього Проекту виникли цікаві обміни думок. Заслуговує на увагу, як на думку авторів, ґрунтовний аналіз Законопроекту № 7426, здійснений Олександром Ілларіоновим. Разом з аналізом цього Законопроекту, автор відмітив низку «неточностей» двох попередніх Проектів - № 6170 від 09.03.2017 р. та № 7425 від 20.12. 2017 р. До «неточностей» О. Ілларіонов відніс низку зауважень, які дійсно є суттєвими та потребують на доопрацювання. Так, він пропонує й це є доречним, з юридичної точки зору, вживати замість поняття «окупаційний орган» - «орган окупаційної адміністрації»; розширити визначення самого поняття «колабораціонізм», адже у «вузькому» визначенні

немає місця співробітникам окупаційних бюджетних установ, підприємств, наукових установ, адвокатів, співробітників ЗМІ, правоохоронних органів тощо. На його думку, таке формулювання як «функції, властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування» - це «натяк на легалізацію окупаційних адміністрацій та перетворення їх на «представників Донбасу», «на органи влади чи місцевого самоврядування». Як на нашу думку, у даному випадку, не можна погодитися з О. Ілларіоновим. А як ще можна назвати ці окупаційні органи? Можна заперечувати, але слід тоді пропонувати інші варіації. Цілком правомірно відмічається «некоректне апелювання до верховенства права», коли одночасно йдеться про позасудове обмеження законних (конституційних) прав громадян «Комісіями», позапроцесуальний збір особистих даних громадян «Комісіями», встановлення терміну проведення перевірки осіб «на ознаки колабораціонізму у їх діях» і таке інше, що є вже порушеннями прав людини. Все це вступає у протиріччя, як вже йшлося, із базовими нормами Конституції України, Кримінальним кодексом України, йде в супереч зі статтею 17 «Презумпція невинуватості та забезпечення доведення вини» чинного Кримінально-процесуального кодексу України, а також ніяк не гармонізується з практикою Європейського Суду з прав людини, нормами Міжнародного кримінального та гуманітарного права.

Інформаційна війна набирає шалених обертів, й замість того, щоб припинити дискусії у стінах Верховної Ради України про «надання ЛНР і ДНР особливого статусу», «узаконити амністію» і таке інше, в нас поки ще навпаки: затягують із прийняттям законів про покарання воєнних злочинців. На жаль, навколо проблеми про колабораціонізм і воєнний злочин як явища-феномени дискутують на сторінках ЗМІ поки ще історики, економісти, журналісти і майже зовсім не чути саме юристів. З іншого боку, варто відмітити, що

українські юристи за фахом сьогодні працюють у Верховній Раді над Законопроектами. Правда, не завжди ці Законопроекти стають Законами. У зв'язку з цим варто згадати хоча б і такий «невдалий» Законопроект № 7354 від 05.12.2017 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо кримінальної відповідальності за заперечення факту воєнної агресії Російської Федерації до України)». Цей Законопроект, поданий народними депутатами А. Геращенко, А. Тетеруком та іншими, пропонував доповнити Кримінальний кодекс України новою статтею 442¹ «Публічне заперечення факту воєнної агресії Російської Федерації до України» і встановити кримінальну відповідальність за публічне заперечення факту воєнної агресії Російською Федерацією до України, так само за виготовлення і розповсюдження матеріалів з таким запереченням і т.д. Пропонувалося внести зміни і до статті 216 Кримінально-процесуального кодексу України про надання права здійснювати досудове розслідування цих злочинів слідчим органам безпеки України. «Пояснювальну записку» до Законопроекту - досить обґрунтовану та доцільну, тоді написав народний депутат Верховної Ради А. Геращенко. Він акцентував увагу на тому, що «мають місце спроби, провокативні за своєю суттю, заперечити факти воєнної агресії Російської Федерації до України, захвату внаслідок збройної агресії Російської Федерації тимчасово окупованої території України в 2014 році». Таку провокативну інформацію, йдеться у «Пояснювальній записці» за авторством А. Геращенка, поширюють «агенти інформаційного впливу Російської Федерації на Україну». Інформаційна атака, що має на меті, серед іншого, «викривлення історичної пам'яті українського народу, питання захисту української національної пам'яті набирає більшої актуальності»; це є однією із базових передумов як збереження суверенітету України, так і відновлення

територіальної цілісності нашої держави. Але, як на нашу думку, на особливу увагу заслуговує саме «Висновок» Головного науково-експертного управління, яке «не вважає за можливе підтримати його прийняття з огляду на наступне. 1. ...На думку Головного управління, прийняття цієї пропозиції парламентом було б юридично неправильним кроком. По-перше, діяння, про яке йдеться у наведеному вище формулюванні, ... , є нічим іншим, як формою реалізації конституційного права людини на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Вказане діяння не може розглядати як злочин, оскільки воно саме по собі не становить суспільної небезпеки, необхідної та достатньої для визнання його злочином. Суспільно небезпечними та кримінально-каральними є самі злочини проти миру та безпеки людства ..., а не судження про те, чи були такі злочини вчинені певними особами чи організаціями і чи мав у певному випадку місце акт агресії з боку тієї чи іншої держави...». Як на нашу думку, такий «Висновок» Головного науково-експертного управління України виявляється надзвичайно спірним і тоді - у 2017-2018 роках, й сьогодні – на початку 2020 року, з огляду на збройне протистояння між двома державами, тривання гібридної війни та потужної інформаційної атаки.

Отже, внеском авторів у дослідження даної проблеми є, по-перше, виявлення і введення до наукового обігу маловідомих для дослідників документів, сучасних законопроектів про колаборантство в Україні, запропонованих для обговорення і прийняття у різний час народними депутатами Верховної Ради України VII-го, VIII-го, IX-го скликань. По-друге, новою є постановка і трактування авторами питання про стратегію виживання українського населення в екстремальних умовах і минулої світової війни, і сучасної гібридної війни. По-третє, авторські висновки, теоретичні положення і узагальнення

розкривають суперечливу діалектику таких явищ-феноменів інформаційного суспільства як колабораціонізм і воєнний злочин, їх вплив на долю сучасного населення України і майбутніх поколінь. Аналіз законодавчих документів радянської карально-репресивної системи та її судова практика дають можливість стверджувати, що тривалий час порушувався принцип презумпції невинності як один з основоположних демократичних правових засад судочинства. Гарантії законності ігнорувалися у процесі розгляду кримінальних справ на осіб, яких було засуджено як «зрадників Батьківщини» або «пособників ворога». Юридично необґрунтовано полон розглядався радянською правосудною системою як кримінальний злочин. Частими був перегляд прав судових інституцій і перекваліфікація злочинів як «зрадництво Батьківщини», «пособництво ворогу», «дезертирство», які отримували політичне забарвлення. Грубі порушення норм міжнародного права були засуджені і частково виправлені лише після смерті Й. Сталіна. У 90-х роках ХХ – на початку ХХІ століть Україні вдалося позбутися низки істотних розбіжностей у вітчизняному Кримінальному кодексі. Правознавцями, ініціаторами Законопроектів про колаборантство і воєнні злочини визначені статті і доповнення до чинного Кримінального кодексу України, які приведуть Кодекс у відповідність до вимог Римського Статуту. Потрібна тільки політична воля народних обранців – депутатів Верховної Ради України. Тому актуальним залишається проблема гармонізації українського законодавства з Римським Статутом і міжнародним кримінальним і гуманітарним правом. Пропозиції та практичні рекомендації авторів з метою активізації процесу вирішення цієї проблеми наступні: 1. З метою подолання морально-психологічних суперечностей між різними політично орієнтованими верствами українського суспільства і підготовки

українського політикуму і суспільства в цілому до сприйняття майбутнього, поки ще, Закону про воєнних злочинців і захист української державності від проявів колабораціонізму, активізувати інформаційно-пропагандистську роботу через ЗМІ, проведення регіональних семінарів, конференцій для учнівської і студентської молоді, учителів і викладачів, громадськості. 2. Активізувати «історичний фронт» як потужну силу протистояння і розвінчування доктрини «руського мира», «федералізації України», «надання особливого статусу Донбасу» тощо. 3. Розвінчування кремлівських пропагандистських фейків за допомогою формату PRO і потужної патріотичної діяльності серед молодого покоління.

Посилання:

1. Special Demonstrations: Monograph / Shaikan Valentyna Oleksiyivna, Dc. of Hist. Sciences, professor; Shaikan Andrii Valeriyovych, Dc. of Es. Sciences, professor / Translated from Ukrainian into English by Korzhova Lyudmyla Sergiyivna, Cand. of Ped. Sciences, assoc. professor of the State University of Economics and Technology (Kryvyi Rih). Recommended to publication by the Scientific Council of the State University of Economics and Technology (Kryvyi Rih), protocol No 5, 28.12.2020. – Prague, 2021. - 644 p. The publication is assigned with a DOI number: <https://doi.org/10.46489/CCU19391945-01> The paper version of the publication is the original version. The publication is available in electronic version on the website: <https://www.oktanprint.cz/p/complicity-and-collaborationism-in-ukraine> Print ISBN 978-80-908066-4-1 E-book ISBN 978-80-908066-5-8.

2. Legal Assessment and Speculation on the Topic of Collaborationism in Ukraine. Digital Dimension / Andrii Shaikan,

Valentyna Shaikan //2021-03-21/ jornal-article. DOI:<https://doi.org/10.1051/shsconf/202110003001>

3. Collaborationism and War Crimes as Phenomena in the Information Society/Valentina Shaikan, Kateryna Datsko, Nina Ivaniuk, Alim Batiuk // Proceedings of the III International Scientific Congress Society of Ambient Intelligence 2020 (ISC-SAI 2020, p.116-126) 2020-04-02/ jornal-article SOURCE-WORK-ID:<https://doi.org/10.2991/aebmr>

4. Andrii Shaikan, Valentyna Shaikan. Kollaborationism and complicity in the history of mankind reflected in scholars and writers works // Scientific journal of Polonia University, 30 (2018), nr 5, p. 107-113. DOI: <http://dx.doi.org/10.23856/30112>.

5. Шайкан Андрій, Шайкан Валентина. Проблема імплементації до Римського Статуту МКС колабораціонізму як воєнного злочину в Україні // Війна в історичній та індивідуальній пам'яті (ВІП 2023): VI Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2023 р.): тези доповідей / Збірник за загальною редакцією Шайкан В.О., в.о. зав. кафедри соціально-гуманітарних наук, доктор історичних наук, професор. Технічний редактор: Пурій Г.В., в.о. зав. кафедри публічного управління та адміністрування, к.е.н., доцент / Затверджено до друку Вченою радою «Державного університету економіки і технологій» (протокол № 6 від 30.XI. 2023 р.). Кривий Ріг, 2023. С. 10-22. URL: <https://www.oktanprint.cz/p/vijna-v-isorycniy-ta-indyvidualnij-pamjati-6/>

6. Шайкан Андрій, Шайкан Валентина. «Без знання правдивої давнини важко будувати майбутнє» (Ярослав Дашкевич): про першочергові завдання українських істориків, походження та прабатьківщину східних слов'ян, «український сепаратизм» і «колабораціонізм» // Колективна монографія «Спочатку був

ДАЖБОГ ...» за матеріалами I Всеукраїнської науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 09 листопада 2024 р.) / За заг. ред. д.і.н., професора Валентини Шайкан; техн. ред.: к.е.н., доцент Ганна Пурій/ Кривий Ріг: Державний університет економіки і технологій, 2024. С. 9-36. URL: <https://www.oktanprint.cz/p/spochayku-buv-dazhboh> DOI number: 10.46489/SBD-24-37

7. Шайкан Андрій, Шайкан Валентина. Про українську ідеологію, національне військо, українсько-польське протистояння та інші проблеми у роки Другої світової та сьогодні як болючі питання нашої історії // Колективна монографія «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті» (2 др. арк.) за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 28 жовтня 2024 р.) / За заг. ред. д.і.н., професора Валентини Шайкан; техн. ред.: к.е.н., доцент Ганна Пурій; Кривий Ріг: Державний університет економіки і технологій, 2024. С.11-46. URL: <https://www.oktanprint.cz/p/viina-v-istorychnii-ta-individualnii-pamyati-24> ISBN 978-80-88618-92-8 DOI number: 10.46489/VVIP-24-36

8. Валентина Шайкан. Про деякі проблеми органів місцевого самоврядування на звільнених від гітлерівських окупантів українських територіях // Публічно-управлінські аспекти в роботі з ветеранами (ПУА 2025): Міжнародна науково-практична конференція (м. Кривий Ріг, 7 грудня 2024 р.): тези доповідей. Кривий Ріг: Державний університет економіки і технологій, 2025. 217 с. Авт. С. 126-128. ISBN 978-617-8369-06-4 ULR: www.oktanprint.cz/p/publichno-upravlinski-aspektv-v-roboti DOI: number: 10.46489/PUA-25-03

9. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни. Монографія. / Валентина Олексіївна Шайкан / Відп.

ред. д.і.н., професор О.Є. Лисенко, Інститут історії України НАН України. Кривий Ріг: «Мінерал» АГН, 2005. 466 с.

10. Valentyna Shaikan, Andrii Shaikan. *Complicity and Collaborationism in Ukraine of 1939-1945: Reasons, Typical and Special Demonstrations: Monograph* / Shaikan Valentyna Oleksiyivna, Dc. of Hist. Sciences, professor; Shaikan Andrii Valeriyovych, Dc. of Es. Sciences, professor / Translated from Ukrainian into English by Korzhova Lyudmyla Sergiyivna, Cand. of Ped. Sciences, assoc. professor of the State University of Economics and Technology (Kryvyi Rih). Recommended to publication by the Scientific Council of the State University of Economics and Technology (Kryvyi Rih), protocol No 5, 28.12.2020. – Prague, 2021. - 644 p. The publication is assigned with a DOI number: <https://doi.org/10.46489/CCU19391945-01> The paper version of the publication is the original version. The publication is available in electronic version on the website: <https://www.oktanprint.cz/p/complicity-and-collaborationism-in-ukraine> Print ISBN 978-80-908066-4-1 E-book ISBN 978-80-908066-5-8.

Анастасія Забеділіна,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Право»
Державний університет економіки і технологій
e-mail: anastasiyazed1709@gmail.com
Наук. керівник: **Ніна Іванюк,**
асистент кафедри Права
Державного університету економіки і технологій
ORCID: 0000-0002-7583-2106
e-mail: ivanyuk_nv@duet.edu.ua

Мародерство в умовах воєнного стану

Про заборону мародерства та його правове визначення було вперше прописано в Гаазькій конвенції про закони та звичаї війни в 1907 році. Женевська конвенція 1949 року «Про захист цивільного населення під час війни» передбачає положення, спільні для територій сторін конфлікту та для окупованих територій, в яких зазначена заборона пограбування (ст. 33). Додатковий протокол до Конвенції від 1977 року забороняє пограбування загиблих, їх могил та праху.[1]

Для нашої держави стала актуальною проблема мародерства після початку бойових дій на сході нашої країни в 2014 році. Стаття 432 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених (мародерство). Характерними діями для об'єктивної сторони цього злочину є дії, які пов'язані з викраденням речей поранених чи вбитих військових на полі бою. При цьому викрадення може бути і таємним, і відкритим, як із застосуванням насильства, так і без його застосування. Відповідно до

Кримінального кодексу України, мародерство є військовим кримінальним правопорушенням, отже, до відповідальності за нього можуть бути притягнені лише військовослужбовці ЗСУ, СБУ, Нацгвардії, Державної прикордонної служби України, військовослужбовці інших військових формувань, що створені відповідно до Конституції України, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів.

Для того, щоб підвищити ефективність засобів кримінально-правового реагування на прояви мародерства як з боку військовослужбовців, так і цивільних осіб, в 2022 році було доповнено склади злочинів ст.ст.185,186,187,189,191 Кримінального кодексу України кваліфікуючою ознакою – вчинення в умовах воєнного або надзвичайного стану [2]. В ст.432 КК України підвищено мінімальну межу покарання з трьох до п'яти років позбавлення волі, що дозволить встановити справедливе покарання для осіб, які використовують безпорадний стан мешканців певних територій під час бойових дій для грабежу та розбою, а також привласнюють чуже майно на полі бою, застосовуючи трагічні обставини для власної наживи. Як бачимо, не всі злочини проти власності, що вчиняються під час воєнного стану, є мародерством. Водночас кожен, хто хотів збагатитися за рахунок чужого майна, повинен понести покарання відповідно до кримінального закону.

Під час війни мародерством часто називають дії, які насправді не є мародерством, адже військові дії агресора в багатьох випадках спрямовані на мирне населення, на об'єкти цивільної інфраструктури, що породжує страх за своє життя та здоров'я, змушує людей полишати свої домівки та майно. Часто зловмисники використовують такі обставини для безперешкодного заволодіння чужим майном через проникнення

до квартир, житлових будинків, офісів чи закладів торгівлі. Бувають випадки відкритого заволодіння чужим майном, у тому числі із застосуванням насильства. Суспільна небезпека цих дій значно зростає в умовах воєнного стану.

Випадки мародерства, під час повномасштабного вторгнення, були зафіксовані не лише місцевими жителями, але й міжнародними спостерігачами, незалежні медіа публікували свідчення очевидців та потерпілих. Це призвело до початку документування та розслідування численних фактів мародерства і вивезення награваного майна до росії та Білорусі. Завдяки використанню онлайн-трансляцій з веб-камер та GPS-трекерів, мешканці України мали змогу в реальному часі спостерігати за крадіжками з продовольчих і промислових магазинів, приватних домівок, освітніх закладів та інших об'єктів. Викрадали від побутової техніки, одягу, меблів до дитячих іграшок, посуду і навіть продуктів харчування. Окупанти без вагань виносили з українських домівок усе, що мало хоч якусь цінність або могло бути використане у повсякденному житті. Таке масове розкрадання свідчить не лише про прагнення наживи, а й про намагання повністю зруйнувати відчуття безпеки та гідності серед мирного населення. Втрата навіть звичайних речей перетворює життя людей на боротьбу за виживання, поглиблюючи психологічний стрес на окупованих територіях.

Крім того, на окупованих територіях набуло популярності незаконне вилучення нерухомості під виглядом реконструкції. Під приводом програми відновлення житла, росіяни насильно проникають у квартири, в яких на час проведення робіт немає мешканців. Двері зрізають спеціальними інструментами, навіть якщо житло не пошкоджене. Після вторгнення ці

псевдобудівельники оглядають майно і забирають усе, що має бодай якусь цінність [3].

Іншою назвою цього процесу є «націоналізація», яку окупаційна влада намагається легалізувати. Експерти зазначають, що в Криму було «націоналізовано» близько 3,5 тисяч об'єктів власності протягом 2022-2024 років, з яких 1,2 тисячі – у 2024 році. В бюджет окупаційної адміністрації надійшло 4,8 мільярда рублів від «націоналізації» власності українських власників. До того ж, щонайменше 2548 земельних ділянок було передано російським військовослужбовцям [4].

На жаль, подібні тенденції продовжують існувати на територіях Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей, а також в Автономній Республіці Крим. Вони спрямовані не лише на економічне послаблення України, але й на зміну демографічного складу окупованих регіонів через витіснення місцевого населення і зміцнення контролю шляхом захоплення осіб, лояльних до окупаційного режиму. Ці дії спрямовані на підрив морального духу населення та позбавлення людей прав на гідне життя. Вони не лише поглиблюють гуманітарну кризу на окупованих територіях, але й є проявом цілеспрямованої політики росії щодо економічного, соціального і культурного знищення українського населення.

Підсумовуючи, можемо зазначити, що мародерство і захоплення майна на тимчасово окупованих територіях стали частиною свідомої політики російської держави — політики систематичного порушення норм міжнародного права. Мародерство є неприпустимим явищем у цивілізованому світі і ефективна боротьба з його проявами повинна бути одним із завдань для нашої держави.

Посилання:

1. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (конвенцію ратифіковано із застереженням Указом ПВР УРСР № 72/14-612-20689 від 03.07.1954) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (Дата звернення: 26.04.2025)

2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III.

Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, №25-26
Редакція від 07.09.2024 3902- IX.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 26.04.2025).

3. Поваляєв І. На окупованих територіях росіяни вилучають нерухомість під виглядом реконструкції. Українська молода 2024. Вип. №016. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/2006/180944/> (дата звернення: 26.04.2025).

4. Олійник А. «Націоналізація» майна є інструментом тиску на нелояльних мешканців Криму [Електронний ресурс]. Режим доступу: 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tymchasovo-okupovani/3977603-nacionalizacia-majna-e-instrumentom-tisku-na-neloalnih-meskanciv-krimu-pravozahisniki.html> (дата звернення: 26.04.2025).

Вячеслав Козюра,
здобувач другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Навчально-наукового гуманітарного інституту,
Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського, м. Київ
e-mail: m03220024@tnu.edu.ua
Наук. керівник: **Віталій Космина,**
доктор історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук
Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського
orcid.org/0000-0002-0911-5854, Україна
e-mail: vkosmyna@gmail.com

Вшанування жертв Другої світової у КНР та Тайвані: відмінності та уроки для України

Актуальність теми: Пам'ять про Другу світову війну, що закінчилась 80 років тому, сьогодні перестала бути виключно сферою історичного знання й набула характеру стратегічного ресурсу. У регіоні Східної Азії — зокрема в КНР та на Тайвані — вона стала інструментом державної політики, культурної дипломатії та боротьби за міжнародну легітимність. Водночас, обидві сторони змагаються за право представляти «справжній» голос Китаю у глобальному наративі про війну.

Для України досвід Китаю та Тайваню має особливу цінність, з огляду на виклики, які постають у зв'язку з російсько-українською війною. Пам'ять про цю війну постане в різному ключі на неокупованих і тимчасово окупованих територіях, де чимало

українців були насильно мобілізовані до лав окупаційної російської армії. У цьому сенсі досвід формування пам'яті в КНР та на Тайвані — особливо в умовах тривалої окупації острова Японією — є показовим і повчальним для України. Він дозволяє побачити, як історичний контекст впливає на збереження, замовчування або трансформацію пам'яті про жертви.

Мета дослідження: дослідити досвід формування історичної пам'яті про Другу світову війну в КНР та Тайвані як приклад для осмислення можливих підходів до побудови політики пам'яті в умовах розділеного суспільства, колоніальної спадщини та змагання за інтерпретацію минулого. Аналіз китайського і тайванського досвіду дозволяє краще зрозуміти виклики, що постануть перед Україною у формуванні інклюзивної та справедливої політики пам'яті в умовах війни та після звільнення від тимчасової російської окупації частини її території.

Вступ

Пам'ять про жертви Другої світової війни у XXI столітті перетворилася на один із ключових інструментів формування національної ідентичності, легітимації політичної влади та ведення історико-символічної конкуренції між державами. У випадку Китаю — країни, яка одночасно виступила як жертва японської агресії та як переможниця у глобальному конфлікті — політика пам'яті набуває особливої ваги. Як у материковому Китаї (КНР), так і на Тайвані (Республіка Китай) формуються відмінні, часто конкуруючі наративи про досвід війни та її жертв. У цих наративах історія постає не лише як предмет дослідження, але як інструмент впливу, символічного контролю над минулим і способом впливу на сучасну геополітичну динаміку.

Короткий історичний контекст

На відміну від європейської історіографії, яка традиційно датує початок Другої світової війни вереснем 1939 року, в Китаї війна починається значно раніше — з 7 липня 1937 року, коли японські війська вторглися на територію Північного Китаю. Саме ці події, відомі як «інцидент на мості Марко Поло (міст Лугуоцяо)», вважаються початком Війни опору японській агресії (1937–1945), що згодом інтегрувалася у глобальний хід Другої світової.

Китай вів війну одразу на кількох фронтах — як зовнішньому (проти Японії), так і внутрішньому (між урядовими силами Гоміндану та збройними формуваннями Комуністичної партії Китаю). Більше того, частина гомінданівських сил у певний момент співпрацювала з японськими окупантами в складі маріонеткового режиму в Нанкіні, тоді як основні урядові сили були змушені відступити до Чунціна. У цих умовах Комінтерн виступив ініціатором формального об'єднання сил Гоміндану і КПК у єдиний антияпонський фронт, проте фактична координація між ними залишалася обмеженою.

Попри цю складну і суперечливу внутрішню ситуацію, офіційна історіографія КНР подає період 1937–1945 років як «національну трагедію об'єднаного спротиву», в якій весь китайський народ — незалежно від партійної належності — єдиним фронтом виступив проти японської агресії. Цей образ активно формується та підтримується державними інституціями, зокрема через освітню політику, діяльність музеїв, святкові церемонії та пам'ятні дати. Така інтерпретація служить не лише історичним цілям, а й ідейній стратегії національного відродження, спрямованій на консолідацію суспільства навколо ідеї єдності й стійкості перед зовнішніми загрозами.

Сумарні втрати Китаю були катастрофічними. За оцінками істориків, загинуло понад 2,5 мільйона військових (включно з військами Гоміндану та КПК). Втрати серед цивільного населення становили не менше 22 мільйонів осіб, включно з жертвами бойових дій, бомбардувань, масових розправ (як-от Нанкінська різанина), а також голоду, від якого лише в 1943 році на контрольованих урядом територіях могло загинути до 30 мільйонів осіб. За найбільш виваженими оцінками, загальна кількість загиблих громадян Китаю в роки війни становить близько 24,5 мільйонів осіб, що становить понад 60% усіх втрат Азії у Другій світовій війні.

Політика пам'яті в КНР

У Китайській Народній Республіці пам'ять про жертви Другої світової війни посідає центральне місце в державній історичній політиці та активно використовується як інструмент формування політичної ідентичності, антиімперіалістичної риторики та легітимації влади Комуністичної партії Китаю (КПК). Згідно з офіційним наративом, саме Китай був першим фронтом глобального протистояння фашизму, а війна з Японією в 1937–1945 роках стала початком всесвітньої боротьби за порятунок цивілізації.

Особливе місце займає календар пам'ятних дат. У 2014 році КНР запровадила 3 вересня як День перемоги у Війні опору японській агресії. Ця дата витіснила раніше домінуючу 9 вересня — день формального підписання капітуляції Японії в Китаї. Її запровадження мало виразний політичний підтекст: розмежування з попередньою історичною традицією, асоційованою з Гомінданом, і водночас ствердження ролі Китаю як повноправного переможця у світовій війні. Інша важлива дата — 13 грудня, День пам'яті жертв Нанкінської різанини, — підкреслює масштаб злочинів японської

армії та служить підґрунтям для антиімперіалістичної позиції КНР щодо сучасної Японії.

Провідними меморіальними просторами є Меморіал жертвам Нанкінської різанини (відкритий 1985 року) та Музей Війни опору японській агресії в Пекіні. Ці установи не лише виконують функцію вшанування пам'яті, а й є інструментами державної пропаганди, які візуалізують офіційний погляд на історію, демонструючи героїзм народу, жорстокість агресора та моральну правоту Китаю.

Китайська сторона наполягає на тому, що внесок китайського народу у перемогу над фашизмом був недооцінений, а сам Китай — «забутий союзник». Цей образ активно експортується у міжнародному дискурсі, зокрема у виступах китайських дипломатів та президента Сі Цзіньпіна. Пам'ять про війну також використовується як інструмент зовнішньої політики, зокрема в конфліктному дискурсі щодо Японії, яку звинувачують у ревізіонізмі та відмові від покаяння за воєнні злочини. У цьому контексті КНР проводить паралелі з сучасною геополітикою, особливо у східноєвропейському просторі, позиціонуючи себе як борця проти спроб переписати історію.

Політика пам'яті на Тайвані

На відміну від континентального Китаю, де політика пам'яті про Другу світову війну формувалася під керівництвом Комуністичної партії, на Тайвані збережено наративи Китайської Республіки, очолюваної Гомінданом, яка після 1949 року перемістилася на острів. Тут пам'ять про війну має іншу ієрархію акцентів: ключову роль відіграє постать Чан Кайші, а основний акцент зроблено на державному й військовому досвіді Китаю як союзника США у війні проти Японії.

Тайвань не має настільки розвиненої інфраструктури меморіалізації, як КНР. Проте вшанування загиблих здійснюється через пам'ятні дати, військові музеї та монументи, зокрема через діяльність Національного музею історії Китаю та Меморіального залу Чан Кайші в Тайбеї. Військовий компонент пам'яті тут більш домінантний, і менше уваги приділяється масовим жертвам серед цивільного населення. Це частково пояснюється як специфікою офіційної версії історії Гоміндану, так і прагненням уникати тем, які перегукуються з болісною історією внутрішнього китайського конфлікту.

Два особливо складні й водночас символічні пласти історичної пам'яті на Тайвані стосуються участі тайванських чоловіків у збройних силах Японської імперії та долі жінок, примушених до сексуального рабства. Обидві теми десятиліттями залишались маргіналізованими або цілковито витісненими з державної політики пам'яті, адже не вписувалися у легітимний наратив Республіки Китай, побудований навколо перемоги над Японією.

Понад 200 тисяч тайванців були мобілізовані до японської армії чи допоміжних служб, понад 30 тисяч із них загинули, тисячі зникли безвісти. Часто це були добровольці — юнаки, які вступали до війська заради пільг для родин, або підлітки, як-от 8 000 «shonenko», яких відправили на виробництво літаків у Японії. Частина з них загинула під час бомбардувань, інші — не повернулися додому. Для багатьох родин цей досвід став трагедією в умовах післявоєнного мовчання. Після 1945 року, коли Тайвань перейшов під контроль Гоміндану, ці люди опинилися у пастці подвійної лояльності: з одного боку — колишні «японські» солдати, з іншого — нова китайська влада, яка уникає визнання їхнього статусу. Більшість з них не отримала офіційного вшанування, а їхні

імена закарбовані хіба що в Японії, зокрема в храмі Ясукуні, але не в самому Тайвані.

Схожа доля спіткала й жінок, відомих як «comfort women» — понад 2 000 тайванок були насильно втягнуті в систему сексуального рабства японської армії. Лише одиниці з них дожили до визнання своїх страждань. У 2016 році в Тайбеї було відкрито музей Ата, єдиний на острові простір, присвячений цій темі. Проте вже за кілька років музей було закрито — спочатку через пандемію, а згодом через хронічний брак фінансування. Цей факт став симптомом відсутності національного консенсусу щодо осмислення гендеризованої травми війни, а також свідченням політичної обережності уряду у відносинах з Японією. Попри спорадичні заяви окремих президентів (зокрема Ма Їнцзю), тема не набула системного статусу в офіційній політиці пам'яті.

У відповідь на офіційне замовчування, розвинулася громадянська культура вшанування. Родини загиблих організовували релігійні церемонії, створювали символічні монументи (волосся, нігті, урни з камінням), здійснювали паломництва до храму Ясукуні або навіть виїжджали до місць загибелі (наприклад, до Папуа-Нової Гвінеї) з метою «повернути дух» своїх рідних. Ці дії мали не лише ритуальну, а й глибоко психологічну та соціальну функцію — допомагали родинам осмислити втрату, знайти символічне місце поховання, утвердити гідність («grievability») загиблих і вибудувати моральну спільноту пам'яті, як це окреслює філософ А. Маргаліт.

В обох випадках — і солдатів, і жінок — ми бачимо, як історична пам'ять стикається з політичним табу. Їх відсутність у шкільних підручниках, музейних наративах чи національних церемоніях є проявом того, як пам'ять може стати не лише простором ідентичності, а й інструментом замовчування, якщо вона

суперечить усталеному державному наративу. Тайванський досвід демонструє, що навіть у демократичному суспільстві пам'ять може залишатись глибоко фрагментованою — доки її не буде остаточно визнано як невід'ємну частину колективної історії.

Водночас у демократичному суспільстві Тайваню існує більший плюралізм інтерпретацій. Окрім офіційної історії, у публічному просторі з'являються альтернативні голоси: дослідження про роль корінного населення Тайваню в японській армії, дискусії про колоніальний спадок японської окупації острова (1895–1945) тощо. Це створює багатошаровий образ минулого, в якому війна постає не лише як героїчна сторінка, а й як складна соціокультурна травма.

Загалом, тайванський підхід до пам'яті про Другу світову війну менш централізований, менш ідеологізований, ніж у КНР, і поступово трансформується у напрямку культурної рефлексії, а не політичної мобілізації. В цьому контексті Тайвань демонструє модель пам'яті як демократичного процесу, що дає змогу співіснувати різним інтерпретаціям, у тому числі, й таким, що ставлять під сумнів героїчні наративи минулого.

Різниця наративів і сучасна конкуренція пам'яті

Пам'ять про Другу світову війну на материках та на острові — це не лише суперечність у датах, постатях і символах, а й глибоко політизоване поле ідентичності, історичного ревізіонізму й міжнародної дипломатії. У КНР політика пам'яті централізована, спрямована на посилення історичної легітимності Комуністичної партії Китаю та протидію японському «ревізіонізму». Події 1937–1945 років подаються як «всенародна боротьба» проти агресора, у якій КПК відіграла головну роль. Цей наратив закріплений у

меморіальній інфраструктурі, медіа та освіті й має чітко антиімперіалістичну, антияпонську спрямованість.

Тайваньський наратив, натомість, є плюралістичним, але менш структурованим. Військові дії трактуються переважно з позицій уряду Гоміндану як союзника США, тоді як складні теми — участь тайванців у японській армії, насильство над «comfort women», колоніальна асиміляція — часто залишаються поза рамками офіційної риторики або маргіналізуються. Водночас демократичне середовище дозволяє формування альтернативних голосів: музеїв, дослідницьких ініціатив, незалежних документальних фільмів і проєктів громадянського вшанування.

У цьому контексті пам'ять перетворюється на інструмент геополітичної конкуренції. КНР активно просуває свою інтерпретацію «війни спротиву» в міжнародному інформаційному просторі, тоді як Тайвань намагається позиціювати себе як демократичну альтернативу авторитарному минулому Китаю. Питання історичної пам'яті — зокрема, вшанування жертв японської агресії — стає об'єктом боротьби за міжнародну легітимність і моральний авторитет.

Ця конкуренція особливо проявляється в розбіжностях у трактуванні ключових дат: наприклад, КНР відзначає 3 вересня як День перемоги над Японією, тоді як Тайвань — 9 вересня, дату підписання капітуляції японських військ у Нанкіні. У міжнародному вимірі це формує дві паралельні хронології війни. Більше того, відсутність офіційної пам'яті про жертв серед тайванців, мобілізованих Японією, дозволяє КНР висувати Тайваню претензії «історичної амнезії» та національного відступництва.

Якщо в майбутньому відбудеться політичне об'єднання КНР і Тайваню, наявне розмаїття меморіальних практик, наративів і ставлень до жертв війни ще довго залишатиметься джерелом

культурного напруження й суспільного несприйняття. Несумісність героїчних образів, пам'ятних дат і політичних символів створює потенційне поле для конфліктів пам'яті, яке може стати викликом для спільного історичного діалогу навіть у межах однієї держави.

Таким чином, пам'ять про Другу світову війну в регіоні виконує не лише меморіальну, а й дипломатичну функцію. Вона стала інструментом м'якої сили, за допомогою якого конструюється міжнародний імідж держав, обґрунтовуються претензії на культурне лідерство й формуються міждержавні альянси або конфлікти. І Тайвань, і КНР змагаються за право репрезентувати “справжній” голос Китаю в пам'яті про війну, але використовують при цьому радикально різні методи — централізовану мобілізацію з одного боку та громадську ініціативу з іншого.

Посилання:

1. Цей день в історії : 8 грудня 1949 : Китайська Республіка Тайвань. Цей день в історії. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/1208N/> (дата звернення: 30.04.2025).

2. Сагайдачний І. Відлуння далекої війни. Китай хоче написати свою історію Другої світової війни. Зеркало недели | Дзеркало тижня | Mirror Weekly. URL: <https://zn.ua/ukr/HISTORY/vidlunnya-dalekoyi-viyni-kitay-hoche-napisati-svoyu-istoriyu-drugoyi-svitovoyi-viyni-.html> (дата звернення: 30.04.2025).

3. Лавер, Олександр Георгійович. "Втрати населення неєвропейських країн в роки Другої світової війни 1939-1945 рр." (2003).

4. The Struggle Over “Comfort Women” in Taiwan: Historical Memory and Lack of Consensus | Global Taiwan Institute. Global

Taiwan Institute. URL: <https://globaltaiwan.org/2021/08/the-struggle-over-comfort-women-in-taiwan-historical-memory-and-lack-of-consensus/> (дата звернення: 30.04.2025).

5. 台北時報. Ama Museum to close on Nov. 10 - Taipei Times. Taipei Times. URL: <https://www.taipeitimes.com/News/taiwan/archives/2020/07/07/2003739504> (дата звернення: 30.04.2025).

6. 台北時報. FEATURE : Memories still raw for Taiwan's veterans of WWII - Taipei Times. Taipei Times. URL: <https://www.taipeitimes.com/News/taiwan/archives/2010/08/22/2003481007> (дата звернення: 30.04.2025).

7. Commemorating the second world war and the bereaved families in postwar taiwan. OpenEdition Books. URL: <https://books.openedition.org/pressesinalco/49329?lang=en> (дата звернення: 30.04.2025).

8. Taiwanese during World War II. Міністерство культури Тайваню. URL: https://www.moc.gov.tw/en/News_Content2.aspx?n=468&s=16430 (дата звернення: 30.04.2025).

Володимир Грошко,
здобувач другого (магістерського) рівня освіти,
спеціальність: «Історія та археологія»,
Таврійський національний університет
імені В.І. Вернадського, м. Київ, Україна
e-mail: m03219924@tnu.edu.ua
Наук. керівник: **Віталій Космина,**
доктор історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук
Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського
orcid.org/0000-0002-0911-5854, Україна
e-mail: vkosmyna@gmail.com

Військове капеланство УГКЦ як вимір історичної пам'яті та духовної стійкості у війні XX - XXI століть

Одним із найглибших вимірів національної пам'яті є релігійна та духовна опіка народу в умовах війни. Історія України знає приклади, коли Церква — зокрема Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ) — була не лише джерелом віри, а й опорою українців у збройному спротиві. Під час Другої світової війни, в умовах нацистського й радянського терору, капеланство виконувало роль духовного орієнтиру. У XXI столітті, під час Великої Національної (гібридної) війни з Росією, УГКЦ знову опинилася в епіцентрі подій, формуючи моральну стійкість воїнів.

Метою дослідження є комплексне осмислення ролі військового капеланства УГКЦ в історичному контексті, його внеску в боротьбу українців за свободу у XX та XXI століттях, а

також демонстрація безперервності духовної опіки як елемента національної пам'яті.

Науковою новизною є спроба порівняння діяльності капеланів у підпіллі УПА з сучасною місією військових священників УГКЦ. Пропонується концепція «тяглості духовного фронту», що виступає важливим чинником збереження колективної пам'яті та ідентичності в умовах гібридної війни.

У роки Другої світової війни УГКЦ відігравала виняткову роль у формуванні морального стрижня українського суспільства. Митрополит Андрей Шептицький неодноразово звертався до вірян із закликами дотримуватися християнських принципів під час національних змагань, засуджуючи будь-які прояви насильства. Беззаперечною була пастирська місія митрополита.

Після 1946 року, коли УГКЦ була насильно «ліквідована» радянською владою, багато священників опинилися у підпіллі. Вони продовжували душпастирське служіння, зокрема в лавах УПА. За даними дослідника Дмитра Забзалюка, капелани не були включені до офіційних структур УПА, проте часто запрошувалися до участі в присягах, освяченнях зброї, похованнях загиблих. Це не були поодинокі епізоди — священники виступали джерелом моральної сили, провідниками у складному духовному світі війни.

Також важливо зазначити, що діяльність таких постатей, як о. Іван Гриньох — провідного капелана ОУН, мала політичне значення. Він брав участь у формуванні ідеологічної програми українського націоналізму, водночас залишаючись священником. Його поєднання релігійного служіння і національної ідеї стало уособленням синтезу віри і боротьби, що характерне для капеланства УГКЦ.

Сучасна війна в Україні, яка триває з 2014 року, а з 2022 року перейшла в повномасштабну фазу, поставила перед суспільством

нові виклики, зокрема — потребу в духовній підтримці військовослужбовців. У 2021 році в Україні був ухвалений Закон «Про Службу військового капеланства», який офіційно визнав капеланське служіння як державну інституцію.

УГКЦ стала однією з найактивніших релігійних організацій у сфері капеланського служіння. Її Департамент військового капеланства організував навчання, рекрутування священників, створення капеланських груп у військових частинах, госпіталях, навчальних центрах.

Як зазначає владика Богдан Манишин, капелан — це «розжарений кип'ятильник у крижаній воді війни», який має не просто проводити богослужіння, а бути присутнім у найкритичніші моменти: під обстрілами, під час евакуацій, на похованнях. Вони не лише моляться — вони слухають, розраджують, супроводжують морально і психологічно.

Діяльність капеланів сьогодні включає також участь у психологічній реабілітації військових. Багато священників УГКЦ пройшли навчання з надання першої психологічної допомоги, працюють із сім'ями загиблих і поранених, беруть участь у волонтерських ініціативах. Вони перетворюють віру на дію.

УГКЦ протягом усієї своєї історії була не лише релігійною структурою, а й центром національної свідомості. Її позиція під час нацистської та радянської окупацій — це опір через віру. У підпіллі (1946–1989 рр.) Церква зберігала не лише обряд, а й національну ідентичність. Саме завдяки їй у Західній Україні збереглося українське богослужіння, традиції, мова, жертвовність, патріотизм.

Сьогодні цю роль Церква продовжує через капеланське служіння. Капелан — це не просто «духовний наставник», це також — носій національної пам'яті. Служителі церкви освячують прапори, читають молебні на місцях боїв, розповідають про героїв

минулого, духовно підтримують бійців. Через обряд і слово передається колективний досвід спротиву.

Важливим проявом цієї функції стала книга звернень Блаженнішого Святослава — «Україна стоїть! Україна бореться! Україна молиться!», що фіксує досвід війни через щоденну духовну рефлексію. Ця книга — це вже історичне джерело, яке в майбутньому досліджуватимуть як літопис духовного фронту.

Капеланство УГКЦ — це не лише про молитви. Це й про дуже конкретну дію: постачання бронежилетів, аптечок, термобілизни. Наприклад, Івано-Франківська архієпархія постійно передає засоби захисту на передову — понад 500 бронежилетів передано лише за один рік. Таку допомогу координують капелани, які знають потреби військових безпосередньо.

Окрім матеріальної допомоги, УГКЦ проводить реабілітаційні програми: духовні відновлення для ветеранів, сповіді, спеціальні літургії. Вони також опікуються родинами загиблих — організовують зустрічі, свята пам'яті, допомагають з юридичними питаннями.

Ця гуманітарна місія — прояв євангельського принципу служіння. «Хто хоче бути першим — нехай стане слугою», — цей принцип реалізується в щоденній роботі капеланів.

Українська національна ідея завжди була пов'язана з вірою — ще від часів Київської Русі. Вона трансформувалася, змінювала форми, але ніколи не втрачала духовної основи. УГКЦ — носій цієї традиції.

Служіння капеланів у ЗСУ — це не просто «модерна функція» в армії, це — продовження лінії, що тягнеться від Шептицького, Гриньоха, катакомбної Церкви. Кожна молитва на полі бою, кожне поховання з участю священника — це акт пам'яті й ідентичності.

Таким чином, капеланство — це простір, у якому духовне служіння перетворюється на національну дію. І саме в цьому полягає його стратегічна цінність для української державності.

Посилання:

1. Гронський А. Д. Політичний радикалізм і релігія [Електронний ресурс] / А. Д. Гронський. М.: ІММО РАН, 2023. Режим доступу: https://gronskiy.narod.ru/radicalism_and_religion.pdf
2. Забзалюк Д. Є. Організація релігійного життя в УПА / Дмитро Євгенович Забзалюк. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 158 с.
3. Ільницький В. Провід ОУН Карпатського краю / Василь Ільницький. Торонто-Львів : Літопис УПА, 2012. 384 с. (Серія «Події і люди», кн. 21).
4. Історія Української Греко-Католицької Церкви [Електронний ресурс] // Офіційний сайт УГКЦ. Режим доступу: <https://ugcc.ua/church/history/>
5. Карпай Ю. Військові капелани: служіння у вогні війни / Юрій Карпай. Київ: Духовна варта, 2023. 168 с.
6. Радіо Культура. Україна стоїть! Україна бореться! Україна молиться! — нова книга Блаженнішого Святослава [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukr.radio/news.html?newsID=104566>
7. Синод УГКЦ. Збережемо життя захисників: військовослужбовці ЗСУ регулярно отримують бронежилети з Івано-Франківська [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://synod.ugcc.ua/data/zberezhemo-zhyttya-zahysnykiv-viyskovosluzhbovtsi-zsu-regulyarno-otrymuyut-zahysni-bronezhylety-z-ivano-frankivska-8663/>

8. Українська Греко-Католицька Церква. «Більшу ласку благословити має той, хто більше перетерпів»: владика Богдан Манишин про військових капеланів і капеланство [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ugcc.ua/data/bilshu-lasku-blagoslovyty-mae-toy-hto-bilshe-pereterpiv-vladyka-bogdan-manyshyn-pro-viyskovykh-kapelaniv-i-kapelanstvo-5601/>

9. Zaviyskyy R. Religious Dimensions of War / Roman Zaviyskyy // Lviv Theological Quarterly. 2023. Vol. 7, No. 1. P. 85–101.

Альона Щербак,
практикуючий психолог,
Державний університет економіки і технологій,
м. Кривий Ріг
e-mail: shcherbak_ap_24640@kneu.dp.ua

Біль втрати - це не завжди смерть, це втрата «до» і навчання жити «після»

Війна змінює долі. Вона залишає на тілі і на серці шрами, які ніколи не зникають. Ця історія про одного з тих, хто пройшов крізь пекло, вистояв і продовжує жити. На жаль, війна залишає по собі не лише зруйновані будівлі, а й зруйновані долі. Одним із найбільш болючих наслідків участі у бойових діях є втрата здоров'я, зокрема - втрата зору. Така втрата змінює все: щоденне життя, психологічний стан, стосунки в сім'ї, здатність працювати й бути самостійним. Посттравматичні наслідки переживає не лише поранений, а й його найближче оточення. У контексті української реальності - це питання надзвичайно актуальне, адже тисячі наших захисників щодня потребують не лише медичної, а й емоційної, психологічної, соціальної підтримки після поранення.

Мета цієї доповіді - поділитися особистим досвідом життя після важкого поранення мого чоловіка, військовослужбовця, який втратив зір. Через особисту історію ми прагнемо привернути увагу до:

- труднощів, з якими стикаються сім'ї поранених військових;
- важливості комплексної медичної та соціальної реабілітації;
- ролі підтримки близьких, друзів, медиків і фахівців;
- шляхів подолання психологічної та фізичної кризи, що постає перед родиною;

- сили людської гідності, любові та стійкості перед новою реальністю.

11 листопада 2022 року залишився величезний шрам в нашій родині. На телефон мій активно почали приходити незрозумілі повідомлення: ... «Альона тримайся»; «Якщо тобі треба допомога, ми поряд»; «Так шкода Олега...». З цієї миті підломились ноги. Телефон чоловіка не відповідав. Наступні три години я взагалі не пам'ятаю... Ніколи не забуду, коли мій тато відповів на дзвінок, і розповів болючу правду. Мій чоловік отримав тяжке поранення на фронті внаслідок вибуху. Він втратив одне око повністю, а друге - зберегло всього 10% зору. Перші дні після поранення були боротьбою за життя. Його евакуювали, оперували, стабілізували. Коли загроза життю минула, ми вперше зустрілися з новою реальністю: чоловік більше не бачив світ так, як раніше. Він був сильним, активним, самостійним чоловіком. Тепер він потребував допомоги навіть у дрібницях.

Наша сім'я зіткнулася з низкою викликів. Фізична безпорадність чоловіка стала джерелом глибокої психологічної кризи, ПТСР. Звичні щоденні речі - пересування вдома, похід до магазину, навіть простий перегляд фільму - стали викликами. Найважче для нас стало те, що він не бачив емоцій дітей, близьких. Він не міг змиритися з життям по новому.

Він замикався в собі, почувався неповноцінним, відмовлявся від спілкування з друзями.

Наші діти не одразу зрозуміли, чому тато не дивиться їм в очі. Маленька донечка його дуже боялася, бо не знаходила з ним зорового контакту.

Мені довелося взяти на себе нові ролі дружини, доглядальниці, емоційної опори, логіста, реабілітолога. Це було виснажливо. Були моменти, коли здавалося, що сил не залишилось.

Надзвичайно важливу роль у нашому відновленні відіграли лікарі та реабілітологи, психологи. У фізичній реабілітації йому допоміг друг Сергій, який став надалі професійним військовим реабілітологом.

Від психологічної допомоги чужих і незнайомих йому людей, він відмовлявся. В нагоді стали мої професійні знання психолога. Мої теоретичні знання переросли в досвід. З кожною терапією чоловік ставав «м'якшим». Ми змогли адаптуватись до цього стану разом.

Нам допомогли волонтери, які знайшли спеціальні технічні засоби - смартфон з голосовими функціями, прилади для людей з обмеженим зором.

Поступово чоловік почав повертатися до активнішого життя: готував каву, розмовляв із друзями, набував нові звички.

Жодна реабілітація не мала б такого ефекту без підтримки нашого кола рідних і друзів. Мама допомагала з дітьми. Друзі чоловіка не залишили його: приходили, говорили, жартували, показували, що він усе ще «в строю». Вони не жаліли, а поважали. Це важливо бачити в пораненому не жертву, а людину, що бореться.

Гра з дітьми стала більш тактильною. Вони навчились грати в нові ігри.

Ми не змогли повернути зір, але ми повернули собі життя. Нове, інше, але повноцінне. Мій чоловік адаптувався до нового способу життя. Він слухає аудіокнижки, зустрічається з побратимами, іноді проводить бесіди з молоддю, як ветеран. Ми навчилися радіти простим речам: вечеряти разом, прогулянці в парку, обіймам. Ми пройшли довгий шлях - від розпачу до прийняття, від втрати - до винайдення сенсу.

Попри темряву, що частково охопила його світ, світло не зникло повністю. Воно жевріло, завдяки любові, підтримці та

солідарності близьких, рідних і друзів. Саме ця підтримка дала йому сили повернутися до активного життя, шукати нові сенси та способи реалізації себе, почав брати участь у спортивних змаганнях для військових з обмеженим можливостями.

Сьогодні він живе по-новому. Так, бачить лише частково, але відчуває світ ще гостріше. Його досвід - приклад незламності, внутрішньої сили та незгасаючої віри в життя.

Життя після втрати зору не припиняється. Воно змінюється, стає іншим, часом складнішим, але водночас глибшим. Наш досвід показує, що людина здатна на більше, ніж здається. З підтримкою близьких, з вірою в себе, з допомогою фахівців можливо подолати навіть найбільші виклики.

Ми не обирали цей шлях, але ми обрали - не здаватися. І це найголовніше.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТЕХНОЛОГІЙ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ЕКОНОМІКИ
І ТЕХНОЛОГІЙ

ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
V. I. VERNADSKY TAVRIDA NATIONAL UNIVERSITY

**УХВАЛА
учасників**

**II Всеукраїнській науково-практичній конференції
«ПЕРЕМАГАЄ ТОЙ, ХТО ПАМ'ЯТАЄ» (Vincit qui meminit),**

присвяченої пам'яті жертв Другої світової війни, Великої
Національної війни (гібридної) ХХІ століття, жертв політичних
репресій

(формат: круглий стіл, онлайн)

м. Кривий Ріг, 5 травня 2025 р.

«Ми повинні брати з минулого ВОГОНЬ,
а не попіл» (Жан Жорес)

«Історія – це ПАМ'ЯТЬ нації ... це спосіб,
котрим нація установлює свою ідентичність,
справжність і наміри» (Джон-Фіцджералд Кеннеді)

«Історія проситься в сні НАЩАДКІВ» (Ліна Костенко)

«Коротка пам'ять – ознака слабкого розуму,
а ПРОЩЕННЯ НЕ ОЗНАЧАЄ ЗАБУТТЯ»

(Олександр Власюк, Сергій Кононенко)

«Тоталітарні імперії й диктаторські режими
не демократизуються. Вони або залишаються
такими, , якими вони є, або зникають»
(Микола Левицький)

1. Продовжити популяризацію через засоби масової інформації знань та неупереджену історію українського народу про самовіддану боротьбу впродовж Другої світової війни (1939-1945 рр.) та Великої Національної (гібридної та широкомасштабної фази російсько-української війни), пам'яті жертв політичних репресій.

2. Активізувати діяльність Робочих груп зі складу здобувачів вищої освіти та співробітників навчально-наукових установ – інститутів, університетів, відокремлених структурних підрозділів з метою увічнення пам'яті осіб, які загинули внаслідок збройної агресії російської федерації.

3. Активізувати пошуково-польові дослідження здобувачами вищої освіти з метою подальшого створення та нагромадження бази даних щодо свідчень очевидців та учасників воєнних подій, документальних матеріалів та наративних джерел з історії воєнного протистояння.

4. Продовжити співпрацю з органами публічного управління щодо питань подальшої декомунізації міста, створення каталогу, експозиції, комплектування музейних фондів про Героїв України, які беруть та брали участь у російсько-українській війні.

5. З метою протидії негативному інформаційно-психологічному впливу рашистської пропаганди на членів українського суспільства та світову спільноту, активізувати роботу здобувачів вищої освіти (членів наукових гуртків і проблемних груп), учнівської молоді гімназій та ліцеїв щодо наповнення сайтів в мережі Інтернет (соціальні мережі) відповідними матеріалами, які розвінчують радянські мітологєми про Другу світову війну, про причини та перебіг російсько-української війни тощо.

6. Постійно здійснювати аналіз медійного поля ерефії з метою попередження поширенню російської дезінформації та нових інфозагроз, змістом яких є будь-які маніпуляції довкола переговорів щодо завершення війни, атаки на вище військово-політичне керівництво України, Збройні Сили України, дискредитацію мобілізаційного процесу в Україні тощо.